

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

«ТУРАН»

УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА

«ТУРАН»

Научный журнал

№ 3 (75)

2017

Алматы

Свидетельство № 9394-Ж от 22 июля 2008 г.
Министерство культуры и информации Республики Казахстан
Комитет информации и архивов

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с января 1999 г.
один раз в квартал

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Исламгулова С.К. - проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», д.п.н. (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А. - председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С. - проректор по учебно-методической работе университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н. - заместитель председателя суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
11. Джапаров Б.А. - директор Архива Президента РК, д.т.н., профессор
12. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
13. Ержанов М.С. - президент Гильдии бухгалтеров и внутренних аудиторов, д.э.н., профессор
14. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
15. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
16. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
17. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
18. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
19. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран»
2. Исламгулова С.К. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран»
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
5. Абдиев К.С. - проректор по учебно-методической работе университета «Туран»
6. Тусупова Л.А. - проректор по внешним связям, международной аккредитации и поствузовскому образованию, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Бычкова С.Ф. - член Конституционного совета Республики Казахстан, д.ю.н., профессор университета «Туран»
8. Бузело А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
9. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
10. Ерубасева Г.К. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.б.н.
11. Жанузакова Л.Т. - зам. директора Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
12. Калпетходжаева С.К. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, к.филол.н., доцент
13. Куандыкова Д.Р. - декан факультета «Академия кино и телевидения», к.т.н., доцент
14. Курбатова Н.В. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела
15. Нурмуханова Г.Ж. - декан экономического факультета, д.э.н., профессор
16. Разакова Д.И. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.э.н., PhD
17. Сулейменова С.Ж. - декан гуманитарно-юридического факультета, д.ю.н., профессор
18. Таменова С.С. - зав. кафедрой экономики и менеджмента, к.э.н., профессор
19. Хошаева Г.Б. - зав. кафедрой казахского и иностранных языков, к.филол.н.

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2017

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

<i>Кудайбергенова К.С., Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р.</i> Рыночной экономике нужна новая парадигма	9
<i>Айдарова А.Б., Иماش Б.А.</i> Нарықтық экономика жағдайында кәсіпкерлікті дамытуда инновацияның рөлі.....	15
<i>Тажиева С.К.</i> Қазақстан Республикасының инновациялық даму ерекшеліктері.....	20
<i>Майдыров С.Г.</i> Развитие системы технического регулирования – основа международного сотрудничества и торговли	24
<i>Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш.</i> Кластеры как важнейшая форма государственно-частного партнерства (ГЧП)	28
<i>Кулубекова А.Ж.</i> Факторы риска, оказывающие влияние на предпринимательскую деятельность в Казахстане.....	33
<i>Сабирова Р.К., Тажиденова А.Р., Бисембиева Ж.К.</i> 2014–2016 жылдарда әлемдік экономикадағы негізгі үдерістер және олардың Қазақстан экономикасына әсері	39
<i>Рахмиева А.Б.</i> Оптимизация менеджмента на угледобывающих предприятиях	46
<i>Кайгородцев А.А., Бордияну И.В.</i> Проблемы регионального рынка труда в Казахстане	54
<i>Молдогазиева Г.М., Алдабергенов Б.А., Онласынов Е.З.</i> Региональные показатели уровня жизни и проблемы бедности	62
<i>Доскеева Г.Ж.</i> К вопросу о реализации политики социальной модернизации регионов Казахстана.....	66
<i>Supugaliyeva G.I.</i> Monetary policy in developed countries	72
<i>Селезнева И.В., Пралиева С.Ж.</i> Ұлттық төлем жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары	76
<i>Демесинов Т.Ж., Конуспаев Р.К., Искендинова С.К.</i> Экономическая сущность формирования и использования национальных фондов развития	82
<i>Абиева С.Н.</i> Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы бюджеттен тыс қорлардың атқаратын рөлі.....	88
<i>Серкебаева Р.К., Жағыпарова А.О.</i> Налоговая нагрузка как фактор роста дохода государства.....	94
<i>Файзуллина С.А., Джакишева У.К.</i> Ұйымның қаржылық есептілігі қаржы-шаруашылық қызметті бағалау негізі ретінде.....	100
<i>Тлеубердиева С.С., Алысбаева А.К., Жансеитова Г.С.</i> Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы жүйесіне талдау	105
<i>Андрющенко Е.Б.</i> Государственный механизм управления качеством жизни населения как элемент открытой системы.....	112
<i>Sitsinskiy N.A.</i> Historical and legal analysis of strategic transformation in the policy of ensuring national security of Ukraine in the field of foreign policy.....	118
<i>Kemel M.</i> Measures of further development of local public administration and self-government	122

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

<i>Вуколов В.Н.</i> Методология как учение о методах исследования в туризме	127
<i>Кораблев В.А.</i> Парусный туризм в Казахстане: проблемы и пути решения	131

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

<i>Козаченко Т.П.</i> Роль и значение стратегической экологической оценки в процессе планирования регионального развития в Украине	136
<i>Искаков Б.М., Жанкарақызы А.</i> Шетел инвестицияларын тартуды жүзеге асыруда кездесетін мәселелер.....	142
<i>Жусупов Р.С., Байжолова Р.А.</i> Инновация және аймақтың ауыл шаруашылық бәсекеге қабілеттілігі.....	147
<i>Калдияров А.Д.</i> Типы методологий моделирования и анализа бизнес-процессов.....	153
<i>Бубеев М.С.</i> Эволюция теорий государственного регулирования	158
<i>Ыдырыс С.С., Қожамбеков Ж.Р.</i> Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың құрылымына талдау жасау.....	165
<i>Шарипбекова К.Е.</i> Логистикалық кластерлер даму ерекшеліктері: шетелдік тәжірибе	170
<i>Суиц В.П., Раимбеков Ж.С., Исамбаева А.Ж.</i> Совершенствование транспортно-логистической инфраструктуры и транзитного потенциала Казахстана	176
<i>Iskakova K.A., Kirdasinova D.E.</i> The international cooperation directed to create a common electricity market on the CIS.....	183
<i>Байтенова Л.М., Уандыкова М.К., Елеукулова А.Д.</i> Актуальные вопросы развития нефтяной отрасли Республики Казахстан	189
<i>Кенжегалиева З.Ж., Шалболова У.Ж.</i> К вопросу об экономическом механизме развития жилищно-коммунального хозяйства	194
<i>Татибекова А.Н.</i> Ценообразование финансовых активов	199
<i>Кушекбаев Е.Б.</i> Назначение и особенности корпоративной культуры	204

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Ряховская А.Н., Крюкова О.Г., Насырова Г.А.</i> Инновационная деятельность вузов: состояние и перспективы	210
<i>Есиркепова А.М., Исаева Г.К., Кальменова М.Т.</i> Қазақстандағы дуалды білім беру жүйесі дамуының алғышарттары	221
<i>Исаева Г.К., Айтымбетова А.Н., Абдыкулова Д.Б.</i> Білім беру саласын қаржыландыру нысаны ретіндегі мемлекет-жеке меншік әріптестігі: Ұлыбритания тәжірибесі	227
<i>Смагулов Д.К., Бикенова А.С.</i> Образовательная услуга как социально-экономическая категория.....	234
<i>Судибор О.Л.</i> Многовекторная природа процессов интернационализации в высшем образовании на современном этапе	239

5 ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ ДАТЫ И СОБЫТИЯ

<i>Аханов С.А.</i> К 70-летию Рахмана Алшановича Алшанова.....	246
<i>Алиев У.Ж.</i> К 70-летию Рахмана Алшановича Алшанова.....	251
К 70-летию Рахмана Алшановича Алшанова.....	253
К 80-летию Грифа Тимурзагитовича Хайруллина.....	255

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Құдайбергенова К.С., Қазыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р.	
Нарықтық экономикаға жаңа парадигма қажет	9
Айдарова А.Б., Имаш Б.А.	
Нарықтық экономика жағдайында кәсіпкерлікті дамытуда инновацияның рөлі.....	15
Тажиева С.К. Қазақстан Республикасының инновациялық даму ерекшеліктері.....	20
Майдыров С.Г. Техникалық реттеу жүйесін дамыту – халықаралық ынтымақтастық пен сауда негізі.....	24
Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш.	
Кластерлер мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің маңызды нысаны ретінде	28
Құлубекова А.Ж. Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметіне әсер ететін тәуекел факторлары.....	33
Сабирова Р.К., Тажиденова А.Р., Бисембиева Ж.К.	
2014–2016 жылдарда әлемдік экономикадағы негізгі үдерістер және олардың Қазақстан экономикасына әсері	39
Рахмиева А.Б. Көмір қазатын өнеркәсіптеріне менеджментті оңтайландыру	46
Кайгородцев А.А., Бордияну И.В.	
Қазақстандағы аймақтық еңбек нарығының мәселелері.....	54
Молдогазиева Г.М., Алдабергенов Б.А., Онласынов Е.З.	
Өмір сүру деңгейінің аймақтық көрсеткіштері және кедейлік проблемалары	62
Доскеева Г.Ж. Қазақстан аймақтарында әлеуметтік жаңғырту саясатын жүзеге асыру мәселелері.....	66
Сунугалиева Г.И. Дамушы елдердегі монетарлық саясат	72
Селезнева И.В., Пралиева С.Ж.	
Ұлттық төлем жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары	76
Демесинов Т.Ж., Конуспаев Р.К., Искендірова С.К.	
Дамудың Ұлттық қорын құру мен қолданудың экономикалық мәні	82
Абиева С.Н. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы бюджеттен тыс қорлардың атқаратын рөлі.....	88
Серкебаева Р.К., Жағыпарова А.О.	
Салық жүктемесі мемлекет табысы өсуінің факторы ретінде.....	94
Файзуллина С.А., Джакишева У.К.	
Ұйымның қаржылық есептілігі қаржы-шаруашылық қызметті бағалау негізі ретінде.....	100
Тлеубердиева С.С., Алпысбаева А.К., Жансеитова Г.С.	
Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы жүйесіне талдау	105
Андрющенко Е.Б. Халықтың өмір сүру сапасын басқарудың мемлекеттік механизмі ашық жүйе элементі ретінде.....	112
Сицинский Н.А. Сыртқы саяси саласында Украинаның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саясатының стратегиялық түрленуін тарихи-құқықтық талдау	118
Кемел М. Жергілікті басқару мен өзін-өзі басқаруды дамытудың шарттары	122

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Вуколов В.Н. Туризм зерттеуіндегі әдістер туралы ілім секілді әдіснама	127
Кораблев В.А. Қазақстандағы желкендік туризм: мәселелері және шешу жолдары	131

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

<i>Козаченко Т.П.</i> Украинада аймақтық дамудың жоспарлау үрдісінде стратегиялық экологиялық бағалаудың рөлі мен маңызы	136
<i>Искаков Б.М., Жанқарақызы А.</i> Шетел инвестицияларын тартуды жүзеге асыруда кездесетін мәселелер	142
<i>Жусупов Р.С., Байжолова Р.А.</i> Инновация және аймақтың ауыл шаруашылық бәсекеге қабілеттілігі	147
<i>Калдияров А.Д.</i> Бизнес-процесстерді моделдеу және талдау әдістемелерінің түрлері	153
<i>Бубеев М.С.</i> Мемлекеттік реттеу теорияларының эволюциясы	158
<i>Ыдырыс С.С., Қожамбеков Ж.Р.</i> Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың құрылымына талдау жасау	165
<i>Шарипбекова К.Е.</i> Логистикалық кластерлер даму ерекшеліктері: шетелдік тәжірибе	170
<i>Суиц В.П., Раимбеков Ж.С., Исамбаева А.Ж.</i> Қазақстанның көліктік-логистикалық инфрақұрылымын және транзиттік әлеуетін жетілдіру	176
<i>Искакова К.А., Кирдасинова Д.Е.</i> Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының ортақ электр энергетикалық нарығын қалыптастыру бойынша халықаралық ынтымақтастық	183
<i>Байтенова Л.М., Уандыкова М.К., Елеуқұлова А.Д.</i> Қазақстан Республикасының мұнай саласы дамуының өзекті мәселелері	189
<i>Кенжеғалиева З.Ж., Шалболова У.Ж.</i> Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамытудың экономикалық механизмі туралы мәселелерге	194
<i>Татибекова А.Н.</i> Қаржы активтері бағасын белгілеу	199
<i>Кушекбаев Е.Б.</i> Корпоративтік мәдениеттің тағайындалуы мен ерекшеліктері	204

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

<i>Ряховская А.Н., Крюкова О.Г., Насырова Г.А.</i> ЖОО-дың инновациялық қызметі: жағдайы және болашағы	210
<i>Есиркенова А.М., Исаева Г.К., Кальменова М.Т.</i> Қазақстандағы дуалды білім беру жүйесі дамуының алғышарттары	221
<i>Исаева Г.К., Айтымбетова А.Н., Абдықұлова Д.Б.</i> Білім беру саласын қаржыландыру нысаны ретіндегі мемлекет-жеке меншік әріптестігі: Ұлыбритания тәжірибесі	227
<i>Смагулов Д.К., Бикенова А.С.</i> Білім беру қызметі әлеуметтік-экономикалық категория ретінде	234
<i>Судибор О.Л.</i> Қазіргі кезеңде жоғары білім беруде интернационалдандыру үрдісінің көпвекторлы сипаты	239

5 ЕСТЕЛІК ҚҰНДЕР МЕН ОҚИҒАЛАР

<i>Аханов С.А.</i> Рахман Алшанович Алшановтың 70-жылдығына орай	246
<i>Алиев У.Ж.</i> Рахман Алшанович Алшановтың 70-жылдығына орай	251
Рахман Алшанович Алшановтың 70-жылдығына орай	253
Гриф Тимурзагитович Хайруллиннің 80-жылдығына орай	255

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

<i>Kudaibergenova K.S., Kazybaev B.O., Abildakhanova S.R.</i> Market economy needs a new paradigm.....	9
<i>Aidarova A.B., Imash B.A.</i> Role of innovations in development of an entrepreneurship in the conditions of market economy.....	15
<i>Tazhieva S.K.</i> Innovative development features of the Republic of Kazakhstan	20
<i>Maidyrov S.G.</i> Development of the technical regulation system – basis of international cooperation and trade	24
<i>Gridneva E.E., Kaliakparova G.Sh.</i> Clusters as a major form of state-private partnership	28
<i>Kulubekova A.Zh.</i> Risk factors influencing entrepreneurial activity in Kazakhstan.....	33
<i>Sabirova R.K., Tazhidenova A.R., Bisembieva Zh.K.</i> Main trends of the world economy for 2014–2016 and their impact on the economy of Kazakhstan	39
<i>Rakhisheva A.B.</i> Management optimization in coal mining enterprises	46
<i>Kaigorodtsev A.A., Bordiyanu I.V.</i> Problems of regional labor market in Kazakhstan.....	54
<i>Moldogazieva G.M., Aldabergenov B.A., Onlasynov E.Z.</i> Regional indexes of living standards and problems of poverty.....	62
<i>Doskeeva G.Zh.</i> Issues of implementing the policy of social modernization of Kazakhstan regions.....	66
<i>Supugaliyeva G.I.</i> Monetary policy in developed countries.....	72
<i>Selezneva I.V., Praliyeva S.Zh.</i> Main directions of the national payment system development.....	76
<i>Demesinov T.Zh., Konuspaev R.K., Iskendiroya S.K.</i> Economic essence for forming and using national development funds.....	82
<i>Abieva S.N.</i> The role of extra-budgetary funds in the socio-economic development of the Republic of Kazakhstan	88
<i>Serkebaeva R.K., Zhagyparova A.O.</i> Tax load as factor of growth of the state income.....	94
<i>Faizullina S.A., Jakisheva U.K.</i> Financial reporting as basis of financial and economic activity assessment.....	100
<i>Tleuberdieva S.S., Alpysbaeva A.K., Zhanseitova G.S.</i> Analysis of the savings system of the Republic Kazakhstan.....	105
<i>Andrushenko E.B.</i> State mechanism of managing the life quality of the population as an element of an open system	112
<i>Sitsinskiy N.A.</i> Historical and legal analysis of strategic transformation in the policy of ensuring national security of Ukraine in the field of foreign policy.....	118
<i>Kemel M.</i> Measures of further development of local public administration and self-government	122

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

<i>Vukolov V.N.</i> Methodology as the doctrine on research methods in tourism.....	127
<i>Korablev V.A.</i> Sailing tourism in Kazakhstan: problems and solutions	131

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Kozachenko T.P. Role and importance of strategic environmental assessment in the process of regional development planning in Ukraine	136
Iskakov B.M., Zhankarakyzy A.O. Problems of attracting foreign investment	142
Zhusupov R.S., Baizholova R.A. Innovation and competitiveness of agriculture in the region	147
Kaldiyarov A.D. Methodologies types of modelling and analysis of business processes	153
Bubeev M.S. Evolution of state regulation theories	158
Ydyrys S.S., Kozhambekov Zh.R. Analysis of the structure of special economic zones of Kazakhstan	165
Sharipbekova K.E. Development features of logistic centres: foreign experience	170
Suits V.P., Raimbekov Zh.S., Isambaeva A.Zh. Improvement of transport-logistic infrastructure and transit potential of Kazakhstan	176
Iskakova K.A., Kirdasinova D.E. The international cooperation directed to create a common electricity market on the CIS	183
Baitenova L.M., Uandykova M.K., Eleukulova A.D. Current issues in developemnt of oil industry in the Republic of Kazakhstan	189
Kenzhegalieva Z.Zh., Shalbolova U.Zh. On the economic mechanism of development of housing and communal services	194
Tatibekova A.N. Asset pricing	199
Kushekbaev E.B. Purpose and features of corporate culture	204

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Ryakhovskaya A.N., Krukova O.G., Nasyrova G.A. Innovative activities of universities: status and perspectives	210
Esirkepova A.M., Isaeva G.K., Kalmenova M.T. Background of the dual system of education in Kazakhstan	221
Isaeva G.K., Aitymbetova A.N., Abdykulova D.B. Public-private partnership as a form of financing education: United Kingdom experience	227
Smagulov D.K., Bikenova A.S. Educational services as a socio-economic category	234
Sudibor O.L. Multifaceted nature of internationalization processes in higher education in modern times	239

5 FAMOUSE DATES AND EVENTS

Akhanov S.A. To Rakhman Alshanovich Alshanov's 70th anniversary	246
Aliev U.Zh. To Rakhman Alshanovich Alshanov's 70th anniversary	251
To Rakhman Alshanovich Alshanov's 70th anniversary	253
To Grif Timurzagitovich Khairullin's 80th anniversary	255

УДК 330.101

К.С. КУДАЙБЕРГЕНОВА,¹

к.э.н., доцент.

Б.О. КАЗЫБАЕВ,¹

магистр экономических наук.

С.Р. АБИЛДАХАНОВА,¹

магистр экономических наук.

Кокшетауский университет

им. Абая Мырзахметова¹

РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ НУЖНА НОВАЯ ПАРАДИГМА

Аннотация

Целью исследования является анализ противоречий существующей системы рыночной экономики. Сегодня рыночные механизмы саморегулирования становятся основными факторами нестабильности уже в мировом масштабе. Рыночный тип развития, основанный на принципах неолиберальной концепции обеспечения экономического роста, создал новые проблемы человечества: мировые экономические кризисы, истощение ограниченных природных ресурсов, загрязнение окружающей среды, потерю гуманистических принципов общественного развития. Поэтому такой общественный строй неминуемо приходит в противоречие не только с ограниченными ресурсами планеты, но и с духовной природой мира и личности. Мировые экономические кризисы представляет собой кризис постиндустриального хозяйства в условиях глобализации, кризис современной системы ценностей рыночной экономики. Многие страны выбрали в качестве генеральной линии построение «зеленой» низкоуглеродной экономики. И это неудивительно, ведь в связи с глобальным общемировым кризисом и нависшей над всем человечеством угрозой из-за выбросов углекислого газа и создания парникового эффекта человечество стоит на пороге общемировой экологической катастрофы. Сегодня переход к «зеленой» экономике рассматривается как альтернативная парадигма общественного развития. Переход к «зеленой» экономике в рамках существующей системы мирохозяйственных отношений связан с многочисленными проблемами, рассмотренными в данной статье.

Ключевые слова: экономическая система, рыночная экономика, глобализация, регионализация, экономический кризис, финансовый рынок, экономическая политика, мировая финансовая система, рыночные механизмы, конкуренция.

Глобальные проблемы современного мирового хозяйства носят системный характер. Они объективно обусловлены противоречиями существующей модели капиталистической рыночной экономики. Еще в XIX в. К. Маркс причину цикличности капиталистического воспроизводства видел непосредственно в самой природе капитализма, которому присуще противоречие между общественным характером производства и частным присвоением его результатов. Данное противоречие капиталистического воспроизводства видоизменилось во времени вместе с изменением самой социально-экономической системы капитализма.

Экономические теории, объясняющие суть циклического развития рыночной экономики, весьма многочисленны. Можно выделить экзогенные и эндогенные теории. Американский экономист Г. Хаберлер в основе систематического анализа всех теорий экономического цикла предложил синтезированную теорию циклической динамики экономического развития [1]. В настоящее время все экономисты склоняются к синтезу экзогенных и эндогенных теорий. Суть этого синтеза заключается в том, что экзогенные по отношению к экономической системе факторы производят первоначальные импульсы, а эндогенные факторы преобразуют эти импульсы в циклические колебания [2]. Сила превращения внешних по отношению к экономической системе импульсов в циклические колебания зависит от многих социально-экономических, политических, институциональных факторов, которые находятся внутри самой социально-экономической системы.

Социально-экономические явления представляют собой результат одновременного воздействия большого числа факторов и причин. Следовательно, при изучении социально-экономи-

ческих явлений необходимо выявлять главные, основные причины, а также следует отличать причины от факторов изменения. Признаки, обуславливающие изменения других, связанных с ними признаков, называются факторными, или просто факторами. В процессе исследования зависимостей вскрываются причинно-следственные отношения между явлениями, что позволяет выявлять факторы (признаки), оказывающие существенное влияние на вариацию изучаемых явлений и процессов. В связи с этим следует согласиться с мнением Коннова В.С., где он пишет: «... сегодня не наблюдается обсуждения подлинно глубинных причин кризиса. По сути дела, кризис определяется всеми как глобальный, а не системный. Хотя налицо многие признаки того, что кризис все же носит системный характер и, следовательно, нужно прежде всего обнаружить его системную причину» [3].

Причинно-следственные отношения возникают при определенных благоприятных или неблагоприятных условиях внутри экономической системы. Как нам представляется, в публикациях, посвященных экономическому кризису, основной акцент делается не на причины, а на факторы, которые носят глобальный или региональный характер и обуславливают изменения в системе рыночной экономики. Если мировой экономический кризис носит системный характер, то, чтобы понять суть происходящих событий в системе рыночной экономики, необходим комплексный анализ ее глубинных противоречий.

Современная капиталистическая система рыночных отношений основывается на следующих принципах: эволюционным путем модифицированная частная собственность; свобода предпринимательства и выбора; личный или коллективный интерес как главный мотив поведения экономических субъектов; конкуренция; относительно ограниченная роль правительства. На основе этих принципов формировались рыночные механизмы саморегулирования экономики, которые сыграли неосценимую роль в развитии техногенной цивилизации. Однако глобальные экономические кризисы последние десятилетия показывают, что рыночные механизмы саморегулирования не только не в состоянии устранять недостатки рыночной системы, но и сами становятся основными факторами нестабильности уже в мировом масштабе.

После мирового валютно-финансового кризиса 1997–1998 гг. большинство западных специалистов полагали концепцию глобализации фактически единственной парадигмой исследования причин кризиса. При этом оценивали его как кризис «азиатской модели» индустриального развития. «Такие отличительные черты этой модели, как клановый характер корпоративной деятельности, сращивание финансово-промышленных групп с бюрократическим аппаратом, отсутствие жесткого правового поля, увеличило уязвимость экономических систем Юго-Восточной Азии» [4].

Как нам представляется, указанные недостатки «азиатской модели» являются не причинами, а эндогенными факторами, преобразующими внешние импульсы в циклические колебания в мировом масштабе в условиях глобализации. Несмотря на утверждение западных аналитиков о том, что экономика развитых стран менее подвержена подобным кризисам, нынешний мировой экономический кризис представляет собой кризис постиндустриального хозяйства в условиях глобализации, кризис современной системы ценностей рыночной экономики. Он обнажил не столько изъяны финансовых отношений и отдельные ошибки финансовых институтов, сколько порочность рыночной модели капитализма, основанной на неолиберальной концепции обеспечения экономического роста. Как пишет Дж. Сорос, «рыночные фундаменталисты трансформировали аксиоматическую, нейтральную по отношению к человеческим ценностям теорию в идеологию, которая оказывала и продолжает оказывать мощное и опасное влияние на поведение людей в политике и бизнесе» [5].

Тенденции мирового развития свидетельствуют, что рыночные механизмы саморегулирования, обеспечившие бурный рост экономики в постиндустриальных и индустриальных странах, имеют свои исторические пределы. Рыночный тип развития, основанный на вышеназванных принципах, создал новые проблемы человечества: мировые экономические кризисы, истощение ограниченных природных ресурсов, загрязнение окружающей среды, потеря гуманистических принципов общественного развития. Как отмечает Игнатьева А.А., «глобальный финансово-экономический кризис по-новому высвечивает проблему неустойчивости глобальной экономической системы, показывая, что «свободный рынок» не способен к саморегуляции

не только в интересах сохранения ресурсов биосферы и социальной справедливости, но и для обеспечения долгосрочной экономической стабильности» [6].

Эволюционным путем модифицированная частная собственность, обеспечивая свободу предпринимательства и выбора, стала основой для интернационализаций и консолидаций мировых банков и промышленных групп в единую всемирную структуру, в которой господствуют транснациональные компании и банки. Мировая финансово-промышленная система, управляемая узким кругом лиц, до недавнего времени обладала признаками благополучия и инструментами поддержки финансовой стабильности, контролируя и перераспределяя финансовые потоки в глобальном масштабе. Такое положение позволяло глобальным структурам управлять развитием производства и уровнем жизни в том или ином регионе мира, держать в руках политические рычаги, навязывая свою волю национальным правительствам.

Необходимость дальнейшего усиления позиций многонациональных компаний на мировом рынке и острая конкурентная борьба за максимизацию прибыли не позволяют им уделять достаточного внимания общественным интересам и социальным проблемам. Финансово-промышленные группы стремятся освободиться от любых ограничений со стороны общественных и государственных структур, перемещение капитала на мировом рынке носит в основном стихийный характер, а масштабы его таковы, что никакие управляющие структуры, международные, частные или государственные, не способны его эффективно контролировать и регулировать.

Экономические интересы всегда выражают определенный тип экономических отношений. Личный или коллективный интерес как главный мотив поведения экономических субъектов выступает как результат достижения цели. В условиях рыночной экономики побудительным мотивом хозяйственной деятельности экономических субъектов является максимизация прибыли. Данная цель порождает противоречие между интересами мировых финансово-промышленных групп и национального суверенитета. В условиях глобализации оно становится одной из причин нестабильности мировой экономики.

В эпоху чистого капитализма принцип рыночной экономики – личный интерес как главный мотив поведения – придавал направление и упорядоченность функционированию экономики, косвенным путем обеспечивал общественный интерес. Сегодня этот принцип приобрел новое содержание и реализуется в самых изощренных формах. Основным критерием, отличающим современный капитализм от его прежних этапов, является всепоглощающее стремление к успеху: усиление мотива прибыли и проникновение его в сферы, где ранее преобладали иные человеческие ценности. Безудержная «погоня за прибылью» и растущая роль денег в качестве самодовлеющей ценности, воспитание и формирование культа потребления перекрывают все другие общественные, общечеловеческие ценности [5].

В этих условиях конкуренция как основной механизм саморегулирования рыночной экономики не в состоянии выполнять свои функции. Конкуренция как основная регулирующая сила при капитализме должна ограничивать возможности злоупотребления экономической властью, препятствовать экономическим единицам, причинять друг другу разрушительный ущерб, когда они пытаются увеличить свою личную выгоду. Однако в современной рыночной экономике пределы для реализации личного интереса определяются не силой конкурентной борьбы, а интересами и целями прежде всего финансового капитала, а также транснациональных компаний и транснациональных банков.

В условиях глобализации формирование мировой финансовой системы происходило в интересах финансового капитала. Усиление конкуренции на мировом финансовом рынке привело к созданию могущественных и влиятельных финансовых структур. Это густая сеть финансовых институтов и рынков, которые распространяют свою власть в глобальном масштабе. Мировая финансовая система, находясь вне системы правового регулирования, ускорила процесс обособления валютно-финансовой сферы от реальной экономики. Финансовый капитал концентрируется в сфере финансовых спекуляций, порождает растущую нестабильность всей системы мирового рынка. Развивается «экономика мыльного пузыря», который в любой момент может лопнуть, о чем свидетельствуют валютно-финансовые кризисы 1987 г. и 1997–1999 гг. Глобальный финансовый кризис 2008 г. – не исключение.

В сущности, «кризис перепроизводства товаров» переключался в сферу финансов, обретая форму «кризиса ликвидности». Кризис ликвидности в банковской сфере непосредственно связан с противоречием между денежной массой и ее товарным обеспечением. В условиях глобализации мирового финансового рынка связь между денежной массой, находящейся в обращении, и динамикой номинального ВВП стала неуправляемой. Стихийный характер современного мирового финансово-денежного рынка усилился. Экономическая политика развитых капиталистических стран и международных финансовых институтов, основанная на постулатах неоллиберализма, оказалась неспособной решать современные проблемы финансового рынка. Из-за недостаточности необходимого правового и конкурентного пространства сложилась псевдо-рыночная система с засильем олигархических структур, паразитирующих на финансовых спекуляциях, вывозе сырьевых ресурсов и перекачке капитала за рубеж. Следовательно, мировые финансовые кризисы подтверждают необходимость пересмотра фундаментальных положений неоллиберализма и всей системы капиталистической рыночной экономики.

Процессы глобализации финансовой сферы привели не только к свободному, неконтролируемому перемещению огромных денежных масс через национальные границы и формированию глобального финансового рынка, но и к изменению функции денег в мировой экономике. Деньги сами превратились в товар, а спекуляция на изменении курса валют – в наиболее выгодную рыночную операцию. Значительно способствовало этому и новое технологическое обеспечение доступности финансовых рынков, создание «электронных денег», позволяющих мгновенно перебрасывать виртуальные суммы с одного конца планеты на другой.

Рыночные фундаменталисты считали, что три процесса, определяющие глобализацию хозяйства, – отход от государственного регулирования в пользу рыночного механизма, преодоление национальных границ в ходе интеграции отдельных экономик и развитие новых информационных технологий – способны привести к хозяйственному росту и процветанию. Однако мировые экономические кризисы дают основание думать, что процессы глобализации мировой экономики не являются причиной ее нестабильности. Глобализация мировой экономики – это условие, при котором обостряются противоречия капиталистической рыночной системы, усиливая негативные стороны процесса глобализации.

Негативные стороны глобализации мирового финансового рынка породили процесс регионализации. Создание региональных блоков и усиление интеграционных связей внутри блока – это единственный способ защиты от негативных последствий мирового финансового кризиса. Однако в условиях жесткой конкуренции на мировом рынке между региональными блоками деятельность транснациональных компаний, направленная на получение максимальной прибыли, снижает эффективность данного способа защиты от глобального финансового кризиса.

Мировой экономический кризис еще раз показал, что сама идея рыночной экономики (всевластие денег, безудержная погоня за прибылью) ведет к утрате солидарности в обществе и не удовлетворяет важнейших потребностей общества и человека. Моделирование человека как «*homo economicus*» в различных вариантах породило неистребимые черты «успешного производителя» и «успешного потребителя». Поэтому такой общественный строй неминуемо приходит в противоречие не только с ограниченными ресурсами планеты, но и с духовной природой мира и личности. И именно поэтому необходимо изменить саму парадигму общественного развития.

В начале 1990-х гг. в рамках структур ООН зародились новые концептуальные подходы к социально-экономическому развитию общества. В 2012 г. в Рио-де-Жанейро Конференция ООН по устойчивому развитию («Рио+20») подвела итоги двадцатилетия попыток человечества изменить традиционный тип развития на модель устойчивого развития. В материалах конференции говорится, что основой перехода к устойчивому развитию является формирование «зеленой» экономики.

Сегодня переход к «зеленой» экономике рассматривается как альтернативная парадигма общественного развития. Концепция «зеленой» экономики опирается на программу ООН по окружающей среде (ЮНЕП), принятую после мирового экономического кризиса 2007–2008 гг. В данной программе отмечается, что «зеленая» экономика – это такая экономика, «которая повышает благосостояние людей и обеспечивает социальную справедливость и

при этом существенно снижает риски для окружающей среды и ее обеднение» [8]. А по мнению Игнатъевой А.А., концепция «зеленой» экономики – альтернативная парадигма развития, одновременно предлагающая решения для различных кризисов – финансово-экономического, климатического, продовольственного, водного, топливного, а также кризиса биоразнообразия [6].

В экономической литературе в основном обсуждаются теоретические аспекты реформирования национальных экономик, приводятся отдельные примеры перехода к «зеленой» технологии в различных странах. Однако переход к «зеленой» технологии в отдельных экономических сферах, странах или регионах еще не означает, что происходит перестройка всей экономической системы как на уровне национальной, так и на уровне мировой экономики.

Следует согласиться с мнением экономистов, которые считают, что создание «зеленой» экономики без формирования одновременно «устойчивого развития» региона, государства, межгосударственного пространства неэффективно и, скорее всего, невозможно [8]. Если учитывать проблемы и противоречия современной рыночной экономики, то обеспечение устойчивого развития глобальной экономической системы остается тоже под вопросом.

Переход к «зеленой» экономике в рамках существующей системы мирохозяйственных отношений связан с многочисленными проблемами, прежде всего с проблемами финансирования в развивающихся странах, где отсутствуют финансовые возможности для финансирования инновационных проектов, ибо переход к «зеленой» экономике требует значительных финансовых средств и больших инвестиций. Кроме того, установление стандартов качества и определенных требований к «зеленым» товарам будет сдерживать торговые отношения между странами, что не будет способствовать повышению благосостояния людей в развивающихся странах и не будет обеспечивать социальную справедливость. Поэтому развивающиеся страны предлагают рассматривать концепцию «зеленой» экономики в контексте устойчивого развития и борьбы с бедностью.

В условиях глобальной экономики, где ее субъектами являются страны с различным уровнем экономического развития, где «мировой экономической порядок» в основном устанавливают финансово-промышленные группы развитых стран, отсутствие правил «игры» приведет к столкновению экономических, социальных и политических интересов не только развивающихся стран, но и самих развитых стран. Поэтому должны быть разработаны механизмы и инструменты перехода к «зеленой» экономике, которые обеспечили бы согласование и взаимодействие между странами и которые были бы приемлемы для всех стран, как развитых, так и развивающихся.

Таким образом, переход к «зеленой» экономике связан с многочисленными проблемами теоретического и практического характера. Если рассматривать переход к «зеленой» экономике как альтернативную парадигму общественного развития, то сегодня необходима четкая проработка концепции «зеленой» экономики и устойчивого развития, углубленный анализ мер для ее реализации с точки зрения интересов всех стран.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Хаберлер Г. Процветание и депрессия. Теоретический анализ циклических колебаний: пер. с англ. О.Г. Клесмент, И.М. Осадчей, Р.Х. Хафизовой. – Челябинск: Социум, 2005. – С. 257–258.
- 2 Макроэкономика / под. ред. Яковлевой Е.Б. – СПб.: Поиск, 1997. – С. 257–258.
- 3 Коннов В.С. Мировой экономический кризис как результат взаимодействия экономических систем // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2009. – № 24-1. – Т. 4. – С. 138.
- 4 Суэтин А.А. Международный финансовый рынок. – М.: КНОРУС, 2007. – С. 33.
- 5 Сорос Дж. Кризис мирового капитализма: пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 156.
- 6 Игнатъева А.А. «Зеленая» экономика: практический вектор устойчивого развития или политический компромисс? Россия в окружающем мире: 2011. Устойчивое развитие: экология, политика, экономика: аналитический ежегодник. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2011. – 292 с.

7 Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности: обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011: http://www.unep.org/greeneconomy/Portals/88/documents/ger/GER-synthesis_ru.pdf.

8 Дияр С.К., Токтабаев А.Р. «Зеленая» экономика – новый путь развития. – Университет международного бизнеса: <http://dknews.kz/zelenaya-ehkonomika-novyjj-put-razvitiya/>.

Андатпа

Мақаланың мақсаты капиталистік нарықтық экономика жүйесінің қайшылықтарын талдау. Қазіргі нарықтың өзін-өзі реттеу тетігі әлемдік деңгейде тұрақсыздықтың негізгі факторына айналып отыр. Экономикалық өсудің жаңа либералды концепцияларының принциптеріне сүйенген нарықтық даму адамзат үшін әлемдік экономикалық дағдарыстар, табиғи ресурстардың шектелуі, қоршаған ортаның ластануы, қоғамдық дамудың рухани принциптерінің жоғалуы сияқты жаңа мәселелер туғызды. Сондықтан осындай қоғамдық құрылым қайткен күнде де жер шарының шектелген ресурстарына ғана емес, әлем мен адамның рухани байлығына қарсы келеді. Әлемдік экономикалық дағдарыстар жаһандану жағдайындағы индустриалды даму кезеңінен кейінгі шаруашылықтың және нарықтық экономика жүйесінің қазіргі құндылықтар жүйесінің дағдарысы. Көптеген елдер «жасыл» экономика құрудың негізгі жолы ретінде төмен көміртекті экономиканы таңдаған. Бұл таңқаларлық емес, өйткені ғаламдық жаһандық дағдарыс пен көміртек диоксиді мен жылыжай эффектісінің әсерінен бүкіләлемдік экологиялық апаттың шегіне жетті. Бүгін қоғамдық дамудың альтернативті парадигмасы ретінде «жасыл» экономикаға өту қарастырылады. Қазіргі әлемдік экономикалық қатынастардың шеңберінде «жасыл» экономикаға өту көптеген мәселелермен байланысты.

Тірек сөздер: экономикалық жүйе, нарықтық экономика, жаһандану, аймақтану, экономикалық дағдарыс, қаржы нарығы, экономикалық саясат, дүниежүзілік қаржы жүйесі, нарық тетігі, бәсекелестік.

Abstract

The research aim is an analysis of contradictions of the existent system of capitalist market economy. Today, the market mechanisms of self-regulation become the basic factors of instability already on a world scale. The market type of development, based on principles of neoliberal conception of providing of the economy growth, created the new problems of humanity: world economic crises, exhausting of limited natural resources, contamination of environment, loss of humanistic principles of community development. Therefore such framework of society unavoidable comes in contradiction not only with limited resources of planet but also with spirit nature of the world and personality. World economic crisis is a crisis of postindustrial economy in the conditions of globalization, crisis of the modern system of values of market economy. Many countries chose the construction of «green» low-carbon economy as a general line. Today passing to the «green» economy is examined as an alternative paradigm of community development. Passing to the «green» economy within the framework of the existent system of world enterpriserelations is related to the numerous problems.

Key words: economic system, market economy, globalization, regionalization, economic crisis, financial market, economic policy, global financial system, market mechanisms, competition.

НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПкерлікті дамытуда инновацияның рөлі

Андатпа

Бүгінде инновациялық экономиканы дамыту елдің бәсекеге қабілеттілігін, азаматтардың өмір сапасын арттырудың маңызды факторларына айналған. Нарықтық экономикада Қазақстанды дамыту үшін өзекті мәселелердің бірі инновациялық бизнес болып табылады. Кәсіпкерлікті дамыту нарықтың жаңа түрлерін қолдануда саланың, ғылыми техникалық үдеріс пен инновацияның тиімділігін қамтамасыз етудің кепілі болып табылады. Бизнеспен байланысты мәселелер оның экономикадағы рөлінің өте маңыздылығын және әсерін дәлелдейді. Кез келген инновациялық қызметтің дамуы технологиялық жаһандандырудың ғылыми-техникалық әлеуетін дамытуға бағытталған. Сондықтан оның іс-әрекеті негізінде жоғары сапалы бәсекеге қабілетті өнім шығарылады. Бұл елдің экономикалық қуатын көрсетеді және кәсіпкерлік саласының аясын кеңейтеді. Еліміздің экономикасының әрбір саласында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту, олардың әлеуметтік-экономикалық тиімділігін арттыру халықты жұмыспен қамтамасыз ету, олардың тұрмыстық жағдайын жақсарту негізінде мәселелерді шешуге өз ықпалын тигізеді. Қазіргі инновациялық саясаты мен инновациялық үдерістерді жетілдіру жаңа технологиялық жағдайды қалыптастыру өндіріс пен ғылым арасындағы байланысты қайта жандандыруға жаңа технологияларды трансферттік қамтамасыз етуге бағытталған. Мемлекет сонымен қатар бұл іс-әрекетті ғылыми-техникалық саладағы кәсіпкерліктің рөлін төмендетпейді және де сол бағытта жұмыс жүргізеді, яғни болашақта техникалық және технологиялық инновацияларды пайдалана отырып өндіретін кәсіпорындар санын арттыру көзделуде.

Тірек сөздер: инновация, кәсіпкерлік, инновациялық кәсіпкерлік, нарықтық экономика, жаңа технологиялар.

Бүгінде инновациялық экономиканы дамыту елдің бәсекеге қабілеттілігін, азаматтардың өмір сапасын арттырудың маңызды факторларына айналған [1]. Осы тұрғыда елімізде «Қазақстан–2050» Стратегиясы мен «100 нақты қадам» Ұлт жоспары аясында ғылыми-техникалық және инновациялық жүйелерді нығайтуға жол салатын іргелі бастамалар жүзеге асуда [2]. Сонымен қатар Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың биылғы жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында кәсіпкерлік саласына үлкен мүмкіндіктер мен басымдықтар беріліп отыр. Атап айтатын болсақ, «бизнес-ортаны түбегейлі жақсарту және кеңейту. Біздің стратегиялық мақсатымыздың бірі – елдің ішкі жалпы өніміндегі шағын және орта бизнестің үлесі 2050 жылға қарай кем дегенде 50% болуын қамтамасыз ету»,- керектілігіне тоқталды [3].

Экономикасы нарықтық бағытқа бет алған Қазақстан үшін инновациялық кәсіпкерлікті дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Кәсіпкерлікті дамыту – өнеркәсіптің тиімділігін қамтамасыз ету, ғылыми-техникалық үдерістің және инновацияның жаңартылған түрлерін қолдану нарықтық дамытудың кепілі. Сондықтан да, кәсіпкерлік төңірегіндегі көптеген мәселелердің көтеріліп жатуы да оның экономикадағы рөлінің өте маңыздылығын дәлелдейді.

Экономиканың инновациялық белсенділігі басым сипатқа ие болуда, бұл өз кезегінде кәсіпорындардың өз стратегиясын түбегейлі өзгертуіне, жаңа бәсекелестік ортада және тіршілік етудің негізі ретінде зияткерлік әлеуетін қарқынды түрде арттыруға жетелейді.

Көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындарында, ең алдымен, қолданыстағы қуатты техникалық қайта жарақтандыруға және қайта құруға өзінің материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын шоғырландырған тиімді болып келеді [4].

Қазіргі заманғы кәсіпкердің ең басты маңызды қасиеті – тез өзгертін жағдайларға бейімді болуы. Ол үшін өз таңдаған іс жасайтын ортаны кәсіпкер жан-жақты меңгере білуі керек. Кәсіпкер көздеген мақсатына сай алға ұмтылушылығымен, кез келген сәтсіздікке ұшыраған

жағдайда оған төтеп беретін, жігерлілігіне сай өз тарапынан болатын кемшіліктерінің орнын толтыруда жіберілген қателіктерге сын көзбен қарай алатындай болған жөн, сонымен қатар одан қалай шығудың жолын қарастыра алатындай табандылығы болуы керек. Кәсіпкер өз ісіндегі ортақ әріптестерінің сенімді болуын ойластыруы тиіс [5].

Кез келген инновациялық іс-әрекеттің дамуы ғылыми-техникалық әлеуетті, технологиялық жаһандандыруды дамытуға бағытталған. Себебі оның іс-әрекеті негізінде жоғары сапалы бәсекеге қабілетті өнім шығарылады. Бұл елдің экономикалық қуатын көрсетеді және кәсіпкерлік саласының аясын кеңейтеді. Жоғарыда айтылғандарды ескере келе, ҚР бойынша 2013–2015 жылғы инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштерін (кесте 1) байқауға болады.

Кесте 1 – Инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштері

Аймақтар	Кәсіпорындардың саны – барлығы, бірлік			Одан			Инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %-бен		
				Инновациясы барлары					
	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2013ж.	2014 ж.	2015 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Қазақстан Республикасы	22 070	24 068	31 784	1774	1 940	2 585	8,0	8,1	8,1
Ақмола	1 173	1 270	1 325	83	92	90	7,1	7,3	6,8
Ақтөбе	1 044	1 114	1 236	68	85	86	6,5	7,6	7,0
Алматы	1 318	1 473	1 643	126	139	114	9,5	9,4	6,9
Атырау	798	977	1 276	41	79	102	5,1	8,1	8,0
Батыс Қазақстан	646	768	857	34	51	35	5,3	6,6	4,1
Жамбыл	734	808	852	75	98	90	10,2	12,2	10,6
Қарағанды	1 957	1 902	2 340	148	159	216	7,6	8,4	9,2
Қостанай	1 393	1 500	1 502	164	204	218	11,8	13,6	14,5
Қызылорда	709	725	846	85	73	99	12,0	10,1	11,7
Маңғыстау	838	922	1 027	20	32	41	2,4	3,4	4,0
Оңтүстік Қазақстан	2 009	2 025	2 315	129	143	160	6,4	7,0	6,9
Павлодар	1 118	1 142	1 354	95	79	65	6,4	6,9	4,8
Солтүстік Қазақстан	1 047	1 001	1 047	114	116	111	10,9	11,6	10,6
Шығыс Қазақстан	1 767	2 055	2 091	99	157	240	5,6	7,6	11,5
Астана қаласы	1 617	1 997	4 103	179	214	541	11,1	10,7	13,2
Алматы қаласы	3 902	4 389	7 970	314	219	377	8,0	5,0	4,7

ҚР бойынша кәсіпорындардың саны 2013 жылы 22 070 бірлікті құраса, 2014 жылы бұл көрсеткіш 24 068 бірлікке артып, 2015 жылы 31 784 бірлікке көбейген. Көш бастап тұрған Алматы қаласы кәсіпорындары 2014 жылы 4 389 бірлікке жетсе, 2015 жылы бұл көрсеткіш 7 970 бірлікке артқанын байқауға болады. Шығыс Қазақстан облысында кәсіпорындар саны 2014 жылы 2 055 бірлікті құраса, 2015 жылы 2 091 бірлікке жетіп, 36 кәсіпорынға артқан.

Осы кәсіпорындардың ішінде инновацияны қолданатындарына келетін болсақ, ҚР бойынша 2013 жылы 1 774 бірлік болса, 2015 жылы 2 585 бірлікке көбейіп 811 бірлікке артқанын көреміз. Қарағанды 57-ге, Қостанай қаласы 14-ке көрсеткіштер бірлікке артып отыр. Талдаулардың қорытындысынан инновацияның кәсіпкерлікте қолданысының артқанын байқаймыз.

Инновация саласындағы белсенділік деңгейі, ҚР бойынша 2013 жылы 8,0%, 2014 жылы 8,1%, 2015 жылы 8,1%-ды құрады. Қызылорда облысындағы көрсеткіштер 2013 жылы 12%, ал 2015 жылы 11,7%-ды құрап, 3%-ға кеміген. Ал Жамбыл облысында 2013 жылы 10,2%-ды құраса, 2014 жылы 12,2% болып 2%-ға артқан [6].

Қазақстанның ғылыми-техникалық және инновациялық салаларындағы экономикалық саясаты айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Индустриялық-инновациялық даму бағдарламасына сай қазіргі стратегиялық мақсат – ғылыми сыйымды өндірісті дамыту және сол

өндіріске жаңа ғылыми және ақпараттық технологияларды енгізу көзделген. Қазақстан Республикасы бойынша өндірілген инновациялық өнім көлемін (кесте 2) келтіріп отырмыз.

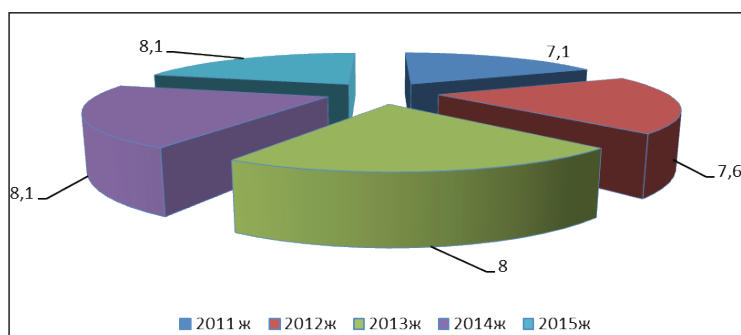
Кесте 2 – Өндірілген инновациялық өнім көлемі

Аймақтар	млн теңге					2011–2015 жж. ауытқуы
	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	
Қазақстан Республикасы	235 962,7	379 005,6	578 263,1	580 386,0	377 196,7	1,6
Ақмола	9 822,5	19 902,1	18 205,7	33 801,6	13 217,2	1,4
Ақтөбе	16 880,9	6 542,4	8 300,6	4 454,4	1 838,8	0,11
Алматы	5 498,1	13 288,0	13 153,8	16 608,9	15 699,2	2,9
Атырау	1 828,1	4 772,2	38 078,2	18 655,3	7 506,1	4,1
Батыс Қазақстан	24 804,9	4 399,3	9 009,5	5 996,5	3 316,7	0,14
Жамбыл	11 251,8	19 181,2	19 637,4	25 250,3	23 163,7	2
Қарағанды	14 388,6	30 891,5	53 731,2	21 578,1	18 442,5	1,3
Қостанай	12 453,0	29 769,7	35 728,9	57 633,9	47 252,6	3,8
Қызылорда	2 281,3	3 645,0	6 641,7	4 761,2	6 930,3	3
Манғыстау	618,6	3 609,0	1 395,4	1 546,8	1 234,6	2
Оңтүстік Қазақстан	15 374,0	22 588,7	33 177,5	45 153,5	61 465,6	4
Павлодар	73 279,0	97 620,0	83 368,0	83 070,6	1 838,3	0,03
Солтүстік Қазақстан	1 469,5	6 098,3	16 028,0	16 500,4	11 753,8	8
Шығыс Қазақстан	33 592,5	99 332,1	109 378,9	97 778,9	13 420,9	0,40
Астана қаласы	1 818,6	4 787,0	119 923,4	125 507,0	111 239,6	61
Алматы қаласы	10 601,4	12 579,1	12 504,9	22 088,6	38 876,9	3,7

Өндірілген инновациялық өнімнің көлемі ҚР бойынша 2011–2015 жж. аралығына талдау жасайтын болсақ, басымдықпен Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша 2014 жылы 45 153,5 млн теңге болса, 2015 жылы 61 465,6 млн теңгені құрап 16 312,10 млн теңгеге көбейген. Одан кейінгі орын Алматы қаласының еншісінде 2014 жылы 22 088,6 млн теңгені құраса, 2015 жылы бұл көрсеткіш 38 876,9 млн теңгеге артқан. Ал, Павлодар қаласында 2014 жылы 83 070,6 млн теңге инновациялық өнім көлемі 2015 жылы айтарлықтай кеміген, 1 838,3 млн теңгеге азайғанын байқауға болады.

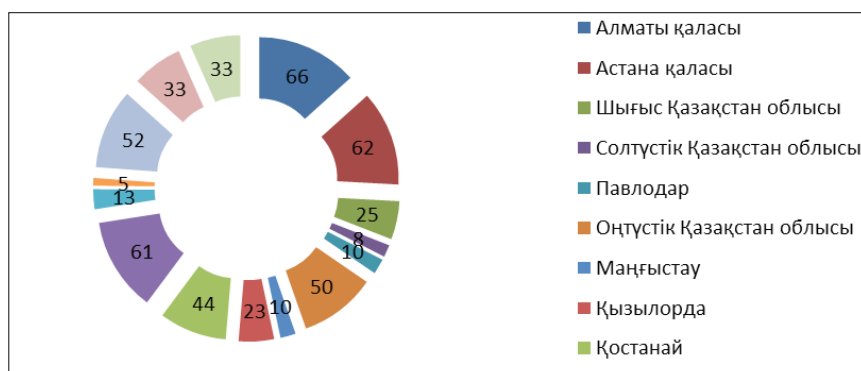
Кәсіпкерлік саласында инновация туралы сөз қозғағанымыздай, ҚР Мемлекеттік индустриалды-инновациялық бағдарламасымен тығыз байланыстырамыз.

Бағдарламаның мақсаты – өңдеуші өнеркәсіпті әртараптандыруды және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды ынталандыру, өңдеу өнеркәсібін озыңқы дамыту, басым секторларда тиімділікті арттыру және қосылған құнды ұлғайту, шикізат емес тауарларды өткізуге арналған нарықтарды кеңейту, өнімді жұмыспен қамтуды ұлғайту, өңдеуші өнеркәсіптің басым секторларын технологияландыруды жаңа деңгейге көтеру және инновациялық кластерлер қалыптастыру арқылы болашақтың секторларын дамыту үшін негіз жасау, өңдеуші өнеркәсіптегі кәсіпкерлікті ынталандыру, шағын және орта бизнесті дамытуды арттыруға бағытталған [7]. Сондықтан да, Қазақстан Республикасы бойынша инновация саласындағы белсенділік деңгейі, % келтірілген (сурет 1).

Сурет 1 – Инновация саласындағы белсенділік деңгейі

Елде инновациялық құрылымды қалыптастыру жаңа технологияны өндіріске енгізе алатын көптеген технопарк құрудан басталды. Яғни, Шығыс Қазақстандағы металлургия компанияларына жаңа технологияларды енгізетін, Қазақстандағы минералды шикізаттарды өңдеудегі жаңалықтарды енгізетін, Алматыдағы информациялық және лазерлік технологиялар және т.б. технопарктер құрылған. Диаграммада Қазақстан Республикасындағы жаңа технологиялар мен техника объектілерін пайдаланған кәсіпорындар саны берілген (сурет 2).

Сурет 2 – Жаңа технологиялар мен техника объектілерін пайдаланған кәсіпорындар

Бағдарламаны жүзеге асыру нәтижесінде нарыққа тауар ретінде шыға алатын жаңа технологиялар түзіледі, толық көлемді дайындық деңгейі жоғары ғылыми жетістіктерге негізделген өндірістерді құру жобалары дайындалады, олар Қазақстанның Даму банкі, екінші деңгейдегі банктер арқылы, отандық немесе шетелдік инвесторларды тарту арқылы, қаржыландыру үшін өндіріс жобасын, техникалық-экономикалық негіздеуді немесе бекітілген формадағы бизнес-жоспар түзуді қарастыру керек. Бағдарламаны жүзеге асыру ғылыми зерттеулерге бөлінген қаржылардың нақты қайтарымын арттыруға мүмкіндік береді және республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, инновацияның кәсіпкерлікте алатын рөлі мынадай:

- ♦ инновациялық кәсіпкерліктің негізгі міндеті – ғылым, техника, өндіріс және тұтынудың бірлігін, яғни инновациялық өнімге деген қоғамдық қажеттілікті қамтамасыз ететін, ұйымдастыру және басқару әдістерін қолдану нәтижесінде сандық және сапалық өзгерту арқылы инновациялық үдерістерді басқару;

- ♦ өндірістің интенсивті факторларының күшеюі, олар ғылыми-техникалық прогрессті экономикалық әрекеттің барлық салаларында қолдануға ықпал жасайды;

- ♦ жаңа техниканы құру, игеру мерзімін елеулі қысқарту, өндірістің техникалық деңгейін жоғарылату, ғалымдар мен жаңашылдардың шығармашылығын жаппай дамыту қажеттілігі;

- ♦ техника мен технологияның жедел моральдық ескіруі;

- ♦ жаңа техника мен технологияны жеделдетіп енгізудің объективті қажеттілігі және т.б.

Қазақстанның қазіргі таңдағы инновациялық саясаты инновациялық үдерістерді жеделдету, жаңа технологиялық жағдайды қалыптастыру өндіріс пен ғылым арасындағы байланысты қайта жандандыруға жаңа технологияларды трансферттік қамтамасыз етуге бағытталған. Мемлекет сонымен қатар бұл іс-әрекетті ғылыми-техникалық саладағы кәсіпкерлікті кеңейтпейінше мүмкін еместігін түсінеді және де сол бағытта жұмыс істеуге дайындығын көрсетеді. Яғни болашақта техникалық-технологиялық инновацияларды пайдалана отырып өндіретін кәсіпорындар санын арттыру көзделуде.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Инновациялық жобалардың игілігін ел көреді // Егеменді Қазақстан. – 2016. – № 228. – 26 қараша. – 8 б.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың 15.12.2012 жылғы «Қазақстан–2050» стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына жолдауы // Егеменді Қазақстан. – № 828–831.

3 «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – 31.01.2017.

4 Ниязбекова Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. Кәсіпорын экономикасы: оқулық. – Алматы, 2013. – 33 б.

5 Әбдікеримова Г.И. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы. – Алматы: «Экономика» баспасы, 2008. – Б. 6–7.

6 Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері. Қолжетімді режимі: <http://stat.gov.kz>.

7 Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 9 маусымдағы № 627 қаулысы.

Аннотация

Сегодня для конкурентоспособности страны развитие инновационной экономики стало наиболее важным фактором в повышении качества жизни граждан. В рыночной экономике одним из ключевых вопросов для развития Казахстана является инновационный бизнес. Развитие предпринимательства является гарантией обеспечения эффективности отрасли, научно-технического прогресса и инноваций в использовании новых видов рынка. Вопросы, связанные с бизнесом, доказывают важность и большое влияние его роли в экономике. Развитие любой инновационной деятельности направлено на развитие научно-технического потенциала технологической глобализации. Поэтому на основе своих действий выпускается высококачественная конкурентоспособная продукция. Это отражает экономическую мощь страны и расширяет сферу деятельности. Развитие инновационного предпринимательства в каждой отрасли экономики страны, его социально-экономическая эффективность на основе обеспечения занятости населения, улучшение бытовых условий способствуют решению вопросов. Совершенствование современной инновационной политики и инновационных процессов направлено на возникновение новой технологической ситуации в отношениях между промышленностью и наукой для обеспечения передачи новых технологий. Государство в конечном итоге не уменьшает роль предпринимательства в научно-технической деятельности и ведет работу в том же направлении, то есть, используя технические и технологические инновации, в будущем ожидается увеличение числа промышленных компаний.

Ключевые слова: инновация, предпринимательство, инновационное предпринимательство, рыночная экономика, новые технологии.

Abstract

Today for country competitiveness the development of innovative economy became the most important factors in improvement of quality of life of citizens. One of key questions for development of Kazakhstan innovative business is innovational business. Development of an entrepreneurship is a guarantee of ensuring efficiency of an industry, scientific and technical progress and innovations to use of new types of the market. Business-related issues prove the importance and give a great influence of its role in economy. Development of any innovative activities is aimed at the development of scientific and technical potential of technological globalization. Therefore on the basis of the actions the high-quality competitive products are turned out. It reflects economic power of the country and expands a field of activity. Development of an innovative entrepreneurship in each industry of national economy, their social and economic efficiency on the basis of employment of the population, improvement of their living conditions, promotes the solution of questions. Improvement of modern innovation policy and innovation processes is aimed at the development of a new technological situation in the relations between industry and science in order to ensure the transfer of new technologies. The state ultimately reduces the role of entrepreneurship in scientific and technical activities and works in the same direction, that is, using technical and technological innovations, in the future an increase in the number of industrial companies is expected.

Key words: innovation, entrepreneurship, innovative entrepreneurship, market economy, new technologies.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақала мемлекеттердің экономикасының дамуындағы инновацияның рөлін қарастыруға арналған. Инновациялар елдің тұрақты даму деңгейін анықтап, елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететіндіктен тақырыптың өзектілігі айқын. Мақалада жаһандық инновациялық индекс бойынша көшбасшы-елдердің рейтингі қарастырылып, инновациялық қызметке әсер етуші факторлары зерттелді және олардың маңыздылығы анықталды. Қазақстанның инновациялық дамуға бетбұрысы халықаралық нарықтардағы бәсекелестіктің күшеюімен негізделеді, осыған байланысты Қазақстан Республикасының үкіметі тұтынуға негізделген экономиканы индустриалды-инновациялық экономикаға бағыттау саясатын жүргізуде. Сондай-ақ индустриалды-инновациялық саясатының дамуы үшін қолайлы құқықтық және экономикалық жағдайларды құру, индустриалды қызметтің дамуын ынталандыру, жоғары технологиялық, ғылымды қажетсінетін, экологиялық таза және бәсекеге қабілетті өндірістерді ендіру қарастырылады. Мақала мақсаты – Қазақстан Республикасында инновациялық даму мәселелерін анықтау. Осы мақсатта өндірілген инновациялық өнім көлемінің келесі көрсеткіштерімен: ҒЗТКЖ жұмсалған ішкі шығындар; ҒЗТКЖ айналысатын ұйымдар саны-ме, ҒЗТКЖ орындаған қызметкерлер санымен және инновация саласындағы белсенділік деңгейі арасындағы байланысы анықталды. Дамыған мемлекеттерде әлемдік компаниялардың ҒЗТКЖ қаржыландыру үлесінің жоғары. Қазақстан Республикасында инновациялық қызметті жетілдіру үшін бизнес-құрылымдардың инновациялық белсенділігін арттыру мен инновациялық дамуды қолдау мемлекет пен жеке сектордың серіктестігінің күшеюі негізінде ҒЗТКЖ қаржыландыру деңгейін арттыру қажет.

Тірек сөздер: инновациялық даму, инновациялық өнім, инновациялық өнім көлемі, инновациялық белсенділік, индустриалды-инновациялық саясат.

Заманауи жаһандық экономикада инновацияның алатын орны маңызды, күшейген бәсекелестік күресте инновациясыз жеңіске жету мүмкін емес. Инновацияны қолдану арқылы өндірушілер тұтынушыларды ұстап тұру мақсатында жаңа тауарлар мен қызметтер ұсынып, тауардың өзіндік құнын төмендетудің жаңа технологияларын қолданып, жаңа нарықтарды жауалап алу стратегияларын дамытуда [1].

Жаһандық инновациялық индекс көшбасшылары тиімді байланысқан инновациялық экожүйені қалыптастыра білді, онда адам капиталына деген инвестициялар мықты инновациялық инфрақұрылыммен үйлесіп шығармашылықтың жоғары деңгейде болуына ықпал етеді. Жалпы ГИІ бойынша Топ–25 елдерде ақпарат және коммуникациялық технологиялары және бизнес жетілдіру сияқты салаларда артықшылықтарға ие, негізінен ақыл-ой жұмыскерлерін, инновациялық байланыстар және инновацияны қабылдауды, яғни креативті тауарлар мен қызметтерді өндіруді қамтиды [2].

Заманауи әлемде экономиканың даму факторларының бірі болып инновацияның дамуы табылады. Инновация – инновациялық үдерістің нәтижесі, нарықта жаңа тауар немесе үдеріс түрінде коммерциялық қолдану кезеңіне жеткен өнертабыс.

Инновациялық даму оған қажет әлеует, факторлар және жағдайларды қажет етеді. Сонымен қатар инновациялық үдерістің дамуы мемлекеттің қолдауы мен тиімді басқаруына да байланысты.

Жаһандық инновациялық индексі бойынша 2016 жылы анықталған үздік 10 елді қарастырсақ (кесте 1, б. 21), Швейцария – 66,28; Швеция – 63,57 және Ұлыбритания – 61,93 индексімен көшбасшы бірінші үштікті құрады. Ал Қазақстан – 32,75 индексімен 79 орында орналасқан. Зерттеу жұмыстарына (R&D) жалпы шығындар (ЖІӨ-нен %) үлесі бойынша осы елдер арасында ең жоғары Финляндия – 3,17%; Швеция – 3,16%; Швейцария – 2,97%. Қазақстанда бұл көрсеткіш бойынша 0,66%. Ал ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкер-

лер саны бойынша (млн адамға шаққанда) Дания – 7,198.18; Финляндия – 6,985.94; Швеция – 6,868.11 болып табылады екен. Қазақстанда – 734,05 адам (млн адамға шаққанда) [3].

Кесте 1 – Жаһандық инновациялық индексі бойынша елдер рейтингі

Рейтинг	Мемлекеттер	Индекс (0-100)	R & D Жалпы шығындар (ЖІӨ-нен %)	Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер саны, млн адамға шаққанда
1.	Швейцария	66,28	2,97	4,481.07
2.	Швеция	63,57	3,16	6,868.11
3.	Ұлыбритания	61,93	1,70	4,252.36
4.	АҚШ	61,40	2,73	4,018.63
5.	Финляндия	59,90	3,17	6,985.94
6.	Сингапур	59,16	2,00	6,665.19
7.	Ирландия	59,03	1,5	3,73.1
8.	Дания	58,45	3,08	7,198.18
9.	Нидерланды	58,29	1,97	4,478.05
10.	Германия	57,94	2,8	4,459.5
79.	Қазақстан	32,75	0,66	734,05

Ескертпе – Кесте автормен [9] негізінде құрастырылған.

Жаһандық инновациялық индекс бойынша елдердің инновациялық даму ерекшеліктері әр түрлі, ендігі кезекте Қазақстан Республикасындағы 2006–2015 жж. бойынша инновациялық даму үдерісі зерттелді (кесте 2). Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі шығындар осы жылдар арасында – 179,4%-ға өскен; өндірілген инновациялық өнім көлемі – 141,7%-ға жоғарылаған; ҒЗТКЖ-мен айналысқан ұйымдар саны – 10,8%-ға төмендеген; ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер саны – 26,4%-ға өскен; инновациялық өнімдерінің ЖІӨ-дегі үлесі – 40%-ға кеміген; инновация саласындағы белсенділік деңгейі – 69%-ға артқан.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасында 2006–2015 жж. инновациялық қызметтің даму деңгейі

Жылдар	ҒЗТКЖ жұмсалған ішкі шығындар/ млн теңге	Өндірілген инновациялық өнім көлемі/ млн теңге	ҒЗТКЖ-мен айналысқан ұйымдар саны	ҒЗТКЖ орындаған қызметкерлер саны, адам	Инновация- лық өнімдерінің ЖІӨ-дегі үлесі, %	Инновация- лық белсенділік деңгейі
2006	24799,9	156039,9	437	19563	1,53	4,8
2007	26835,5	152500,6	438	17774	1,19	4,8
2008	34761,6	111531,1	421	16304	0,69	4,0
2009	38988,7	82597,4	416	15793	0,49	4,0
2010	33466,8	142166,8	416	17021	0,65	5,2
2011	43351,6	235962,7	412	18003	0,84	7,1
2012	51253,1	379005,6	345	20404	1,22	7,6
2013	61672,7	578263,1	341	23712	1,61	8,0
2014	66347,6	580386,0	392	25793	1,46	8,1
2015	69302,9	377196,7	390	24735	0,92	8,1
2006/2015 жж.	179,4	141,7	-10,8	26,4	-40	69

Ескертпе – Кесте автормен [4] негізінде құрастырылды.

Инновациялық дамудың факторлармен байланыс деңгейін зерттеу мақсатында өндірілген инновациялық өнім көлемінің келесі көрсеткіштермен байланысы мен корреляциялық-регрессиялық деңгейі анықталды (кесте 3 негізінде):

- ◆ ҒЗТҚЖ жұмсалған ішкі шығындармен;
- ◆ ҒЗТҚЖ-мен айналысқан ұйымдар санымен;
- ◆ Ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер санымен;
- ◆ инновация саласындағы белсенділік деңгейімен.

Кесте 3 – Өндірілген инновациялық өнім көлемінің инновациялық көрсеткіштермен корреляциялық-регрессиялық байланысы

Көрсеткіштер	Өндірілген инновациялық өнім көлемі мен ҒЗТҚЖ жұмсалған ішкі шығындар	Өндірілген инновациялық өнім көлемі мен ҒЗТҚЖ-мен айналысқан ұйымдар саны	Өндірілген инновациялық өнім көлемі мен ҒЗТҚЖ орындаған қызметкерлер саны	Өндірілген инновациялық өнім көлемі мен Инновациялық белсенділік деңгейі
Корреляциялар коэффициенті (r)	0,86	-0,74	0,85	0,87
Зерттелетін белгілер арасындағы байланыс	тік	кері	тік	тік
Чеддок бойынша байланысы күші	жоғары	жоғары	жоғары	жоғары
Ескертпе – Кесте автормен құрастырылды.				

Өндірілген инновациялық өнім көлемінің инновациялық дамудың зерттелген көрсеткіштері арасындағы байланысты бақылау келесідей нәтиже берді. Жалпы өндірілген инновациялық өнім көлемі мен ҒЗТҚЖ жұмсалған ішкі шығындар арасындағы корреляция деңгейі – 0,86, бұл инновацияға шығындар қаншалықты жоғары болса оң нәтиже беретіні анық. Швецариямен салыстырғанда Қазақстанда инновацияларға бөлінген жалпы шығындар 4,5 есе төмен екенін байқауға болады.

ҒЗТҚЖ орындаған қызметкерлер саны бойынша корреляция – 0,85, әлемде инновация саласында ең көп қызмет етуші халық саны бойынша Дания мемлекетінде Қазақстанмен салыстырғанда 9,8 есе артық. Ал инновациялық белсенділік деңгейі арасындағы байланыс – 0,87 жоғары және тік. Демек, осы көрсеткіштерді тиімді басқару арқылы артуы инновациялық өнім көлемін арттыруға оң ықпал етеді.

Өндірілген инновациялық өнім көлемі мен ҒЗТҚЖ-мен айналысқан ұйымдар (кәсіпорындар) саны арасында – (-0,74) кері байланыс. Демек инновациялық даму үшін мемлекет тарапынан көптеген жаңа мекемелер мен компаниялардың қызметін ұйымдастыру қажеттілігі төмен екені анықталды.

Дамыған мемлекеттерде инновациялық дамуда әлемдік компаниялардың ҒЗТҚЖ қаржыландыру үлесінің жоғары екені мәлім. Қазақстан Республикасы тәжірибесінде бизнес-құрылымдардың инновациялық белсенділігін арттыру мен ҒЗТҚЖ қаржыландыру деңгейін арттыру, сонымен қатар инновациялық дамуды қолдау мемлекет пен жеке сектордың серіктестігінің күшеюі негізінде жүзеге асуы тиіс. Қазақстан Республикасында инновациялық дамуда бизнес- құрылымдардың үлесін ынталандыру шараларын жоғарлату қажеттігі анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мухтарова К.С., Мылтыкбаева А.Т., Айганбетова А. Развитие инновационной деятельности в РК // X Международная научно-практическая конференция «Дни науки». – Чехия, 2014. – Т. 9. – С. 74–78.

2 Kupeshova S.T., Unerbaeva R.U. Developing of Innovation Activity in Kazakhstan as the main Way of Increasing Economic Competitiveness // Modern Science: Problems and Perspectives. Interbational Conference. – Las Vegas-NV, USA. – 2013. – April, 15. – Vol. 4. – P. 465–467.

3 www.globalinnovationindex.org.

4 <http://stat.gov.kz/>.

Аннотация

Статья посвящена изучению роли инноваций в экономическом развитии стран. Актуальность темы неоспорима, так как инновации способствуют устойчивому развитию и обеспечивают конкурентоспособность стран. В статье рассмотрен рейтинг стран-лидеров по глобальному инновационному индексу, исследованы факторы, влияющие на развитие инновационной деятельности, и определена их важность. Ориентация на инновационное развитие Казахстана обоснована усилением конкуренции на международном рынке, в связи с чем правительство Республики Казахстан проводит политику перенаправления экономики от потребительской к индустриально-инновационной экономике. Также рассмотрено создание благоприятных правовых и экономических условий для развития индустриально-инновационной политики, мотивация развития индустриальной деятельности и развитие производства высокотехнологичной, наукоемкой, экологически чистой и конкурентоспособной продукции. Цель статьи – определение проблем инновационного развития в Республике Казахстан, для чего исследованы взаимосвязь между объемом произведенного инновационного продукта и такие показатели, как внутренние расходы на НИОКР, число организаций, занимающихся НИОКР, число работников, осуществляющих НИОКР, уровень инновационной активности, изучение опыта инновационного развития зарубежных стран для выявления проблем и пути совершенствования инновационного развития. Доля финансирования НИОКР в мировых компаниях в развитых странах выше. Для совершенствования инновационной деятельности в Республике Казахстан необходимо развитие инновационной активности бизнес-структур и повышение финансирования НИОКР на основе усиления государственного и частного партнерства.

Ключевые слова: инновационное развитие, инновационный продукт, объем инновационного продукта, инновационная активность, индустриально-инновационная политика.

Abstract

The article is devoted to studying the role of innovation in economic development. Actuality is not disputable as innovation contribute to sustainable development and ensure the competitiveness of countries. The article describes the rating of countries' leaders in the Global Innovation Index. The factors influencing the development of innovative activity and determining their importance are considered. Focusing on innovative development of Kazakhstan is justified increasing competition in the international market, due to which the Government of the Republic of Kazakhstan holds redirection policy to the economy from the consumer industrial and innovative economy. Creation of favorable legal and economic conditions, the motivation of the industrial activities and development of high-tech, high-tech, eco-friendly and competitive products are also considered for the development of industrial and innovation policies. The purpose of the article is the definition of innovative development problems in the Republic of Kazakhstan. For this purpose, the relationship between the volume of produced product, and indicators such as internal expenditure on R&D, the number of organizations involved in R&D, number of employees engaged in R&D and the level of innovation activity and experience of learning innovative Overseas Development to identify problems and ways of improvement of innovative development are studied. The share of R&D financing in global companies of the developed countries is higher. To improve innovation in the Republic of Kazakhstan it is necessary to develop innovative activity of business structures and increase R&D funding by strengthening public-private partnerships.

Key words: innovative development, innovative product, the volume of product innovation, innovation activity, industrial and innovative policy.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ – ОСНОВА МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ТОРГОВЛИ

Аннотация

В основу разработки казахстанских, российских и евразийских технических регламентов была взята достаточно эффективная система европейского законодательства. В статье рассмотрены основные аргументы в пользу выбора европейской модели технического регулирования в качестве базовой. Европейская модель технического регулирования принята в странах Европейского союза как совершенная модель международного сотрудничества и обеспечения признания результатов оценки соответствия. Этому способствует постоянно увеличивающаяся доля стран ЕС в товарообороте со странами ЕАЭС и переход к новому виду нормативных правовых документов – техническому регламенту – аналогу европейской директивы и планомерное осуществление работ по гармонизации своих национальных стандартов с международными и европейскими стандартами. В современных условиях роль стандартизации в регулировании процессов и результатов хозяйственной деятельности будет возрастать в связи с появлением новых сфер применения стандартов. Все заметнее роль стандартизации как эффективного рычага воздействия государства на производителей, обеспечивающего выполнение ими требований безопасности, и как важного инструмента в деле защиты прав потребителей. Большая роль отводится стандартизации как средству управления качеством и повышения конкурентоспособности отечественной продукции, условию выхода продукции на международный рынок. Мировой и отечественный опыт выявил возможность решения большого количества проблем и задач, в том числе и в области управления качеством продукции с привлечением стандартизации, а иногда и исключительно средствами стандартизации с использованием разнообразных форм и методов проведения работ, которые определяются современным состоянием экономики, условиями и факторами ее функционирования.

Ключевые слова: интеграция, стандартизация, технический регламент, подтверждение соответствия, европейская модель, техническое регулирование, управление качеством продукции, европейская директива, конкурентоспособность, защита прав потребителей.

Вступление Казахстана во Всемирную торговую организацию (ВТО) определено задачами современной торговой политики: развитием экспортных возможностей страны, улучшением условий доступа отечественных товаров на зарубежные рынки, защитой отечественных производителей в условиях «разумно открытой экономики».

В этих условиях для реализации своих изделий на международных рынках отечественным компаниям нередко приходится иметь дело с многообразием национальных требований (обязательные стандарты, технические, санитарные или фитосанитарные нормы, проведение испытаний либо оценка продукции на соответствие обязательным требованиям). Поэтому тенденция в сторону гармонизации национальных стандартов или признания их эквивалентности в отсутствие международных стандартов представляет неизменную выгоду для участников торговли в силу прозрачности и предсказуемости, а для малых и средних предприятий эта выгода значительно возрастает.

Именно устранение внешних препятствий на пути отечественной продукции – необходимое условие для преодоления «сырьевой» направленности отечественного экспорта. В настоящее время отечественные товары сталкиваются на Западе с различными видами дискриминационных ограничений в виде антидемпинговых мер, всевозможных квот, лицензионных и других барьеров. По некоторым данным, в настоящее время общий годовой ущерб страны от их применения превышает 500 млн долл. США, но может приблизиться и к 1 млрд долларов.

Прозрачность и минимизация процедуры торговых формальностей – базовые принципы ВТО (ст. VIII и X ГАТТ 1994 г.), а гармонизация и международная стандартизация обеспечивают их выполнение. Несмотря на сходство, эти процессы несколько отличаются друг от друга.

В целом гармонизацию можно рассматривать как принятие группой стран общих или идентичных правил, после чего обязательные правила обращения с продукцией или услугой станут для них одинаковыми. Международная стандартизация в самом широком смысле, включая

составление технических требований государственными органами, ставит перед собой цель сформировать общий комплект требований на международном уровне с ориентацией на тех, кто имеет легитимную заинтересованность в них (правительство, промышленность и потребители).

Соответствие регламентов и стандартов можно обеспечить путем гармонизации правил и стандартов, преимущество которой в том, что на ее основе вводится единый порядок в техническом регулировании на международном уровне.

В Соглашении по техническим барьерам в торговле, в частности, определено, что страны-участницы Всемирной торговой организации должны обеспечить гармонизацию технических регламентов и национальных стандартов с международными стандартами, представлять информацию о национальных технических регламентах и стандартах, начиная со стадии их разработки. При этом в рамках ВТО технические регламенты рассматриваются как документы, обязательные для соблюдения, а стандарты – как документы, применение и соблюдение которых носит добровольный характер [1].

Стандарты устанавливают требования по всем стадиям жизненного цикла продукции (разработка, производство, эксплуатация, утилизация) и применяются всеми участниками этих процессов. Разработка нормативных документов по стандартизации должна основываться на взаимном стремлении всех заинтересованных сторон, разрабатывающих, изготавливающих и потребляющих продукцию.

Целесообразность разработки стандарта оценивается с точки зрения его социальной, технической и экономической необходимости и приемлемости применения. В приоритетном порядке должны разрабатываться стандарты, способствующие обеспечению безопасности для жизни, здоровья людей и имущества, охране окружающей среды, обеспечивающие совместимость и взаимозаменяемость продукции.

Главная цель технического регулирования в условиях рыночной экономики – обеспечить выход на рынок безопасной продукции, чтобы продукты, которые мы покупаем в магазинах, были безопасными, как и автомобили, на которых мы ездим, чтобы построенные здания не падали, а люди не отравлялись формальдегидом, содержащимся в низкокачественной мебели, и т.д. Технические регламенты касаются многих видов товаров, которые обращаются на рынке [2].

В подавляющем большинстве разработчики казахстанских, российских и евразийских технических регламентов брали за основу достаточно эффективную систему европейского законодательства. Основные аргументы – в пользу выбора европейской модели технического регулирования в качестве базовой: Европейская модель технического регулирования, принятая в странах ЕС, рассматривается как эффективная модель международного сотрудничества и обеспечения признания результатов оценки соответствия. Наличие в ЕС большого числа директивных и других документов, отражающих методологию и практику технического регулирования, способствует тому, что они могут быть использованы при формировании евразийской системы. Этому способствует постоянно увеличивающаяся доля стран ЕС в товарообороте со странами ЕАЭС, переход к новому виду нормативных правовых документов – техническому регламенту – аналогу европейской директивы и планомерное осуществление работ по гармонизации своих национальных стандартов с международными и европейскими стандартами.

Евросоюз очень жестко подходит к вопросам безопасности, например, продуктов питания. За последние годы ЕС ужесточил требования к качеству и фактически взял под жесткий контроль производство на всем протяжении пищевой цепочки. Более того, при создании наших регламентов была позаимствована европейская двухуровневая законодательная модель, которая состоит из технических регламентов и стандартов. В регламентах закреплены общие и обязательные для исполнения нормы, стандарты являются документами добровольного применения, в которых требования к качеству и безопасности продукции прописываются детально.

Современная европейская система адаптирована к рыночной экономике и дает большую свободу производителю. Именно поэтому она была взята за образец для евразийской системы технического регулирования.

Технические регламенты не вступают в силу сразу же после принятия, у них, как правило, есть переходный период, продолжительность которого зависит от отраслевых особенностей

промышленности стран ЕАЭС, что необходимо для того, чтобы промышленность и бизнес могли подготовиться к новым условиям.

Дальновидные бизнесмены очень активно участвуют в этом процессе, потому что в таком случае они оказываются в более выгодных условиях по сравнению с конкурентами. Включаясь в работу над регламентом заранее, до его утверждения, за один-два года до его выхода, производители уже знают, какие требования появятся, и получают значительно больше времени для подготовки.

Бизнес-сообщество принимает активное участие в процессе разработки технических регламентов. Обсуждение этих законопроектов организовано прежде всего под эгидой национальных союзов промышленников и предпринимателей стран-участниц ЕАЭС. Участие экспертного сообщества позволяет избежать многих ошибок и неточностей в текстах регламентов. Например, был случай, когда в трех разных регламентах были указаны противоречащие друг другу требования к маркировке ручного электроинструмента. Вмешательство экспертного сообщества позволило во всех трех документах сделать единые требования к этим товарам, что дало возможность избежать многих проблем для производителей, продавцов электроинструмента и таможенных органов. Заключение и предложения экспертов по проектам технических регламентов и других документов передаются в органы власти, ответственные за их рассмотрение и утверждение, ЕЭК. Ежегодно туда направляется около 400 экспертных заключений.

Для повышения уровня информированности производителей о технических регламентах ЕАЭС на уровне профессиональных сообществ проводятся разъяснительные работы, как эти требования выполнять на практике. Например, Национальная палата предпринимателей Казахстана «Атамекен» совместно с подведомственными организациями Комитета по техническому регулированию и метрологии Министерства инвестиций и развития РК стала готовить представителей промышленности к выполнению требований технических регламентов и ХАССП – системы контроля качества пищевой продукции [3].

При этом на переднем плане оказалась необходимость упрощения и гармонизации процедур международной торговли. В качестве мер были предложены адаптация требований и формальностей к действующим международным стандартам или другим механизмам и равноправное признание существующих национальных стандартов в случае отсутствия международных стандартов. Кроме того, многие страны сходятся во мнении, что меры должны приниматься администрациями в ответ на возрастание объемов торговли, стагнацию административно-финансовых смет правительственных ведомств и возрастание требований со стороны частного сектора.

Облегчение торговли выгодно всем странам – развивающимся и развитым. Это не просто обмен взаимными уступками. Упрощение торговых процедур благодаря стандартизации или гармонизации ведет к укреплению систем международной торговли в целом и повышению конкурентоспособности отечественных предприятий на мировом рынке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Крылова Г.Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 671 с.
- 2 Канешев Б.Б. Роль системы технического регулирования в повышении инфраструктуры качества Республики Казахстан // Журнал «Вестник аккредитации». – 2016. – 9 июня. – С. 9–11.
- 3 Канешев Б.Б. Роль системы технического регулирования совершенствуется // Бизнес-издание «Успех». – 2014. – № 1–2. – С. 39.

Андатпа

Қазақ, орыс және еуразиялық техникалық регламенттерді әзірлеу негізіне еуропалық заңнаманың жеткілікті тиімді жүйесі алынды. Мақалада база ретінде техникалық реттеудің еуропалық моделін таңдау пайдасына негізгі дәлелдер қарастырылған. Техникалық реттеудің еуропалық моделі Еуропа одақ елдерінде сәйкестікті бағалау нәтижелерін тануын қамтамасыз ету және халықаралық ынтымақтастық моделі ретінде қабылданды. Бұған ЕАЭО елдерімен тауар айналымында ЕО елдерінің тұрақты өсетін үлесі және нормативті

құқықтық құжаттардың жаңа түріне – техникалық регламентке – еуропалық директива баламасы және өзінің ұлттық стандарттарының халықаралық және еуропалық стандарттармен үйлесуі бойынша жұмыстарды жоғары деңгейге асыруға өту ықпал етеді. Қазіргі жағдайда операциялардың процестер мен нәтижелері басқаруда стандарттау рөлі стандарттарын қолдану жаңа кен орындарын пайда болуына байланысты өседі. Қауіпсіздік талаптарын орындауды қамтамасыз ететін өндірушілерге мемлекеттік әсер тиімді тетігі ретінде, сондай-ақ тұтынушылардың құқықтарын қорғау үшін маңызды құралы стандарттаудың рөлі ерекше. Сапаны басқару және отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың құралы, өнімнің халықаралық нарыққа шығуы шарты ретінде стандарттауға көп көңіл бөлінеді. Әлемдік және отандық тәжірибе мәселелер мен міндеттердің көбінісін шешу мүмкіндігін анықтады, соның ішінде стандарттау қатысуымен өнім сапасын басқару саласында, кейде экономиканың заманауи жағдайымен, оның қызметінің шарты мен факторларымен анықталатын жұмыстарды өткізу әдістері мен түрлі нысандарын қолданумен стандарттаудың құралдарымен.

Тірек сөздер: интеграция, стандарттау, техникалық регламент, сәйкестікті растау, еуропалық модель, техникалық реттеу, өнімнің сапасын бақылау, еуропалық директива, бәсекеге қабілеттілік, тұтынушылардың құқықтарын қорғау.

Abstract

The developers of Kazakhstan, Russian and Eurasian Technical Regulations have copied effective European legislature. The main reason of choosing the European Technical Control model as a basic system can be explained due to the fact that the European Technical Control model is admitted as a perfect model of international co-operation between the EU countries and assurance of acceptability status. Constantly increasing co-operation between the EU countries and EEU countries gives an impulse to it. As the result you can see transaction to the new type of normative legal documents-Technical Regulations and harmonizing national standards with international and European standards. In modern conditions, the role of standardization in regulating the processes and results of economic activity will increase due to appearance of new areas of application of standards. The more noticeable is the role of standardization as an effective lever of state influence on producers, ensuring their compliance with security requirements, and as an important tool in protecting consumers' rights. Standardization has an important role as a tool of quality management and increasing the competitiveness of domestic products, the condition of product output on the international market. The world and domestic experience has revealed the possibility of solving a large amount of problems and tasks, including in the field of product quality management with the involvement of standardization, and sometimes exclusively standardization tools using a variety of forms and methods of work determined by the current state of the economy, conditions and factors Its functioning.

Key words: integration, standardization, technical regulations, conformity assessment, European model, technical regulation, product quality management, European directive, competitiveness, consumer protection.

КЛАСТЕРЫ КАК ВАЖНЕЙШАЯ ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА (ГЧП)

Аннотация

В статье рассмотрены отдельные примеры формирования государственно-частного партнерства в казахстанской практике как факты реализации проекта государственной поддержки региональных кластеров. Казахстан выбрал направление на экономику с приоритетными отраслями, которые имеют экономический потенциал для повышения конкурентоспособности, намерившись тем самым положить начало развитию системы казахстанских кластеров в таких сегментах рынка, как туризм, нефтегазовое машиностроение, пищевая и текстильная промышленность, строительные материалы, транспортно-логистические услуги, металлургия. Претворение в жизнь государственных планов по выходу Казахстана в число наиболее конкурентоспособных стран за счет государственно-частного партнерства и развития кластеров должно привести к модернизации национальной экономики республики, совершенствованию техники и всех технологических процессов, расширению предоставляемых высококвалифицированных услуг, что, в свою очередь, приведет к росту рабочих мест, повышению квалификации сотрудников. Распространение доступа к инновациям, а также уменьшение транзакционных издержек должно обеспечить условия для выполнения совместных проектов и продуктивной конкуренции. Таким образом, основная цель, которую ставили авторы данной статьи, – раскрыть возможности государственно-частного партнерства в кластерных структурах, рассмотреть вопросы отхода Казахстана от сырьевой направленности, увеличения конкурентоспособности страны. Кластерный подход необходим для системного подхода к подготовке высококвалифицированных кадров, развитию взаимного сотрудничества между предприятиями, в целом для расширения благосостояния народа Республики Казахстан.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, Казахстан, кластеры, туристский кластер, свободные экономические зоны.

На современном этапе развития экономики взаимодействие частного и государственного секторов выступает главным фактором эффективности распределения ресурсов.

Государственно-частное партнерство (ГЧП) – это совокупность среднесрочных или долгосрочных взаимоотношений между государственным и частным сектором по предоставлению общественно значимых работ и/или услуг по проектированию, финансированию, строительству, реконструкции, реабилитации, эксплуатации, обслуживанию объектов на условиях соблюдения основных принципов ГЧП [1].

ГЧП – это союз государства и бизнеса для реализации масштабных отечественных и международных социально значимых проектов.

Раскроем главные преимущества ГЧП для отечественной экономики:

- ♦ вероятность использования для большинства секторов экономики;
 - ♦ диверсификация рисков по проекту между государственными структурами и частными инвесторами;
 - ♦ реализация в кратчайшие сроки значимых проектов для общества, которые слабо привлекательны для традиционных форм частного финансирования;
 - ♦ использование больших объемов негосударственного инвестирования в объекты государственного значения;
 - ♦ минимизация государственных затрат на эксплуатацию объектов инфраструктуры;
 - ♦ передача в управление частному инвестору проекта;
 - ♦ создание более «мягкого» инвестиционного и инновационного климата в регионах и в целом в стране;
 - ♦ трансферт высокоэффективных технологий в развивающуюся инфраструктуру.
- Привлекательность ГЧП для государства определяется такими факторами, как:
- ♦ эффективность проектов за счет частного бизнеса;

- ♦ решение крупных системных вопросов по развитию экономики (строительство современных международных терминалов аэропортов, автомагистралей, развитие в сфере здравоохранения и др.);

- ♦ уменьшение бюджетных затрат за счет привлечения негосударственных средств;
- ♦ рост поступлений от налогов и других выплат в бюджет;
- ♦ усиление конкурентоспособности, уменьшение тарифных ставок (укрепление социальной стабильности регионов).

Для деловых кругов ГЧП предоставляет следующие преимущества:

- ♦ выбор наиболее выгодного проекта;
- ♦ выход к традиционно государственным сферам экономики;
- ♦ прямая государственная поддержка и участие в «лице» государства;
- ♦ долгосрочное инвестирование под выгодные гарантии;
- ♦ применение современного опыта инновационных технологий.

Привлекательность ГЧП для всех типов потребителей:

- ♦ оптимальность в распределении налоговых поступлений (более качественное решение социальных проблем);
- ♦ эффективность в управлении объектами ГЧП (повышение качества их работы);
- ♦ тарифное сокращение за пользование коммунальными услугами и др.

Для казахстанских ученых интерес представляют различные формы ГЧП, в которых заложен как отечественный, так и зарубежный опыт. Наиболее распространенными формами ГЧП являются контрактная форма; лизинг; концессия (передача объектов государственной собственности в управление частной компании; концессия на строительство и модернизацию инфраструктурных объектов; концессия на уже существующие объекты инфраструктуры); соглашения о разделе продукции; государственно-частные предприятия; схема «строй – эксплуатируй – передай».

Контрактная форма. Данная форма используется как за рубежом, так и в современном Казахстане и подразумевает заключение различных контрактов как между государственными структурами, так и с частным бизнесом на оказание различных видов услуг (поставка продукции для нужд государства, техническая помощь и др.). Специфика данной формы заключается в том, что все риски, связанные с оказанием услуг по контрактной форме, берет на себя государство, но вместе с тем право собственности не передается частному партнеру, имея при этом права на оговоренную сумму, прибыль или собираемые платежи.

Лизинг – это форма долгосрочной аренды у государства имущества с последующим выкупом частным партнером.

Концессия – это форма временного управления государственной собственностью на основе частной инициативы в рамках договорных отношений. Частный партнер (концессионер) получает исключительные права на использование государственной собственности. Эта форма широко распространена в инфраструктурных отраслях, которые чаще всего нуждаются в частных инвестициях и квалифицированном управлении. В мировой практике концессии подразделяют на следующие виды:

- ♦ передача в управление частной компании объектов государственной собственности;
- ♦ концессия на строительство и усовершенствование инфраструктурных объектов;
- ♦ концессия на имеющиеся объекты инфраструктуры.

Соглашение о разделе продукции – это договор, при котором государство отдает инвестору на определенный срок на возмездной основе права по использованию, например, недр, где инвестор, как частный, так и иностранный, за свой счет осуществляет поиски, разведку, добычу полезных ископаемых, а произведенная продукция на основе соглашения делится между государством и частным инвестором в соответствии с условиями контракта по разделу готовой продукции.

Государственно-частные предприятия – самая распространенная форма ГЧП. Особенность данной формы в том, что совместные предприятия работают на долевом участии сторон, при этом государство участвует во всех сторонах деятельности предприятия (инвестиционной, инновационной, хозяйственной, производственной, административной).

По схеме «строй – эксплуатируй – передай» государственные крупные проекты реализуются и эксплуатируются частными инвесторами (объединяется государственный и частный капитал), после чего передаются на баланс государства. В основном эта схема применима в таких областях, как добыча полезных ископаемых, мосты, дороги, транспорт и др.

Наилучшим вариантом для воплощения концепции ГЧП представляется кластер.

Кластер в экономической литературе определяется как индустриальный комплекс, сформированный на базе территориальной концентрации сетей специализированных поставщиков, основных производителей и потребителей, связанных технологической цепочкой и выступающих альтернативой секторальному подходу [1].

Кластеры служат мощными факторами притока в отрасль материальных, финансовых, интеллектуальных ресурсов. Следует отметить также удачное формирование промышленной политики и региональной экономики, основанной на внедрении кластерной модели, в ряде стран Азии: это Сингапур, Южная Корея, Япония, Китай, Индия, а также в странах Центральной Европы и Латинской Америки. Среди стран СНГ к формированию национальной концепции кластеризации приступили Россия, Украина, Казахстан.

В соответствии с Постановлением Правительства РК от 25 июня 2005 г. № 633 «Об утверждении планов по созданию и развитию пилотных кластеров в приоритетных секторах экономики» определено семь основных пилотных кластеров: «Металлургия», «Транспортная логистика», «Текстильная промышленность», «Строительные материалы», «Пищевая промышленность», «Туризм», «Нефтегазовое машиностроение» [2].

Развитие кластеров в Казахстане способствует росту отраслей высоких технологий (технополисов), повышению экономической активности депрессивных районов, улучшению инвестиционного климата и привлекательности регионов.

Значимым элементом эффективности кластера является участие в его деятельности государственных структур, органов местной власти, частных бизнес-структур (малого, среднего и крупного бизнеса), научных, финансовых учреждений с целью улучшения конкурентоспособности собственной продукции и эффективного экономического роста. Синергетический эффект кластера заключается в усилении экономической эффективности и действенности деятельности каждого участника кластера за счет большой степени их сосредоточения и кооперации.

Наиболее действенными формами организации кластерных инициатив являются государственно-частные предприятия, контрактная форма, аренда, лизинг. На рисунке 1 (стр. 38) приведен пример ГЧП в туристском кластере.

Наша республика располагает самым разнообразным потенциалом для качественного совершенствования туристской отрасли и эскалации ее в национальную экономику. Здесь и природа Казахстана, исторические и культурные памятники.

Повышая конкурентоспособность Республики Казахстан в области туризма, кластерный подход будет содействовать устойчивому росту доходов государства, предпринимателей и их работников, что, в свою очередь, должно привести к увеличению благосостояния населения.

Наиболее перспективным регионом Казахстана в плане развития туризма являются город Алматы и Алматинская область в силу имеющегося аттрактивного туристского потенциала. В этом регионе Казахстана сконцентрировано наибольшее количество туристских организаций и привлекательных туристских маршрутов. Этот регион является более подходящим для реализации кластерных инициатив как по готовности бизнесменов к сотрудничеству с государством, так и по инфраструктуре. В г. Алматы хорошая транспортная развязка и международный аэропорт. В программу по развитию туристского кластера в Алматы вошли наиболее крупные туристские объекты, среди них – Малое и Большое Алматинские ущелья, дорога на Горельник, Туяк-Су и Чимбулак, Национальный природный парк «Алтын-Эмель», Великий Шелковый путь, каньон Чарын, Кольсайские озера, ущелье Тамгалы Тас.

Государственно-частное партнерство в туристском кластере Казахстана призвано способствовать росту доли туризма в ВВП, формированию новых рабочих мест в туристском бизнесе, а также в отраслях, косвенно относящихся к данной сфере. Туристский кластер приведет к укоренению мировой практики оказания услуг, росту культуры обслуживания туристов, а также расширению строительства объектов инфраструктуры, развитию новых технологий. Все это, в свою очередь, приведет к еще большей популярности Казахстана как одной из известных туристских стран.

Рисунок 1 – Государственно-частное партнерство в туристском кластере в г. Алматы и Алматинской области

Примечание – Составлено авторами на основе собственных исследований.

Раскрытие содержания ГЧП и его значения в механизме реализации кластерного потенциала территории позволяет сформулировать следующие выводы:

- ♦ ГЧП способствует оптимизации и согласованию экономических интересов как государства, так и частных структур;
- ♦ ГЧП выступает важным элементом механизма инновационного развития территории, в частности, территориально-производственных кластеров;
- ♦ ГЧП в реальной экономической политике выступает результативным способом привлечения значительных инвестиций в регионы страны, что имеет исключительно важное значение в условиях тотального дефицита бюджетов всех уровней;
- ♦ важным инструментом ГЧП являются концессии, использование позитивного отечественного опыта, что может существенно усилить приток в регионы как частных, так и иностранных инвестиций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Вестник ГЧП. – 2016. – № 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kzppp.kz/wp-content/uploads/2015/11/vestnik_2009_3.pdf.

2 Об утверждении планов по созданию и развитию пилотных кластеров в приоритетных секторах экономики: утв. Постановлением Правительства № 633 25 июня 2005 г. (с изменениями и дополнениями).

3 Бейсембинова А.Ш. Кластерный подход в реализации проектов государственно-частного партнерства // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по материалам VII Междунар. науч.-практ. конф. – № 7. – Ч. 1. – Новосибирск: СибАК, 2011.

Аңдатпа

Мақалада қазақстандық тәжірибеде мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің қалыптасуы, аймақтық кластерлердің мемлекеттік қолдау жобасын іске асыру айғақтары ретінде жеке мысалдары қарастырылған. Қазақстан бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін экономикалық әлеуетке ие басым салалармен экономикаға бағыт алды, осылайша қазақстандық кластерлер жүйесінің дамытуына, нарықтық сегменттерде туризм, мұнай-газ машиналарын жасау, тамақ және тоқыма өнеркәсібіне, құрылыс материалдарын, көлік-логистикалық қызмет көрсетуіне, металлургияны дамытуға бастау алды. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына енуі үшін мемлекеттік-жеке меншік серіктестік және кластерлерді дамыту мемлекеттік жоспарын өмірге енгізу ұлттық экономиканың жаңғыруына, техниканы жетілдіру және барлық технологиялық процестерді кеңейтуге берілетін жоғары білікті қызмет көрсетуіне әкелуі тиіс, бұл, өз кезегінде, қызметкердің біліктілігінің артуына, жұмыс орындарының өсуіне әкеледі. Инновацияларға қол жетімділігін тарату, сондай-ақ транзакциялық шығындардың азаюы бірлескен жобалар және өнімді бәсекелестік орындау үшін шарттар орнату қамтамасыз етуі тиіс. Осылайша, мақала авторларының негізгі мақсаты – кластерлік құрылымдардағы мемлекеттік-жеке меншік серіктестіктің мүмкіндіктерін ашу, Қазақстанның шикізат қалдықтарының мәселелерін қарастыру және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Кластерлік тәсіл жүйелі түрде жоғары білікті кадрлар даярлау, кәсіпорындар арасындағы өзара ынтымақтастықты дамыту, тұтастай алғанда, Қазақстан Республикасының халқының әл-ауқатын кеңейту үшін қажет.

Тірек сөздер: мемлекеттік-жеке меншік серіктестік, Қазақстан, кластерлер, туристік кластер, еркін экономикалық аймақтар.

Abstract

The author considers the specific examples of organization of the public-private partnership in the Kazakhstan practice as facts of implementation of the project of state support of the regional clusters. Kazakhstan has chosen the direction of developing the economy with priority industries that have economic potential for increasing the competitiveness, intending thereby to initiate the development of the system of the Kazakhstan clusters in such market segments such as tourism, oil and gas engineering, food and textile industry, construction materials, transport and logistic services, metallurgy. Implementation of the state plans of becoming Kazakhstan one of the most competitive countries due to public-private partnership and development of clusters, should result in the modernization of national economy of the Republic, technology and all technology process improvement, expansion of the highly skilled services provided, that, in turn, will result in increasing jobs and staff professional developing. Distribution of access to the innovations, and also reduction of transaction costs, should ensure establishment of condition for the implementation of joint projects and productive competition. Thereby, the primary purpose that was set by the authors of this article is to reveal the possibilities of public-private partnership in cluster structures, to consider the questions of avoiding dependence of Kazakhstan on raw materials, increase the competitiveness of country. The cluster approach is needed for systematic approach of training highly qualified staff, for developing mutual collaboration between enterprises, in general, for increasing prosperity of people of Republic of Kazakhstan.

Key words: public-private partnership, Kazakhstan, clusters, tourist cluster, free economic zone.

А.Ж. КУЛУБЕКОВА,¹
магистр экономики.
Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева¹

ФАКТОРЫ РИСКА, ОКАЗЫВАЮЩИЕ ВЛИЯНИЕ НА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Риск имеет объективную основу из-за неопределенности внешней среды и субъективную в результате принятия решения самим предпринимателем. Успехи и неудачи предпринимательской фирмы рассматриваются как взаимодействие целого ряда факторов. Одни из них являются внешними по отношению к предпринимательской фирме, а другие – внутренними. В Казахстане всевозрастающее внимание уделяется исследованиям прежде всего предпринимательского риска, в том числе инвестиционного, производственного, коммерческого, страхового и банковского. Предпринимательские риски возникают в результате действия многочисленных факторов. Они могут быть заложены в организации деятельности или в стратегии фирмы либо выступать результатом действий самого предпринимателя. При изучении систематизации предпринимательского риска необходимо учитывать конкуренцию, которая является одним из основных факторов, влияющим не только на уровень предпринимательского риска, но и на качество продукции или услуги, цену и т.д. Если внутренние факторы, которые влияют на предпринимательскую деятельность и возникновение различных видов риска, можно воздействовать, провести анализ и оценку, минимизировать и управлять ими, то на внешние факторы предприниматель воздействовать не в состоянии. Такие факторы, как экономический кризис, политическая нестабильность, инфляция, не поддаются управлению, однако данные факторы необходимо учитывать. В соответствии с этим в статье рассматривается систематизация факторов риска в предпринимательстве.

Ключевые слова: предпринимательский риск, банковские риски, политические риски, производство, конкуренция, внутренние факторы, внешние факторы.

Предпринимательская фирма подвергается влиянию различных внутренних и внешних факторов риска. «Проявление их порождает неопределенность, при этом у предпринимателя есть определенные шансы получения прибыли, но одновременно он находится под угрозой возможных потерь» [1]. Можно отметить, что из факторов, вызывающих риски, самое большое влияние на предпринимательскую деятельность оказывают внутренние факторы.

Наиболее часто встречающиеся факторы, отрицательно влияющие на деятельность компаний за рубежом: штрафы за бракованную продукцию, аварии на предприятиях и поломки оборудования, утечка бухгалтерской, статистической и конфиденциальной информации, поломка компьютеров, влияние необоснованных слухов.

Реже встречаются, но по ущербу и последствиям являются более тяжелыми следующие форс-мажорные обстоятельства: стихийные бедствия, аварии в энергетических сетях, пожары и взрывы, внезапное появление сильных конкурентов, недоброжелательное отношение правительства и прессы.

Среди других причин, вызывающих увеличение уровня риска, можно указать также нарушение авторских прав, забастовки, мошенничество, недобросовестную конкуренцию [2].

Условия предпринимательской деятельности в Казахстане значительно отличаются от условий в странах с давно сложившейся рыночной экономикой.

Наряду с факторами, влияющими на уровень риска в этих странах, в казахстанской экономике существует ряд факторов, характерных для Казахстана.

Анализ современного состояния экономики фирмы позволяет выделить следующие причины, усугубляющие предпринимательский риск: необязательность и безответственность хозяйствующих субъектов всех видов, нечеткость и непрерывную изменчивость законодательных и нормативных актов, регулирующих предпринимательскую деятельность, высокие темпы инфляции, отсутствие реального хозяйственного права, отсутствие персональной ответственности значительной части предпринимателей за результаты своей деятельности, что увеличивает уровень риска любой сделки, неправильное безграничное вмешательство поли-

тиков в экономику, резкое увеличение численности работников аппарата управления, недобросовестную конкуренцию, низкий уровень образования предпринимателей по проблемам предпринимательства. Следует заметить, что эти группы факторов включают в себя десятки конкретных, действующих в каждой фирме избирательно факторов.

По различным американским данным, около 90% неудач малых фирм связано с менеджерской неопытностью или служебной некомпетентностью и несоответствием.

Очень велико влияние на степень риска таких факторов, как отсутствие профессионального опыта руководителя фирмы, слабые общеэкономические знания руководства и персонала фирмы, финансовые просчеты, плохая организация труда сотрудников, утечка конфиденциальной информации по вине служащих, плохая приспособляемость фирмы к переменам в окружающей рыночной среде, недостаток знаний в области маркетинга и др. Таким образом, основной внутренний фактор, влияющий на уровень предпринимательского риска, – это неумелая организация деятельности руководителем фирмы вследствие его некомпетентности, а также некомпетентности персонала фирмы.

Риски могут быть следствием внутренних для фирмы решений или воздействия окружающей среды бизнеса – действий конкурентов, поставщиков, мнения общественности, изменения конъюнктуры рынка, отсутствия полноценной информации и т.д. [3].

Утечка конфиденциальной информации и информации по финансовой отчетности – еще один из внутренних факторов, усиливающих уровень риска предпринимательской фирмы.

По оценкам экспертов, потеря лишь четверти информации, относимой к категории коммерческой тайны, обеспечивает весомые преимущества конкурентам и в течение нескольких месяцев приводит к банкротству половины фирм, допустивших утечку сведений.

Для эффективной работы любой предпринимательской организации, особенно с высоким уровнем развития, со сложной структурой и со значительным уровнем диверсификации наряду с прочими важными факторами требуется некоторый уровень сохранения того множества сведений, которые при попадании в руки конкурентов, а также нелояльно настроенных к организации лиц, могут привести к экономическому, социальному и моральному ущербу различной степени.

На практике довольно часто предприниматели не вполне четко представляют себе, что входит в понятие «коммерческая тайна», как ее следует охранять и как утечка информации может влиять на экономическое положение фирмы, в результате чего предпринимательский риск возрастает.

В Казахстане в настоящее время отсутствует действенная законодательная защита коммерческой тайны, не практикуется широкое применение мер экономической ответственности при решении этой проблемы, не наработана соответствующая судебная практика. Именно поэтому в реальной деятельности предпринимательских организаций процветает явное и тайное заимствование интеллектуальной собственности и коммерческой информации.

Однако в силах предпринимательской фирмы снизить до минимума потери, связанные с утечкой информации, относимой к категории коммерческой тайны, и, соответственно, снизить уровень риска.

Следующий внутренний фактор, оказывающий значительное влияние на уровень предпринимательского риска, – это качество продукции, услуг. Качество продукции относится к числу важнейших показателей деятельности коммерческой организации.

Повышение качества продукции в значительной степени определяет выживаемость предпринимательских фирм в условиях рынка, темпы научно-технического прогресса, рост эффективности производства.

Соответственно, ухудшение качества продукции приводит к снижению конкурентоспособности фирмы и, как следствие, к увеличению уровня предпринимательского риска [4].

Всеобщий контроль качества, осуществляемый конкурентоспособными фирмами, предполагает три обязательных условия (рисунок 1, стр. 42).

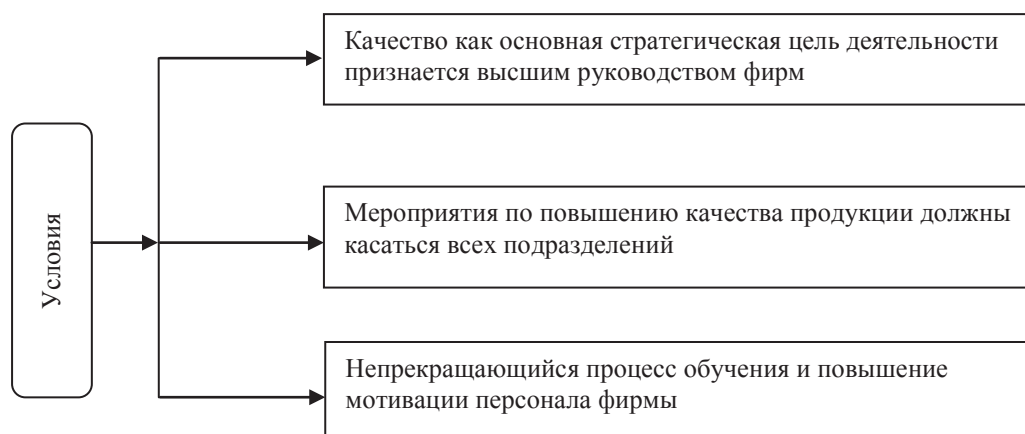

Рисунок 1 – Обязательные условия контроля качества

К внутренним факторам, усиливающим предпринимательский риск, относятся также нерациональное использование материальных и людских ресурсов фирмы, низкая мотивация персонала, болезнь и/или смерть ведущих специалистов и руководителей и др. [5].

Второе место занимают внешние факторы (рисунок 2).

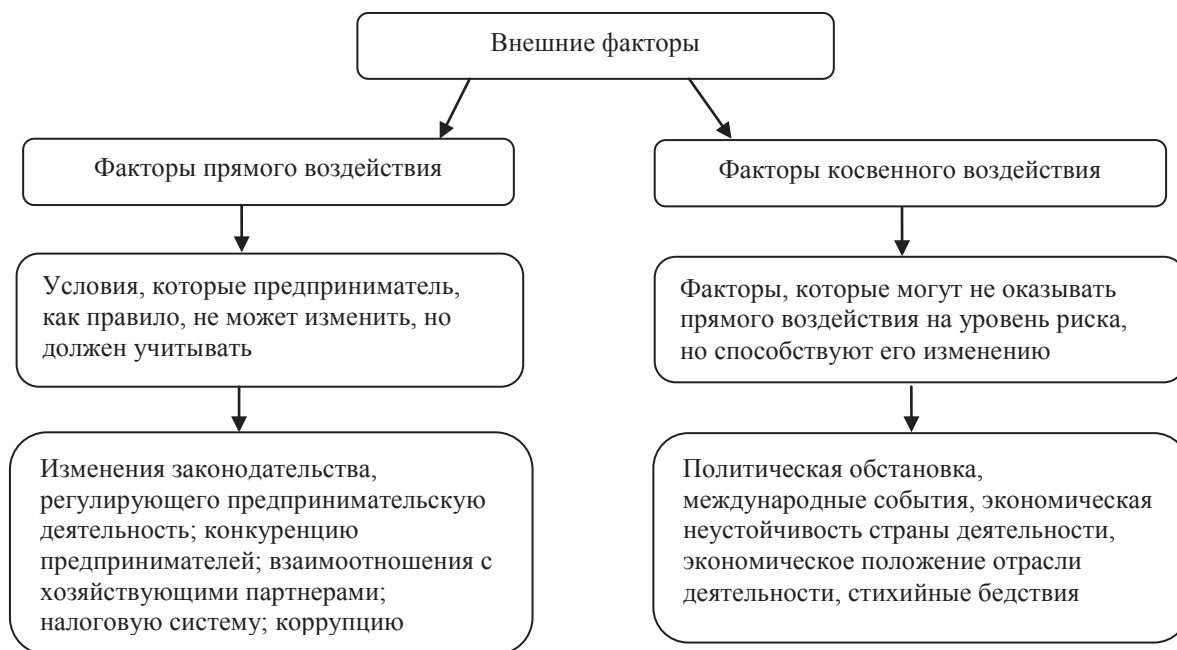

Рисунок 2 – Внешние факторы риска

Для развития предпринимательства имеют значение налоги на прибыль, на добавленную стоимость, на имущество, акцизы и др. Такое количество налогов тяжело осилить любому предприятию, но особенно непосильным это бремя является для малых фирм. Налоги съедают всю прибыль, в то время как мировой опыт показывает, что абсолютный предел налоговых изъятий не должен превышать критического уровня.

Уровень предпринимательского риска увеличивают не только высокие ставки налогов, но и вероятность того, что ставки налогов могут быть изменены.

Взаимоотношения с хозяйствующими партнерами – это следующий фактор, оказывающий значительное влияние на уровень предпринимательского риска. Увеличивать уровень риска – в этом случае могут случиться нарушения договорных обязательств, с одной стороны, поставщи-

ками, с другой – покупателями. Предпринимательская фирма рискует получить заказы на изготовление и сбыт продукции, оказание услуг неплатежеспособным покупателям. При этом их платежеспособность может выявиться в процессе выполнения фирмой своих обязательств по изготовлению и поставке, когда изготовитель-поставщик уже произвел необходимые затраты, которые явно уже не окупятся.

В данном случае предпринимательской фирме приходится искать альтернативных партнеров и источники покрытия возникающих задолженностей, идти на дополнительные издержки, откладывая, таким образом, получение прибыли. То же происходит и в случае невыполнения своих обязательств поставщиками предпринимательской фирмы. Основная проблема – это невыполнение договорных обязательств и по срокам, и по качеству.

Однако часто договоры не выполняются по независящим от предпринимателя причинам – из-за крайне сложной экономической ситуации в стране, политической нестабильности, разрыва хозяйственных связей и т.д. Одной из причин невыполнения договорных обязательств является несовершенство законодательства в сфере договорных отношений, а также неспособность законодательства регулировать практическую деятельность предпринимательских фирм.

Таким образом, банкротами становятся экономически здоровые предприятия, попавшие в сложное финансовое положение из-за неплатежеспособности своих покупателей и проводимой правительством финансовой политики.

Проблема платежей – это один из основных факторов, усиливающих риск для фирмы.

В результате роста неплатежей усиливается спад производства. Внутренний рынок гибнет вследствие необеспеченности денежными средствами, причем спрос остается неудовлетворенным, а производственные мощности предприятий-поставщиков – незагруженными.

На уровень риска оказывает влияние не только невыполнение партнерами своих обязательств, но и возможность выхода партнера из совместного проекта или совместного предприятия. В данном случае предпринимательская фирма несет потери из-за того, что тот или иной партнер изменил свое отношение к проекту либо к фирме вследствие смены собственника или ведущих менеджеров, из-за переоценки возможных перспектив, а также из-за возникновения конфликтов.

Риск и конкуренция – неразрывно связанные между собой экономические категории, оказывающие взаимное влияние друг на друга. Именно риск включает предпринимателя в систему отношений естественного отбора через острую конкурентную борьбу. С другой стороны, усиливающаяся конкуренция заставляет предпринимателя искать новые виды деятельности, выходить со своей продукцией на новые рынки сбыта, что усиливает уровень предпринимательского риска. Поэтому конкуренция предпринимателей относится к основным факторам, влияющим на уровень предпринимательского риска. Успех в конкурентной борьбе способствует лишь тому, кто определит новые потребности, выпустит новые товары и введет новые технологии. Тем самым конкуренция создает механизм экономического соревнования, заставляя предпринимателей пересматривать свою стратегию. На наш взгляд, риск и связанный с ним доход являются базовыми понятиями и ключевыми проблемами финансово-хозяйственной деятельности фирмы. Целью коммерческой организации является получение прибыли в результате производства и реализации продукции (работ, услуг), а также осуществление других видов деятельности. Риск – это возможность потери предпринимателем части или всех своих ресурсов, недополучение доходов или появление дополнительных расходов в результате осуществления определенной производственной и финансовой деятельности. А конкуренция в современных условиях является основой функционирования механизма рынка и мирового рыночного хозяйства в целом.

Конкуренция в мировом хозяйстве – это экономический рычаг стимулирования производства и повышения качества продукции, приспособления ее к потребностям потребителей, одно из объективных условий функционирования и развития предприятия на базе международного разделения труда. В этом контексте можно отметить, что существует огромная взаимосвязь между риском и конкуренцией. Можно сказать больше, а именно, что конкуренция на рынках является, строго говоря, источником риска.

Это справедливо по отношению как к рискам, связанным со сбытом, так и к рискам, связанным с производством.

В первом случае источником является нестабильность цен реализации, обусловленная изменчивостью факторов, определяющих рыночное развитие на конкурентном рынке.

Во втором случае – это колебание цен на основные факторы производства. При этом рынок факторов производства может быть как конкурентным, так и монопольным (чаще всего электроэнергия). В случае с конкурентным рынком – неопределенность, а значит, и риск. Таким образом, мы видим, что конкуренция является одним из основных источников риска в предпринимательской деятельности [6].

Таким образом, прежде всего конкуренция – это качество продукции, результат качества: труда, предметов труда, технологии, управления, производственной среды в целом, наконец, получаемый высокий уровень конкурентоспособности, которые снижают степени риска.

При создании новой фирмы, нового товара или услуги необходимо тщательно выявить и изучить возможных конкурентов; как правило, это делается на стадии разработки бизнес-плана.

Также оказывают непосредственное влияние на предпринимательскую деятельность и, следовательно, усиливают уровень предпринимательского риска коррупция со стороны государственных чиновников. Особую обеспокоенность вызывает мощный и все усиливающийся прессинг на сферу частного бизнеса со стороны преступных группировок. Криминальное насилие стало инструментом запугивания и устранения конкурентов по бизнесу, несостоятельных должников или настойчивых кредиторов.

Факторы косвенного воздействия обычно влияют на уровень предпринимательского риска не так заметно, как факторы прямого воздействия. Однако влияние этих факторов может быть значительным, и предпринимателю необходимо учитывать это в процессе деятельности. На результаты предпринимательской деятельности оказывает влияние как экономическая ситуация в стране деятельности, так и экономическое положение отрасли деятельности. Конъюнктура рыночной экономики имеет тенденцию изменяться циклически. Высокий уровень спроса сменяется периодами депрессии, когда предприятию становится трудно продавать произведенные продукты по приемлемым ценам. Многие фирмы очень чувствительны к подъемам и спадам такого рода, поэтому кризисы перепроизводства всегда приводят к увеличению степени предпринимательского риска.

Отдельной предпринимательской фирме не под силу бороться с кризисами, имеющими национальные масштабы, но в ее возможностях проводить гибкую политику, способствующую снижению негативных последствий общего спада.

Значительное влияние на уровень риска предпринимательских фирм оказывает уровень инфляции в стране деятельности. Инфляционные процессы подрывают стимулы экономического роста, повышения эффективности производства на базе научно-технического процесса, ибо внедрение новой техники обходится все дороже; становится выгоднее сохранять устаревшее, но относительно дешевое оборудование, старую трудоемкую технологию. Кроме этого, инфляция обесценивает ресурсы амортизационных фондов предпринимательских фирм, и поэтому на замену изношенного оборудования не хватает средств.

Таким образом, инфляция искажает все экономические расчеты, делает неопределенными перспективы развития фирмы, усиливает риск, связанный с новыми инвестициями. Растущая неуверенность, отсутствие необходимой достоверности в прогнозах динамики цен становятся причинами отказа от долгосрочных проектов. Одновременно делается невыгодным предоставление долгосрочного кредита, поскольку возврат долгов осуществляется обесценившимися деньгами, что несет потери для предпринимательской деятельности.

Подводя итог, можно сказать, что предпринимателю необходимо учитывать не только экономические изменения, происходящие в стране, но и экономическое положение отрасли, так как негативные процессы, происходящие в отрасли, оказывают влияние на уровень предпринимательского риска. Такой фактор косвенного воздействия, как политическая нестабильность, вызывает повышенную неуверенность предпринимателя не только в успешности результатов деятельности, но и в возможности ведения дела. Политическая нестабильность не позволяет наладить связи с партнерами, что постоянно ставит проблему выбора партнера в качестве важнейшего условия успеха дела.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Русанов Ю.Ю. Теория и практика. Риск-менеджмент кредитных организаций в России: науч. издание. – М.: Экономист, 2004. – 190 с.
- 2 Томпсон-мл. Артур А., Стрикленд Ш А. Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа. – 12-е издание: пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.
- 3 Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г. Риск в предпринимательской деятельности. – М.: Инфра-М, 1998. – 224 с.
- 4 Карделл С. Стратегическое сотрудничество: креативный бизнес-курс: пер. с англ. К. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 256 с.
- 5 Минаева Н.В. Экономика и предпринимательство: лекции, деловые игры и управление. – М.: Владос, 1994. – 251 с.
- 6 Балдин К.В. Управление рисками: учеб. пособие / К.В. Балдин, С.Н. Воробьев. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 511 с.

Аңдатпа

Тәуекел кәсіпкердің өзімен қабылданған шешім нәтижесінде сыртқы ортаның белгісіздікдігінен объективті және субъективті негізіне ие. Кәсіпкерлік фирмалардың табыстары мен сәтсіздігі бірқатар факторлардың өзара іс-қимылы ретінде қарастырылады. Олардың бірі кәсіпкерлік фирмаға қатысы бойынша ішкі болып табылады, ал басқалары – сыртқы. Қазақстанда ең алдымен, барлық кәсіпкерлік тәуекелдің, оның ішінде инвестициялық, өндірістік, коммерциялық, сақтандыру және банктік зерттеулерге аса назар аударылады. Кәсіпкерлік тәуекелдер көптеген факторлардың нәтижесінде пайда болады. Олар қызмет ұйымда немесе фирманың стратегиясында қаланды немесе кәсіпкердің өзімен әрекет нәтижесі болуы мүмкін. Кәсіпкерлік тәуекелді жүйелендіруін игеру кезінде кәсіпкерлік тәуекел деңгейіне ғана емес, сондай-ақ өнімнің немесе қызметтердің сапасына, бағасына және т.б. әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылатын бәсекені ескеру қажет. Егер кәсіпкерлік қызметке және тәуекелдің түрлерінің пайда болуына әсер ететін ішкі факторлар әсер ету, талдау және бағалау, барынша азайту және басқаруды жүргізсе, онда сыртқы әсерге кәсіпкер әсер ете алмайды. Мұндай экономикалық дағдарыс, саяси тұрақсыздық, инфляция сияқты факторлар басқаруға келмейді, алайда, бұл факторларды ескеру қажет. Осыған сәйкес мақалада кәсіпкерліктегі тәуекел факторларының жүйеленуі қарастырылады.

Тірек сөздер: кәсіпкерлік тәуекел, банк тәуекелдері, саяси тәуекелдер, өндіріс, бәсеке, ішкі факторлар, сыртқы факторлар.

Abstract

Risk is an objective basis because of the uncertainty of the external environment and the subjective as a result of a decision by the entrepreneur. The successes and failures of entrepreneurial firms are seen as the interaction of a number of factors. Some of them are external to the company business, while others internal. In Kazakhstan, a growing emphasis is made on research of primarily business risks, including investment, industrial, commercial, insurance and banking. Business risks arise as a result of numerous factors. They can be laid in the organization or in the firm's strategy, or act as a result of actions of the entrepreneur. In studying the systematization of business risk, it is necessary to consider the competition, which is one of the main factors influencing not only on the level of business risk, but also on the quality of products or services, price, etc. If the internal factors that affect the business activities and the occurrence of various types of risk, can be affected, analyzed and assessed, minimize then the entrepreneur cannot influence external factors. Factors such as the economic crisis, political instability, inflation are not manageable, however, these factors must be considered. Accordingly, the article examines the systematization of risk factors in business.

Key words: entrepreneurial risk, bank risk, industry, political risks, competition, internal factors, external factors.

Р.К. САБИРОВА¹,
э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
А.Р. ТАЖИДЕНОВА¹,
менеджмент ғылымдарының магистрі.
Ж.К. БИСЕМБИЕВА¹,
экономика ғылымдарының магистрі.
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау
мемлекеттік университеті¹

2014–2016 ЖЫЛДАРДА ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮДЕРІСТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Әлемдік экономиканың негізгі көшбасшы елдерінің басты макроэкономикалық көрсеткіштерін сараптау әлемдік экономикадағы экономикалық өсудің фазасы біртіндеп аяқталып, кейбір «макроодағдарыстармен» қатар келетіндігін көрсетті. Әлемдік экономикалық өсудің төмендеуінің себептері – мұнай бағасының төмендеуі, көптеген дамушы елдерде инфляцияның өсуі, валюта құнының төмендеуі, жұмыссыздықтың өсуі. Мақаланың мақсаты әлемдік экономиканың 2014–2016 жылдардағы жағдайын талдай келе, оның Қазақстан экономикасына әсерін қарастыру, Қазақстан экономикасындағы туындаған экономикалық мәселелерді анықтап, оларды шешуде ұсыныстар беру болып табылады. Ол үшін: әлемдік мұнай бағасының төмендеуі шикізатқа тәуелді елдер экономикасына әсерін қарастыру; маңызды сауда әріптестеріміздің экономикалық жағдайының нашарлануынан Қазақстан экономикасының қандай зардап шеккенін анықтау негізгі міндет болып қойылды. 2014–2016 жылдардағы әлемдік экономиканың жағдайына талдау жасай отырып, Қазақстан экономикасына оның қандай әсері бар екендігі қарастырылып, ел экономикасының өсуіне мүмкіндік бермейтін мәселелер зерттеліп, шешу жолдары талданды.

Тірек сөздер: әлемдік экономика, қаржылық дағдарыс, экспорт, импорт, сыртқы сауда.

Әлемде болып жатқан оқиғалар Қазақстанның және басқа да елдердің дамуына, олардың ішкі жағдайына ықпал етеді. Дүниежүзіндегі жетекші мемлекеттердің экономикалық және саяси жағдайы, 2014–2016 жылдары кезіндегі дағдарыс, сонымен бірге Қазақстанның негізгі сауда әріптестерінің қиын жағдайлары ел экономикасына өз әсерін тигізді. Дағдарыстан шығу үшін мемлекет экономикасын әртараптандыруға кедергі болатын мәселелерді анықтап және оларды шешуі керек.

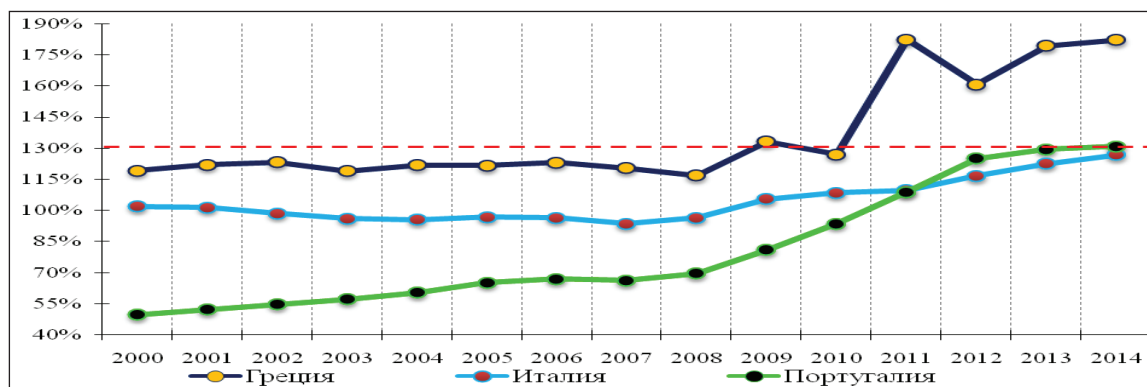
Әлемдік шаруашылық қатынастарының әр түрлілігі мен көлемінің тез өсуі, елдердің өзара қарым-қатынасының күшеюі әлемдік экономиканың жаһандану процесінің мәніне айналды. Қазақстан экономикасы әлемдік экономикаға интеграциялануды көздейді. Бірақ елімізде соңғы 10 жылда Қазақстан экспортының 60% пайдасы мұнай-газ саласынан түседі, ал бюджеттегі үлесі 45%-ды құрайды. Мемлекеттің басты назары шикізат саласына бағытталғаны, осы салаға тәуелділігін көрсетеді. Бұл нарық заңдылықтарына қайшы келіп, өз кезегінде кәсіптілік бәсеке қабілеттілігі мен белсенділікке кері әсерін тигізді.

Әлемдік сауда құрылымының өзгеруіне мұнай бағасының төмендеуі, Қытайдағы экономикалық өсудің күрт төмендеуі, Ресейге қарсы қойылған санкциялар, АҚШ-тағы ақша-несие саясатының күшейтілуі, Таяу Шығыс пен Украинадағы геосаяси тәуекелдер және Еуропадағы болған жағдайлар сияқты факторлар әсер етті.

2007 жылдан басталған қаржы дағдарысы, одан кейін қарыздық дағдарысқа қарсы қабылданған қатаң монетарлық шаралар негізінен әлеуметтік бағдарламаларға әсер етті. Әлеуметтік бағдарламалардың қысқаруынан жұмыссыздықтың бірден өсуіне әкелді, әсіресе, Оңтүстік Еуропадағы – Испания мен Греция елдеріндегі жұмыссыздықтың күрт жоғарылауы орын алды, бұл елдерде жұмыссыздық деңгейі 24%-дан асты. Дағдарыстың ең өткір кезеңі артта қалды, бірақ экономикалық өсудің қарқыны жоғары емес (2014 жылдың қорытындысымен қарасақ, ЕО ЖІӨ нақты өсімі 1,4%) Бұл жағдай 2010–2011 жылдар аясындағы еуропалық елдердің қарыз дағдарысынан кейінгі ауыр болып тұр. Грециядан басқа, осы дағдарыстың «тікелей қатысушылары» Ирландия, Португалия, Испания, Кипр болды, сондай-ақ Бельгия,

Франция, Италия сияқты елдердің осы елдер қатарында бірінші болып қалуы мүмкін еді. Шынында да, осы елдердің жағдайы, ЕОБ мен елдердегі биліктің іс-шаралардан кейін жақсара бастады және басты назарды терең қарыздық дағдарыстағы Грецияға аударды. Бірақ Португалия мен Италияға назар аударатын болсақ, бұл екі ел «ЕО үшін жаңа Греция» болу ықтималдылығы жоғары екендігін 1-суреттен көруге болады [1].

Орталық үкіметтің борышының Грекия, Италия және Португалия ЖІӨ-ге қатынастық серпінін көрсететін график түрінде қарастырайық. Талданып отырған шама 2014 жылдың қорытындысы бойынша Италия және Португалия үшін 130% белгісіне жақын келгенін көрсетеді. Көптеген зерттеулердің және ХВҚ басшылығына сәйкес қаржылық тұрақтылық индикаторлары бойынша, 130% мемлекеттік борыштың ЖІӨ-ге қатынасының шектік мәні болып табылады, бұл көрсеткіштен жоғары болған сайын елдің экономикалық көрсеткіштері нашарлай түседі, кредиторлар алдындағы дефолтқа ұшырау ықтималдылығы жоғарылайды.

Сурет 1 – Орталық үкіметтің ЖІӨ-ге қарыз қатынасының динамикасы

Ескертпе – Еуростат сайтынан алынған: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Шынында, егер Грецияның көрсеткіштеріне көңіл бөлсек, 2009 жылы шекті мәнге жеткен. Жұмыссыздық өсіп, ЖІӨ, керісінше, төмендегенін 1-кестеден көреміз. Борыштың ЖІӨ қатынасы Грекияда қарқынды өсті, қазірде тек бұл ел емес, барлық ЕО осындай деңгейге келді [2].

2014–2015 жылдары ЕО-тың экономикалық даму жалпы алғанда тұрақты, алғашқы екі жылмен салыстырғанда (ЖІӨ-нің өсуі 2012 ж. – 0,3%, 2013 ж. – 0%) біркелкі болды. ЕО үшін мұнай бағасының арзан болуы, евроның әлсіреуі мен 2015 жылы ЕОБ тарапынан күткен сандық жұмсартудың енгізілуі жағымды әсер етті. Бұл ретте ЕО экономикасының қалпына келуі экспортты арттыру (ірі дамушы елдердегі шаруашылық серпіннің нашарлауы, оның бір себебі Ресейге салынған санкциялар) мен ішкі нарықтың жұмыс істеуіне сүйенетіндігін айта кету қажет. Тұрақты өсу әлі де көптеген мәселелермен түйісіп келеді. Ең алдымен, прогресс саяси тәуекелдерді шиеленістіруі мүмкін. Оның бірі – Ұлыбританияның ЕО-тан шығып кетуі.

Екінші кедергі – көршілер. Ресей мен Украина арасындағы қатынастар, Балтық теңізі жағалауындағы елдер мен Балқан елдерінің арасындағы қатынастар Ресей өзіне Қырымды қосып алғаннан кейін, оған қарсы санкциялар қолданылды және бұл көптеген Еуропа экономикаларына зиянын тигізді. Таяу Шығыстағы соғыстың күшеюі, лаңкестік Ирак және Ислам мемлекет (ИШИМ) ұйымы бүкіл әлемді сілкіндіре бастады. Осы себептерге байланысты соңғы бірнеше жыл ішінде ЕО-қа босқындар ағыны ұлғайып келеді, тек 2014 жылы Германияға босқындар ағыны 1,2 млн-ды құрады.

Үшіншіден, құрылымдық реформалар баяу жүзеге асырылуда, бұл әлеуетті өсуді тежейді. АҚШ, жапондық, оңтүстік корейлік, әсіресе, қытайлық экспорттаушылар жағынан бәсекелестік өсуде. Бірқатар еуропалық сарапшылар қытайдың «Жаңарған Жібек жолы» бағдарламасын ерекше айтады, еуропалық нарықты жаулап алу және одан кейін еуропалық өндірушілер жағдайының нашарлауы ретінде қарастырып отыр.

Кесте 1 – ЖІӨ мен жұмыссыздықтың өсу динамикасы

	ЖІӨ өсуі			Жұмыссыздық		
	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Барлығы	0,3	0,9	1,5	10,8	9,8	9,5
Германия	0,4	1,6	1,5	5,3	5	4,8
Франция	0,7	0,2	1,1	10,3	9,9	9,9
Ұлыбритания	1,7	2,9	2,2	7,5	6,2	5,4
Италия	-1,7	-0,4	0,8	12,2	12,7	12,2
Испания	-1,2	1,4	3,2	26,1	24,5	22,5
Греция	-3,9	0,8	-2,3	27,3	26,5	25,8
Португалия	-1,4	0,9	1,6	16,2	13,9	12,6

Ескертпе – Еуростат ресми сайты мәліметтердің негізінде.

Көлемі бойынша екінші әлем экономикасы болып табылатын Қытай экономикасы оған әсер ететін ең маңызды факторларының бірі. 20 жыл бойы 2011 жылға дейін Қытайдың ЖІӨ орташа өсу қарқыны 10,4%, бұл әлемдегі ең үздік көрсеткіш. Бірақ 2012 жылдан бастап ЖІӨ-нің өсуі төмендей бастады. Ресми түрде Қытай экономикасы ешқандай дағдарыста емес, 2015 жылы өсім көрсеткіші 6,9%-ды құрады. Мәселен 2012–2014 жылдары ЖІӨ 7,3–7,8%-ға өсті. Өсу қарқыны 7%-дан төмен 1990 жылдан бері тіркелмеген, сол жылы экономиканың ұлғаюы 3,9%-ды көрсетті. Экономикалық өсімге бірнеше фактор әсер етті.

Біріншіден, Қытай экономикасының трансформациясы. Билеуші Коммунистік партияның шешімі бойынша экономика экспорттан ішкі тұтынуға бағдарланып отыр.

Қытайдың бірден-бір үлкен өсімін көрсеткен экономикалық моделін қарастырайық. Қытайдың өнеркәсіптік өндіру бейімділігі ірі өндірістік және инфрақұрылымдық жобаларда көрінеді, ол тікелей және тікелей емес мемлекеттік субсидиялармен ынталандырылады. Инвестицияларды қызықтыру мен жергілікті бюджетке салықтық түсім ЖІӨ-нің тез өсуіне салыстырмалы түрде әсер етеді. Алайда, бұл модель үлкен шығындармен теңеледі. Ең бір ерекшелік, бұл ЖІӨ өсімі соңғы оң жылда 10%-ды құраған, жұмыспен қамту өсімімен сәйкес келмеуі, бар болғаны 1–2%. Индустриаландыру мен экспорттың өсуі Қытайдың үлкен жұмыс күшін жұту мүмкін емес екендігін түсінуге болады. Себебі, еңбек өнімділігінің жылдам өсуі өнеркәсіп секторында – жылына 10%, соңғы екі онжылдықта жұмысшыларды жалдау қажеттілігін азайтады. Ал қызмет көрсету секторы керісінше, жұмыс күшінің өнімділігі әлдеқайда баяу өсім көрсетеді. Модельдің басқа салдары, ол халық табысы ЖІӨ-ге қатынасының 1990 жылы 70%-дан 2009 жылы 60%-ға дейін төмендеуі.

Бұл құбылыс саясатқа да қатысты болуы мүмкін. Еңбекақыны төлеуге арналған шығындар өсімін жабу үшін бағытталған, соңғы 20 жыл ішінде, жыл сайын өнімділіктің 8,5%-ға өскеніне қарамастан, небәрі 5%-ға өсіп отырды. Сонымен қатар қаржылық репрессия капиталдың құнын төмендетті. Соңғы онжылдықта орташа нақты табыс (инфляциямен түзетілген) депозиттер бойынша нөлдік шегінде болды. Қытай халқының қаржылық қоры 80%-ы банктерде сақталды, бұл жасырын салық жинағы экономикаға әсерін тигізді және қытайлық отбасыларының үнемдеу үрдісін жоғарылатты, осылайша, тұтыну өсімін және жаһандық теңгерімсіздікті күшейтті. Екіншіден, Қытай тауарларына сұраныс жеткілікті жоғары болған жоқ. 2013–2015 жылдар аралығындағы ҚХР экспорты мен импортының жалпы көлемі (млрд АҚШ доллар) келетін болсақ, экспорт артқан, импорт азайған.

Үшіншіден, айқын белгілерінің бірі – салыстырмалы инвестициялық өсімнің төмен болуы. Жылжымайтын мүліктегі капитал салымдарының қысқартылуы осы нарықтағы үлкен ұсыныспен байланысты, өндірістегі инвестиция төмендеп келеді, себебі сату өсімі баяу және кейбір салаларда артық өндірістік қуаттың болуына байланысты болды. Сонымен қоса ФРЖ мөлшерлеменің жоғарылауы, қаржы нарығының капиталдың төмендеуіне әкеліп соқты.

Соңғы он жылдағы (2005–2015 жылдар аралығында) ФРЖ-ның негізгі мөлшерлемесін график түрінде қарастырайық. 2008 жылдың желтоқсан айынан бастап ФРЖ негізгі мөлшерлемесін 0–0,25% деңгейінде ұстап келді. Төмен негізгі мөлшерлеме көмегімен ФРЖ АҚШ экономи-

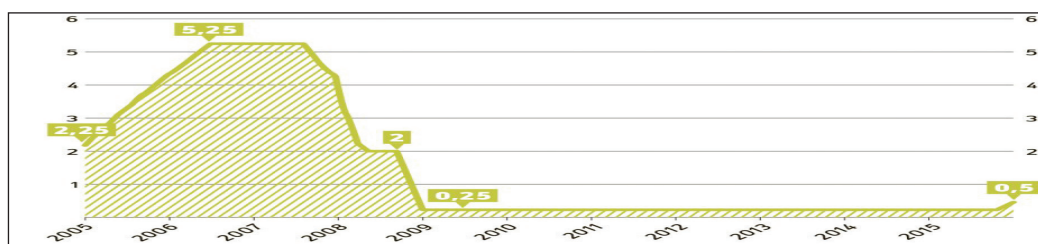
касын ынталандыруға тырысты. 1971 жылдан 2015 жылға дейін негізгі мөлшерлеменің орташа мәні 5,93%-ды құрады. Ең жоғарғы мән 1980 жылы наурызда – 20%, төмен – 2008 жылы желтоқсанда тіркелген. Сонда мөлшерлемені төмендету, саяси шараларды жұмсартудың бірі болды, яғни сандық жұмсарту саясатын жүргізді.

Мөлшерлеменің өсуі, қарыз алу құны мен доллар бағамының басқа валюталарға қатынасын жоғарылатты, сондай-ақ дамушы нарықтардан құралдардың кетуіне әкелді.

Жалпы тікелей шетелдік инвестициялардың (ТШИ) көлемі бүкіл әлем бойынша 2015 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 36%-ға өсіп 1,7 трлн АҚШ долларын құрады.

Жаһандық тікелей шетелдік инвестициялардың өсуінің негізгі факторы, ақша қаражатының ағыны өнеркәсіптік – дамыған елдерде екі есе ұлғаюы болды. Алайда, бұл өсім негізінен трансшекаралық қосылу мен жұтылу және жобалардың ең аз салымдарына негізделген.

Қазіргі уақытта дамушы және өтпелі экономикасы бар елдердің сыртқы қаржыландырылуының 40%-дан астамы ТШИ ағынына тиесілі. Көпшілік ТШИ келісім-шарттары доллармен жасалады. Ал халықаралық резервте доллардың үлесі, Халықаралық валюта қоры (ХВК) бағалауы бойынша 60%-дан асады.

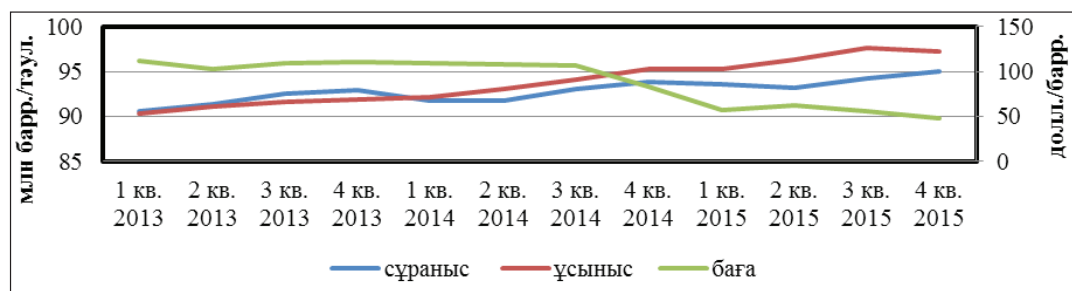

Сурет 2 – Соңғы оң жылдағы ФРЖ-ның негізгі мөлшерлемесі (%)

Ескертпе – Дереккөз: <http://www.tradingeconomics.com>.

Егер белгілі бір елдің ұлттық ақша бірлігі әлемдік валютаға айналғанда, осы валютаны шығарушы ел ерікті немесе еріксіз түрде әлемдік экономикаға әсер етеді. 2015 жылы ФРЖ-мен мөлшерлеме бойынша қабылдаған шарасы инвестицияның негізгі бөлігін дамыған елдерге бағыттауға себеп болды. Оған қоса АҚШ-тың әлемдік мұнай нарығына сланецтік (тақта тас) мұнай өндірісінің ұлғаюы арқылы әсер етті, бұл шикізат баға төмендеуінің факторларының бірі болып табылады.

Мұнай нарығы соңғы уақытта түрлі жағдайда болып, қайтадан төмендеу үрдісіне оралды. Мұнайдың бағасы 2014 жылдың маусымынан бастап үш есе төмендеді (2015 жылдың желтоқсан айында 37,6\$). Мұнай құнының күрт төмендеу себептері күрделі болып табылады, бірақ барлығы экономикалық тұжырымдамаға – сұраныс пен ұсынысқа негізделеді.

Сурет 3 – Мұнайдың әлемдегі сұраныс пен ұсынысы, бағасының өзгеруі

Ескертпе – Forexclub биржаның ресми сайт мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған.

Төмен бағалар АҚШ-ғы сланец мұнайын өндіруге экономикалық жағынан тиімсіз. Халықаралық Энергетика Агенттігі бойынша 2014 жылмен салыстырғанда АҚШ-ғы мұнай өндіру төмендеуде, бұрғылау қондырғылары 2 еседен астам қысқарды. Егер осы үрдіс

сақталатын болса, онда картель елдері қалаған нәтижеге қол жеткізеді. Өйткені, өндіруші елдер шикізатқа ұсынысын төмендетуге қабілетсіз. Бірақ елдің экономикалық мәселелерімен байланысты қолдары байлаулы – жабдықтаудың қысқаруы бюджетке түсімнің азаюына және құлдырауға немесе резервтік қордың жедел сарқылуына әкелер еді. Сондықтан Ресей жеткізу көлемін азайта алмайды. Әлемдік экономиканың ағымдағы әлсіздігін ескере отырып, басқа елдерді де солай айтуға болады. Әсіресе, бір елдің жабдықтаудың төмендеуі, басқа елдердің ұлғайту есебінен өтелу мүмкіндігіне ешқандай кепілдік жоқ. Нәтижесінде, баға өспейді, жабдықтарды төмендеткен елдің жағдайы нашарланады.

Сурет 4 – АҚШ-тағы мұнайдың өндірісі мен таза импорты (млн барр/тәул.)

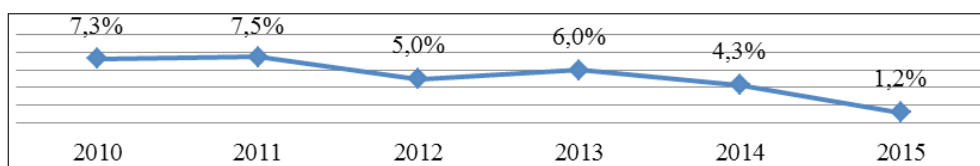
Ескертпе – Дереккөз: ОПЕК World Outlook 2015, EIA Short-Term Energy Outlook February 2016 мәліметтер негізінде автормен құрастырылған.

Қазақстан экономикасы соңғы жылдары тез өсті. Бұған мұнай бағасының өсуі мен халықтың тұтынушылық несиеге сұранысының өсуі ықпал етті.

Алайда, 2014 жылы экономикалық өсу баяулады, нақты өсім 4,3%-ды құрады. Мұнай саласындағы, сыртқы сұраныстың, оның ішінде Қытай мен Ресейдің шикізаттарға төмендеуі, Ресейдегі тұрақсыздық іскерлік айналымға теріс әсері және 2014 жылдағы теңге девальвациясының болуымен байланысты. Осылайша, халықтың әл-ауқатында девальвацияның әсерінен жеке тұтыну қатты зардап шекті.

2015 жылы экономикасы 2014 жылы орын алған мұнай бағасының 50% коллапсын бағындырды. Статистика комитетінің мәліметі бойынша Қазақстанның ЖІӨ-мі 1,2%-ға өсті (сурет 5) [3].

Қазақстан алдында, шикізат бағаларының өзгеруінен, үлкен есеңгіреуге бейімделуге міндет тұр. Себебі, негізгі экспорттың үлесін минералды өнімдер құрайды (2015 жылы 70%-ға тең болды). Қазақстандық үкімет әлемдік мұнай бағасының құлдырауына, бюджеттің уақытылы түзету кейін ақша-несие саясатына және айырбас бағам режиміне тиісті өзгерістермен жауап берді. Ақша-несие саясатының күшеюі, кейбір салалар үшін мемлекеттік субсидияланатын несие беруіне қарамастан, экономиканы кредиттеу көлемінің төмендеуіне әкелді. 2015 жылдың тамыз айында, билік құбылмалы айырбас бағамына өтуге және ақша-несие саясатын инфляциялық таргеттеу режиміне қайта бағдарлануына шешті.

Сурет 5 – ҚР ЖІӨ өсу динамикасы (%)

Ескертпе – ҚР-ның статистика Комитеті мәліметтерінің негізінде құрастырылған.

Саясаттың мұндай шаралар және бағалардың салыстырмалы түзету, ұлттық табыстың мұнай бағасының төмендеуіне байланысты түзету, мемлекеттік бюджет пен төлем балансының орта мерзімді перспективада тұрақтылығын қамтамасыз етуге қажет болды.

Еліміздің негізгі өткізу нарықтарының 2015 жылы ЖІӨ-і ұлттық ақпараттық агенттіктері бойынша, Қытай 6,9%-ға төмендеп, ал Ресей – 3,7%-ға қысқарды. Бұл экспортқа әсер етіп, экономиканың өсуінің төмендеуіне әкелді (сурет 6, б.44).

Сурет 6 – ҚР сыртқы тауар айналымы 2012–2015 жж. (млрд АҚШ долл.)

Ескертпе – ҚР статистика комитет мәліметтерінің негізінде құрастырылған.

Бұдан басқа, тікелей шетелдік инвестициялар ағыны кемуі, жалпы сыртқы баланстың нашарлауы, теңге қысымының ұлғаюына әкелді.

Қазақстанның негізгі сауда әріптестерінің экономикалық өсімі орта мерзімді перспективада тұрақсыз болады, бұл мұнай мен шикізаттық емес өнімдеріне теріс әсерін тудыруы мүмкін.

Еуропалық Одақ Қазақстанның ірі мұнай экспорттық нарығы, бүгін күнде дейін Грецияның борыштық дағдарысымен күресуде, одақтық 2016 жылы 1,5%-ға өсуі күтілуде. Қытай маңызды экспорттық нарығының бірі, қазіргі уақытта экономика жаңа даму моделіне көшу үшін құрылымдық реформаларды жүзеге асырылып жатыр. 2016 жылы экономикалық өсім 6,3%-ға төмендеуі күтіледі. Үшінші, маңызды сауда әріптесіміз Ресей. Мұнай бағасының төмендеуі және рубльдің құнсыздануы мен ішкі нарықтағы инфляция әсерінен 2016 жылы – 1%-ға төмендеуі күтілуде.

Азия Даму Банкінің аналитиктері 2016 жылы Қазақстанның экономикалық өсуін 0,7% деңгейінде болжайды. Алайда, мұнай бағасы төмендесе болжанып отырған өсім де төмендейді.

Қазақстанның ағымдағы дағдарысының жалғыз себебі бар, ол экономиканың шикізатқа тәуелділігі. Үкімет мұнайдың бағасы жоғары болған жылдары экономиканы әртараптандыру міндеті тұрды. Бұл іргелі мәселені шешу үшін, тұжырымдамалық көзқарастарды өзгерту керек.

Қазақстандық экономистердің пікірі бойынша экономикамызды реформалауға кедергі болатын үш негізгі мәселе бар: саяси бәсекелестіктің болмауы; мемлекеттік капитализм; экономиканы «қолмен басқару». «Қазақстан–2050» стратегиясында, саяси либерализация арқылы елді жаңғыртып, оны бәсекеге қабілетті етуге болады деп көрсетілген. Елімізде екі жағдайды сақтамаса іргелі жаңғырту мүмкін емес:

- ◆ біріншіден, реформалардың сәтсіздігі мен қателіктері үшін жауаптылық болуы;
- ◆ екіншіден, саяси-экономикалық пен идеялық бәсекелестіктің, сондай-ақ еліміздің дамуына түрлі тәсілдердің болмауынан жаңғырту мүмкін емес.

Қысқа мерзімді перспективада мұнай бағасының ағымдағы төмен деңгейінің сақталуынан экономикалық өсу драйверлері көрінбейді. Сонымен қатар Ұлттық Банктің экономикалық саясатына сенімділіктің болмау салдарынан қатаң саясатты жүргізуге, мемлекеттік шығындарды қысқарту, теңгенің өтімділігін төмендету, жоғары пайыздық мөлшерлемелерді қолдауға тура келді.

Орта мерзімде, экономикалық жағдайының жақсаруы, келесі мүмкіндіктердің орындалуымен байланысты (мұнайдың төмен бағасын ескере отырып):

- ◆ депозиттердің долландыру деңгейін азайту (Ұлттық Банктің мәліметтеріне сәйкес, 2015 жылы депозиттердің долларландырылуы 69%-ды құрды);
- ◆ Ұлттық Банктің ақша-несие саясатын төмендету (пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі мен экономиканы кредиттендіру көлемін көбейту);
- ◆ мемлекеттік шығындарды арттыру.

Алайда, бұл тек экономикалық биліктің орынды монетарлық және фискалды саясаттын орындалу жағдайында мүмкін. Кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету мақсатында, халық пен бизнес жағынан инфляциялық және инфляциялық болжамдарды азайту маңызды болады

Тұрақты экономикалық өсу, қолда бар ресурстарды тиімді пайдалану, экономикалық жүйенің сипатына және технологиялық деңгейінің тәуелділігіне байланысты. Осы орайда, қазіргі заманғы постиндустриалдық елдердің экономикасындағы құрылымдық және технологиялық жетілдіру маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Бүгін күнде мұнай бағасының құлдырап төмендеуі, капиталдың кетуі, санкциялар, экономикалық моделінің ауысымы, геосаяси жағдайларға байланысты мигранттардың ағымының көбеюі, яғни сыртқы факторлардың елдің ішкі құрылымының өзгерісіне әсер ететін басты тәуекелдер. Барлық ел экономикасының тез өсуін қалайды, бірақ бәсекелестік мүмкіндік бермейді. Ғаламдық сұраныс серпімді емес, оны әлемдік сауданың өсімнің төмендеуінен байқауға болады. Оның 2015 жылғы өсімі 3%, ал 2008 жылғы дағдарысқа дейін орташа өсімі 7%-ды құрады. Бұл әлемдік экономиканың дамуына жана көзқарас, жаңа даму драйверлерін керек етеді. Бірінші кезекте қаржы нарығын реттеу, қаржы-экономикалық және банк дағдарыс жағдайлары, банк пен жаһандық қаржы нарығының ағындарын жаңа деңгей шеңберінде реттейтін модель құру қажеттігін көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ревякин С. Влияние мирового финансового кризиса на экономику Казахстана: /<http://www.kazenergy.com>.
- 2 Еуростат ресми сайты: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- 3 ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің материалдары: <http://stat.gov.kz>.

Аннотация

Анализ основных макроиндикаторов в ведущих странах мировой экономики показал, что происходит завершение фазы экономического роста в мировой экономике, которое сопровождается отдельными «макрокризисами». Причины замедления роста мировой экономики – низкие цены на нефть, рост инфляции во многих развивающихся странах, продолжающееся падение курса валюты, повышение безработицы. Цель статьи состоит в том, чтобы проанализировать состояние мировой экономики в 2014–2016 гг., рассмотреть ее влияние на экономику Казахстана, определить возникшие в республике экономические проблемы и дать рекомендации для их решения. Для этого необходимо рассмотреть следующие задачи: как влияет снижение мировых цен на нефть и экономику стран, зависящих от сырьевых ресурсов; определить, как пострадала экономика Казахстана от ухудшения экономического состояния важных торговых партнеров страны. На основе анализа состояния мировой экономики в 2014–2016 гг. определено ее влияние на экономику Казахстана, исследованы проблемы, сдерживающие рост экономики республики, а также даны предложения по решению этих проблем.

Ключевые слова: мировая экономика, финансовый кризис, экспорт, импорт, внешняя торговля.

Abstract

The analysis of the main macro indicators in the leading countries of the world economy showed that the phase of economic growth in the world economy is coming to an end accompanied by separate «macrocrisis». The reasons for the slowdown in the growth of the world economy are low oil prices, inflation in many developing countries, increasing unemployment. The purpose of the article is to analyze the state of the world economy for 2014–2016, to consider the impact on the economy of Kazakhstan, to identify the economic problems that have arisen in the republic and to provide recommendations for their solutions. To do this, it is necessary to consider the following tasks: how the decline in world oil prices and the economies of countries are dependent on raw materials affect; to determine how the economy of Kazakhstan suffered from the deterioration of the economic condition of the country's important trading partners. Based on the analysis of the state of the world economy for 2014–2016 its influence on the economy of Kazakhstan has been determined, and problems impeding the growth of the economy of the republic have been investigated, and proposals have been made to address these problems.

Key words: world economy, financial crisis, export, import, foreign trade.

ОПТИМИЗАЦИЯ МЕНЕДЖМЕНТА НА УГЛЕДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В статье обосновывается необходимость внедрения процессных подходов менеджмента для устранения многих неэффективных управленческих подходов. Конкретизация и углубление управленческих подходов ведет к развитию систем менеджмента, делая их действенными и рациональными при реализации стратегических задач. Предлагаемый подход, основывающийся на увязывании в единую процедуру технико-экономических исследований повышения качества управления, исследует результаты совершенствования системы менеджмента угледобывающего предприятия и определяет показатели экономической эффективности не как ежегодную ренту от единовременных вложений в системы управления, а как переменную величину, изменения которой обусловлены состоянием внешней и внутренней среды предприятия. Экономический эффект менеджмента предприятия как постоянно меняющейся системы является функцией времени, определяемой величиной экономии за весь срок использования мероприятия по системе управления предприятием. Угледобывающие предприятия под воздействием изменения спроса на уголь, технологии его добычи сталкиваются с необходимостью радикального изменения своих структуры и функций в форме слияния и приобретения, разделения и выделения или комплексного изменения методов функционирования, одним словом – реструктуризации для решения проблем выживания или повышения эффективности работы. Таким образом, целенаправленное использование прогрессивных стандартов в организации системы менеджмента предприятия очень важно не только с точки зрения интересов самого предприятия, но и с точки зрения упрочения имиджа всей казахстанской экономики.

Ключевые слова: система менеджмента предприятия, процессный менеджмент, бизнес-процессы, управленческий цикл, планирование процессов.

В современных условиях реализация стратегии по обеспечению устойчивого экономического роста казахстанской экономики предполагает эффективное функционирование всех звеньев хозяйствования, и прежде всего предприятия. Радикальная реструктуризация организационно-экономической основы хозяйствования предприятия обусловила существенные преобразования в системе его менеджмента, четко обозначив новые приоритеты в области обеспечения его конкурентного статуса и постоянного повышения деловой активности на соответствующем рынке товаров (услуг). С расширением конкурентной среды хозяйствования для предприятий многих отраслей промышленности, в том числе угледобывающей, очень важен факторный подход в управлении своим ресурсным потенциалом и оптимальном использовании своих преимуществ в освоении рынка.

В последние годы для многих предприятий угледобывающей промышленности, занимающих важное место в минерально-сырьевом комплексе экономики Казахстана, характерна достаточно высокая деловая активность на внутреннем и внешнем рынках угля, что обеспечивается существенными преобразованиями в системе их менеджмента на основе динамичной трансформации к новым управленческим стандартам. Такая трансформация требует серьезной подготовительной работы с четким определением управленческого инструментария и существенным обновлением функциональных подсистем в организации менеджмента предприятия. В этой связи в условиях постоянно расширяющейся конкурентной среды хозяйствования для предприятия очень важна прежде всего эффективная организация менеджмента качества, позволяющая расширить границы освоения соответствующего рынка.

В развитых странах большое внимание уделяется методологии эффективного менеджмента и формированию его организационно-функциональной структуры, что существенно повышает результативность управленческого воздействия на различные стороны деятельности предприятия. В частности, особое значение придается четкой регламентации процессного менеджмента,

что обеспечивает оперативность и комплексность управления. Действенная методология менеджмента качества позволит выстроить управление компанией так, чтобы можно было добиться наилучших результатов на рынке за счет правильной ориентации бизнеса, сокращения всех видов издержек и расширения круга потребителей.

Определение экономической эффективности системы менеджмента имеет ряд особенностей по сравнению с другими направлениями капиталовложений. Эти особенности заключаются в необходимости учета долговременного характера вложений в систему менеджмента и параллельно-последовательного динамического процесса; в необходимости оценки косвенного, а не непосредственного воздействия системы менеджмента на конечный продукт производства; в условиях обеспечения сопоставимости показателей; в сложности расчетов из-за стохастичности процессов управления, наличия большого числа переменных, неопределенности параметров.

Экономическая эффективность системы менеджмента определяется по показателям, характеризующим изменение качества управления путем использования модели, описывающей взаимообусловленность происходящих процессов. Предлагаемая модель определения экономической эффективности системы управления представляет собой цепь преобразований различных величин, изменение каждой из которых является следствием изменения предыдущей величины и причиной изменения последующей.

На эффективность и, соответственно, конкурентоспособность угледобывающей компании оказывает влияние умение правильно анализировать и прогнозировать конечные финансовые результаты работы предприятия. Особое значение оно приобретает при таких радикальных мероприятиях, как реструктуризации предприятия. Мы предлагаем использовать следующий алгоритм при анализе влияния новых методов хозяйствования.

Различают балансовую и расчетную прибыль, поэтому в предлагаемой методике определяется влияние перехода к системе менеджмента качества (СМК) на изменение общей и расчетной прибыли [1, с. 150].

Прирост балансовой прибыли за счет фактора эффективности хозяйствования определяется на основе данных об изменении себестоимости угля, о росте объема его добычи, повышении технического уровня экологически чистой продукции, повышении производительности труда. Прирост прибыли за счет снижения себестоимости и роста объема добычи угля можно определить по следующей формуле:

$$\Delta\Pi_j = \sum_{i=1}^n (S_o - S_{ji}) \cdot Q_{ji} + \Delta Q_{ji} \cdot \frac{\Pi_o}{Q_o},$$

где S_o, S_j – себестоимость продукции до и после внедрения СМК, тенге;

Q_o – объем продукции до внедрения СМК, млн тонн;

Q_{ji} – объем продукции после внедрения СМК, млн тонн;

Π_o – общая прибыль до перехода на СМК, млн тенге.

По мероприятиям, связанным с выпуском угля низкой зольности (усреднением угля), прирост балансовой прибыли можно определить по следующей формуле:

$$\Delta\Pi_j = [(C_{ji} - C_o) + (S_o - S_{ji})] Q_{ji},$$

где C_o, C_{ji} – оптовая цена тонны угля до и после усреднения, тенге;

S_o, S_j – себестоимость угля до и после усреднения, тенге;

Q_{ji} – объем производства угля со сниженной зольностью до конца года, млн тонн.

Прирост расчетной прибыли определяется на основе балансовой прибыли и прироста фондов:

$$\Delta\Pi_{pj} = \Delta\Pi_{ji} = \frac{(\Pi_o - \Pi_{po}) \cdot \Delta\Phi_{ji}}{\Phi_o},$$

где $\Delta\Pi_{ji}$ – прирост балансовой прибыли за счет перехода на СМК, млн тенге;

Π_o, Π_{po} – балансовая и расчетная прибыль, полученные в базисном и отчетном годах, млн тенге;

Φ_o – среднегодовая стоимость основных промышленно-производственных фондов в базисном году, млн тенге;

$\Delta\Phi_{ji}$ – прирост основных промышленно-производственных фондов в связи с переходом к СМК, млн тенге.

Долю прироста общей и расчетной прибыли за счет перехода к СМК ($d\Pi_j$, $d\Pi_{pj}$) можно определить как отношение величины прироста прибыли в результате внедрения СМК ($\Delta\Pi_j$, $\Delta\Pi_{pj}$) к общему приросту прибыли в отчетном году ($\Delta\Pi$, $\Delta\Pi_p$):

$$d\Pi_j = \frac{\Delta\Pi_j}{\Delta\Pi} \cdot 100\%$$

Анализ результатов хозяйственной деятельности сопровождается исчислением коэффициентов рентабельности. Для оценки влияния СМК на изменение общей и расчетной рентабельности предприятия мы предлагаем использовать следующие показатели:

- ♦ изменение общей (ΔR_j) и расчетной (ΔR_{pj}) рентабельности предприятия за счет внедрения СМК (ΔR_{ji} , ΔR_{pji}), %;

- ♦ долю изменения общей (dR_j) и расчетной (dR_{pj}) рентабельности предприятия за счет внедрения СМК (dR_{ji} , dR_{pji}), %.

На основе данных о приросте балансовой прибыли, основных производственных фондов и нормируемых средств рассчитывается влияние внедрения СМК на изменение общей рентабельности предприятия по формуле:

$$\Delta R_j = \left[\frac{\Pi_o + \sum_{i=1}^n \Delta\Pi_{ji}}{\Phi_o + \sum_{i=1}^n \Delta\Phi_{ji} + \sum_{i=1}^n \Delta H_{об} \cdot \frac{\Delta Q_{ji}}{R_o}} - \frac{\Pi_o}{\Phi_o} \right] \cdot 100\% ,$$

где ΔR_j – изменение рентабельности предприятия в результате внедрения СМК, %;

Π_o – величина балансовой прибыли до внедрения СМК, млн тенге;

$\Delta\Pi_{ji}$ – прирост балансовой прибыли в результате внедрения СМК, млн тенге;

Φ_o – величина среднегодовой стоимости основных производственных фондов и нормируемых оборотных средств до внедрения СМК, млн тенге;

$\Delta\Phi_{ji}$ – прирост основных производственных фондов за счет внедрения СМК, млн тенге;

$\Delta H_{об}$ – изменение стоимости нормируемых оборотных средств за счет внедрения СМК, млн тенге.

Изменение расчетной рентабельности (ΔR_{pj}) под влиянием СМК мы предлагаем рассчитать по формуле:

$$\Delta R_{pj} = \left[\frac{\Pi_{po} + \sum_{i=1}^n \Delta\Pi_{pji}}{\Phi_o + \sum_{i=1}^n \Delta\Phi_{ji} + \sum_{i=1}^n \Delta H_{об,ji} + \left(\frac{\sum C_3}{\Phi_o} \cdot \Delta\Phi_{ji} \right)} - \frac{\Pi_{po}}{\Phi_o} \right] \cdot 100\% ,$$

где Π_{po} – величина расчетной прибыли до внедрения СМК, млн тенге;

$\Delta\Pi_{pji}$ – прирост расчетной прибыли за счет внедрения СМК, %;

$\Delta\Phi_{ji}$ – прирост основных производственных фондов за счет внедрения СМК, млн тенге;

$\Delta H_{об}$ – изменение стоимости нормируемых оборотных средств за счет внедрения СМК, млн тенге;

$\frac{\sum C_3}{\Phi_o} \cdot \Delta\Phi_{ji}$ – изменение сверхплановых запасов неустановленного оборудования за счет внедрения СМК, млн тенге.

Долю изменения общей (расчетной) рентабельности предприятия благодаря внедрению СМК (dR_j , dR_{pj}) возможно определить как отношение прироста общей (расчетной) рентабель-

ности предприятия в результате новых методов хозяйствования к общему приросту прироста общей (расчетной) рентабельности предприятия:

$$dR_j = \frac{\Delta R_{jo}}{\Delta R} \cdot 100\%$$

$$dR_{pj} = \frac{\Delta R_{pj}}{\Delta R_p} \cdot 100\%$$

Устойчивость функционирования предприятия (Z) американские экономисты рекомендуют определять по обобщенному показателю, который может выглядеть следующим образом:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5,$$

где X_1 – показатель эффективности оборотного капитала;
 X_2 – показатель эффективности накопленного капитала;
 X_3 – рентабельность производства;
 X_4 – показатель задолженности;
 X_5 – показатель эффективности активов.
Параметры формулы рассчитываются следующим образом:

$$X_1 = (O_{cp} - O_{кр})/A,$$

где O_{cp} – оборотные средства;
 $O_{кр}$ – краткосрочные обязательства;
 A – общие активы.

$$X_2 = K_{нак}/A,$$

где $K_{нак}$ – накопленный капитал (остаток прошлых лет).

$$X_3 = \Pi_{бал}/A,$$

где $\Pi_{бал}$ – балансовая прибыль.

$$X_4 = K/D,$$

где K – капитал фирмы (основные фонды плюс нематериальные активы);
 D – общий долг фирмы.

$$X_5 = V/A,$$

где V – общий объем продаж.

Данный показатель устойчивости функционирования фирмы позволил американским экономистам выявлять до 90% корпораций-банкротов за год до банкротства, до 70% – за два года и 50% – за пять лет до банкротства. Если $Z > 3$, то фирма устойчивая, $Z < 1,8$ – неустойчивая.

В условиях жесткой конкуренции требуется уметь прогнозировать перспективы развития угледобывающей компании, поэтому предложенная система финансовых показателей может помочь руководству качественно прогнозировать принимаемые решения и получать экономический эффект (прибыль).

Предлагаемый подход основывается на увязывании в единую процедуру технико-экономических исследований повышения качества управления в результате совершенствования системы менеджмента угледобывающего предприятия и определения показателей экономической эффективности не как ежегодной ренты от единовременных вложений в системы управления, а как переменной величины, изменения которой обусловлены состоянием внешней и внутренней среды предприятия.

Экономический эффект менеджмента предприятия как постоянно меняющейся системы является функцией времени, определяемой величиной экономии за весь срок использования мероприятия по системе управления предприятием.

Источниками экономической эффективности системы менеджмента являются ликвидация или сокращение потерь и реализация резервов различного вида (потенциала предприятия) в результате повышения качества управления.

Экономическая эффективность системы менеджмента определяется по показателям, характеризующим изменение качества управления путем использования модели, описывающей взаимообусловленность происходящих процессов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Модель определения экономической эффективности системы менеджмента

Примечание – Составлено автором.

Предлагаемая нами модель определения экономической эффективности системы управления представляет собой цепь преобразований различных величин, изменение каждой из которых является следствием изменения предыдущей величины и причиной изменения последующей. В представленной модели все величины условно разделяются на две группы.

В первую входят величины, характеризующие качество управления предприятием в широком смысле и отражающие специфику управления. Изменение их может являться следствием только системы управления. Наиболее типичные из таких величин являются «характеристикой управления».

Во вторую группу входят величины, в которых не отражена специфика управления, изменение которых может являться следствием не только системы менеджмента, но и других организационно-технических мероприятий, не связанных с управлением. Наиболее типичные из таких величин второй группы являются «техническим эффектом».

Определение экономического эффекта от совершенствования или внедрения системы менеджмента предприятия включает три основных этапа: определение изменения «характеристик

управления», определение составляющих «технического эффекта», определение составляющих «экономического эффекта».

Качество управления можно повысить путем анализа механизмов действия экономических законов и законов организации, соблюдения научных подходов и принципов, применения совершенных методов и моделей [2, с. 188]. Под качеством системы управления организацией мы предлагаем рассматривать комплексный показатель, определяющий возможность достижения и наращивания конкурентных преимуществ организации. В свою очередь, качество системы управления определяется множеством факторов, основные из которых следующие:

- ♦ удельный вес управленческого персонала и специалистов организации, прошедших обучение по переходу к системе менеджмента качества (тренинги, семинары), основанной на международных стандартах ИСО 9000–2001;
- ♦ средняя образованность всего персонала организации;
- ♦ текучесть управленческого персонала организации;
- ♦ уровень автоматизации управления организацией;
- ♦ количество и глубина применяемых к управлению научных подходов, принципов, методов.

Направленность действия перечисленных факторов очевидна. Например, с повышением удельного веса управленческого персонала и специалистов организации, прошедших обучение по переходу к международным стандартам ИСО 9000–2001, будет ускорен переход к СМК, а значит, будет повышаться качество системы управления. Каждый руководитель, думающий о гармоничном развитии персонала и организации, хотел бы иметь у себя персонал высокой квалификации и при этом стабильный (для этого необходимо хорошо оплачивать труд персонала и решать его социальные проблемы), в этом случае качество управленческого решения будет высоким, а стратегия организации, процессы в системе и ее выход – конкурентоспособными.

На практике затруднения могут вызвать два обстоятельства:

- ♦ выбор норматива или оптимального значения фактора;
- ♦ установление весомости каждого фактора в совокупности факторов.

Весомость факторов качества системы управления организацией нами предлагается следующая:

- ♦ удельный вес управленческого персонала и специалистов организации, прошедших обучение по переходу к системе менеджмента качества (тренинги, семинары), основанной на международных стандартах ИСО 9000–2001, – 0,30;
- ♦ количество и глубина применяемых к управлению научных подходов, принципов, методов – 0,25;
- ♦ средняя образованность всего персонала организации – 0,20;
- ♦ текучесть управленческого персонала организации – 0,15;
- ♦ уровень автоматизации управления организацией – 0,10.

В процессе исследования доказано, что организация эффективного менеджмента на промышленных предприятиях базируется на экономической стратегии системного характера, направленной на использование уже апробированных прогрессивных управленческих методов и в то же время адаптированных к специфичным условиям хозяйствования механизмов регулирующего воздействия. Целенаправленность и конкретизация управленческих подходов ведут к развитию системы менеджмента, делая ее функционально действенной и организационно рациональной при реализации различных мер управленческого воздействия. При этом очень важно отметить, что сохраняется принципиально важный сущностный компонент управления – цикличность управленческих процессов: планирование, действие, контроль результатов и корректирующее воздействие.

Дело в том, что транзитный и посттранзитный периоды для многих угледобывающих предприятий Казахстана были весьма сложными в плане адаптации к новым условиям хозяйствования. Если в период транзита к рынку основной акцент в менеджменте предприятия делали на разработку адекватного новым условиям механизма хозяйствования, то в последующем – на всесторонний учет потребностей рынка и коррекцию управленческих процессов с учетом расширяющейся конкурентной среды хозяйствования.

Многие предприятия, в том числе в угледобывающей промышленности, проводят масштабную реконструкцию и при этом очень важно обеспечение не просто результативности управ-

ленческого воздействия на отдельные реструктурируемые звенья, но и создание эффективного управленческого аппарата с гибкими механизмами регулирования, что возможно при выборе процессной циклической системы управления. Такая система охватывает весь комплекс управленческих решений от руководителя предприятия до процессов выхода продукции, регламентируя все функциональные связи от входа в производство, управления ресурсным потенциалом до отношений как с поставщиками, так и с потребителями продукции. При таком подходе обеспечивается целостная система менеджмента с высокопрофессиональным стилем управления, не ограниченная линейными структурами, а комплексно регламентированная и функционально обозначенная без лишней иерархии в выполнении управленческих решений [3, 4].

Угледобывающие предприятия под воздействием изменения спроса на уголь, технологии его добычи сталкиваются с необходимостью радикального изменения своей структуры и функций в форме слияния и приобретения, разделения и выделения или комплексного изменения методов функционирования для решения проблем выживания или повышения эффективности работы – реструктуризацией.

Мы считаем целесообразным воспользоваться клиент-ориентированной моделью управления предприятия. Эта модель на этапе формирования собственно системы управления предприятием предлагает следующую цепочку итераций:

- ♦ описание объекта управления (основных производственных бизнес-процессов), выделение параметров наблюдения и управления;
- ♦ описание целей и критериев эффективности функционирования объекта (каждого бизнес-процесса);
- ♦ описание регламентов (бизнес-процессов) управления относительно выделенных владельцев бизнес-процессов;
- ♦ создание адаптивных циклических контуров управления на каждом иерархическом уровне ответственности.

Деятельность средних и крупных предприятий включает десятки и сотни тысяч процессов. При переходе на новую версию стандартов нет необходимости все их описывать и контролировать. Необходимо выбрать процессы, действительно необходимые для СМК, показать их взаимодействие, обеспечить мониторинг и улучшение. Ведущие в мире консалтинговые компании, специализирующиеся в области управления качеством, придерживаются единого мнения относительно количества процессов СМК: их должно быть не больше нескольких десятков. Выделение и описание большего количества процессов затруднит и снизит эффективность процесса управления качеством.

Таким образом, целенаправленное использование прогрессивных стандартов в организации системы менеджмента предприятия очень важно не только с точки зрения интересов самого предприятия, но и с точки зрения упрочения имиджа всей казахстанской экономики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Синавина В.С. Оценка эффективности и достоверности хозяйственной деятельности. – М.: Экономика, 2011. – 250 с.
- 2 Егоров В.С., Леяков В.Ф., Резниченко В.Г., Юрченко Г.А. Применение процессного подхода при создании системы менеджмента качества на основе ИСО-9001:2000. – М.: МНТ «Трек», 2012. – 48 с.
- 3 Мельник М.В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях. – М.: Экономика, 2010. – С. 104.
- 4 Фомичев В.С., Скрыбина Н.И. Выбор, описание и улучшение процессов в системе менеджмента качества ИСО-9001:2000. – М.: МНТ «Трек», 2012. – 48 с.

Андатпа

Мақалада тиімсіз басқару тәсілдемелерді жою үшін процесті менеджменттің тәсілдемелерінің енуі қажеттілігі негізделді. Басқару тәсілдемелерді анықтау және тереңдету менеджмент жүйесі дамуына апаратын, стратегиялық міндеттерді еңгізгенде олар ықпалды және тиімді болып қалыптасады. Ұсынылған тәсілдеме, басқару сапасы көтерілуі жөнінде техникалық-экономикалық зерттеулерді бір процедураға үйлестіріп, көмір өндіру кәсіпорының менеджмент жүйесін жетілдіру нәтижелерін зерттейді және экономикалық тиімділігінің

көрсеткіштері анықтайды, бірақ жыл сайын басқару жүйесіне қаржы салу рентасы сияқты емес, ауыстырмалы көрсеткіш сияқты анықталады, оның өзгерістері сыртқы және ішкі орта жағдайымен байланысты болады. Кәсіпорын менеджментінің экономикалық әсері тұрақты өзгеретін жүйе ретінде уақыттың функциясы болып табылады, кәсіпорын басқару жүйесі бойынша шараның пайдаланылу мерзімінен алынатын тиімділігімен анықталады. Көмірге сұраныс өзгеруінің ықпалымен көмір өндіру кәсіпорындардың көмір шығаратын технологияларының құрылымды және функцияларды қосу, сатып алу, бөлу немесе қызметтік әдістерді кешендік өзгерту шаралары арқылы, бір сөзбен айтқанда – жұмыстың тиімділігін арттыру мәселелерін шешу үшін реструктуризация қажетімен кездеседі. Сонымен кәсіпорын менеджментінің жүйесін ұйымдастырғанда прогрессивті стандарттарды мақсатты пайдалану кәсіпорынға ғана емес, бүкіл Қазақстан экономикасына маңызды болып табылады.

Тірек сөздер: кәсіпорын менеджментінің жүйесі, процесті менеджмент, бизнес-процестер, басқарушылық цикл, процестерді жоспарлау.

Abstract

This article explains the need for the introduction of process management methods to address many of the inefficient management approaches. The particularization and intensification of management methods lead to the development of management systems, making them efficient and rational in the implementation of strategic tasks. The proposed approach, which is based on linking the technical and economic studies dedicated to the improvement of quality of management into a single procedure, explores the results of improvements in the management practice of a coal-mining company and defines economic efficiency indicators not as an annuity from a one-time investment but as a variable that changes depending on the external and internal environment of the enterprise. The economic impact of the company management as the ever-changing system is a function of time conditioned on the value of savings over the lifetime of enterprise management measures. Coal mining companies influenced by the market demand and coal production technology face the necessity of radical changes in their structures and functions in forms of mergers & acquisitions (M&As), separations & isolations or complex alterations in their functioning, i.e. restructuring, to ensure the survival and effectiveness of the enterprise. Thus, the targeted use of advanced standards in the process of enterprise management organization is very important not only from the standpoint of the interests of private companies, but also for the image consolidation of the whole economy of Kazakhstan.

Key words: system of management in the enterprise, process management, business processes, management cycle, process planning.

А.А. КАЙГОРОДЦЕВ,¹
д.э.н., академик МАИН.
И.В. БОРДИЯНУ,²
PhD, доцент.
Восточно-Казахстанский
государственный университет
им. С. Аманжолова.¹
Казахстанско-Американский
свободный университет²

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы функционирования регионального рынка труда на материалах Восточно-Казахстанской области. Раскрыта сущность рынка труда в Казахстане, определены основные принципы, на основе которых осуществляется государственное регулирование рынка труда, рассмотрены методы и виды государственного регулирования рынка труда. Проведен анализ индикаторов рынка труда Восточного Казахстана, проанализирована региональная структура занятости населения. Установлено, что динамика занятости имеет значительную вариацию по видам экономической деятельности. Выявлены положительные и отрицательные сдвиги в структуре занятости населения Восточно-Казахстанской области. Проведен структурный анализ самозанятого и безработного населения. Подтверждена гипотеза о том, что чем выше уровень образования человека, тем выше уровень его социальной защищенности. В результате анализа среднемесячной номинальной заработной платы определены виды экономической деятельности с наибольшим и наименьшим уровнем оплаты труда. Выявлено наличие гендерного неравенства в уровне оплаты труда: заработная плата мужчин в среднем по области на 45,2% превышает заработную плату женщин. Даны рекомендации по совершенствованию на региональном уровне механизма государственного регулирования сферы труда и занятости, в том числе на основе приоритетного создания рабочих мест в высокотехнологичных производствах, повышения качества профессиональной подготовки кадров с учетом перспективных потребностей региональной экономики.

Ключевые слова: рынок труда, безработица, занятость, рабочая сила, государственное регулирование.

Рынок труда любого региона имеет определенную специфику территориального, структурного и общего характера, которая требует конкретизации и систематического изучения. Рынок труда тесно связан с демографическими процессами и социально-экономическими проблемами общества, а показатели «уровень занятости населения» и «безработица» являются важнейшими индикаторами социальной безопасности страны и ее регионов. Процесс функционирования рынка труда затрагивает интересы многих людей, а такой дефект данного рынка, как безработица, является существенной угрозой социальной безопасности страны и ее регионов.

Рынок труда можно охарактеризовать как систему общественных отношений, которая обеспечивает воспроизводство и эффективное использование товара «рабочая сила» [5].

Понятие «рынок труда» диалектически взаимосвязано с понятием «сфера занятости». По мнению Э.Р. Саруханова, занятость представляет собой общественное отношение между людьми по поводу включения работника в кооперацию труда на определенном рабочем месте. Ее нельзя смешивать с трудом: занятость показывает, как трудоспособные люди обеспечены работой, труд же представляет собой процесс производственного потребления рабочей силы [3].

Как показано на рисунке 1 (стр. 55), структурными элементами рынка труда являются спрос и предложение рабочей силы.

В процессе функционирования данного рынка формируется система взаимоотношений между его основными субъектами – работодателями и наемными работниками, промежуточными звеньями между которыми могут быть биржи труда, агентства по трудоустройству, профессиональные союзы и др., которые наряду с основными субъектами также являются элементами рынка труда.

Государство, без участия которого в Казахстане осуществляются только нелегальные трудовые отношения, также является элементом рынка труда.

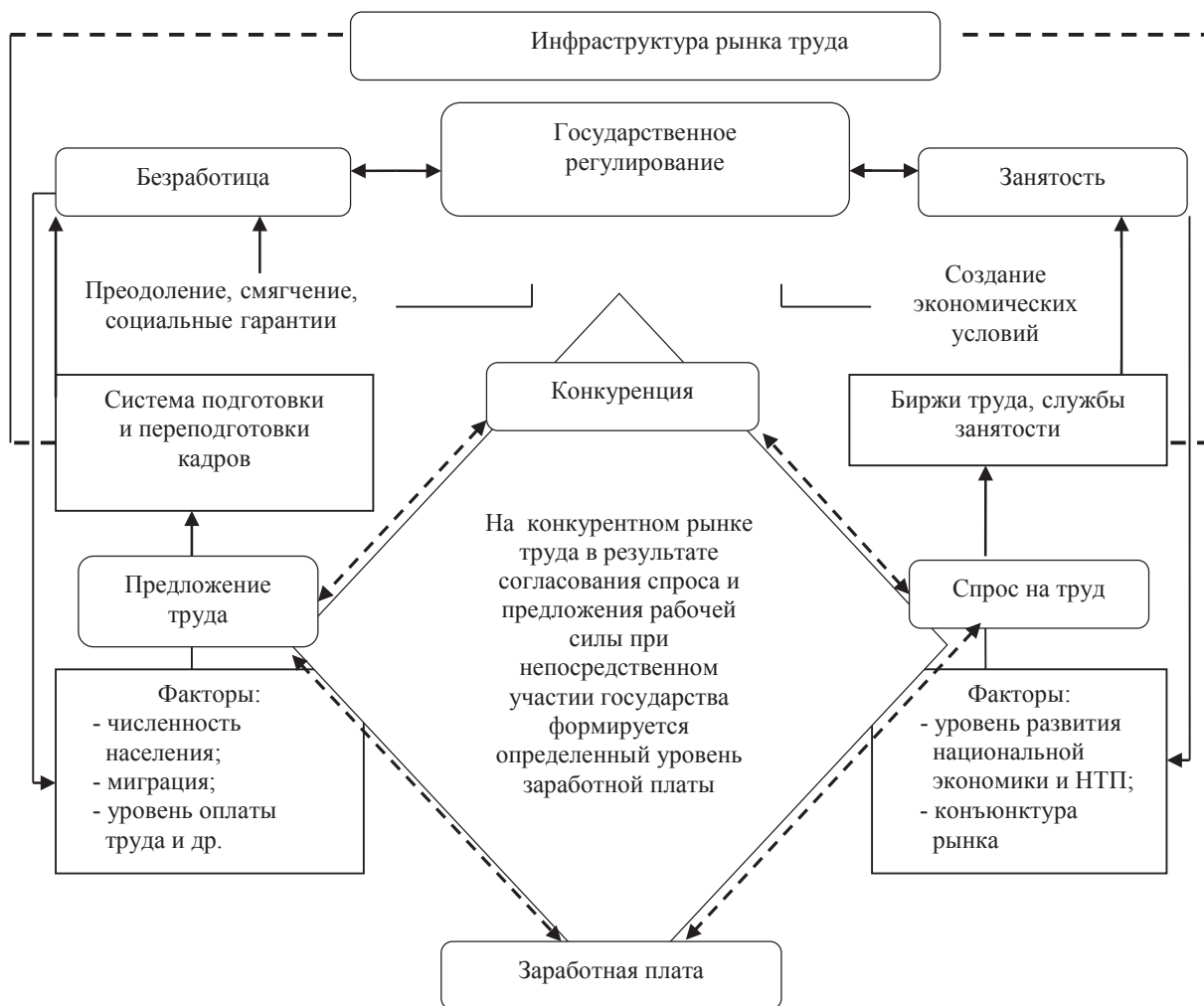

Рисунок 1 – Структура рынка труда

Примечание – Составлено авторами по материалам [1].

Развитый рынок рабочей силы предполагает наличие разветвленной инфраструктуры, которая включает следующие элементы:

- ◆ правовую систему;
- ◆ систему учета;
- ◆ систему подготовки кадров;
- ◆ службу занятости, биржи труда и т.п.

Благодаря существованию рынка труда реализуется возможность:

- ◆ свободного выбора профессии и места работы;
- ◆ найма и увольнения работников при соблюдении норм законодательства о труде, предоставляющего гражданам гарантии занятости, условий и оплаты труда;
- ◆ независимой и в то же время регулируемой при помощи экономических рычагов миграции рабочей силы между регионами, отраслями и профессионально-квалификационными группами, которая обычно сопряжена с улучшением условий труда и качества жизни населения [6];
- ◆ свободного движения заработной платы при сохранении приоритета образования и квалификации, соблюдении установленного законом размера минимальной заработной платы.

Государственное регулирование рынка труда осуществляется на основе следующих принципов:

- ◆ своевременности – синхронизация конкурентоспособных трудовых ресурсов с существующей в настоящее время кадровой потребностью;

- ♦ системности – рассмотрение субъектов и объектов рынка труда как единого целого, в их взаимосвязи и взаимообусловленности;
- ♦ целеполагания – определение направлений, приоритетов и перспектив развития рынка;
- ♦ обратной связи и непрерывности – постоянный мониторинг рынка;
- ♦ эффективности – достижение целей и положительных сопутствующих результатов.

Различают три группы методов государственного регулирования рынка труда.

1. Экономические: бюджетная политика, льготное кредитование и налогообложение, стимулирующие предпринимателей к сохранению и созданию новых рабочих мест, осуществлению профессионального обучения и переподготовки кадров.

2. Организационные: функционирование службы занятости, информационной системы рынка труда, системы профессиональной ориентации и подготовки кадров.

3. Административные: регламентация порядка заключения трудовых договоров; регулирование продолжительности рабочего дня и сверхурочных работ; установление квот на трудоустройство, пенсионного возраста; определение минимального размера оплаты труда, размера и порядка выплаты пособий по безработице.

При формировании механизма функционирования и развития рынка труда необходимо использовать следующие виды государственного регулирования данного рынка:

- ♦ защитное, предназначенное для уменьшения действия факторов, приводящих к социальной незащищенности граждан;
- ♦ поощрительное, направленное на создание условий для осуществления и развития определенных форм трудовой деятельности;
- ♦ ограничительное, осуществляемое для исключения действий отдельных граждан или групп населения, приводящих к получению ими преимущества перед другими;
- ♦ директивное, предусматривающее воздействие органов власти и управления на рынок труда;
- ♦ финансово-экономическое, способствующее росту предложения на рынке труда в результате использования налогов, субсидий и т.п.

Представленные в таблице 1 основные индикаторы рынка труда Восточного Казахстана свидетельствуют о снижении экономической активности населения региона.

Таблица 1 – Динамика основных индикаторов рынка труда ВКО

Показатели	Годы					2014 г. в % к 2010 г.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Экономически активное население, тыс. чел.	769,8	757,5	748,5	746,0	740,9	96,2
Уровень экономической активности, %	67,5	67,0	67,1	67,3	67,2	-0,3 п.п.
Занятое население, тыс. чел.	726,1	717,9	710,4	708,2	705,5	97,2
в том числе:						
мужчины	374,2	375,5	364,9	364,5	367,9	98,3
женщины	351,9	342,4	345,5	343,7	337,5	95,9
Уровень занятости, %	94,3	94,8	94,9	94,9	95,2	0,9 п.п.
Безработное население, тыс. чел.	43,8	39,6	38,1	37,7	35,5	81,0
Уровень безработицы, %	5,7	5,2	5,1	5,1	4,8	-0,9 п.п.
Удельный вес зарегистрированных безработных в численности экономически активного населения, %	0,7	0,6	0,5	0,4	0,4	-0,3 п.п.
Экономически неактивное население, тыс. чел.	371,0	373,7	367,4	363,1	362,0	97,6
Уровень экономической неактивности, %	32,5	33,0	32,9	32,7	32,8	0,3 п.п.
Примечание – Составлено авторами по данным [7].						

В 2014 г. в области было зарегистрировано 740,9 тыс. человек экономически активных жителей, или 53,1% от численности населения региона. При этом численность экономически активного населения сократилась по сравнению с 2010 г. на 28,9 тыс. чел., или 4%. За тот же период уровень экономической активности сократился на 0,3 п.п. и составил 67,2%.

Необходимо отметить, что в 2010 г. удельный вес экономически активного населения в общей численности населения ВКО составлял 55,5%. Следовательно, за рассматриваемый период произошло абсолютное и относительное уменьшение экономической активности населения области.

За рассматриваемый период численность занятого населения уменьшилась на 20,6 тыс. чел, или 2,8% и составила 705,5 тыс. чел. При этом удельный вес занятого населения в общей численности населения ВКО уменьшился с 51,9% до 50,6%, или на 1,3 п.п., а уровень занятости увеличился на 0,9 п.п. (с 94,3% до 95,2%).

Рост уровня занятости коррелирует с уменьшением уровня безработицы. За рассматриваемый период количество безработных уменьшилось с 43,8 до 35,5 тыс. чел, или на 19%, а уровень безработицы – с 5,7% до 4,8% (0,9 п.п.).

Незначительный рост экономической активности и занятости населения по сравнению с предыдущим годом имел место лишь в 2010 г., рост численности наемных работников – в 2010, 2013 и 2014 гг. Таким образом, экономическая активность и занятость населения ВКО имеют тенденцию к снижению (таблица 1).

Динамика занятости населения в различных видах экономической деятельности имеет значительную вариацию. В 2014 г. наибольшее количество занятого населения работало в:

- ♦ сельском хозяйстве – 150,8 тыс. чел., или 21,4% от общего количества занятых;
- ♦ промышленности – 113,8 тыс. чел. и 16,1%;
- ♦ оптовой и розничной торговле; ремонте автомобилей и мотоциклов – 112,9 тыс. чел. и 16,0%;
- ♦ образовании – 66,6 тыс. чел. и 9,4%;
- ♦ государственном управлении – 59,8 тыс. чел. и 8,5%;
- ♦ логистике – 44,1 тыс. чел. и 6,2%;
- ♦ строительстве – 38,3 тыс. чел. и 5,4%;
- ♦ здравоохранении – 36,8 тыс. чел. и 5,2%.

Сокращение общей численности занятых по сравнению с уровнем 2010 г. на 20,6 тыс. чел., или на 2,8%, в первую очередь обусловлено резким сокращением количества занятых в сельском, лесном и рыбном хозяйстве – с 218,6 до 150,8 тыс. чел., т.е. на 67,8 тыс. чел. или на 31%. При этом произошло уменьшение удельного веса работников данной сферы в общей численности занятых с 30,1% до 21,4%. Кроме того, численность занятых сократилась в строительстве на 3,2 тыс. чел., или 7,7%, в сфере логистики – на 2,2 тыс. чел., или 7,7%.

За тот же период численность занятых в промышленности ВКО увеличилась на 12 тыс. чел., или 11,8%, в оптовой и розничной торговле, ремонте автомобилей и мотоциклов – на 13,1 тыс. чел., или 11,8%, в сфере образования – на 2,8 тыс. чел., или 4,4%, государственном управлении, обороне и обязательном социальном обеспечении – на 20,6 тыс. чел., или 52,5%, в здравоохранении – на 1,3 тыс. чел., или 3,7%.

О нерациональности изменений в структуре занятости населения свидетельствуют данные, приведенные в таблице 2 (стр. 58).

К положительным структурным сдвигам можно отнести увеличение удельного веса занятых в:

- ♦ промышленности, являющейся основой индустриально-инновационного развития региона;
- ♦ сфере услуг по проживанию и питанию, поскольку последняя имеет непосредственное отношение к формирующемуся в ВКО туристскому кластеру;
- ♦ сфере информации и связи, входящей в инфраструктуру инновационного кластера;
- ♦ сфере образования и здравоохранения, которые формируют человеческий капитал.

К отрицательным структурным сдвигам следует отнести уменьшение удельного веса занятых в строительстве, логистике, профессиональной, научной и технической деятельности, которые являются драйверами экономического роста, а также в сфере искусств, развлечений и отдыха, так как работники этих сфер экономической деятельности участвуют в формировании и развитии туристского кластера и человеческого капитала.

Кроме того, к отрицательным структурным сдвигам можно отнести увеличение удельного веса занятых в торговле, финансовой и страховой деятельности, а также государственном управлении, так как эти сферы экономической деятельности не способствуют выходу региона из экономического кризиса и не являются драйверами посткризисного развития.

Таблица 2 – Структура занятого населения ВКО по видам экономической деятельности

Показатели	Годы				2014 г. в п.п. к 2010 г.
	2010		2014		
	тыс. чел.	% к итогу	тыс. чел.	% к итогу	
Занято в экономике – всего,	726,1	100,0	705,5	100,0	–
в том числе:					
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	218,6	30,1	150,8	21,4	–8,7
Промышленность	101,8	14,0	113,8	16,1	+2,1
Строительство	41,5	5,7	38,3	5,4	–0,3
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	99,8	13,7	112,9	16,0	+2,3
Транспорт и складирование	46,3	6,4	44,1	6,2	–0,2
Услуги по проживанию и питанию	11,9	1,6	13,2	1,9	+0,3
Информация и связь	6,4	0,9	9,0	1,3	+0,4
Финансовая и страховая деятельность	5,9	0,8	11,8	1,7	+0,9
Операции с недвижимым имуществом	13,8	1,9	5,1	0,7	–1,2
Профессиональная, научная и техническая деятельность	10,7	1,5	8,9	1,3	–0,2
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	10,0	1,4	9,7	1,4	–
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	39,2	5,4	59,8	8,5	3,1
Образование	63,5	8,7	66,3	9,4	+0,7
Здравоохранение и социальные услуги	35,5	4,9	36,8	5,2	+0,3
Искусство, развлечения и отдых	5,8	0,8	4,5	0,6	–0,2
Предоставление прочих видов услуг	13,1	1,8	19,5	2,8	+1,0
Примечание – Составлено авторами по данным [7].					

Из таблицы 1 видно, что за пять лет количество безработных уменьшилось как в абсолютном, так и в относительном выражении:

- ♦ численность безработных сократилась на 4,2 тыс. чел., или 19%;
- ♦ уровень безработицы уменьшился на 0,9 п.п. (с 5,7% до 4,8%);
- ♦ доля зарегистрированных безработных в численности экономически активного населения сократилась на 0,3 п.п. (с 0,7% до 0,4%).

Удельный вес восточно-казахстанских безработных в общей численности безработных по Казахстану в 2014 г. уменьшился по сравнению с 2012 г. на 1,2 п.п. и составил 8%. При этом уровень безработицы в ВКО в 2014 г. был на 0,2 п.п. ниже среднереспубликанского показателя.

В 2014 г. 52,2% занятых составляли мужчины, 47,8% – женщины.

В 2014 г. наемные работники составляли 68,8% от общей численности занятого населения, самозанятые – 31,2%. При этом произошло улучшение структуры занятости по сравнению с 2010 г.: удельный вес самозанятого населения сократился, а доля наемных работников увеличилась на 2,2%.

Наибольший удельный вес самозанятого населения наблюдается в сельском хозяйстве (78,6%), оптовой и розничной торговле и ремонте автомобилей и мотоциклов (46,3%), логистике (41%), предоставлении прочих видов услуг (46,2%).

Из таблицы 3 (стр. 59) видно, что 35,8% безработных – мужчины, 64,2% – женщины. При этом высшее образование имеют 25,9% от общего количества безработных, из них 25% составляют мужчины и 75% – женщины.

Таблица 3 – Распределение безработного населения в ВКО по полу и образованию в 2014 г.

	Всего	Мужчины		Женщины	
		тыс. чел.	% к общей численности безработных	тыс. чел.	% к общей численности безработных
Безработные – всего,	35,5	12,7	35,8	22,8	64,2
в том числе имеющие образование:					
высшее	9,2	2,3	25,0	6,9	75,0
незаконченное высшее	0,1	0,05	50,0	0,05	50,0
среднее профессиональное	11,1	4,4	39,6	6,7	60,4
начальное профессиональное	2,5	1,2	48,0	1,3	52,0
среднее общее	12,0	4,3	35,8	7,7	64,2
основное общее	0,4	0,3	75,5	0,1	25,0
начальное	0,1	0,05	50,0	0,05	50,0
Примечание – Авторская разработка по данным [7].					

Доля безработных, имеющих среднее профессиональное образование, составляет 31,3% от общего количества безработных, в том числе 39,6% мужчин и 60,4% женщин.

Доля безработных, имеющих среднее общее и начальное профессиональное образование, составляет 40,8%, в том числе 37,9% мужчин и 62,1% женщин.

Приведенные данные подтверждают закономерность, установленную специалистами в области человеческого капитала: чем выше уровень образования человека, тем выше уровень его социальной защищенности.

Численность граждан, обращающихся в органы труда и занятости по вопросу трудоустройства, имеет тенденцию к снижению. За пять лет она сократилась на 47,4%.

В 2014 г. было трудоустроено 71,1% от общего количества обратившихся по вопросу трудоустройства. По состоянию на конец года было зарегистрировано в качестве безработных 3 тыс. чел., что на 43,4% меньше, чем в 2010 г.

Доля зарегистрированных безработных в численности экономически активного населения уменьшилась по сравнению с 2010 г. на 0,3 п.п. и составила 0,4%.

В таблице 4 приведены данные о среднемесячной номинальной заработной плате одного работника, из которых видно, что за 5 лет средняя заработная плата по всем видам экономической деятельности увеличилась на 16,8% и в 2014 г. составила 99 130 тенге¹. Это на 22% меньше среднереспубликанского показателя, составившего 121 021 тенге, и только в 4,6 раза превышает размер минимальной заработной платы (21 364 тенге) и в 5,2 раза больше прожиточного минимума (19 068 тенге).

Таблица 4 – Динамика среднемесячной номинальной заработной платы по видам экономической деятельности в ВКО в 2012–2014 гг.

Показатели	тенге			
	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. в % к 2012 г.
Среднемесячная номинальная заработная плата по всем видам деятельности	84 872	90 263	99 130	116,8
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	53 002	60 381	66 667	125,8
Промышленность:	104 034	114 592	130 401	125,3
- горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	120 715	135 622	159 643	132,2

¹ 1 украинская гривна равна 14 тенге.

Продолжение таблицы 4

- обрабатывающая промышленность	104 452	113 406	127 659	122,2
- электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	81 147	93 229	106 817	131,6
- водоснабжение; канализационная система; сбор и распределение отходов	51 671	58 688	702 68	136,0
Строительство	82 425	89 459	102 219	124,0
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	69 014	78 530	96 057	139,2
Транспорт и складирование	101 362	108 105	118 878	117,3
Услуги по проживанию и питанию	54 383	58 649	67 682	124,4
Информация и связь	106 001	114 754	126 578	119,4
Финансовая и страховая деятельность	109 845	115 217	129 307	117,7
Операции с недвижимым имуществом	56 214	62 564	69 639	123,9
Профессиональная, научная и техническая деятельность	124 104	123 985	135 777	109,4
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	65 225	67 956	74 566	114,3
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	85 972	91 936	93 625	108,9
Образование	65 802	67 007	72 124	109,6
Здравоохранение и социальные услуги	78 030	80 501	86 182	110,4
Искусство, развлечения и отдых	48 933	49 322	53 057	108,4
Предоставление прочих видов услуг	56 496	60 957	67 781	120,0
Примечание – Составлено авторами по данным [7].				

За рассматриваемый период наиболее высокие темпы роста заработной платы имели место в оптовой и розничной торговле, ремонте автомобилей и мотоциклов, где она увеличилась по сравнению с уровнем 2010 г. на 39,2%, водоснабжении, канализационной системе, контроле над сбором и распределением отходов (36%), горнодобывающей промышленности (32,2%), в электроснабжении, подаче газа, пара и воздушном кондиционировании (31,6%).

Наиболее низкими темпами заработная плата увеличивалась в сфере искусств, развлечений и отдыха (8,4%), государственном управлении, обороне и обязательном социальном обеспечении (8,9%), научной и технической деятельности (9,4%), образовании (9,6%), здравоохранении (10,4%). Таким образом, можно сделать вывод о том, что для сфер экономической деятельности, связанных с формированием и развитием человеческого капитала, который является основой социально-экономической модернизации и формирования пятого и шестого технологических укладов, характерны низкий уровень оплаты труда и низкие темпы ее роста.

В Восточном Казахстане имеет место гендерное неравенство в уровне оплаты труда. В среднем по области заработная плата мужчин на 45,2% превышает заработную плату женщин.

Эффективная занятость, отвечающая потребностям региональной экономики, должна обеспечиваться за счет повышения конкурентоспособности, профессиональной мобильности и эффективности использования рабочей силы. Необходимо сконцентрировать усилия на рационализации структуры занятости на основе приоритетного создания рабочих мест в высокотехнологичных импортозамещающих и экспортоориентированных производствах, повышения качества профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров с учетом перспективных потребностей экономики региона. Необходимо также создать действенные механизмы содействия самозанятости населения в целях уменьшения дисбаланса между спросом и предложением на рынке труда.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кубаев Б.С. Экономические аспекты функционирования рынка труда. – Алматы, 2010. – 285 с.
- 2 Курбышев Д.Н. Проблемы регулирования рынка труда в условиях реформирования экономики. – М.: Лаборатория книги, 2010. – 211 с.
- 3 Саруханов Э.Р. Рынок труда и рынок занятости: противоречия, определения и трактовки // Человек и труд. – 2008. – № 2. – С. 47-51.
- 4 Хаматханова М.А. Сущностные характеристики и механизм построения современного рынка труда // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. – 2012. – № 11–12. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/---ep12-11/638-a>.
- 5 Перова М.Б. Оценка и прогнозирование неформальной занятости населения на рынке труда России. – Вологда: ВоГТУ, 2012. – 167 с.
- 6 Еремин Б.А. Рынок труда и занятость в современной России: критический анализ. – СПб.: Изд-во СПбУЭиФ, 1993. – 96 с.
- 7 Предварительные данные за 2014 год. Краткий статистический ежегодник. – Усть-Каменогорск: Департамент статистики ВКО, 2015. – 120 с.

Аңдатпа

Мақалада Шығыс Қазақстан облысы мәліметтері негізінде аймақтық еңбек нарығының қызмет ету мәселелері қарастырылады. Қазақстандағы еңбек нарығының мәні ашылған, еңбек нарығын мемлекеттік реттеу жүзеге асырылатын негізгі қағидалар анықталған, еңбек нарығын мемлекеттік реттеудің түрлері мен әдістері қарастырылған. Шығыс Қазақстанның еңбек нарығының көрсеткіштерінің талдауы жүргізілді, тұрғындардың жұмысбастылығының аймақтық құрылымы талданды. Экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмысбастылық динамикасы айтарлықтай түрлендірмелерге ие екені анықталды. Шығыс Қазақстан облысы тұрғындарының жұмысбастылық құрылымындағы оң және теріс өзгерістер айқындалған. Өзін-өзі жұмыспен қамтушы және жұмыссыз тұрғындардың құрылымдық талдауы жүргізілді. Адамның білім деңгейі жоғары болған сайын әлеуметтік қамтылу деңгейі де жоғарылайтыны туралы гипотеза расталды. Орташа айлық атаулы жалақыны талдау нәтижесінде әлдеқайда жоғары және айтарлықтай төмен еңбекақы төленетін экономикалық қызмет түрлері анықталған. Еңбекақы деңгейінде гендерлік теңсіздіктің орын алуы анықталған: облыс бойынша орта есеппен ерлердің жалақысы әйелдердің жалақысынан 45,2%-ға жоғары. Еңбек аясы мен жұмысбастылықты мемлекеттік реттеу механизмін аймақтық деңгейде жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген, соның ішінде жоғары технологиялық өндірістерде жұмыс орындарын құру басымдылығы, аймақтық экономикада келешектегі қажеттіліктер есебімен кадрларды кәсіби даярлау сапасын жоғарылату.

Тірек сөздер: еңбек нарығы, жұмыссыздық, жұмысбастылық, жұмыс күші, мемлекеттік реттеу.

Abstract

The article considers problems of functioning of the regional labor market based on the data of the East Kazakhstan region. It explains the essence of the labor market in Kazakhstan and determines basic principles which regulate the labor market. There are many methods and forms of state regulation of the labor market in the article. The article analyzes the labor market indicators of the Eastern Kazakhstan, the regional structure of employment. It was found out that the dynamics of employment is a considerable variation in the types of economic activity. Also, the article reveals positive and negative changes in the employment pattern of the East Kazakhstan region. The article gives a structural analysis of the self-employed and the unemployed people. The hypothesis is confirmed, that the higher the level of education of a person, the higher the level of social security is. Economic activities with the highest and lowest level of remuneration determined by the analysis of the average monthly nominal wage. It revealed the existence of gender inequality in the level of pay: wages of men in the average in the region by 45,2% higher than the wages of women. The article provides recommendations for improvement of the labor market regulation at the regional level, including through: priority to create jobs in high-tech industries; improving the quality of vocational training, taking into account long-term needs of the regional economy.

Key words: labor market, unemployment, employment, labor, government regulation.

Г.М. МОЛДОГАЗИЕВА,¹

к.э.н., доцент.

Б.А. АЛДАБЕРГЕНОВ,²

к.ф.-м.-н., доцент.

Е.З. ОНЛАСЫНОВ,²

к.э.н., доцент.

Южно-Казахстанский государственный
университет им. Ауэзова.¹

Южно-Казахстанский гуманитарный
институт им. М. Сапарбаева²

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ УРОВНЯ ЖИЗНИ И ПРОБЛЕМЫ БЕДНОСТИ

Аннотация

Сложившаяся модель бедности – прежде всего результат низкого уровня доходов и занятости населения в регионе. Этому способствуют несбалансированный рынок труда, где есть переизбыток рабочих одной квалификации и профессии при недостатке рабочих другой, низкое качество и производительность общественного труда. Эти причины занимают доминирующее место среди причин возникновения бедности в обществе. На фоне социальной бедности усиливается экономическая бедность, когда работоспособные граждане не могут обеспечить себе социально приемлемый уровень жизни из-за низкой заработной платы или задержек с ее выплатой. Это связано с кризисными явлениями, происходящими в обществе. В настоящее время изменился профиль бедности. Ей подвержено население, имеющее работу и получающее заработную плату. Изменение профиля бедности, а именно появление категории «новых бедных», или «работающей бедноты», связано в первую очередь с невысокими конкурентными позициями отечественного производства, формировавшегося в условиях закрытости национальной экономики, неготовностью включения страны в мирохозяйственные отношения и глобальный товарный рынок. В статье проведен анализ в социально-демографическом, географическом разрезе по уровню доходов. Определено, что наиболее уязвимыми группами населения являются родители-одиночки, воспитывающие несовершеннолетних детей, молодежь, не способная найти работу после окончания учебного заведения, безработные, работники старших возрастов, инвалиды, мигранты. В настоящее время происходит феминизация бедности. Существенными факторами, оказывающими влияние на возникновение бедности, является низкий уровень образования, недостаточный опыт работы, семейный статус.

Ключевые слова: уровень жизни, население, бедность, нищета, социально-экономическое развитие, категории и показатели.

В современных условиях социально-экономического развития общества наиболее острым и актуальным вопросом является проблема устранения бедности и нищеты и повышения уровня жизни населения. От успешности ее решения во многом зависит направленность и темпы дальнейших преобразований в стране и в конечном счете социально-экономическая стабильность в обществе [2].

Можно выделить четыре деления уровня жизни населения [3]:

- ♦ достаток (пользование благами, обеспечивающими всестороннее развитие человека);
- ♦ нормальный уровень (рациональное потребление по научно обоснованным нормам, обеспечивающее человеку восстановление его физических и интеллектуальных сил);
- ♦ бедность (потребление благ на уровне сохранения работоспособности как низшей границы воспроизводства рабочей силы);
- ♦ нищета – минимально допустимый по биологическим критериям набор благ и услуг, потребление которых лишь позволяет поддерживать жизнеспособность человека.

Бедность и нищета, несмотря на социально-экономические успехи в обществе и благоприятные изменения в области доходов населения в последние годы, приобретает все большие масштабы и размах.

Степень материального положения дает возможность оценить уровень жизни населения в каждом конкретном обществе за исследуемый период.

Количественными показателями уровня жизни населения являются показатели доходов и расходов. Денежные доходы населения являются одним из основных показателей уровня жизни. Денежные доходы населения включают выплаченную заработную плату наемных работников, пенсии, пособия, стипендии и другие социальные трансферты, доходы от собственности в виде процентов по вкладам, ценным бумагам и другие доходы. Есть самозанятое население, доходы которого учитываются косвенно или совсем не могут быть учтены [4].

Существует множество явлений, влияющих на уровень доходов и возможность возникновения бедности и нищеты.

1. Различия в физических, умственных и предпринимательских способностях людей.
2. Различия в доходности от профессиональной деятельности.
3. Различия в производительности и интенсивности труда.
4. Проблема экономических возможностей, т.е. объективные факторы.
5. Различия социально-экономических условий жизни и труда человека в отдельных регионах.
6. Различия в отношении к риску. Как правило, на предприятиях с повышенным риском для жизни человека устанавливается более высокий уровень доходов.
7. Дискриминация в трудовых отношениях.

Согласно проведенным исследованиям, основная доля в структуре денежных доходов приходится на доходы от трудовой и предпринимательской деятельности. В динамике по всем показателям в номинальном значении наблюдается стабильный рост.

Среднедушевые номинальные денежные доходы населения в месяц в 2015 г. составили 67 321 тенге, денежные расходы населения (в среднем на душу населения в месяц) составили 38 502 тенге, причем доходы за период 2011–2015 гг. выросли в 1,46 раза, расходы – в 1,33 раза.

Таблица 1 – Доходы и расходы в среднем на душу населения (тенге)

	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	Темп роста 2015 г. к 2011 г. (%)
Номинальные денежные доходы	45936	51594	56235	62007	67321	1,46
Денежные расходы населения	28892	31886	34796	37131	38502	1,33
Соотношение между доходами и расходами	1,58	1,61	1,62	1,67	1,75	1,1
Примечание – Источник: Регионы Казахстана в 2015 г.: статистический сборник. – Астана, 2016. – С. 181–185.						

Анализ данных таблицы показывает, что сохраняется региональная дифференциация бедности. Данная дифференциация, рассчитанная на основе методики расчета ВПМ, введенной с 2006 г., имеет тенденцию к сокращению, однако все еще значительна. Так, в 2001 г. она составляла 9,2 раза: 70,7% – в Жамбылской области и 7,7% – в городе Астане. В 2015 г. региональная дифференциация бедности сократилась до 4,5 раза: 11,6% – в Мангистауской области и 2,6% – в городе Алматы.

Помимо городов Астаны и Алматы, в состав регионов с наименьшими уровнями бедности в 2015 г. вошли Карагандинская, Павлодарская, Актюбинская и Акмолинская области. Остальные регионы относятся к регионам со средним уровнем бедности (Северо-Казахстанская, Западно-Казахстанская, Костанайская, Мангыстауская области), в число которых также вошли Жамбылская, Алматинская, Атырауская и Кызылординская области, которые ранее неоднократно входили в группу регионов с высоким уровнем бедности.

Таблица 2 – Распределение областей по уровню бедности

Группировки по уровню бедности в 2015 г.	Наименование региона
Низкий (1,5–2,6%)	Города Астана и Алматы, Карагандинская, Павлодарская и Акмолинская, Мангыстауская, Кустанайская, Западно-Казахстанская, Алматинская области
Средний (2,7–3,6%)	Жамбылская, Северо-Казахстанская, Атырауская, Восточно-Казахстанская области
Высокий (3,7–6,0%)	Южно-Казахстанская, Северо-Казахстанская и Акмолинская области

Региональные различия в уровне бедности сопровождаются и различиями по территориальной принадлежности (город/село). Несмотря на значительное сокращение масштабов сельской бедности (за последние 10 лет ее уровень сократился в 5,9 раза), ее показатель в 2015 г. все еще остается достаточно высоким – 10,1%.

В целом по стране сельская бедность продолжает превышать городскую почти в два раза. Самый высокий уровень сельской бедности в 2015 г. сохранился в Карагандинской области – 1,5%. Этот показатель выше среднереспубликанского уровня в 7,5 раза, Акмолинской – в 2,5 раза, в остальных областях сельская бедность не превышает среднереспубликанского значения. В большинстве областей уровень городской бедности ниже сельской. Самый высокий по стране уровень городской бедности в 2015 г. отмечен в Северо-Казахстанской области – 1,2%, который наряду с высоким уровнем бедности в сельской местности региона обеспечил ему 2-е место в группе регионов с высоким уровнем бедности.

Сущность и содержание бедности раскрывается через социально-демографический состав населения. К социальному слою «бедные» относятся в основном семьи, имеющие доход, недостаточный для покрытия минимальных потребительских расходов, установленных для данного общества; безработные; престарелые, зависящие от единственного источника дохода, т.е. те, кто не в состоянии вести достойную с материальной точки зрения жизнь.

Наиболее уязвимыми группами населения являются родители-одиночки (главным образом одинокие матери), воспитывающие несовершеннолетних детей; молодежь, не способная найти работу после окончания учебного заведения; безработные (особенно лица, не имеющие работы на протяжении длительного времени); работники старших возрастов; инвалиды; мигранты.

Существенными факторами, оказывающими влияние на возникновение бедности, является низкий уровень образования, недостаточный опыт работы, семейный статус. В настоящее время происходит феминизация бедности: к группам с высоким риском бедности относятся неполные семьи, возглавляемые, как правило, женщинами, и одиноко проживающие пенсионеры, среди которых также преобладают женщины. Если рассматривать половозрастной состав населения с денежными доходами ниже величины прожиточного минимума, то наиболее высокий удельный вес бедности (в процентах от общей численности соответствующей половозрастной группы) отмечается среди детей в возрасте от 7 до 15 лет (41, 9%) и женщин в возрасте от 31 до 54 лет (36, 4%) [5].

Число детей в семье также относится к факторам возникновения бедности, поскольку дети, не достигшие трудоспособного возраста, являются иждивенцами и не могут приносить доход в семью. Чем больше детей в семье и чем меньше их возраст, тем выше вероятность того, что семья будет относиться к категории бедных [7]. По данным статистики при обследовании бюджетов домашних хозяйств, семьи с детьми явились самой крупной группой по численности с доходами ниже величины прожиточного минимума. Данные обследования показали, что семьи с детьми в возрасте до шести лет чаще являются бедными, чем семья без детей. Бедность неуклонно растет по мере увеличения числа детей в семье. В семьях с низкими доходами, имеющих трех или более детей, на одного работающего приходится 2–3 иждивенца.

Среднедушевой доход в семьях, где четверо или более детей, в 2,5 раза ниже, чем в семьях с одним ребенком. В семьях, состоящих из пяти и более лиц, среднедушевой доход в 1,7 раза ниже, чем в семьях, состоящих из одного-двух лиц [7].

Таким образом, можно констатировать, что бедность и нищета населения – явление социально-экономическое и глубина и острота ее зависит от множества факторов, и в первую очередь от экономических, от общего финансово-экономического состояния общества. Она имеет тенденцию распространяться и на работающую молодежь, многосемейных и другие слои населения.

Важным направлением является использование новых методов исследования, поскольку абсолютная «черта бедности» не позволяет в полной мере оценить масштабы этого явления. В качестве одной из важнейших задач при изучении бедности является разработка комплексных индикаторов и критериев, которые позволяли бы оценить общий уровень благосостояния населения и условия его жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Национальный отчет о человеческом развитии в Казахстане за 2000 год «Борьба с бедностью за лучшее будущее» / М.С. Ашимбаев, Б.Б. Абдыгалиев, М.М. Амирханова и др.; ПРООН. – Алматы: Атамұра, 2001. – 86 с.
- 2 Базылев Н.И., Бондарь А.В., Гурко С.П. и др. Экономическая теория: учебник / под ред. Н.И. Базылева, С.П. Гурко. – Мн.: ИП «Экоперспектива», 2001. – 752 с.
- 3 Маневич В.Е. Социально-экономическое положение России в зеркале научной периодики // Бизнес и банки. – 2007. – № 4.
- 4 Экономика труда (социально-трудовые отношения) / под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. – М.: Издательство «ЭКЗАМЕН», 2005.
- 5 Регионы Казахстана в 2015 г.: статистический ежегодник. – Астана: Комитет по статистике, 2016 – 456 с.
- 6 Фролова М.Г. Качество и уровень жизни населения: вопросы теории и практики. – М.: РГБ, 2005. – 208 с.
- 7 Уровень жизни населения в Казахстане. 2011–2015: статистический ежегодник. – Астана: Комитет по статистике, 2016. – 168 с.

Аңдатпа

Қалыптасқан кедейлік үлгісі – ең алдымен, аймақтағы халықты жұмыспен қамту мен төмен табыс деңгейінің нәтижесі. Бұған балансталмаған еңбек нарығы ықпал етеді, мұнда бір біліктілігі мен мамандығы жұмысы басқа жұмысы жетіспегенде артығы, төмен сапа мен қоғамдық еңбектің өнімділігі бар. Бұл себептер қоғамдағы кедейлік себептерінің арасында үстем орын алады. Әлеуметтік кедейлік аясында экономикалық кедейлік күшейеді, еңбекке қабілетті азаматтар төмен жалақы немесе оның төлеу кешіктіру салдарынан өмір сүрудің әлеуметтік қолайлы деңгейін қамтамасыз ете алмайды. Қазіргі уақытта кедейліктің профилі өзгерді. Оған жұмысы бар және жалақы алатын халық жатады. Кедейлік профилінің өзгеруі, атап айтқанда, «жана кедейлер» немесе «кедейлікпен жұмыс істейтін» санатының пайда болуы, ең алдымен, ұлттық экономиканың жабылуы жағдайында қалыптасқан отандық өндірістің төмен бәсекелестік позицияларымен, жаһандық тауарлық нарық пен әлемдік шаруашылық қатынастарына елдің кіруінің дайынсыздығымен байланысты. Мақалада табыстар деңгейі бойынша әлеуметтік-демографиялық, географиялық бөлінісінде талдау жүргізілді. Халықтың осал топтары кәсілетке толмаған балаларды тәрбиелейтін жалғыз ата-аналар, оқу орнын бітіргеннен кейін жұмыс таба алмайтын жастар, жұмыссыздар, жоғары жастағы қызметкерлер, мүгедектер, мигранттар болып табылатындығы анықталды. Кедейлік туындауына әсер ететін маңызды факторлар білімнің төмен деңгейі, жұмыстың жеткіліксіз тәжірибесі, оббасылық мәртебесі болып табылады.

Тірек сөздер: өмір сүру деңгейі, халық, кедейлік, қайыршылық, әлеуметтік-экономикалық даму, санаттар және көрсеткіштер.

Abstract

The developed poverty model is first of all the result of low level of the income and employment of the population in region. It is promoted by the unbalanced labor market where there is a surplus of workers of one qualification and shortcoming of workers of another, low quality and performance of a social labor. These reasons take the dominating place among poverty origins in society. Against the background of social poverty, economic poverty is risen when efficient citizens cannot ensure socially acceptable level of living because of a low salary or delays with its payment amplifies. It is connected with the crisis phenomena taking place in society. Now the poverty profile has changed. The population having work and receiving the salary is subject to it. Change of poverty profile, namely emergence of category of «the new poor», or «the working poor», is connected, first of all, with low competitive line items of the national production created in the conditions of closeness of national economy, unavailability of inclusion of the country in the world economic relations and the global goods market. The analysis in a social and demographic, geographical section, on the level of the income is made in the article. It is determined that the most vulnerable national groups are the loner parents raising minor children, youth, not capable to find work after the graduation of educational institution, the unemployed, workers of advanced ages, disabled people, migrants. Now there is a poverty feminization. The essential factors exerting impact on emergence of poverty is the low education level, an insufficient work experience, marital status.

Key words: standard of living, population, poverty, pauperism, socio-economic development, category and indexes.

Г.Ж. ДОСКЕЕВА,¹
д.э.н., профессор.
Университет «Нархоз»¹

К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Статья посвящена вопросам социальной модернизации регионов Казахстана, включающей такие важные направления, как повышение занятости населения в регионах путем совершенствования механизма развития трудовых ресурсов; улучшение состояния трудоустройства сельского населения путем развития предпринимательства на селе; повышение мобильности трудовых ресурсов Казахстана из населенных пунктов с низким уровнем развития в населенные пункты с высоким потенциалом социально-экономического развития и др. В статье также дается анализ современного состояния социальных показателей, характеризующих социально-экономическое положение и социальное развитие регионов Казахстана. Для реализации социальной модернизации регионов предложены такие пути решения, как внедрение поправочных коэффициентов, применяемых к социальным пенсиям, пособиям и другим видам социальных выплат, в систему социального обеспечения сельского населения; обеспечение жильем сельского населения, в частности, дипломированной молодежи в целях привлечения молодых специалистов и кадров в сельскую местность; обеспечение всего сельского населения дошкольного и школьного возраста учреждениями образования по месту жительства; повышение качества среднего образования на селе и создание всех условий для повышения конкурентоспособности выпускников сельских школ; совершенствование системы государственной поддержки одаренной сельской молодежи; увеличение перечня медицинских услуг, оказываемых сельскому населению в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи и др.

Ключевые слова: социальная модернизация, индекс денежных доходов, социальная защита, безработица, занятость населения, уровень заболеваемости.

Согласно государственной политике Республики Казахстан в области социальной модернизации можно выделить 4 основных ее направления:

- 1) обеспечение устойчивой и продуктивной занятости населения путем развития трудового потенциала, содействия в трудоустройстве по месту жительства;
- 2) содействие развитию предпринимательства на селе;
- 3) повышение мобильности трудовых ресурсов за счет содействия добровольному переезду граждан Республики Казахстан из населенных пунктов с низким потенциалом социально-экономического развития в населенные пункты с высоким потенциалом социально-экономического развития и в центры экономического роста;
- 4) обеспечение занятости населения путем реализации инфраструктурных проектов в сельских населенных пунктах со средним или высоким потенциалом социально-экономического развития.

В условиях социальной модернизации особую актуальность приобретает социальная эффективность, которая является главным критерием оценки уровня развития социальной инфраструктуры, производительности и мотивации труда.

Социальная эффективность определяет также социальное состояние, социальную защищенность, качество и уровень жизни населения. При определении уровня жизни населения значительную роль играют показатели совокупного реального дохода. В этой связи определяются индекс доходов населения, индекс стоимости жизни, учитывающий такие показатели, как цены на потребительские товары, размер потребительской корзины и т.д. Сопоставление вышеназванных двух показателей, т.е. индекса доходов населения и стоимости их жизни, дает возможность оценить уровень благосостояния населения (рисунок 1, стр. 67).

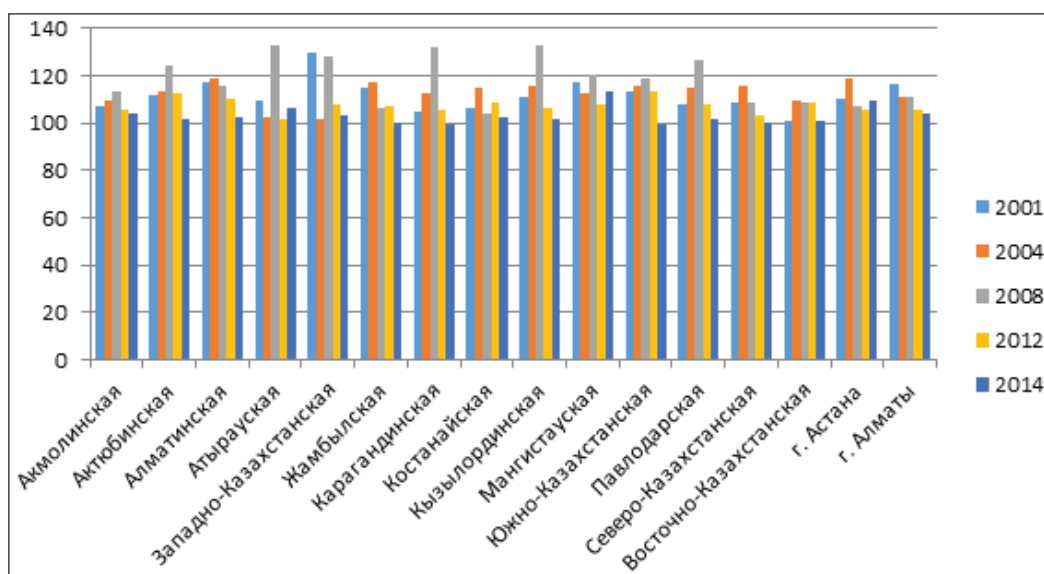

Рисунок 1 – Изменение индексов реальных денежных доходов населения регионов Казахстана в 2001–2014 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

Как показывают статистические данные Комитета по статистике МНЭ РК, индексы реальных денежных доходов населения в период с 2001 по 2007 гг. во всех регионах Казахстана имели тенденцию к росту. С 2008 по 2014 гг. наблюдается снижение индекса денежных доходов населения. Такое положение можно объяснить влиянием мирового финансового кризиса на состояние доходов населения Казахстана и негативными процессами, произошедшими в экономике страны, связанными с обесцениванием национальной валюты.

Тем не менее, по статистическим данным, приведенным на следующем рисунке, можно увидеть, что снижается доля как городского, так и сельского населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума. Если в 2000 г. 34,2% сельского населения и 30% городского населения получали денежные доходы ниже прожиточного минимума, то в 2015 г. данный показатель сократился для сельского населения в 7,7 раза, составив 4,4%, а для городского населения – в 23 раза, составив 1,3% (рисунок 2).

Рисунок 2 – Динамика показателей уровня жизни населения в 2000–2015 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

В целях реализации политики социальной модернизации в Казахстане реализуются государственные и региональные программы, направленные на решение проблем социальной сферы и социальной защиты населения, такие, как государственная программа «Дорожная карта занятости–2020», государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2020 годы, государственная программа развития образования РК на 2011–2020 годы, государственная программа развития регионов РК «Регионы–2020» и другие региональные программы, реализуемые в целях социальной модернизации экономики регионов и страны в целом.

На оценку социальной эффективности, помимо показателей уровня жизни сельского населения, влияет также уровень безработицы на селе, который, в свою очередь, рассчитывается путем деления численности безработных на селе на общее количество сельского трудоспособного населения.

Активная реализация политики социальной модернизации в Казахстане привела к положительным результатам в области занятости населения. Согласно статистическим данным, в период с 2000 по 2015 гг. в Казахстане уровень безработицы снизился с 12,8% до 5%, т.е. в 2,6 раза. За анализируемый период наблюдается снижение показателя молодежной безработицы с 17,2% до 4,3%, т.е. молодежная безработица за 2000–2015 гг. сократилась в 4 раза (рисунок 3).

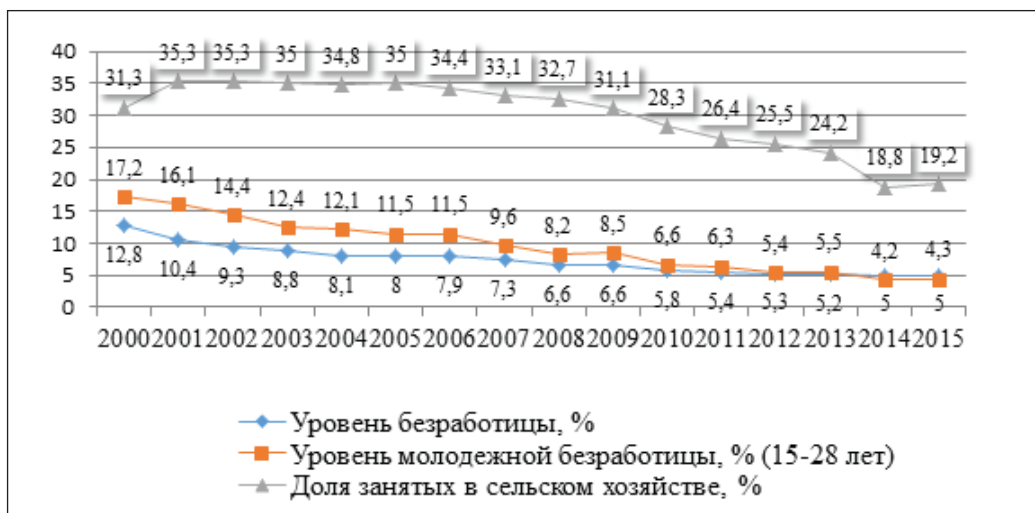

Рисунок 3 – Динамика показателей занятости населения в РК в 2000–2015 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

Что касается структуры занятости населения по отраслям экономики, в частности, в сельском хозяйстве, то по данным вышеприведенного рисунка можно увидеть, что доля занятых в сельском хозяйстве снижается из года в год. Если в 2000 г. 31,3% от всей численности занятых в отраслях экономики работали в сельском хозяйстве, то в 2015 г. данный показатель составил 19,2%. Такое сокращение численности занятого в сельском хозяйстве населения можно объяснить вовлечением трудоспособного сельского населения в другие отрасли экономики и увеличением количества рабочих мест на селе в результате реализации государственных и региональных программ в сфере занятости населения [1].

Государственная политика, проведенная в сфере занятости населения, показала свои положительные результаты в части обеспечения рабочими местами трудоспособного населения в возрасте 15–28 лет. Согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК, во всех регионах Казахстана наблюдается снижение молодежной безработицы за 2000–2015 гг. Значительное снижение уровня молодежной безработицы за анализируемый период можно отметить в Атырауской области, где уровень молодежной безработицы в 2015 г. сократился в 8,8 раза по сравнению с 2000 г. Сокращение молодежной безработицы за 15-летний период наблюдается также в Алматинской (в 5,9 раза), Акмолинской (в 5,6 раза), Актюбинской (в 5,6 раза), Северо-Казахстанской (в 5,6 раза), Костанайской (в 4,9 раза) областях [1] (рисунок 4, стр. 69).

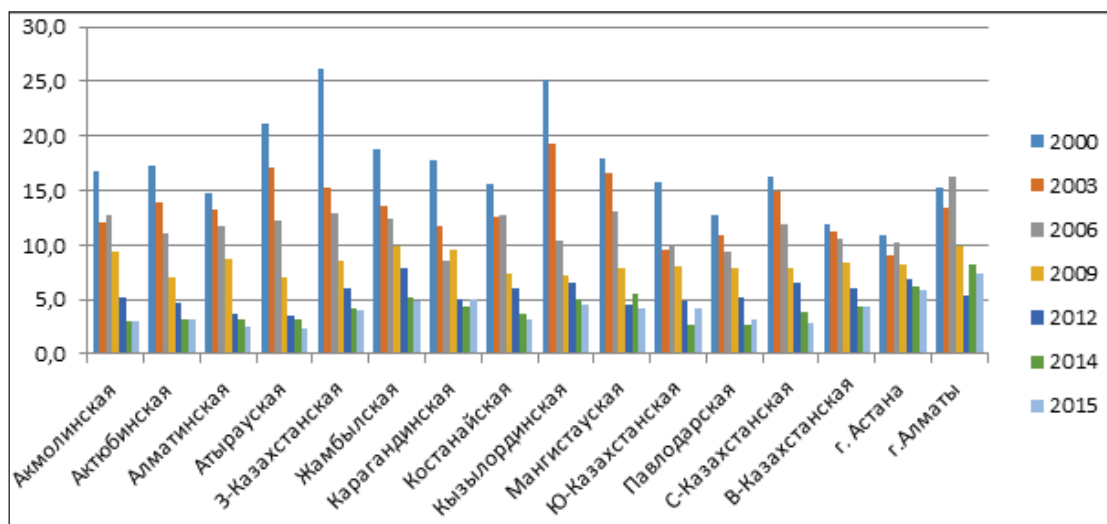

Рисунок 4 – Изменение уровня молодежной безработицы в регионах Казахстана в 2000–2015 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

Следующее направление политики социальной модернизации в Казахстане связано с модернизацией здравоохранения и развитием здорового образа жизни. В рамках данного направления социальной модернизации была реализована государственная программа «Саламатты Қазақстан» и в настоящее время реализуется государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2020 годы. В результате проведенной политики социальной модернизации в сфере здравоохранения в период с 2000 по 2015 гг. было построено более 700 новых объектов здравоохранения, создан медицинский кластер, обновлен парк медицинского оборудования, принят Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения», улучшены показатели здоровья населения, более чем на 25% увеличилась рождаемость, на 11% снизилась смертность населения. Более чем в 10 раз увеличился объем финансирования здравоохранения. В особенности следует выделить значительное снижение показателя заболеваемости населения туберкулезом за 2000–2014 гг. и уровня младенческой смертности [2].

Согласно статистическим данным Комитета по статистике МНЭ РК, наблюдается значительное снижение заболеваемости населения в Кызылординской области, где уровень заболеваемости туберкулезом в 2015 г. снизился в 3,9 раза по сравнению с 2000 г. Также можно увидеть снижение уровня заболеваемости за 2000–2015 гг. в Мангистауской (в 3,6 раза), Актюбинской (в 3,4 раза), Павлодарской (в 2,8 раза) областях и в городе Астане (в 3,3 раза) (рисунок 5).

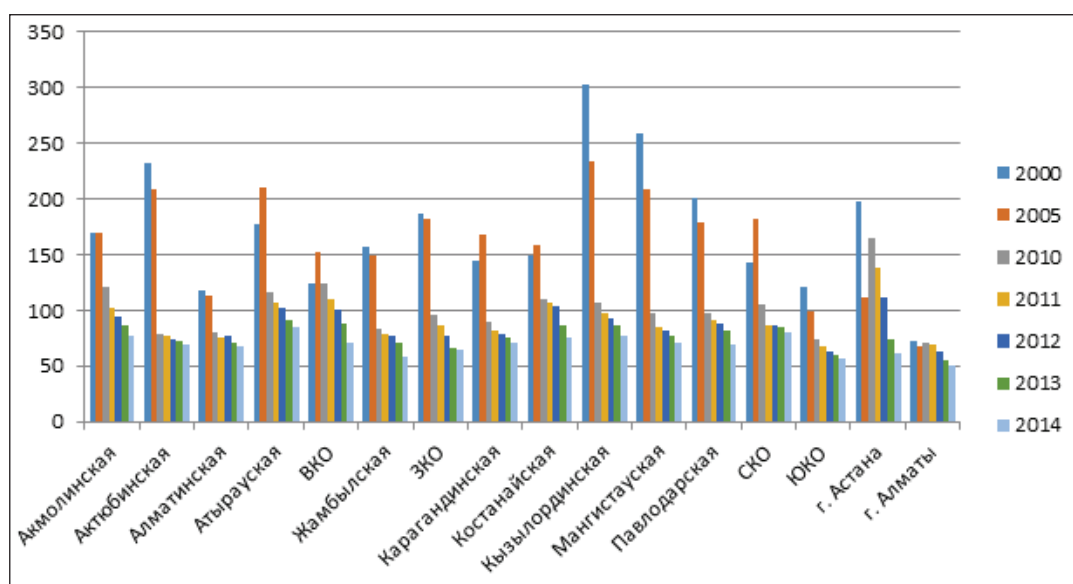

Рисунок 5 – Уровень заболеваемости туберкулезом на 100 000 человек в 2000–2014 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

Также следует обратить внимание на положительные результаты проведенной политики социальной модернизации в области материнства и детства, которые привели к значительному снижению показателя младенческой смертности. В разрезе регионов можно увидеть снижение уровня младенческой смертности: в Павлодарской области за 2000–2015 гг. уровень младенческой смертности снизился в 3,2 раза. Также за анализируемый период, по статистическим данным, снижение показателя младенческой смертности можно увидеть в Мангистауской (в 2,8 раза), Актюбинской (в 2,3 раза), Жамбылской (в 2,2 раза) и Костанайской (в 1,8 раза) областях (рисунок 6).

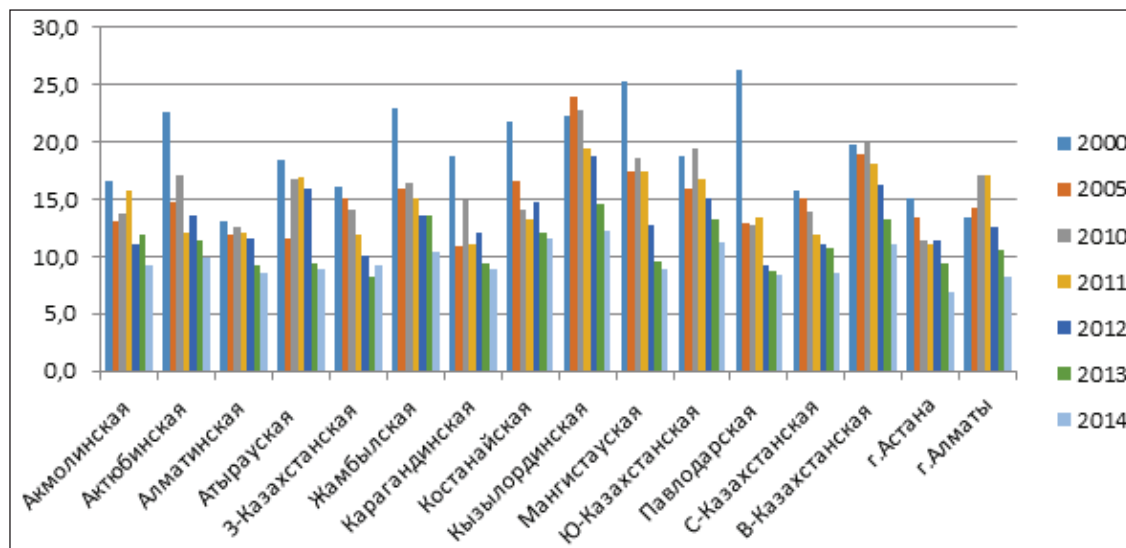

Рисунок 6 – Уровень младенческой смертности на 100 родившихся в регионах Казахстана в 2000–2014 гг.

Примечание – Источник: официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.

В целом, несмотря на положительные результаты региональной политики в области социальной модернизации, исследование структуры ВРП регионов и комплексная оценка сельскохозяйственного уровня их развития позволили выявить проблемы в социальной инфраструктуре АПК, к которым можно отнести следующие:

- ♦ проблемы, связанные с жилищными условиями работников АПК;
- ♦ низкие социальные условия работы и отдыха (сохранение тяжелого ручного труда, отсутствие на многих объектах АПК автоматизации труда, низкое обеспечение техники безопасности и соблюдения санитарных норм, высокий уровень травматизма на производстве);
- ♦ слабая организация рабочих мест;
- ♦ относительно низкое качество и уровень медицинского обслуживания работников сельского хозяйства и их семей;
- ♦ относительно низкий образовательный и культурный уровень сельского населения, квалификации работников сельского хозяйства.

В целях решения имеющихся проблем в сфере АПК, связанных с условиями социальной модернизации отрасли, можно предложить пути их решения:

- ♦ совершенствование системы социального обеспечения на селе с помощью поправочных коэффициентов, применяемых к социальным пенсиям, пособиям и другим видам социальных выплат, учитывающих относительно нелегкие социально-бытовые условия на селе;
- ♦ модернизация системы государственного обеспечения жильем сельского населения, в частности, дипломированной молодежи в целях привлечения молодых специалистов и кадров в сельскую местность;
- ♦ обеспечение всего сельского населения дошкольного и школьного возраста учреждениями образования по месту жительства; повышение качества среднего образования на селе и создание всех условий для повышения конкурентоспособности выпускников сельских школ для поступления в высшие и средние профессиональные учебные заведения;

- ♦ совершенствование системы государственной поддержки одаренной сельской молодежи путем предоставления им государственных грантов на обучение в отечественных и зарубежных высших и средних профессиональных учебных заведениях;
- ♦ увеличение перечня медицинских услуг, оказываемых сельскому населению в рамках ГОБМП (гарантированного объема бесплатной медицинской помощи), определяемого правительством РК, с учетом относительно нелегких социально-бытовых условий на селе;
- ♦ развитие системы скорой и неотложной помощи, оказываемой сельскому населению;
- ♦ обеспечение доступности для сельского населения гарантированного государством стационарного лечения в специализированных клиниках и больницах, находящихся в крупных городах республики в рамках единой национальной системы здравоохранения;
- ♦ увеличение количества видов лекарственных средств, выдаваемых сельскому населению в рамках бесплатного обеспечения лекарственными средствами на уровне организаций первичной медико-санитарной помощи и т.д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК: <http://stat.gov.kz>.
- 2 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2020 годы: <http://adilet.zan.kz>.

Аңдатпа

Аталмыш мақала Қазақстан аймақтарында әлеуметтік жаңғырту мәселелеріне арналған. Ол келесі бағыттарды қамтиды: аймақтардағы халықтың жұмысбастылығын арттыру, оларды оңтайлы орналастыру мен жұмыспен қамтамасыз ету механизмін жетілдіру; ауыл халқының жұмыспен қамтамасыз етілу көрсеткішін жақсарту үшін ауылды жерлерде кәсіпкерліктің дамуына қолдау көрсетіп, жағдай жасау; еңбек ресурстарының жинақылығын арттыру үшін Қазақстанның дамуы төмен аймақтарынан әлеуметтік-экономикалық жағдайы жоғары басқа елді мекеніне көшуге қолдау көрсету; Сондай-ақ, Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен әлеуметтік дамуын сипаттайтын көрсеткіштердің қазіргі жағдайына талдау жасалған. Аймақтарда әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асыру үшін келесі ұсыныстар жасалған: ауыл халқына әлеуметтік қамтамасыз ету үшін оларға төленетін зейнетақы, жәрдемақы және басқа да төлемдерге түзету коэффициенттерін қолдану; ауыл халқын, соның ішінде дипломы бар жастарды ауылға тарту үшін оларды тұрғын үймен қамтамасыз ету, мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы ауыл халқының тұрғылықты жері бойынша білім беру мекемелерімен қамтамасыз ету, ауылдағы орта білім беру сапасын жоғарылатып, мектеп бітірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, дарынды ауыл жастарына мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру, кепілдендірілген ақысыз медициналық қызмет көрсету аясындағы ауыл халқына көрсетілетін медициналық қызметтердің тізімін кеңейту және т.б.

Тірек сөздер: әлеуметтік жаңғырту, ақшалай табыс индексі, әлеуметтік қорғау, жұмыссыздық, халықтың жұмысбастылығы, аурушандық деңгейі.

Abstract

This article is devoted to questions of social modernization of regions of Kazakhstan, including such important directions as increase in employment of the population in regions by improving the development mechanism of manpower; improving employment rate of population by developing business in the village; increasing mobility of manpower of Kazakhstan from settlements with the low level of development, to settlements with a high potential of social and economic development, etc. The analysis of present social indicators characterizing socio-economic position of the regions of Kazakhstan is given in the article. The following decisions for realization of social modernization of regions are suggested: introduction of correction coefficients in the system of public welfare of rural population, applied to the social pensions, manuals and other types of social payments; housing rural population, in particular, young graduates for attracting them into rural area, providing all rural population of preschool and school age by local establishments of education; improving the quality of secondary education in villages as well as creating all necessary conditions for the increase of competitiveness of graduates of rural schools, perfection of the system of state support of the gifted rural young people, increase of list of the medical services rendered to the rural population within the framework of the assured volume of Medicare, etc.

Key words: social modernization, the index of cash income, social security, unemployment, employment, level of disease.

MONETARY POLICY IN DEVELOPED COUNTRIES

Abstract

The article considers the main features of the monetary policy in developed countries, where traditional monetary controls do not give the desired effect. The quantitative easing is carried out by the Central Bank purchase of a certain number of long-term financial assets from the commercial banks and other private financial institutions in exchange for the issue of new electronic money. This policy is relevant in the presence of the following factors. First of all, the annual Gross Domestic Product (GDP) growth is close to zero or negative; secondly, an account of the Central Bank rate is close to zero; thirdly, a presence of the deflation in the country. The article shows the reasons, goals and objectives of central banks use measures of “the quantitative easing”. Also the mechanism of realization of the policy of “quantitative easing” by the central banks of developed countries are considered (e.g. USA, Sweden). The effect of the quantitative easing policy in the country carrying out this policy and other countries is described by the author. There are positive and negative consequences of “quantitative easing” policy in the world monetary system. Moreover, the avoidance of classical economics and the use of unconventional methods of the economy regulation could have a negative impact on the modern world currency system. Monetary policy should manage the economy primarily through an interest rate that helps increase or decrease the purchasing power of money. Nevertheless, in conditions when the money supply is measured in billions and even trillions of national units, the quantity of money is so big, that interest rates fall below 1% per annum, and the interest rate ceases to function as an instrument.

Key words: monetary policy, central bank, quantitative easing, inflation and interest rate.

The global financial crisis of 2008–2010 years, which has affected all markets without exceptions, made adjustments to the money-credit policy of many developed countries. The prevailing crisis situation did not allow continuing to apply measures only of the traditional money-credit policy. Since 2008 the US Federal Reserve (hereinafter – the FED), the European Central Bank (hereinafter – the ECB) and the Bank of England, which is the central bank of the largest and economically developed state of the European Union, switched to using of non-traditional methods of monetary policy, known as “quantitative easing” (hereinafter – QE) almost at the same time.

The fact of the invention of the QE method was entangled in contradictions. Some people think that the first was Keynes, others say that the Bank of Japan was the first institution that used such a policy, and others quoted an economist Richard Werner, who invented the term. The effectiveness of the QE and its impact on emerging markets are topics of much debate, but a theory about how the policy of the QE works still not fully learned.

Since the QE program, which is carried out in different countries, works unpredictably and not in the way the financial authorities would prefer they work. Thus, Sweden was the first country in the world that has faced with a phenomenal situation, when the QE program led to the opposite effect, namely a marked increase in government bond yields, indicating failure.

The QE theory is represented in works of researchers such as B. Bernanke, Jh.M. Keynes, R. Verner, P. Krugman, N. Pochtareva etc., as well as information and analytical materials of the FED, the ECB and the Bank of England and Sweden.

Nowadays the main instrument of monetary policy of the central banks of developed countries (the FRS, the ECB and the Bank of England) are traditionally buying and selling transactions of securities on the open market. With their help the size of the monetary base, which includes cash in circulation and bank reserves, is regulated. That bank reserves consist of funds to the accounts of commercial banks with the central bank and cash balances. As a general rule, the operation of buying and selling securities are repurchase agreement (hereinafter – repo) transactions, i.e. operation involving the resale (purchase) of securities at a price equal to the original purchase price (sale), plus an amount equal to a specified percentage of the original purchase price (sale).

Repo is an analogue of lending against securities. Through this mechanism the central bank “smoothes” fluctuations of bank reserves in order to achieve the objectives of money-credit policy, but it does not finance corporate or government debt.

In conditions of a relatively “mild” recession, the central bank achieves the fall in interest rates in the economy through the traditional instruments, i.e. the value of previously issued bonds with higher coupon increases, and the yield to maturity of previously issued bonds, on the contrary, decreases. Thus, the profitability of investment in production is estimated by the entity as higher relative to other options. When a large set of economic agents takes such decision and invests in production, it stimulates an economic growth.

In conditions of the strong recession due to falling demand the economic agent estimates the nominal rate of return on investment in the production of the very low (close to zero, equal to zero or even negative) and usually prefers not to invest in production taking into account existing risks.

At the same time, the fall of interest rates in the economy to zero or close to zero as a result of stimulating money-credit policy of the central bank leads to an increase in the value of bonds and a drop in the nominal yield to maturity to the lowest level close to zero.

In addition, a strong recession, despite of the fall of interest rates to zero, due to lower economic activity is usually accompanied by low inflation and low inflation expectations, i.e. the process of depreciation of money, that are “in hands” of the population slows down.

In such conditions in terms of real yield it becomes immaterial for economic agents whether the money stored in the form of cash “in hands”, or to put them in bonds.

However, considering the high liquidity of cash economic agents make a choice in favor of keeping the money, rather than investing in bonds, and even more in the production, which prevents the overcoming of the economic downturn.

In 2008–2011 American economist Paul Krugman has repeatedly claimed that most of the developed countries, including the US, Japan and the EU, were in a “liquidity trap.” He noted that tripling of the monetary base between 2008 and 2011 has not produced a significant effect on the economy in the form of changes in the domestic index and commodity prices.

To exit the “liquidity trap” the central bank has to influence the level of prices in the economy. An increase of the inflation and inflation expectations will accelerate the depreciation of cash, i.e. it will reduce the real rate of return of holding money.

The economic agent cannot independently increase the nominal rate of return of holding money and the nominal yield to maturity of the bonds, which is a minimum of zero interest rates in the economy. In order not to lose their savings because of the development of inflationary processes, it will have to change the attitude to risk, to invest in production and to try to achieve a nominal rate of return of investment in production, which will exceed the inflation rate.

Under these circumstances, the central bank may hold QE, that is the monetary policy when the central bank begins the redemption of bonds in the amount declared to reduce their yields and increase the amount of money in the financial system. That is, when economic growth is weak, unemployment is high and the price is extremely low, the central bank starts printing money in order to somehow stimulate the economy. The purpose of this policy is to increase the money supply, the achievement of inflation targets, stimulating the real economy and regulation of an external debt. This policy is often seen as the final phase of the stimulus.

The central bank buys securities from commercial banks to increase their excess reserves, even though the volume of purchases is already redundant with respect to the level that ensures the preservation of zero or near-zero interest rates in the economy. At the same time the central bank conducts not the short-term repo to temporarily change the volume of bank reserves but carries out the final purchase of assets. To make these purchases, the central bank creates an electronic money, not the physical paper money.

During the QE, accent can also be done not only on the increase in bank reserves, but also on the structure of the repo, i.e. the ransom firstly “bad” assets of commercial banks.

QE stimulates the economy as following.

1. It creates new money that used to buy financial assets of institutions.
2. These institutions receive a fresh infusion of cash that they can use for investments and costs.

3. The extra money infused into all of these firms in the economy, increase the overall money supply.

4. The value of financial assets is growing under the influence of the new demand, and return on assets (interest rate paid to customers) is falling.

5. Institutions are starting to buy assets of other institutions, further increasing the cost and reducing the yield on payments.

6. With a decrease in the interest rate paid by these institutions are now have more money they can spend, borrow or invest.

7. Banks will set interest rates to the competition with other financial institutions. In theory, this reduction in interest rates, perhaps the most obvious benefit that felt by customers from QE.

8. When the cost of borrowing falls, consumers and businesses will take more money and buy more products that stimulates the economy, then prices begin to rise, leading to inflation. This can be both good and bad, depending on the size of the inflation.

It is generally accepted that low inflation is favorable for the economy, since it stimulates spending and investment. If prices rise, investors would rather buy or invest in assets since they are convinced that they will get a profit for them in the future. If prices do not rise, or even fall, investors will be more likely to keep the money to themselves, because they do not want to invest in something that will become cheaper over time.

Thus, the direct result of QE is the inflation and the central bank runs the program, if it is sure of the threat of deflation. QE has the same effect as lowering the interest rate, but can be used when the interest rate cannot be lowered below.

The main mechanism of QE in theory should lead to lower bond yields, as investors should be interested in buying riskier assets such as stocks. And it really works well as long as volumes are small, but as soon as the QE beyond certain limits, any amount of additional bond purchases leads to a constant increase in yield.

Sweden was the first in the world who was faced with a phenomenal situation, when the program of QE led to the significant increase in government bond yields, as investors fixated on the capacity of the market, the purchase of the Bank of Sweden undermines the liquidity and leads to increased profitability.

Any effort to expand the asset purchase will deplete the given limited supply of market sovereign debt. To all the problems with QE the crown dynamics is added. Since the beginning of the purchase program it is began to strengthen against other currencies. Import prices are falling, and the central bank can do a little to prevent deflation. Thus, QE which was to cause inflation and reduce the rate of return has led to completely opposite results.

Quantitative easing is one of the non-standard tools of the government monetary policy. The central bank carries out an additional issue of bank money, which finances the state, state structural subdivisions, commercial banks, or buys their long-term debt securities, which should ultimately stimulate the economy.

But experience shows that the result of applying this policy does not always correspond to the original objectives. For example, during the crisis in 2008 it was widely discussed that QE is really not led to stimulate investment, but rather to allow more banks lose money on speculation in the mortgage market, to recapitalize their financial statements. The rewards of borrowing in the economy, banks absorb readily available capital to strengthen their own positions during the financial crisis.

Moreover, the departure from classical economics and the use of unconventional methods of the economy regulation could have a negative impact on the modern world currency system. Monetary authorities have to manage the economy in the first place with the help of interest rate, making money is expensive or cheap. However, in conditions when the monetary mass is measured by billions and even trillions of national units, money becomes so much that interest rates fall below 1 per cent per annum and the interest rate tool does not work. In the USA the FED rate (discount rate credit) is at the level of 0,5–0,25%. In Japan the interest rate is 0,1%, in the EU is 0%. There is a lot of money, but they do not “work” on the development of production and the satisfaction of human needs. Under the QE it is created the administrative-command system of production and distribution of money.

LIST OF LITERATURE

- 1 Абель Э., Бернанке Б. Макроэкономика. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2010. – 768 с.
- 2 Никулин А.Н., Карпухин И.В. Финансовая математика ценных бумаг. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 87 с.
- 3 Мировая экономика: учебник / под ред. А.С. Булатова. – 2-е изд. – М.: Экономистъ, 2008. – 858 с.
- 4 ФРС США: «количественное смягчение» экономики (QE 1 – QE3) // Мировые финансы. – URL: <http://global-finances.ru/frs-ssha-kolichestvennoe-smyagchenie-e/>.
- 5 Ратников А. ЕЦБ запустил программу количественного смягчения на €1,1 трлн // РБК. – 2015. 22 января. – URL: <http://www.rbc.ru/finances/22/01/2015/54c0fd9a9a7947a4affe7c6c>.
- 6 Почтарёв Н. Влияние политики «количественного смягчения» в США и Евросоюзе на экономическое развитие стран БРИКС // Москва, 2015. – URL: https://istina.msu.ru/media/dissertations/dissertation/10b/fd9/7863938/Avtoreferat_Pochtarev_NE.pdf.

Андатпа

Жұмыста дамушы елдердің ақша-несие саясатының ерекшеліктері қарастырылған. Дәстүрлі ақша-несие реттегіштік құралдары қажетті тиімділік бермейді. Сандық жұмсарту орталық банктің ақшаның жаңа электрондық эмиссиясына айырбастауға басқа жеке қаржы қаржылық институттардың және коммерциялық банктен ұзақ мерзімді қаржы активтерінің белгілі бір санын сатып алу арқылы жүргізіледі. Бұл саясат келесідей факторлар болған жағдайда өзекті: біріншіден, ЖІӨ-нің жылдық өсімі нөлге жақын немесе теріс; екіншіден, орталық банктің мөлшерлемесі нөлге жақын; үшіншіден, елде дефляция байқалады. Мақалада орталық банктің «сандық жұмсарту» саясатының себептері, мүдделері және міндеттері анықталған. Дамушы елдердің (АҚШ, Швеция) орталық бантері «сандық жұмсарту» саясатын іске асыру механизмі талданған. Сандық жұмсарту саясатының осы саясат жүргізуші ел мен басқа елдерге тигізетін әсерлері қарастырылған. Мақаланы жазу кезіндегі зерттеу барысында «сандық жұмсарту» саясатының әлемдік валюта жүйесіне тигізетін оң және кері әсерлері анықталған. Сонымен қатар экономиканы реттеудің дәстүрлі емес әдістерін қолдану және экономиканың классикалық үлгісінен бас тарту әлемдік валюта жүйесіне жағымсыз әсерлерін тигізеді. Біріншіден ақшаның сатып алу қасиетінің ұлғаю немесе кемуіне әсер ететін пайыздық мөлшерлеменің көмегімен монетарлық саясат экономиканы басқару қажет. Дегенмен ақша массасы ұлттық бірліктің миллиардтарымен, тіпті триллиондармен өлшеніп отырған кезде, пайыздық өлшем бірлік жылдық 1%-ға төмендейді, ал пайыздық мөлшерлеме құрал ретінде жұмыс жасай алмайды.

Тірек сөздер: ақша-несие саясаты, орталық банк, сандық жұмсарту, инфляция, пайыздық мөлшерлеме.

Аннотация

В работе рассмотрены особенности денежно-кредитной политики развитых стран, когда традиционные денежно-кредитные регуляторы не дают нужного эффекта. Количественное смягчение проводится путем покупки центральным банком определенного количества долгосрочных финансовых активов у коммерческих банков и других частных финансовых институтов в обмен на новую электронную эмиссию денег. Данная политика актуальна при наличии следующих факторов: во-первых, годовой прирост ВВП близок к нулю или отрицательный; во-вторых, учетная ставка центрального банка близка к нулю; в-третьих, в стране наблюдается дефляция. Определены причины, цели и задачи использования центральными банками мер «количественного смягчения». Проанализирован механизм реализации политики «количественного смягчения» центральными банками развитых стран (США, Швеции). Рассмотрено влияние проведения политики количественного смягчения на страну, проводящую данную политику, и другие страны. В ходе исследования при написании статьи выявлены положительные и отрицательные последствия политики «количественного смягчения» на мировую валютную систему. Кроме того, отход от классической экономики и использование нетрадиционных методов регулирования экономики может оказать негативное влияние на современную мировую валютную систему. Монетарная политика должна управлять экономикой в первую очередь с помощью процентной ставки, которая способствует увеличению или уменьшению покупательной способности денег. Тем не менее в условиях, когда денежная масса измеряется миллиардами и даже триллионами национальных единиц, денег становится настолько много, что процентные ставки падают ниже 1% годовых, а процентная ставка перестает работать как инструмент.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, центральный банк, количественное смягчение, инфляция, процентная ставка.

И.В. СЕЛЕЗНЕВА,¹

э.ғ.д., профессор.

С.Ж. ПРАЛИЕВА,¹

э.ғ.к., доцент.

«Тұран» университеті

ҰЛТТЫҚ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада жаңа интернет-төлем жүйелерінің дамуындағы негізгі мәселелер қарастырылған. Ақша аударымдарының қызмет етуін реттейтін қазіргі ұлттық және халықаралық заңнаманың негізгі принциптері мен нормаларына салыстырмалы талдау жүргізілді. Бізде әлемдік ірі жүйелер жұмыс істейді. Қазақстанның төлем жүйесін ұлғайту үшін Дүниежүзілік банктің аумағында халықаралық ұйымдармен қарым-қатынасты дамытуды қамтамасыз ету қажет. Сонымен қатар, ТМД елдерінің төлем жүйесі мен (CISPI) бағалы қағаздар есебі жүйесі бойынша да дамудың бағыттары ұсынылады. Қазіргі кезде Қазақстанның төлем жүйелері тұрақты, тиімді әрі қауіпсіз қызмет көрсетумен ерекшеленеді. Мақалада Ұлттық Банктің деректеріне негізделіп, төлем жүйелерінің дамуына талдау жасалды. Қаржы жүйесінің тиімді жұмыс істеуі елдегі төлем жүйелерінің дамуы мен тұрақтылығына байланысты. Соңғы жылдары Қазақстан ұлттық төлем жүйесінде елеулі қиындықтарға тап болды. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің төлем жүйесін дамытудағы міндеті төлем жүйесінің институционалдық дамуының маңыздылығы, электрондық төлемдер жүйесінің ағымдағы жай-күйі және Қазақстанның өңірлері арасында ақша айналымын ұйымдастыру туралы нақты ақпарат беру. Сенімді және қауіпсіз төлем жүйелері мемлекеттің қаржы жүйесінің тұрақтылығының артуына ықпал етеді, қаржы ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді және қаржы нарықтарының өтімділігін жақсартады, сондай-ақ сатушылар мен сатып алушылар арасындағы төлем тәртібін уақытылы реттеуді қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: банкаралық ақша аудару жүйесі, интернет-төлем жүйелері, әлемдік жүйелер, төлем айналымы, бөлшек төлемдер жүйесі.

Қазіргі уақытта Қазақстан төлем жүйесі ТМД мемлекеттерімен салыстырғанда алдыңғы орында тұр. Сонымен қатар төлем жүйесіндегі стратегиялық талапты анықтап, оларға қол жеткізуге тырысу керек.

Қазақстан төлем жүйесінің тиімді моделі мынадай талаптарға сай болуы тиіс:

- ◆ қатысу үшін қол жеткізу критерийлерін нақты анықтау;

- ◆ сенімді заңды-құқықтық базаның болуы;

- ◆ банкаралық ақша аудару жүйесіндегі есеп айырысудың өз уақытында жүзеге асуы мен жылдамдығын қамтамасыз ету.

Соңғы кезге дейін интернет-төлем жүйелерінің дамуы туралы пікірталастар тек іскерлік одақтастықтар аясымен шектелді. Жалақы төлемдерінің қолма-қол ақшадан жиро-трансферттерге өтуі, кредиттік карталарды енгізу, халықаралық төлем жүйелерінің пайда болуы немесе банкоматтық желілердің таралуы сияқты жаңашылдықтар ғылым аясынан тыс қалды. Сауда нүктелерінде электрондық төлем жүйелерін, атап айтқанда дебеттік карталарды пайдаланумен төлемдерге, әсіресе электрондық әмияндарды енгізуге үлкен көңіл аударылды.

Бірақ осы мәселелердің біреуін де жаңа интернет-төлем жүйелерінің дамуына арналған мәселелермен салыстыруға болмайды. Ақша аударымдарының қызмет етуін реттейтін заңнаманың негізгі қағидаларын анықтау үшін төлемдер саласында жаңа халықаралық заңнама мен осы заңнаманың салыстырмалы-құқықтық нормативтеріне зерттеу жұмыстары жүргізілуі тиіс.

Бізде әлемдік ірі жүйелер жұмыс істейді. Қазір барлық елде технология, инновация, қаржы саласында бәсеке басталды.

Бүгінгі күнгі жылдамдық пен көлемдерді бұдан 24 жыл бұрынғымен салыстыруға келмейді: бүгіндері ірі төлемдер жүйесі арқылы секундіне 20–25 төлем өтеді. Жалпы алғанда, 2016 жылы ел экономикасының дамуына үлес қосқан қолма-қол ақшасыз жасалатын төлемдер саны мен көлемінің айтарлықтай өсуі байқалды.

БААЖ бұл электрондық ақшасыз ақша аудару жүйесі, оның пайдаланушылары болып табылатын Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Қаржы Министрлігінің Қазынашылығы, Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталық, екінші деңгейлі банктер, қор биржасы, бағалы қағаз депозитариі және банктік емес қаржылық ұйымдар. Жүйенің әр бір пайдаланушысының Ұлттық Банкте шоты бар.

БААЖ қызметтер тарифтерін Ұлттық Банк бекітеді және күннің ішіндегі төлем ағымын реттеу мақсатында уақыт бойынша дифференцияланған.

Ендігі кезекте 2014–2016 жылдардағы қаңтар-сәуір айларының Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтары бойынша төлемдер көлемінің салыстырмалы талдауын қарастырып өтеміз (кесте 1).

Кесте 1 – 2014–2016 жылдардағы қаңтар–сәуір айларының Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтары бойынша төлемдер көлемінің салыстырмалы талдауы, млн теңге

Ай	2014	2015	2016	(3/2) –100%	∑ (3–2)	∑ (4/3) –100%	∑ (4–5)
Қаңтар	12 998 235	21 336 330	20 736 265	+64,1	8 338 095	–2,8	–600 065
Ақпан	14 814 296	21 350 972	32 315 636	+44,1	6536 676	+51,3	10 964 664
Наурыз	14 383 459	15 853 060	45 024 888	+10,2	1 469 601	+184	29 171 828
Сәуір	15 414 906	18 378 508	56 315 044	+19,2	2 963 602	+206	37 936 536
Жалпы қаңтар-сәуір	57 600 896	76 918 870	154 391 833	+33,5	19 317 974	+100,7	77 472 963
Ескертпе – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қазақстан Банкаралық Есеп Айырысу Орталығынан алынған мәліметтер негізінде құрастырылған.							

Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 2016 жылдың қаңтар айында 20 736,2 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың қаңтар айымен салыстырғанда 600,06 млрд теңгеге немесе – 2,8%-ға азайды.

Ал 2015 жылы қаңтар айында банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 21 335,33 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың қаңтар айымен салыстырғанда 8 338,09 млрд.

Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 2016 жылдың наурыз айында 45 024,8 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың наурыз айымен салыстырғанда 29 171,8 млрд теңгеге немесе 184%-ға артқан. Ал 2015 жылы наурыз айында банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 1 5853 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың наурыз айымен салыстырғанда 1 469,6 млрд теңгеге немесе 10,2%-ға көбейген.

Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 2016 жылдың сәуір айында 56 315 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың сәуір айымен салыстырғанда 37 036,5 млрд теңгеге немесе 206%-ға артқан.

Ал 2015 жылы сәуір айында банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 18 378,5 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың сәуір айымен салыстырғанда 2 963,6 млрд теңгеге немесе 19,2%-ға көбейген.

Банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 2016 жылдың қаңтар-сәуір айында 154 391,8 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың қаңтар-сәуір айымен салыстырғанда 77 472,9 млрд теңгеге немесе 100,7%-ға артқан.

2015 жылы қаңтар-сәуір айында банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі төлем айналымын пайдаланушы топтар бойынша төлемдер көлемі 76 918,8 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың қаңтар-сәуір айымен салыстырғанда 19 317,9 млрд теңгеге немесе 33,5%-ға өскен. Қаңтар-сәуір айлары бойынша орташа жылдық өсім 67,1%-ды құрады.

2016 жылдың сәуір айы ел экономикасын дамытудың жағымды үрдістеріне негізделген. Қазақстан Республикасының төлем жүйесіндегі төлемдер санының және көлемінің одан әрі

ұлғаюы байқалды. Осы жылдың 1 мамырындағы жағдайға байланысты банкаралық ақша аударымдар жүйесіндегі қатысушыларының саны 48-ге жетті.

Келесі кезекте Қазақстан Республикасы аумағында төмендегідей төлем жүйелері қызмет етуінің бөлшек төлем жүйесін (банкаралық клиринг) қарастырып өтеміз.

Банкаралық клиринг (бөлшек төлемдер жүйесі): «Қазақстан Республикасындағы банкаралық клиринг туралы Уақытша ережесі» Ұлттық Банк Басқармасы бекіткеннен кейін Қазақстанда клирингті енгізуді 1995 жылы бастады. Осы ереже Қазақстан Республикасының төлем жүйесін жетілдіру және дамыту мақсаттарында және «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасы Заңдарымен, «Қазақстан Республикасындағы банктер туралы», «Қазақстан Республикасындағы ақшасыз есеп айырысулар туралы уақытша ережесімен» сәйкес әзірленді.

2014–2016 жылдардағы қаңтар-сәуір айларының Банкаралық клиринг төлемдер көлемінің салыстырмалы талдауын қарастырып өтеміз (кесте 2).

Кесте 2 – 2014–2016 жылдардағы қаңтар-сәуір айларының банкаралық клиринг төлемдер көлемінің салыстырмалы талдауы, млн теңге

Ай	2014	2015	2016	(3/2) -100%	∑ (3-2)	∑ (4/3) -100%	∑ (4-5)
Қаңтар	296 600	324 678	298 330	+9,4	28078	-8,1	-26348
Ақпан	375 395	421 305	452 990	+12,2	45 910	7,5	31 685
Наурыз	362 260	398 565	449 515	+10	36 305	+12,8	50 950
Сәуір	449 320	472 747	497 025	+5,2	23427	+5,1	24278
Жалпы қаңтар-сәуір	1483 576	1617 295	1697 860	+9	133 719	+4,9	80 565
Ескертпе – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қазақстан Банкаралық Есеп Айырысу Орталығынан алынған мәліметтер негізінде жасалған.							

Банкаралық клиринг төлемдер көлемі 2016 жылдың қаңтар айында 298,3 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың қаңтар айымен салыстырғанда 26,34 млрд теңгеге немесе – 8,2%-ға азайды. Ал 2015 жылы қаңтар айында банкаралық клиринг төлемдер көлемі 324,67 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың қаңтар айымен салыстырғанда 28 млрд теңгеге немесе 9,4%-ға көбейген.

Банкаралық клиринг төлемдер көлемі 2016 жылдың ақпан айында 452,3 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың ақпан айымен салыстырғанда 31,68 млрд теңгеге немесе 7,5%-ға артқан. Ал 2015 жылы ақпан айында банкаралық клиринг төлемдер көлемі 421,3 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың ақпан айымен салыстырғанда 45,9 млрд теңгеге немесе 12,2%-ға көбейген.

Банкаралық клиринг төлемдер көлемі 2016 жылдың наурыз айында 449,5 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың наурыз айымен салыстырғанда 50,95 млрд теңгеге немесе 12,8%-ға артқан. Ал 2015 жылы наурыз айында банкаралық клиринг төлемдер көлемі 398,56 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың наурыз айымен салыстырғанда 36,3 млрд теңгеге немесе 10%-ға көбейген.

Банкаралық клиринг төлемдер көлемі 2016 жылдың сәуір айында 497,025 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың сәуір айымен салыстырғанда 24,27 млрд теңгеге немесе 5,1%-ға артқан. Ал 2015 жылы сәуір айында банкаралық клиринг төлемдер көлемі 472,7 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың сәуір айымен салыстырғанда 23,4 млрд теңгеге немесе 5,2%-ға көбейген.

Банкаралық клиринг төлемдер көлемі 2016 жылдың қаңтар-сәуір айында 1 697,8 млрд теңгені құрап, 2015 жылдың қаңтар-сәуір айымен салыстырғанда 80,56 млрд теңгеге немесе 4,9%-ға артқан. Ал 2015 жылы қаңтар-сәуір айында банкаралық клиринг төлемдер көлемі 1 617,29 млрд теңгені құрап, 2014 жылдың қаңтар-сәуір айымен салыстырғанда 133,7 млрд теңгеге немесе 9%-ға өскен. Қаңтар-сәуір айлары бойынша орташа жылдық өсім 7%-ды құрады. 2016 жылдың 1 мамырындағы жағдайға байланысты Банкаралық клирингке қатысушылардың саны 37 болды.

Тұтастай алғанда Қазақстанның төлем жүйелері арқылы 2016 жылдың қаңтар-сәуір айларында 156 089,7 млрд теңге сомаға 11,4 млн транзакция жүргізілді. 2015 жылғы қаңтар-сәуір айларымен салыстырғанда төлем жүйелеріндегі төлемдер саны 0,6%-ға (64,0 мың транзакцияға) азайды, төлемдер сомасы 98,7% (77 553,5 млрд теңгеге) көбейді.

2016 жылдың қаңтар-сәуір айларында БААЖ арқылы 154 391,8 млрд теңге сомаға 4,5 млн транзакция жүзеге асырылды. 2015 жылғы қаңтар-сәуір айларымен салыстырғанда төлемдер саны 6,4%-ға (268,2 мың транзакцияға) ұлғайды, төлемдер сомасы 100,7% (77 473,0 млрд теңгеге) ұлғайды.

Орташа алғанда бір күнде БААЖ арқылы 2016 жылдың қаңтар-сәуір айларында 1 954,3 млрд теңге сомаға 56,4 мың транзакция өтті, бұл 2015 жылғы осындай кезеңдегі деңгейден саны бойынша 6,4%-ға (3,4 мың транзакцияға) және сомасы бойынша 100,7%-ға (980,7 млрд теңгеге) көп.

Қазақстанның қаржылық жүйесінің жалпы тенденцияларының басқа елдердің қаржы жүйелері бойынша жұмысы ЕврАзЭС елдері арасындағы жалпылама төлем жүйесін құру жұмысымен жалғасады, яғни, нақты уақыт режиміндегі Ұлттық есеп жүйесіне негізделген.

Сонымен бірге, Ұлттық Банк SWIFT жүйесінің мүмкін интеграциялық жолдары да қарастырылады, мұнда SWIFT жүйесі арқылы хаттамалардың жіберілуі және қосымша арналар арқылы төлемдердің қабылдануын қолданушыларға ұсыну қарастырылады.

Қазақстанның төлем жүйесін көтеру үшін дүниежүзілік Банктер аумағында халықаралық институттармен қарым-қатынастардың дамуына әкеліп соғады. Сонымен қатар, ТМД (CISPI) елдерінің төлем жүйесі мен бағалы қағаздардың есеп жүйесі бойынша да дамудың бағыттары ұсынылады.

Қазіргі кезде Қазақстанның төлем жүйелері тұрақты, тиімді әрі қауіпсіз қызмет көрсетумен ерекшеленеді. Қазір Ұлттық банк төлем жүйелерін әрі қарай дамытып жатыр.

Халықаралық төлем жүйелері саласында Мемлекетаралық банкіге қатысушы мемлекеттердің қолма-қол есеп айырысу жүйесіндегі жобасын іске қосуға байланысты негізгі мәселелер пысықталды [1].

Қаржы жүйесінің тиімді қызмет етуі республикадағы төлем жүйелерінің дамуы мен тұрақтылығына байланысты. Соңғы жылдары Қазақстан Ұлттық төлем жүйесінде күрделі оң өзгерістер болды. Олардың ең бастылары:

- ◆ коммерциялық банкілердің корреспонденттік шоттары Ұлттық банк тарапынан республикалық деңгейде шоғырландырылды;
- ◆ Ұлттық банк төлемдерді орталықтан жүргізеді;
- ◆ Республикалық барлық облыстар ірі төлемдер жүйесіне қосылды;
- ◆ Қағаздық форманы куәландыруды талап ететін электронды формадағы құжаттар енгізілді;
- ◆ Құқықтық базадағы қосымшалар енгізілді.

Ақша аудару саласында құқықтық бос кеңістік төлем жүйесінің өсуі немесе дамуына кедергі келтіреді, ал бұл өз кезегінде мемлекеттің экономикасына төлемдердің түсуін қиындатып жіберуі мүмкін.

Халықтың қолындағы негізгі электронды төлем құралы төлем карточкалары болып отыр, олар сату нүктелерінде POS-терминалдарды қолдана отырып төлемдер төлеу кезінде, интернет-сайттарда тауарлар мен қызметтерді сатып алу кезінде, банктік қызметтерді интернет және мобильді банкинг арқылы алу кезінде, сондай-ақ, жеке тұлғалар арасында аударымдар (P2P аударымдар) жасау кезінде және қолма-қол ақша алу және банкоматтар мен банк дүңгіршектері арқылы өзге операцияларды жүзеге асыру кезінде пайдаланылады.

Төлем карточкалары нарығында 25 банк және «Қазпошта» АҚ, сондай-ақ, төлем карточкаларымен операциялар жүргізу бойынша процессингтік қызметтер көрсететін арнайы компаниялар жұмыс істейді. 2017 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша айналыста 16,1 млн төлем карточкасы бар, олардың ұстаушылары 14,4 млн адам. Нарықтың даму көрсеткіштері төлем карточкаларын пайдалану белсенділігі артуының оң серпінін көрсетіп отыр. Мәселен, үш жыл бұрын ғана айналыстағы төлем карточкаларының 40%-ға жуығы пайдаланылды, 2017 жылға қарай бұл көрсеткіш 8,2 млн бірлікті құрай отырып, 50%-дан асты.

Қызмет көрсету желісінің жаппай таралуы халыққа төлем сервисінің қажетті орында және талап етілген уақытта қолжетімді болатынына кепілдік береді. Бұл ретте төлем инфрақұрылымының банкоматтар санының аздап өсуімен (6,6%) салыстырғанда POS-терминалдар желісінің соңғы үш жылда едәуір (2,3 есе) өскенін көрсетіп отырған статистикалық көрсеткіш-

тері қолма-қол емес төлемдерді кеңейту бойынша банктер жүргізіп отырған саясатты сипаттайды.

POS-терминалдар желісінің дамуы, сондай-ақ, ақы төлеуге төлем карточкаларын қабылдайтын кәсіпкерлер санының байқалып отырған өсуі (соңғы үш жылда 2,9 есе) карточкаларды пайдалана отырып, сатып алынатын тауарлар мен қызметтер үшін есеп айырысу кезінде клиенттер үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасауға ықпал етті.

Төлем карточкаларын пайдалана отырып, қолма-қол емес төлемдер сомасы 2015 жылмен салыстырғанда 57,2%-ға ұлғайып, 2016 жылы 1 620,2 млрд теңге болды.

Қаржы жүйесінің тиімді қызмет етуі республикадағы төлем жүйелерінің дамуы мен тұрақтылығына байланысты. Соңғы жылдары Қазақстан Ұлттық төлем жүйесінде күрделі өзгерістер болды. Олардың ең бастылары:

- ♦ коммерциялық банкілердің корреспонденттік шоттары Ұлттық банк тарапынан республикалық деңгейде шоғырландырылды;
- ♦ Ұлттық банк төлемдерді орталықтан жүргізеді;
- ♦ Республикадағы барлық облыстар ірі төлемдер жүйесіне қосылды;
- ♦ Қағаздық форманы куәландыруды талап ететін электронды формадағы құжаттар енгізілді;
- ♦ Құқықтық базадағы қосымшалар енгізілді.

Қазіргі уақытта Қазақстан төлем жүйесі ТМД мемлекеттерімен салыстырғанда алдыңғы орында тұр. Сонымен қатар төлем жүйесіндегі стратегиялық талапты анықтап, оларға қол жеткізуге тырысу керек. Ұлттық төлем жүйесін модернизациялау Қазақстанның банкілік секторын дамытудың жалпы стратегиялық мүмкіншіліктері мен банкінің төлем жүйесіне қоятын талаптарына сәйкес келуі керек.

Қазақстан төлем жүйесінің тиімді бағыты келесі талаптарға сай болуы тиіс:

- ♦ қатысу үшін қол жеткізу критерийлерін нақты анықтау;
- ♦ сенімді заңды-құқықтық базаның болуы тәуекелді басқарудың нақты процедурасын енгізу, барлық қатысушылардың арасында жауапкершілікті бекіту, қауіпсіздік шараларын анықтау;
- ♦ банкаралық ақша аудару жүйесіндегі есеп айырысудың өз уақытында жүзеге асуы мен жылдамдығын қамтамасыз ету [2].

Сонымен қатар модернизацияланған төлем жүйесінде овердрафт пен күндізгі кредит міндетті түрде болуы керек. Ұлттық төлем жүйесін дамытудың негізі тенденцияларын анықтауда қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың тиімді формаларын құру туралы мәселені де қарастыру керек.

Бұл өз кезегінде бюджетке түсетін салықтар түсімін көбейтуге, коммерциялық кәсіпорындардың сауда айналымдарын заңдастыруға, қолма-қол ақшаның жасырын айналымын қысқартуға мүмкіндік жасайды. Орталықтанбаған төлем жүйесін құру жобаның негізін қалаған маңызды ой-пікірі болып табылады.

Мұндағы мақсат – карточка иесінің кең көлемді бірегей инфрақұрылымын жасау, яғни банкілер Ұлттық банкаралық төлем жүйесін құру үшін әрбір банкінің инвестициясын қысқартуға мүмкіншілік береді.

Төлем жүйесін дамытудағы басты мақсат – төлем жүйесін реттейтін нормативті-құқықтық база құру. Мұндағы міндеттер: кредиттік, өтімділік және жүйелік тәуекелді азайту. Қатысушы тараптардың міндеттері мен құқықтарын анықтау және бекіту. Сенімді қорғалған, шығындарының мөлшері аз төлемдерінің өз уақытында төленуін қамтамасыз ету. Мемлекеттегі коммерциялық қызметті қамтамасыз ету.

Жаңа төлем инструменттерін ақша айналымында қолданудың және банк секторында осыған байланысты озық электрондық технология ақшаның белсенді қызметтерін атқаруды жеделдету үшін тәжірибеге енгізудің келешегі зор.

Сондықтан, төлем жүйесінің институционалдық даму кезеңдері және қазіргі таңда электрондық технологияның төлем жүйесінде және Қазақстанның әр өңірі төңірегінде ақша айналымын ұйымдастыруда қандай маңызы бар екендігі нақты мәліметтермен көрсету мақсатқа алынды.

Сенімді және қауіпсіз төлем жүйелері мемлекеттің қаржы жүйесінің тұрақтылығының артуына ықпал етеді, тұтастай алғанда, қаржы ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді және қаржы нарықтарының өтімділігін жақсартады, сондай-ақ сатушылар мен сатып алушылардың арасындағы уақытылы есеп айырысуға кепілдік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 ҚР Ұлттық банктің ресми сайты: <http://www.nationalbank.kz>.
- 2 Сембеков А.К., Хусайын Ф. Қазақстан Республикасының төлем жүйесі және оның даму тенденциялары // Экономика Қазақстана. – 2017. – 25 января.

Аннотация

Статья посвящена процессу разработки новых направлений работы платежных интернет-систем. Проведен сравнительный анализ основных принципов и норм действующего национального и международного законодательства, регулирующего функционирование общего денежного оборота. В Казахстане представлено несколько мировых платежных систем. В целях повышения эффективности платежной системы Казахстана необходимо обеспечить развитие отношений с международными организациями на основе взаимоотношений со Всемирным банком. Кроме того, в статье анализируются направления развития платежных систем стран СНГ и системы учета ценных бумаг (CISPI). В настоящее время платежная система Казахстана характеризуется стабильной, эффективной и безопасной деятельностью. В статье представлен анализ развития платежных систем на основании данных Национального банка. Эффективное функционирование финансовой системы зависит от развития и стабильности платежных систем в республике. В последние годы Казахстан столкнулся с серьезными трудностями в национальной платежной системе. Сегодня задачей Национального банка РК в области развития платежной системы является представление конкретной информации о важности институционального развития платежной системы и текущего состояния системы электронных платежей и организации денежного обращения между регионами Казахстана. Надежные платежные системы способствуют стабильности финансовой системы государства, обеспечивают рациональное использование финансовых ресурсов и улучшают ликвидность финансовых рынков, а также гарантируют своевременное урегулирование платежной дисциплины между продавцами и покупателями.

Ключевые слова: межбанковская система денежных переводов, интернет-платежные системы, мировые системы, платежное обращение, система розничных платежей.

Abstract

The article deals with the development of new Internet payment systems. A comparative analysis of the basic principles and norms of the current national and international legislation regulating the functioning of the total monetary turnover was carried out. Several world-known payments systems function in Kazakhstan. In order to increase the payment system of Kazakhstan, it is necessary to ensure the development of relations with international organizations on the territory of the World Bank. In addition, the development of CIS payment systems (CISPI) and the securities accounting system are proposed. Effective functioning of the financial system depends on the development and stability of payment systems in the country. In recent years, Kazakhstan has faced serious difficulties in the national payment system. Currently, payment systems in Kazakhstan are characterized by a stable, efficient and safe service. Currently, the analysis of the development of payment systems of the National Bank is presented. Therefore, the task is to provide specific information on the importance of the institutional development of the payment system and the current payment system of electronic technologies and the organization of monetary circulation around each region of Kazakhstan. Reliable payment systems contribute to the stability of the financial system of the state, ensure the rational use of financial resources and improve the liquidity of financial markets, and also ensure a timely settlement between sellers and buyers.

Key words: interbank money transfer system, Internet payment systems, world systems, payment circulation, system of retail payments.

Т.Ж. ДЕМЕСИНОВ,¹

к.э.н., доцент.

Р.К. КОНУСПАЕВ,¹

к.э.н.

С.К. ИСКЕНДИРОВА,¹

к.э.н., доцент.

Кокшетауский государственный
университет им. Ш. Уалиханова¹

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ФОНДОВ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы эффективного управления Национальным фондом Республики Казахстан в условиях неблагоприятной конъюнктуры цен на мировых товарно-сырьевых рынках, снижения поступлений доходов в Национальный фонд страны, проблемы оптимальной организации трансфертов из данного фонда в республиканский бюджет. Природное преимущество Казахстана определило особенности в развитии национальной экономики и создании Национального фонда, где мобилизованы излишки экспортной выручки от продажи полезных ископаемых. Так, за годы своего развития добывающие отрасли казахстанской промышленности стали определяющим вектором развития всей страны. В условиях мирового кризиса возросла необходимость пополнения государственного бюджета страны и Национального фонда, эффективности их использования. В то же время сложившаяся в республике тенденция к сокращению минерально-сырьевой базы и ухудшению экологической обстановки, происходящими в связи с ростом добычи ресурсов, не всегда сопровождается ростом иностранных инвестиций и соблюдением иностранными инвесторами установленных налоговых режимов. Наблюдающееся истощение сырьевых ресурсов обуславливает необходимость их эффективного использования, в том числе и за счет более глубокой промышленной переработки, а также сохранения для будущего поколения. Предложены некоторые меры по совершенствованию процесса взаимного пополнения средств Национального фонда и республиканского бюджета в условиях кризиса и постепенного выхода отечественной экономики из сложной кризисной ситуации. Сделан аналитический обзор хронологии создания и развития фонда будущих поколений Казахстана.

Ключевые слова: Национальный фонд, минерально-сырьевой комплекс, запасы нефти, государственный бюджет, трансферты, фонд для будущих поколений, диверсификация экономики.

Стабилизация экономики Республики Казахстан в современных условиях посткризисного развития предусматривает интенсификацию использования финансовых ресурсов государства, в том числе получаемых за счет функционирования минерально-сырьевого комплекса. Рациональное использование финансовых ресурсов минерально-сырьевого комплекса страны является основой осуществления настоящих и стратегических перспектив экономики республики.

«Доходы от сырьевых ресурсов мы направили в Национальный фонд. Это наш надежный щит от возможных экономических и финансовых потрясений. Это гарантия безопасности для нынешних и будущих поколений...», – сказал Н.А. Назарбаев в Послании Президента РК народу Казахстана от 14 декабря 2012 г., где предложил стратегический план дальнейшего развития состоявшегося государства «Стратегия–2050» [1].

В современный период посткризисного развития экономики РК возросла необходимость пополнения государственного бюджета страны и Национального фонда, эффективности их использования. В этой связи повышение эффективности использования средств природной ренты требует увеличения поступлений доходов от сырьевых отраслей. В то же время сложившаяся в республике тенденция к сокращению минерально-сырьевой базы и ухудшению экологической обстановки, происходящими в связи с ростом добычи ресурсов, не всегда сопровождается ростом иностранных инвестиций и соблюдением иностранными инвесторами установленных налоговых режимов. Наблюдающееся истощение сырьевых ресурсов обуславливает необходимость их эффективного использования, в том числе и за счет более глубокой промышленной переработки, а также сохранения для будущего поколения. Это предполагает необходимость осуществления радикальных перемен, поворот к цивилизованному хозяйствованию, который

позволит соединить интересы не только субъектов рынка природно-сырьевых ресурсов, но и всего народа.

Эффективное использование ресурсов Национального фонда должно стать важнейшим источником получения финансовых ресурсов для структурного реформирования экономики и ее качественного совершенствования.

Большинство стран во всем мире на пути своего социально-экономического развития проходит различные этапы своего становления. Все они ввиду географического, исторического аспектов развития, а также структуры экономики страны сталкиваются с абсолютно непохожими социально-экономическими проблемами. Для решения этих проблем либо для упреждения их возникновения они пытаются каким-либо образом минимизировать свои финансово-экономические риски путем создания различных фондов.

Опыт ряда стран (Норвегия, Кувейт, ОАЭ, Казахстан и др.), которые в основном экспортируют сырьевые товары, доказывает, что правительства этих государств использовали высокие цены на свои экспортные товары для создания стабилизационных финансовых фондов или фондов для будущих поколений. Средства этих фондов направляются на поддержание расходов государственного бюджета или погашение внешнего долга. Однако цены на данные товары чрезвычайно подвержены высоким колебаниям на мировых товарных рынках. Казахстан в данном случае выступает в качестве участника международного обмена, который вынужден принимать те цены, которые задаются мировой экономикой. Еще более 10 лет назад эксперты Мирового банка выявили, что в странах с сырьевой экспортной ориентацией внешние ценовые шоки на мировых рынках могут спровоцировать всплеск инфляции, деформацию структуры инвестиции в ущерб недобывающим секторам экономики, усиление роли лобби добывающих отраслей в экономической политике государства и нередко утечку капитала.

Резервные фонды создаются в тех государствах, бюджет которых сильно зависит от конъюнктурных факторов, как правило, мировых цен на сырьевые товары. Кроме того, некоторые страны накапливают средства в таких фондах на тот период, когда недра будут истощены. Резервный фонд в общем и целом выполняет две функции. Во-первых, его средства могут быть использованы для покрытия дефицита госбюджета в момент неблагоприятной конъюнктуры. Во-вторых, в период высоких цен на сырье фонд позволяет аккумулировать избыточные экспортные поступления и предотвращать развитие голландской болезни экономики.

Избыточные экспортные поступления сами по себе могут показаться непонятными: разве могут быть деньги избыточными, лишними. Тем не менее рост экспортной выручки приводит, как правило, к быстрому укреплению национальной валюты. Само по себе такое укрепление не является угрозой для экономики, однако постоянные колебания валютных курсов вслед за колебаниями ценовой конъюнктуры создают макроэкономическую нестабильность и не позволяют компаниям избрать определенную стратегию – приспособливаться к низкому либо высокому курсу. Кроме того, в условиях высоких административных барьеров и сильного монополизма (что характерно для большинства стран-экспортеров ресурсов) увеличение экспортных поступлений приводит к росту инфляции.

Помимо чисто экономических задач, резервный фонд выполняет задачу предотвращения быстрого роста государственных расходов. Государственные расходы, как правило, невозможно оперативно уменьшить вслед за падением доходов. В результате в периоды неблагоприятной конъюнктуры это может приводить к крупным дефицитам государственного бюджета, невыполнению обещанных социальных обязательств и дефолту по государственным долгам. Подобные последствия гораздо более разрушительны для экономики, чем колебания объема государственного бюджета сами по себе [2].

Как известно, Национальный фонд Казахстана был создан в 2001 г. с целью обеспечения стабильного социально-экономического развития страны, накопления финансовых средств для будущих поколений, снижения зависимости экономики от воздействия неблагоприятных внешних факторов. Основной целью Национального фонда Республики Казахстан является сбережение финансовых ресурсов посредством формирования накоплений для будущих поколений и снижения зависимости республиканского бюджета от ситуации на мировых сырьевых рынках [3]. Соответственно, функциями Национального фонда являются сберегательная и стабилизационная.

Для выполнения сберегательной функции установлен неснижаемый остаток в Национальном фонде, а также не ограничивается максимальный размер Национального фонда. Реализация стабилизационной функции предполагает обеспечение гарантированного трансферта в республиканский бюджет. В целом для достижения прозрачности распределения средств Национального фонда механизм его функционирования предполагает их направление в экономику только через республиканский бюджет.

Формирование и использование средств Национального фонда основано на таких принципах, как:

- ♦ транспарентность – скорректированных) показателей Национального фонда, отчетов о формировании и об использовании средств Национального фонда, отчетов об инвестиционном управлении средствами Национального фонда;

- ♦ полнота – отражение в отчетности о Национальном фонде всех поступлений и расходов, предусмотренных законодательством Республики Казахстан;

- ♦ своевременность – зачисление на контрольный счет наличности Национального фонда и ее перевод на счета правительства в Национальном банке Республики Казахстан в сроки и с соблюдением порядка, установленные соответствующими нормативными правовыми актами;

- ♦ эффективность – управление Национальным фондом, исходя из необходимости сохранения активов и обеспечения доходности в долгосрочной перспективе при умеренном уровне риска.

За годы своего функционирования механизм формирования Национального фонда РК изменялся три раза, что знаменует три этапа в его развитии.

1 этап – период становления – с 2001 по 2005 гг., когда была запущена законодательная база механизма функционирования Национального фонда РК. Первый взнос – 660 млн долларов, заплаченных американской компанией «Шеврон» за 5% казахстанской доли в нефтедобывающем СП «Тенгизшевройл». В 2001 г. в НФ было вложено 1,2 млрд долларов, в 2002 г. – 700 млн долларов, в 2003 г. – 1,7 млрд долларов. С момента создания Национального фонда около 48% доходов от нефтяного сектора направлялись в фонд и на конец 2005 г. было накоплено активов на сумму 8,1 млрд долларов США, что составляет 14,5% к ВВП.

2 этап – период «сбалансированного бюджета» – с 2006 по 2009 гг. В 2006 г. была принята «Концепция формирования и использования средств Национального фонда РК на среднесрочную перспективу», изменившая порядок формирования и использования фонда.

3 этап – период фиксированного трансфертного формирования – с 2010 г. по настоящее время. Для реализации мероприятий по повышению уровня жизни граждан страны, недопущению роста безработицы, индустриально-инновационному развитию, поддержке малого и среднего бизнеса, развитию агропромышленного комплекса предпринят комплекс мер по увеличению доходной части бюджета. В основе данных мер заложена Концепция по формированию и использованию средств Национального фонда, согласно которой ежегодный гарантированный трансферт из Национального фонда был закреплен на уровне 8 млрд долл. США, или 1,2 трлн тенге [4].

Природное преимущество Казахстана определило особенности в развитии национальной экономики. Так, за годы своего развития добывающие отрасли казахстанской промышленности стали определяющим вектором развития всей страны. Располагая широкими запасами минеральных ресурсов, Казахстан по доказанным запасам нефти занимает 8-е место в мире и 11-е место по запасам газа. При этом значительная доля запасов нефти находится в казахстанской части шельфа Каспия.

На первом этапе формирования Национального фонда его источниками являлись сверхплановые налоговые платежи от организаций сырьевого сектора, официальные трансферты из республиканского бюджета, инвестиционные доходы от управления фондом, иные поступления и доходы, не запрещенные законодательством Республики Казахстан, и средства от продажи государством земельных участков сельскохозяйственного назначения в частную собственность [5]. Однако, как уже было отмечено, на данном этапе основная доля поступлений была сформирована за счет сверхплановых поступлений от организаций сырьевого сектора. Управление активами фонда осуществлялось по принципу формируемых портфелей. Так, на первом этапе развития активы стабилизационного портфеля размещались в инструменты денежного

рынка и в облигации, в то время как активы сберегательного портфеля (68,91%) фонда были размещены в инструменты денежного рынка, в ценные бумаги и акции. При этом следует иметь в виду, что для исчисления доходности применяется базовая валюта Национального фонда – доллар США, а отчет согласно Бюджетному кодексу формируется в тенге.

В составе пятилетнего индикативного плана социально-экономического развития Республики Казахстан устанавливаются расчетные постоянные мировые цены на сырую нефть, медь и другие сырьевые товары. Это товары, составляющие значительную долю казахстанского экспорта. На их основе рассчитываются средние цены реализации сырьевых товаров казахстанскими товаропроизводителями и соответствующие им доходы государственного бюджета от сырьевого сектора. Непосредственно они применяются при разработке и утверждении республиканского и местных бюджетов [6]. Расчетные постоянные цены на сырьевые товары устанавливаются исходя из консервативного прогноза динамики мировых цен.

Высокие мировые цены на углеводородное сырье стимулируют расширение добычи нефти. За период 2001–2005 гг. объем ежегодной добычи нефти вырос с 40 млн т до 65 млн т, экспорт – от 32,4 млн т до 54,6 млн т. Удельный вес поступлений от нефтяного сектора в государственный бюджет и Национальный фонд в этот период составил около 30% всех поступлений [7]. К примеру, в 2006 г. из 38,3 млрд долл. экспортной выручки национальной экономики 66,3% занимал экспорт углеводородного сырья. Такая динамика, несомненно, определяет рост поступлений в государственный бюджет. Однако именно это повышает зависимость экономики Казахстана от конъюнктуры на мировых рынках.

Более того, как показывает мировой опыт, в обозримом будущем зависимость экономики от нефтяного фактора будет сохраняться. В соответствии с Программой освоения Каспийского шельфа объем добычи нефти должен достичь 150 млн т к 2015–2020 гг. По мнению специалистов МВФ, это позволит Казахстану войти в первую десятку экспортеров нефти, наряду с Ираном, Мексикой, Норвегией и Венесуэлой. Такой рост объемов добычи ставит перед государством задачу взвешенного управления доходами от разработки углеводородных ресурсов.

Действовавшая с середины 2006 г. схема направления средств Национального фонда в экономику страны предусматривала гарантированный и целевые трансферты в республиканский бюджет, а также долгосрочное инвестирование средств в отечественные ценные бумаги. При этом ограничением при определении гарантированного трансферта являлось не более одной третьей части активов Национального фонда на конец года, предшествующего году разработки республиканского бюджета [8]. Организациями сырьевого сектора, признанными по законодательству плательщиками отчислений в Национальный фонд, являются юридические лица, основной деятельностью которых являются добыча и обработка природных ресурсов. Перечень организаций сырьевого сектора устанавливается правительством Республики Казахстан. Важной поправкой в действующий механизм стало расширение перечня плательщиков в Национальный фонд. Ранее в качестве плательщиков было обозначено 6 компаний как наиболее крупных разработчиков и экспортеров углеводородного сырья [8]. В принятой Концепции к предприятиям нефтяного сектора были отнесены все юридические лица, занимающиеся добычей и реализацией сырой нефти и газового конденсата. В результате в число плательщиков отчислений в Национальный фонд РК было отнесено 55 компаний, список которых идет соответствующим приложением к Закону «О республиканском бюджете». Данное условие определяет прямую принадлежность Национального фонда к системе финансовых отношений государственного бюджета.

Преимущество метода сбалансированного бюджета состоит в том, что с одной стороны, происходит стерилизация излишней денежной массы, а с другой – накапливаются финансовые ресурсы в интересах будущих поколений. В то же время, получив хороший макроэкономический эффект, страна может столкнуться с проблемой инвестирования этих средств. Невысокая доходность инвестированных активов уже не покрывает административные расходы по управлению фондом.

На втором этапе были обеспечены стерилизация избыточного притока валюты, снижение давления на обменный курс тенге и инфляцию. Были созданы финансовые резервы для проведения активной антикризисной политики, в рамках которой из Национального фонда использованы средства в размере 10 млрд долларов США и соблюдена политика накопления. Средства

на конец 2009 г. составили 4,5 трлн тенге, из которых 750,0 млрд тенге размещены во внутренние активы (облигации АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» и АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро»), 24,4 млрд долл. США – в зарубежные активы. Доходность Национального фонда с начала создания (с июня 2001 г. по 31 декабря 2009 г.) в базовой валюте фонда (долларах США) составила 55%, что в годовом выражении составляет 5,2% [8]. Эксперты отмечают, что на данном этапе сформирован необходимый объем для проведения стабилизационных функций фонда.

До финансового кризиса функциональное назначение Национального фонда РК выражалось в:

- ♦ гарантировании устойчивости расходов бюджета в условиях возможного ухудшения внешнеэкономической конъюнктуры (роль резервного фонда или «подушки» финансовой безопасности страны на случай резкого падения цен на нефть);
- ♦ защите накопленных бюджетных ресурсов на случай девальвации тенге;
- ♦ поддержании устойчивости обменного курса тенге к колебаниям цен на нефть;
- ♦ стабилизации денежного предложения через стерилизацию излишней денежной массы.

Тем самым сдерживался рост инфляции и связанных с ним инфляционных тенденций.

Таким образом, первоначально обеспечивался двойной эффект: снижение инфляции путем изъятия денежных средств из обращения и создание «финансовой подушки безопасности».

Динамика мировых цен оказывает существенное воздействие на долговую политику государства. В условиях мирового финансового кризиса и ухудшения мировой конъюнктуры на нефть происходит снижение доверия инвесторов к казахстанским государственным ценным бумагам, что приводит к удорожанию заимствований на финансовых рынках [8]. В отличие от стран с диверсифицированной экономикой для Казахстана возможности привлечения заемных средств оказываются ограниченными именно в те периоды, когда заемные средства могли бы частично компенсировать сокращение бюджетных доходов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан–2050». Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2012. – Декабрь. – С. 6.
- 2 Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. – Астана, 2006. – С. 5.
- 3 Назарбаев Н.А. Стратегия трансформации общества и возрождения евразийской цивилизации – М.: Экономика, 2000. – 543 с.
- 4 Назарбаев Н.А. К обновленному Казахстану – через углубление реформ, общенациональное согласие. – Алматы: Казахстан, 1994. – С. 5.
- 5 Разовский Ю. Горная рента. – М.: ОАО НПО «Изд-во «Экономика», 2000. – 221 с.
- 6 Тонкопий М.С. Экология и экономика природопользования. – Алматы: Экономик'С, 2003. – 592 с.
- 7 Глазьев С., Петров Ю. Рентные доходы бюджета как ресурс возрождения России // Мировая энергетическая политика. – 2002. – № 5.
- 8 Kapital.kz.

Аңдатпа

Мақалада әлемдік тауар-шикізат нарығында қолайсыз конъюнктура жағдайындағы Қазақстан Республикасы Ұлттық қорын тиімді басқарудың мәселелері, елдің Ұлттық қорына табыстар түсуінің төмендеуі, бұл қордан республикалық бюджетке трансферттердің оңтайлы ұйымдастыру мәселелері қарастырылған. Қазақстанның табиғи басымдығы ұлттық экономиканың дамуы мен Ұлттық қорды құруда ерекшеліктерді анықтады, бұл пайдалы қазбаларды сатудан экспорттық түсімнің қалдықтары жұмылдырылды. Әлемдік дағдарыс жағдайында елдің мемлекеттік бюджетінің және Ұлттық қорды толықтыру қажеттілігі және оларды тиімді пайдалану қажеттілігі арта түседі. Сонымен бірге республикада қалыптасқан минералды-шикізаттық базаның қысқаруы және ресурстарды өндірудің өсуіне байланысты экологиялық ахуалдың нашарлауы тәрізді беталыстар әрқашан шетелдік инвестициялардың өсуімен және шетелдік инвесторлардың бекітілген салық режимдерін сақтаумен бірге жүзеге аспай келе жатыр. Шикізаттық ресурстардың азаюы олардың тиімді пайдалануын шарттайды, соның ішінде терең өнеркәсіптік өңдеуді талап етеді, сонымен бірге болашақ

ұрпақтар үшін сақтауды қарастырады. Дағдарыс және отандық экономиканың күрделі дағдарыстан бірте-бірте шығуы жағдайында республикалық бюджет пен Ұлттық қор қажаттарын тиімді толтыру үрдісін жетілдіру бойынша кейбір шаралар ұсынылған. Қазақстанның болашақ ұрпақтары қорының құрылуы мен дамуының хронологияларына талдаулық шолу жасалды.

Тірек сөздер: Ұлттық қор, минералдық-шикізат кешені, мұнай қоры, республикалық бюджет, трансферттер, болашақ ұрпақтарға арналған қор, экономиканы әртараптандыру.

Abstract

This article examines the issues of effective management of the National Fund of the Republic of Kazakhstan in the conditions of unfavorable price situation on world commodity and markets, reducing revenues to the National Fund of the country, the problem of optimal organization of transfers from the Fund to the republican budget. The natural advantage of Kazakhstan has identified particularly in the development of the national economy and the creation of a national fund, which mobilized surplus of export proceeds from the sale of minerals. Over the years the development of the mining industry of Kazakhstan's steel industry has determined the development of the whole country. The global crisis has increased the need for replenishment of the state budget of the country and the National Fund, the effectiveness of their use. At the same time, the prevailing trend in the country to reduce the mineral base and deterioration of ecological conditions that occur in connection with the growth of resource extraction are not always accompanied by the growth of foreign investments and compliance with established foreign investors tax regimes. The observed depletion of resources necessitates their effective use, including the expense of deeper industrial processing and preservation for future generations. Several measures to improve the process of mutual replenishment of the National Fund and the national budget in crisis and gradual withdrawal of the domestic economy of a difficult crisis situation are proposed. It is an analytical overview of the history of creation and development fund for future generations of Kazakhstan.

Key words: National Fund, mineral raw materials complex, oilreserves, national budget, transfers, fund for future generations, economic diversification.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ БЮДЖЕТТЕН ТЫС ҚОРЛАРДЫҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Андатпа

Мақалада бюджеттен тыс қорлардың, соның ішінде фискалдық тұрақтылығына, сондай-ақ болашақ ұрпақтар арасында табиғи байлықтарды бірыңғай бөлуге ықпал ететін Ұлттық қормен құрылған әлеуметтік-экономикалық дамуының рөлі қарастырылады. Сонымен қатар белгі бір әлеуметтік топтар үшін бюджеттен тыс қорлар ұлт пайдасына табысты қайта бөлу әдістерінің бірі болып табылады. Мемлекет өз іс-шараларын қаржыландыру үшін бизнесмендер мен кәсіпкерлердің табыс қаражаттарының бір бөлігін Ұлттық қорға жұмылдырады. Қазақстан Республикасында бюджеттен тыс қорлар екі негізгі топқа бөлінеді: әлеуметтік қорлар және экономикалық мақсаттағы қорлар. Сонымен қатар екі маңызды мәселені анықтайтын бюджеттен тыс қорлар қарастырылады: экономиканың басым секторларын қосымша қаражатпен қамтамасыз ету мен тұрғындардың әлеуметтік қызметін кеңейту мәселелері айтылады. Құрылған мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар қаржылық ресурстарды тиімді қолдану үшін қажет. Бюджеттен тыс әлеуметтік қорлардың ерекшелігі – бұл табыстың нақты көздерін тағайындау және өз ресурстарын қатаң түрде мақсатты пайдалану. 2016 жылдың соңында Ұлттық қор қаражаттарын басқарудың жаңа тұжырымдамасы қабылданды. Онда 2020 жылға трансферт өлшемін қысқарту көзделеді. 2018 жылдан бастап үш жылдық бюджетке трансферттерді біртіндеп азайту көзделеді. Сондықтан Ұлттық қордың қаржылық құралдарын пайдалануды неғұрлым оңтайлы түрде қарау керек. Ұлттық қордан трансферттерді қысқарту мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерінің орындалуына ешқандай зиян келтірмейді. Ұлттық қор құралдарын оңтайлы пайдалануды жетілдіру бойынша ары қарай жұмыстар жүргізіледі.

Тірек сөздер: бюджеттен тыс қорлар, Ұлттық қор, фискалдық саясат, ұлттық табыс, әлеуметтік қорлар, инвестициялық қорлар, жалпы ішкі өнім.

Мақалада Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында бюджеттен тыс қорлардың атқаратын рөлі, Қазақстанның фискалдық тұрақтылығына ықпал ететін Ұлттық қордың құрылуы және қорда қаражаттарды жинақтау ұрпақтар арасында табиғи байлықтарды бірыңғай бөлу қағидатына сай келетіндігі қарастырылады. Бюджеттен тыс қорларды пайдалануда мемлекет белгілі бір тұрғындардың әлеуметтік топтары пайдасына ұлттық табысты қайта бөлу әдістерінің бірі болып табылады. Мемлекет өз іс-шараларын қаржыландыру үшін бизнесмендер мен кәсіпкерлердің табыс қаражаттарының бір бөлігін қорға жұмылдырады. Қазақстанда бюджеттен тыс қорлар екі негізгі топқа бөлінеді: әлеуметтік қорлар; экономикалық мақсаттағы қорлар.

Сонымен қатар бюджеттен тыс қаражаттар екі маңызды мәселені шешеді: экономиканың басым секторларын қосымша қаражатпен қамтамасыз ету мен тұрғындардың әлеуметтік қызметін кеңейту мәселелері айтылады. Мемлекетке бюджеттен тыс қорларды құру өзінің қаржылық ресурстарын тиімді қолдану үшін қажет. Бюджеттен тыс әлеуметтік қорлардың ерекшелігі – өздерінің артынан кіріс көздерін нақты тағайындау және өз қаражаттарын қатаң түрде мақсатты пайдалану қажеттілігі де қарастырылады.

2016 жылдың соңында Ұлттық қор қаражаттарын басқарудың жаңа тұжырымдамасы шықты. Онда 2020 жылға 2,0 трлн теңге көлеміне дейін азайту көзделіп немесе 2018 жылдан 2,8 трлн теңге, 2019 жылдан 2,3 трлн теңге, 2020 жылға 2,0 трлн теңге көлемінде болады деп қарастырылуда. 2018 жылдан бастап үш жылдық бюджетке трансферттерді біртіндеп азайту көзделеді. Сондықтан Ұлттық қордың қаржылық құралдарын пайдалануды неғұрлым оңтайлы түрде қарау керек. Осы себептен Ұлттық қордан трансферттерді қысқарту мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерінің орындалуына ешқандай зиян келтірмейді. Болашақта Ұлттық қор құралдарын оңтайлы пайдалануды жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізіледі. Ұлттық қордан алынатын трансферттерді қысқарту біртіндеп іске асырылады.

Қорытындыда бюджеттен тыс қорлар Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің бір бөлігі болып табылады және әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпалының маңыздылығы, бірқатар ерекшеліктермен анықталатындығы айтылады.

Тірек сөздер: бюджеттен тыс қорлар, Ұлттық қор, фискалдық саясат, ұлттық табыс, әлеуметтік қорлар, инвестициялық қорлар, жалпы ішкі өнім, негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторлар.

Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық дамуды нығайтуға байланысты табиғи ресурстардан түсетін табыс макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін маңызды құрал болып табылады. Табиғи ресурстар мемлекет меншігіне жатады және олардың Қазақстан Республикасының экономикасы үшін маңызы зор. Табиғи ресурстарды басқару Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқарудың жалпы механизмінің ажырамас бір бөлігі. Табиғи ресурстар экономиканың өсуін, сыртқы экономикалық және саяси байланыстарды қамтамасыз ету үшін Қазақстан Республикасының маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Олар қазіргі және болашақ ұрпақтың игілігіне пайдаланылуы тиіс.

Бұл жағдайға біз Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын құру арқылы қол жеткіздік. Осы Қордың қаражатын жинақтау, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ететіндігі бәрімізге белгілі.

Бюджеттен тыс қорлар мемлекеттің белгілі бір әлеуметтік сұранысын қаржыландыру мен оны жұмсау барысында қаржылық қорларды қолдану мен қайта бөлудің бір түрін қарастырады. Бюджеттен тыс қорлар қаржылық нарықтың инвесторлары мен қатысушылары бола алады, себебі біріншіден, қаржылық қорларды қолдану көбіне олардың пайда болу уақытымен сай келмейді, екіншіден, инвестициядан түскен пайда сол немесе басқа қордың қаржылық қайнар көзі болып табылады.

2015–2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саясаты 2014 жылғы 17 қаңтардағы Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында анықталған «Қазақстан жолы–2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» саясаты шараларын жүзеге асыруға бағытталатын болады.

Орта мерзімді кезеңде аталған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі мақсаты – бұл Қазақстан Республикасының дамуының жаңа курсын әзірлеудің жалғасы, өндірістегі және адами капиталдағы инвестицияны, табыстың тұрақты өсуінің темпі есебінен, экономиканың өсуін сапалы және тиімді қамтамасыз ету. Осыған байланысты Елбасы өзінің Жолдауында Ұлттық қор қаражатын тиімді пайдалануды тапсырған болатын [1].

Сонымен, Қазақстанда балама ретінде мұнайдан түсетін қаражатты халық арасында бөлу мүмкіндіктері қарастырылған. Алайда, бірқатар төменде көрсетілген себептер бойынша бұл қазіргі уақытта қолайлы емес болғандықтан іс жүзінде анық емес болып отыр.

Біріншіден, елге мұнай долларының шамадан тыс ағыны ақша массасының артуына, инфляцияның өршуіне, ұлттық валютаны нығайтуға әкеп соқтырады. Бұл отандық өнім өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді және арзан шетелдік өнімге деген сұранысты ұлғайтады.

Екіншіден, мұнай бағасы күрт төмендеген жағдайда мемлекет ақша қаражатының тапшылығын тартады және әлеуметтік төлемдер бойынша тиісті деңгейде төлем жасау қабілеті әлсірейді. Ұлттық қордың құрылуы Қазақстанның фискалдық тұрақтылығына ықпал етеді және Қорда қаражатты жинақтау ұрпақтар арасында табиғи байлықтарды біртекті бөлу қағидатына сай келеді.

Қазақстанда бюджеттен тыс қорлар екі негізгі топқа бөлінеді:

- 1) әлеуметтік қорлар;
- 2) экономикалық мақсаттағы қорлар.

Қазақстанда әлеуметтік бюджеттен тыс қорларға мынадай қорлар жатады: жинақтаушы зейнетақы қорлары мен Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры, ал экономикалық мақсаттағы қорларға жататындар: Ұлттық инновациялық қорлар, Қазақстанның инвестициялық қоры, «ДАМУ» қоры, ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры, Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры жұмыс істеуде 1-суреттен көреміз (б. 90) [2].

Сурет 1 – Қазақстанда бюджеттен тыс қорлардың құрылымы [2]

Осылайша, бюджеттен тыс қорлар – белгілі бір тұрғындардың әлеуметтік топтары пайдалануға мемлекет ұлттық табыстың қайта бөлудің әдістерінің бірі. Мемлекеттік өз шараларын қаржыландыру үшін халықтың табыс қаражатының бір бөлігін қорға жұмылдырады.

Бюджеттен тыс қаражаттар мынадай екі маңызды мәселелерді шешеді: экономиканың басым секторларын қосымша қаражатпен қамтамасыз ету мен тұрғындардың әлеуметтік қызметін кеңейту. Мемлекетке бюджеттен тыс қорларды құру өзінің қаржылық ресурстарын тиімді қолдану үшін қажет.

Бюджеттен тыс әлеуметтік қорлардың ерекшелігі – өздерінің артынан кіріс көздерін нақты тағайындау және, әдетте, өз қаражаттарын қатаң түрде мақсатты пайдалану. Бюджеттен тыс мемлекеттік қорлар пайда болу тарихы жағымсыз жариялылық алған мемлекеттік қызметтің арнайы түрлерінің дамуына байланысты.

Әдеттегідей, бұл қысқа уақыт аралығында арнайы табыспен қамтылған уақытша сипаттағы операциялар болды. Бұл жағдайда арнайы қорлар немесе шоттар бірыңғай мемлекеттік бюджеттен әлдеқайда бұрын пайда болды. Арнайы қорлар және шоттардың саны мен тізімі тұрақты болған жоқ, сол кезде бір шоттар ашылып, басқалары жабылып отырды.

Жалпы, мемлекет алдында тұрған, әсіресе, оның іскерлік қызметінің пайда болуы мен кеңейуі нәтижесінде, жаңа міндеттер мен функциялардың туындауына байланысты осындай қорлардың саны мен көлемінің ұлғаю үрдісі байқалады.

Көптеген қорлар белгілі бір қаржылық қолайсыздықтарды туғызды – кейбір қорларда қаражат жетіспесе, ал басқа қорларда артық болды және оларды басқару қосымша шығындарды талап етті. Осы шоттар мен қорлар Парламентпен бекітілуге тиіс емес болғандықтан, үкімет солар арқылы өткен қаражаттарды мүлдем бақылаусыз қолдана алды.

Бюджет шығындарын қаржыландыру үшін Ұлттық қордың құралдары мұнай кірістерінің жинақтауды қамтамасыз ететін шектеулі көлемде қолданатын болады. ЖІӨ-ге Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының көрсеткіштерін 1-кестеге сәйкес айтып өтейік. ЖІӨ көлемі соңғы жылдары айтарлықтай өзгеруде, атап айтсақ 2014 жылы 39 675,9 млрд теңге, өткен 2013 жылмен салыстырғанда 10,0%-ға артқан.

Ал 2015 жылы ЖІӨ 40 884,6 млрд теңгені құрағандығын көреміз. Сәйкесінше, Ұлттық қордың түсімдері де артуда, 2014 жылы 5 366,0 млрд теңгені құраса, 2015 жылы 11 793,0 млрд теңгені құрап, өткен жылдармен салыстырғанда орта есеппен 119,8%-ға артқан. Сәйкесінше,

ЖІӨ-ге пайыздық үлесі де өз кезегінде артқандығын байқап отырмыз. 2014 жылы 13,5%-ды құраса, ал 2015 жылы 28,8%-ды құраған. Есепті жылдың соңындағы Ұлттық қордағы құралдар көлемі соңғы жылдары артқан. 2014 жылы 16 429,2 млрд теңгені құрап, ЖІӨ-ге үлесі 41,4% болса, 2015 жылы 63,0%, яғни 2014 жылмен салыстырмалы түрде алсақ 2014 жылы 152,1%-ды құрап немесе 52,1%-ға өскен. Бұл көрсеткіштер Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының оң нәтижелілігін білдіреді.

Демек, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуында бюджеттен тыс қорлардың атқаратын рөлінің аса маңыздылығы байқалады.

Кесте 1 – ЖІӨ-ге ҚР Ұлттық қорының негізгі көрсеткіштері, млрд теңге

Көрсеткіштер	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
ЖІӨ	21 815,0	28 243,7	31 015,6	35 999,1	39 675,9	40 884,6
Ұлттық қорға түсімдердің барлығы	2 407,7	3 432,0	3 751,8	3 834,3	5 366,0	11 793,0
ЖІӨ-ге %	11	12,4	12,3	11,4	13,5	28,8
Есепті жылдың соңындағы Ұлттық қордағы құралдар	5 704,44	7 988,35	10 446,53	12 869,8	16 429,2	25 755,0
ЖІӨ-ге %	26,1	28,2	33,6	35,7	41,4	63,0
Ескертпе – ҚР Ұлттық банктің жылдық есері бойынша автормен құрылған [3].						

2016 жылы Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына 1 555 827 779 мың теңге келіп түскен, олардың 1 130 056 792 мың теңгесі мұнай-газ секторы ұйымдарынан тікелей салықтар түсімдерінен (жергілікті бюджетке есептелетін салықтардан бөлек), оның ішінде 7 867 789 мың теңге Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорының сәйкес шотына кезекті айырбастау/қайта айырбастау операцияларын жүргізу жолымен шетелдік валюта түрінде келіп түскен; мұнай-газ секторындағы ұйымдармен жүргізілетін операциялардан басқа да түсімдер (жергілікті бюджетке түсетін салықтарды қоспағанда) – 16 676 573 мың теңге және ауылшаруашылық маңыздағы жер учаскелерін сатудан түскен түсімдер – 834 978 мың теңге [3].

Ал осы түсімдердің пайдалануына келер болсақ, 2014 жылы Ұлттық қор қаражаттары 2,0 трлн теңге пайдалануға мынадай мақсаттарға жұмсалған: кепілдік трансферттер 1,5 трлн теңге, мақсатты трансферттер 475,0 млн теңге, басқадай шығыстар 8,7 млрд теңгені құраған. 2015 жылы Ұлттық қор қаржысының пайдалануы 2,5 трлн, 2016 жылы 2,8 трлн теңгені құраған.

Талдау жасап отырған кезеңде Ұлттық қордың түсімдері мен пайдалануға берілген қаражаттар көлемі жылдан-жылға өсуде. Ұлттық қордың түсімдерінің жылдан-жылға артуы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының оң нәтижелі екендігін көрсетеді.

Осы ретте ҚР Ұлттық экономика министрі Т. Сүлейменовтың айтуынша, 2016 жылдың соңында Ұлттық қор қаражаттарын басқарудың екі негізгі міндетті көздеген жаңа тұжырымдамасы шықты.

Ол біріншіден, трансферттерді АҚШ валютасымен есептеуді тоқтатып, тек ұлттық теңгемен есептеуді көздейді, себебі доллармен есептеген кезде ел экономикасына құбылмалы доллар бағамының өзгеруі кезінде теріс нәтиже беруі, екіншіден, болашақта 2020 жылға дейін 2,0 трлн теңге көлеміне азайту көзделіп отыр, яғни 2018 жылдан 2,8 трлн теңге, 2019 жылы 2,3 трлн теңге, 2020 жылы 2,0 трлн теңге болады деп қарастырылуда.

2018 жылдан бастап үшжылдық бюджетке трансферттерді біртіндеп азайту көзделеді. Сондықтан Ұлттық қордың қаржылық құралдарын пайдалануда неғұрлым оңтайлы түрде қарау керек.

Осы себептен Ұлттық қордан трансферттерді қысқарту мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерінің орындалуына ешқандай зиян келтірмейді. Болашақта Ұлттық қор құралдарын оңтайлы пайдалануды жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізіледі. Ұлттық қордан алынатын трансферттерді қысқарту біртіндеп іске асырылады.

Одан басқа, Ұлттық қордың және бюджеттің теңдестіруін қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттің бюджеттік саясаты болашақта мыналарға бағытталатын болады:

- ◆ 2020 жылға мұнай тапшылығын қысқарту, ЖІӨ-ге 2,8%;
- ◆ ағымдағы шығындарды қаржыландыру үшін Ұлттық қордың құралдарын пайдалануды қысқарту.

Сонымен қатар көптеген шешілмеген әлеуметтік проблемаларға ҚР ҰҚ игілігі үшін ел экономикасынан айтарлықтай қаражат бөлінген. Осыған байланысты 2014 жылғы 11 қарашадағы Елбасының «Нұрлы жол – болашаққа жол» Жолдауын жүзеге асыру мақсатымен жалпы ұлттық жоспармен жетілдіруге арналған шаралар қарастырылған болатын [1].

Бұл шаралардағы жалпы ұлттық жоспарды құрудағы мақсат – мемлекетіміздің және тұрғындардың әлеуметтік жағдайын әл-ауқатын арттыру, экономикалық өсуді жылдамдату бағытына арналады.

Оның ішінде ең негізгі проблема «2015–2016 жылдары ҚР Ұлттық қорынан мақсатты трансферттер бөлу туралы» Елбасының Жарлығы бойынша Ұлттық қордан жыл сайын 3 млрд АҚШ долларына дейін мынадай мақсаттарға қаражат бөлу ұйғарылған [4]:

- 1) транспорттық-логистикалық инфрақұрылымды дамытуға;
- 2) туризм үшін инфрақұрылымды және индустриалдық инфрақұрылымды дамытуға;
- 3) энергетикалық инфрақұрылымды дамытуға;
- 4) жылумен жабдықтау және су жүйелерін және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық инфрақұрылымын жаңғыртуға;
- 5) тұрғын-үй инфрақұрылымын нығайтуға;
- 6) әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға;
- 7) іскерлік-белсенділікті және кәсіпкерлікті қолдауға.

Одан басқа Елбасының ҚР Ұлттық қорын басқару кеңесіне «2015 жылға ҚР Ұлттық қорынан мақсатты трансферттер бөлу туралы» екінші траншты бөлуге ҚР Ұлттық қорынан 500 млрд теңге көлемінде мынадай мақсаттарға қаражаттар бөлініп пайдаланылған:

- 1) 100 млрд теңге жеңілдікпен несиелендіруге: қызмет көрсету саласындағы және өнеркәсіп өнірушілерге қызмет көрсетушілерге жататын ШОБ субъектілеріне, сонымен қатар жұмыс істеп тұрған кәсіпорынның қуаттылығын көтеру үшін айналым құралдарын толықтыруға; өнеркәсіп өндірумен айналысатын ірі кәсіпкерлік субъектілеріне;
- 2) 250 млрд теңге проблемалық несиелер Қорына қосымша капиталдандыруға;
- 3) 81 млрд теңге – арнайы экономикалық аумақтардағы «Ұлттық индустриалдық мұнай-химиялық технопаркi» және «Хоргос – Восточные ворота» құрылыс объектілерінің инфрақұрылымына;
- 4) 40 млрд теңге – ЭКСПО–2017 құрылыс кешенін жалғастыруға;
- 5) 29 млрд теңге – Астана қаласы аэропортының ұшу-қону аймағын қайта құрылымдау және жаңа терминал құрылысына [4].

Осы жоғарыда аталған Ұлттық қордан бөлінген қаражаттарды тиімді және мақсатты пайдалану жұмыстарын іске асыруды ҚР Үкіметі мен ҚР Ұлттық банк қызметіне жүктелген. Осы негізде Ұлттық қор қаражаттары елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына, экономиканы тұрақтандыруға байланысты қаржылай іс-шаралар іске асырылып отырғандығын көрсетеді. Сонымен қатар Ұлттық қордың негізгі мақсаты болашақ ұрпақ үшін қаржылық ресурстарды жинақтау құралдар бойынша жинақтарды қалыптастыру және әлемдік шикізат нарықтарындағы ахуалдан республикалық бюджет тәуелділігін азайту болып табылады.

Қорыта келе, бюджеттен тыс қорлар Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің бір бөлігі болып табылады және әлеуметтік-экономикалық дамуға ықпалының маңыздылығы төмендегідей бірқатар ерекшеліктермен анықталады:

- ♦ билік және басқару органдарымен жоспарланған және әлеуметтік-экономикалық дамуға оң ықпалын тигізетін қатаң мақсатты бағытының болуы;
- ♦ бюджеттен тыс қорлардың қолма-қол ақшасы бюджетке енгізілмеген мемлекеттік шығыстарды, яғни оның ішінде негізгі басым сфера әлеуметтік саланы қаржыландыру үшін пайдаланылады;
- ♦ бюджеттен тыс қорлардың ақшалай ресурстары мемлекеттің меншігінде болады, олар мемлекеттік бюджеттің құрамына кірмейді, сонымен қатар басқа қорлар сияқты басқадай мақсаттарға алып қоюға жатпайды, заңмен тікелей қарастырылмаған, әлеуметтік-экономикалық дамуға қажетті мақсатты қаржыландыруға бағытталған болуы тиіс;

♦ бюджеттен тыс қорлардың қаражаттарын бөлу Үкіметтің немесе арнайы уәкілетті органның, яғни бюджеттен тыс Қор Басқармасының тапсырмалары бойынша жүзеге асырылады.

Жалпы, Ұлттық қордың қаражаттарын бөлу ашықтығына жету үшін республикалық бюджет арқылы бағытталуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халыққа Жолдауы. – Астана, 2014.

2 Құлпыбаев С., Ынтықбаева С.Ж., Мельников В.Д. Қаржы: оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 784 б.

3 ҚР Ұлттық банктің жылдық есебі, 2015.

4 «2015–2016 жылдары ҚР Ұлттық қорынан мақсатты трансферттер бөлу туралы» Елбасының Жарлығы. – Астана, 2015.

Аннотация

В статье рассматривается роль социально-экономического развития внебюджетных фондов, в том числе созданного Национального фонда, которые способствуют фискальной стабильности, а также равномерному распределению природных ресурсов между будущими поколениями. Кроме того, внебюджетные фонды для определенных социальных групп являются одним из методов перераспределения доходов в пользу нации. Чтобы финансировать собственные мероприятия, государство мобилизует часть прибыли бизнесменов и предпринимателей в Национальный фонд. В Республике Казахстан внебюджетные средства делятся на две основные группы: социальные фонды и фонды экономического назначения. Также рассматриваются внебюджетные фонды, которые отвечают на два важных вопроса: выделение дополнительных средств для приоритетной отрасли экономики и для расширения социальных услуг. Созданные государственные внебюджетные фонды необходимы для эффективного использования финансовых ресурсов. Отличие внебюджетных социальных фондов – это назначение реальных источников дохода и строгое целевое использование собственных ресурсов. В конце 2016 г. была принята новая концепция управления Национальным фондом, которая предусматривает сокращение размера трансферта в 2020 г. Начиная с 2018 г. в трехлетний бюджет будет заложено постепенное снижение трансферта. Поэтому необходимо более рационально относиться к использованию средств Национального фонда. Сокращение трансферта из Национального фонда не окажет влияния на выполнение социальных обязательств государства. Будет проводиться дальнейшая работа по совершенствованию рационального использования Национального фонда.

Ключевые слова: внебюджетные фонды, Национальный фонд, фискальная политика, национальный доход, социальные фонды, инвестиционные фонды, валовой внутренний продукт.

Abstract

The article discusses the role of socio-economic development of the extra-budgetary funds, including the creation of the National Fund promotes fiscal stability, as well, in accordance with the principle of a uniform distribution of natural resources among future generations. In addition, extra-budgetary fund for certain social groups is one of the methods of income redistribution in favor of the nation. To finance its own activities the state mobilizes the people of the finance income on the fund. In the Republic of Kazakhstan extra-budgetary funds are divided into two main groups: social funds; funds of economic purpose. Extra-budgetary funds which meet two important issues are considered: the allocation of additional funds for the priority sectors of the economy and the expansion of social services. Creation of state budget funds necessary for the effective use of financial resources. The difference between the extra-budgetary social funds is the appointment of the real sources of income, and carefully targeted use of its own resources. At the end of 2016 it adopted a new National Fund management concept, which aims to reduce the transfer size in 2020. Since 2018 the three-year budget will incorporate a gradual decrease of the transfer. Therefore, a more rational attitude to the use of the National Fund. Reduction of transfer from the National Fund will have no effect on the fulfillment of social obligations of the state. Further efforts to improve the rational use of the National Fund will be made.

Key words: extra-budgetary funds, the National Fund, Fiscal policy, national income, social funds, investment funds, gross domestic product.

Р.К. СЕРКЕБАЕВА,¹

К.Э.Н., доцент.

А.О. ЖАГЫПАРОВА,¹

К.Э.Н., доцент.

Университет «Туран-Астана»¹

НАЛОГОВАЯ НАГРУЗКА КАК ФАКТОР РОСТА ДОХОДА ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Не существует идеального уровня налогообложения, который устраивал бы всех участников этого процесса. При оптимизации уровня налоговой нагрузки налогоплательщики могут оптимизировать только величину налогооблагаемой базы, сами налоги не могут рассматриваться в качестве объекта налоговой оптимизации. Функция налоговых органов сводится к выработке грамотного налогового администрирования, к разработке и утверждению критериев оценки степени риска и определения среднеотраслевых значений коэффициента налоговой нагрузки по видам деятельности налогоплательщиков. В Казахстане в отличие от западных государств более высокую налоговую нагрузку несут предприятия промышленности и на практике предприятия производственного сектора постоянно испытывают недостаток оборотных средств, особенно при уплате косвенных налогов, таких, как НДС. В целом фискальная нагрузка понятна по содержанию и не вызывает сомнений, в то время как понятие «налоговая нагрузка» влияет на финансово-экономические показатели налогоплательщика, определяет его экономическое поведение и является предметом дискуссий среди предпринимателей и экономистов. Поскольку источником формирования налогооблагаемой базы выступает предпринимательская деятельность, различаются интересы экономических агентов, следовательно, неоднозначными и противоречивыми складываются оценки уровня налоговой нагрузки. Чем справедливее оценен уровень налоговой нагрузки по отраслям экономики и субъектам, тем эффективнее механизм налогового регулирования.

Ключевые слова: налоги, налоговая нагрузка, бюджет, экономика, налоговое регулирование.

Не существует идеального уровня налогообложения, который бы устраивал всех участников этого процесса. Изначально в развитии налогов формировались два принципа распределения налоговой нагрузки: принцип выгоды (полученных благ) и принцип «пожертвований» (платежеспособности).

Согласно принципу выгоды субъекты облагаются налогом пропорционально выгоде, которую они получают от предлагаемых государством общественных товаров в виде уплаты налогов, необходимых для финансирования этих товаров и услуг. В современной интерпретации это развитие государственного частного партнерства, когда государство предоставляет коммуникации заинтересованным отечественным предпринимателям, чтобы те могли производить конкурентоспособную продукцию и платить налоги в бюджет.

Согласно принципу «пожертвований» налоги как «пожертвования» должны быть приемлемы и соотнесены с уровнем конкретного дохода и благосостояния налогоплательщика, поскольку деньги, изъятые путем налогов у бедного, составляют большую жертву, чем изъятие у богатого. В силу определенных обстоятельств этот принцип в нашей стране не осуществлен в полной мере. Он не затронул единую ставку индивидуального подоходного налога (ИПН), установленную в размере 10% для всех категорий работников независимо от получаемых доходов. Следует при этом понимать, что при неисполнении доходной части бюджета государство может пересмотреть указанную ставку. Так, поступление налогов и платежей в государственный бюджет за 2015 г. было, например, ниже 2014 г., и в экономических кругах, обеспокоенных данной ситуацией, стали поднимать вопросы о реформировании индивидуального подоходного налога. Однако государство не спешит с этим решением, и мы согласны с такой позицией, поскольку таким образом правительство решает более глобальные задачи экономики, такие, как прозрачность прибыли предприятий и вывод из тени доходов граждан. Поэтому вопреки кризису государство следует выбранной ранее стратегии, направленной на проведение политики оптимальных налогов. Следовательно, рациональными и обоснованными должны складываться фискальная и налоговая нагрузки для субъектов хозяйствования и граждан страны.

Фискальная нагрузка показывает долю обязательных платежей, зачисляемых в бюджеты, и включает в себя такие элементы, как налоговые поступления, страховые взносы, таможенные пошлины и сборы, платежи при пользовании природными ресурсами, лицензионные сборы. В целом фискальная нагрузка понятна по содержанию и не вызывает сомнений, в то время как понятие налоговая нагрузка, которая влияет на финансово-экономические показатели налогоплательщика и определяет его экономическое поведение, является предметом дискуссий среди предпринимателей и экономистов. Поскольку источником формирования налогооблагаемой базы выступает предпринимательская деятельность, различаются интересы экономических агентов, следовательно, неоднозначными и противоречивыми складываются оценки уровня налоговой нагрузки. Чем справедливее оценен уровень налоговой нагрузки по отраслям экономики и субъектам, тем эффективнее механизм налогового регулирования.

Общим показателем оценки налоговой нагрузки для экономики в целом служит уровень налоговой нагрузки в валовом внутреннем продукте страны. На начало 2015 г. этот показатель составлял 11,8%, в то время как казахстанские экономисты пришли к пониманию, что максимальный уровень налоговой нагрузки не должен превышать 30,7% налоговых поступлений для фискальной функции и 25,8% ВВП для производственной функции [1]. Получается, что уровень налоговой нагрузки в Казахстане далек от современных стандартов и требует корректировки. Например, этот показатель в странах развитых экономик составляет от 30% и выше.

Если рассмотреть структуру налоговых поступлений, то в среднем от 25 до 40% федерального бюджета этих стран составляют налоги с физических лиц. Считается, что заработная плата по мере развития производства всегда растет быстрее, чем прибыль, следовательно, персональные налоги имеют тенденцию к росту относительно других налогов и перенос налоговой нагрузки на физические лица способствует росту заработной платы, более четкому налоговому администрированию, дает стимул для развития юридических лиц, а также повышает ответственность властей перед своими гражданами. В этих странах обеспечиваются более высокие стандарты жизни.

Таблица 1 – Среднеотраслевое значение коэффициента налоговой нагрузки (КНН) для юридических лиц и индивидуальных предпринимателей в Казахстане на 2015 г.

Код	ОКЭД	КНН по ЮЛ, %	КНН по ИП, %
А	Сельское хозяйство, охота и лесоводство	6,4	9,3
В	Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	13,2	15,2
Е	Водоснабжение	9,5	11,2
Ф	Строительство	7,7	8,6
Г	Оптовая и розничная торговля	5,5	4,8
К	Финансовая и страховая деятельность	6,9	7,0
Л	Операции с недвижимым имуществом	11,8	8,7

Примечание – Источник: Комитет государственных доходов МФ РК.

В Казахстане, в отличие от западных государств, более высокую налоговую нагрузку несут предприятия промышленности, и на практике предприятия производственного сектора постоянно испытывают недостаток оборотных средств, особенно при уплате косвенных налогов, например, НДС. Уплата НДС в определенной мере отвлекает собственные денежные средства, связанные со сбытом и реализацией продукции.

Низкая налоговая нагрузка в сфере малого бизнеса до определенного времени носила политический характер, предоставляя возможность развивать предприимчивость граждан, сглаживать социальную напряженность. Со временем уже экономическая составляющая становится приоритетной. Именно малое предпринимательство в силу большей мобильности в условиях кризиса является надежным источником пополнения местных бюджетов, из чего следует необходимость более равномерно организовывать поступление налогов по секторам и хозяйствующим

щим субъектам, а также смещать акцент в организации налоговых потоков из производственной сферы в сферу услуг и торговли. Одной из мер может стать выведение из тени неучтенных налогоплательщиков.

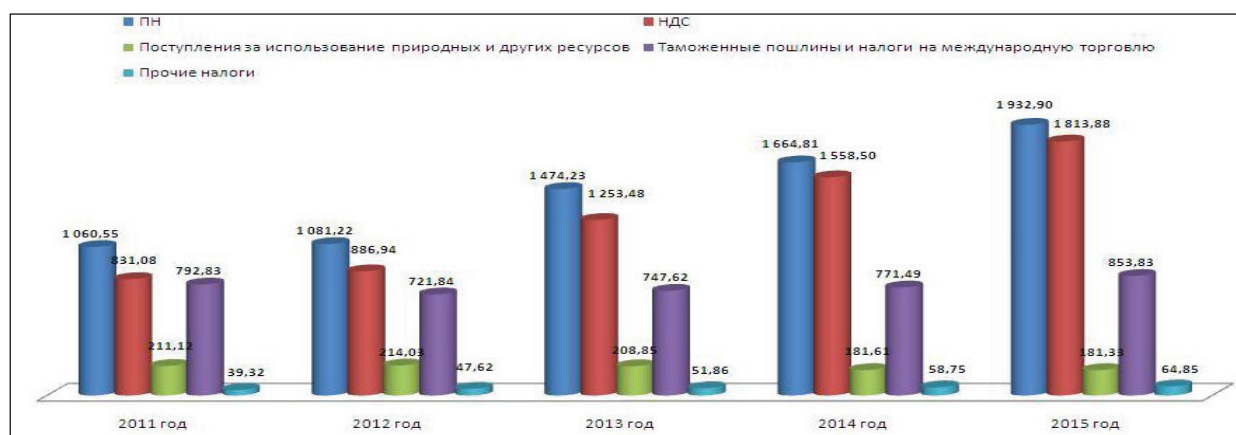

Рисунок 1 – Динамика и структура налоговых поступлений в республиканский бюджет с 2011 по 2015 гг. (млрд тенге)

Примечание – Источник: Комитет государственных доходов МФ РК.

В структуре налоговых поступлений в республиканский бюджет значительна доля подоходного налога (налога на прибыль) и НДС. Ставки подоходного налога во всех странах мира, в том числе и в Казахстане, по сравнению с другими видами налогов наиболее высокие. Подоходный налог рассматривается как налог на отдачу от капитала, инвестированного в корпоративный сектор, плюс корпоративный налог является налогом на дополнительную отдачу от инвестиций, скорректированную на риск, поэтому уплата подоходного налога во всем мире является финансово обременительной для налогоплательщика с точки зрения его материальных интересов.

НДС, в отличие от корпоративного подоходного налога, является косвенным многоступенчатым налогом зачетного типа, служит формой изъятия в бюджет части добавленной стоимости, созданной на всех стадиях производства и реализации продукции, от сырья до предметов потребления.

Несмотря на трудоемкость взаимозачетных обязательств по НДС, выделение добавленной стоимости в каждом звене производства и реализации позволяет корректировать элементы цены товара, побуждает всех участников процесса снижать издержки, в итоге упрощается задача макроэкономического прогнозирования и регулирования у государства. В процессе расчета НДС государство получает сведения о темпах оборачиваемости промышленного и торгового капитала и сохраняет возможность воздействия на все стадии воспроизводства.

Задача замены НДС на налог с продаж объективно требует серьезной подготовительной работы. Прежде всего это касается вопросов взаимозачета НДС со странами-участницами ЕАЭС, которые этот налог отменять не собираются.

Таблица 2 – Налоговая нагрузка по видам налогов в разрезе отдельных отраслей экономики

Наименование	Кол-во налогоплательщиков	Совокупный КНН по отрасли	КНН по КПП*	КНН по НДС на ТВП*	КНН по ИПН*	КНН по СН*	КНН по налогам недропользователей
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	3 664	3,6	0,5	1,1	0,9	0,4	0,0

Продолжение таблицы 1

Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	931	32,6	13,5	0,1	0,4	0,3	17,4
Водоснабжение	659	8,9	0,6	3,3	1,5	1,2	0,3
Строительство	12 076	5,2	1,3	2,3	0,7	0,5	0,0
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов	25 527	3,5	0,8	0,5	0,2	0,2	0,0
Информация и связь	1 955	13,3	3,8	5,0	1,3	1,0	0,0
Финансовая и страховая деятельность	2 635	3,0	1,9	0,2	0,5	0,3	0,0
Операции с недвижимым имуществом	5 535	8,1	1,5	2,6	1,0	0,8	0,0
Деятельность домашних хозяйств по производству товаров для собственного потребления	1	2,2	0,8	0,8	0,3	0,2	0,0
Примечание – Источник: Комитет Государственных доходов МФ РК, 2013 г.							

Основное количество налогоплательщиков сосредоточено в следующих отраслях.

В секторе «Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов» – 25,5 тыс., совокупный уровень налоговой нагрузки – 3,5%, коэффициент налоговой нагрузки по КПП – 0,8, НДС – 0,5, ИПН – 0,2.

В строительстве зарегистрировано 12,0 тыс. налогоплательщиков. Совокупный уровень налоговой нагрузки составляет 5,2, коэффициент налоговой нагрузки по КПП, НДС и ИПН – соответственно 1,3; 2,3; 0,7.

В отрасли «Сельское хозяйство, охота и лесоводство» зарегистрировано 3,6 тыс. налогоплательщиков. Совокупный уровень налоговой нагрузки в них составляет 3,6%, коэффициент налоговой нагрузки по КПП, НДС и ИПН – соответственно 0,5; 1,1; 0,9.

Из числа основных отраслей наибольший уровень КНН по отрасли зафиксирован в горнодобывающей промышленности и разработке карьеров – 32,6%, в основном за счет специальных налогов и платежей недропользователей – 17,4%, корпоративного подоходного налога – 13,5%.

В отрасли «Информация и связь» совокупный уровень налоговой нагрузки – 13,3%, в основном за счет НДС на товары внутреннего производства – 5,0%.

Через уровень налоговой нагрузки реализуются такие принципы организации налогов, как справедливость и определенность, последний начинается с определения налогового поля – перечня налогов, которые организация должна перечислить в бюджет, их прогнозных величин и сроков выплат.

Данные принципы были реализованы в методике исчисления коэффициента налоговой нагрузки [2]:

$$\text{КНН} = \text{Н и ОП/СГД} \times 100\%,$$

где КНН – коэффициент налоговой нагрузки налогоплательщика (налогового агента);

Н и ОП – сумма исчисленных и (или) начисленных за календарный год налогов и других обязательных платежей в бюджет, за исключением:

- ♦ корпоративного и индивидуального подоходного налогов, удерживаемых у источника выплаты;
- ♦ налога на добавленную стоимость и акцизов, уплаченных при импорте товаров;
- ♦ налога на добавленную стоимость в случае, если по итогам календарного года общая сумма налога, подлежащая уплате в бюджет и (или) являющаяся превышением, сложилась с отрицательным значением;

СГД – сумма совокупного годового дохода юридического лица без учета корректировок и дохода индивидуального предпринимателя, полученная совокупно за отчетный налоговый период.

Ранее налоговая нагрузка определялась отношением суммы всех начисленных налогов и других обязательных платежей в бюджет к объему реализации продукции (работ, услуг). Интерес при этом вызывает то, как отдельные экономисты трактовали недоработки данной методологии [3]. Среди недостатков были отмечены следующие: в совокупность налоговых платежей, соотносимых с выручкой предприятия, нельзя включать индивидуальный подоходный налог и отчисления в обязательные пенсионные фонды, поскольку плательщиками являются физические лица. Здесь следовало бы понимать, что ответственность за уплату ИПН и других отчислений полностью несут предприятия, а не сами работники; во-вторых, эти авторы акцентировали внимание на том, что данная методология не учитывает состав затрат в себестоимости продукции. Например, они аргументировали тем, что в материальном производстве большую часть себестоимости составляют материальные затраты и амортизационные отчисления, а на торгово-посреднических предприятиях, напротив, основную часть выручки составляет добавленная стоимость. Такое высказывание некорректно. Да, такие элементы материальных затрат, как сырье и материалы, в промышленном производстве учтены в себестоимости товара, и они немаленькие, а амортизационные отчисления могут частично использоваться как на погашение заработной платы, так и на погашение кредита. Выручка торговых компаний включает себестоимость (закупочную цену товаров) и добавленную стоимость. Да, товары приобретаются в готовом виде и эта продукция не учтена в добавленной стоимости торговой фирмы. Однако торгово-посреднические компании занимаются расфасовкой, упаковкой, сортировкой товаров, т.е. продолжают процесс производства в сфере обмена, а это ведет к удорожанию уже купленной продукции. При этом все внутренние затраты компаний (на выплату заработной платы, амортизацию, кредиты и т.д.), прибыль и налоги включаются в добавленную стоимость [4]. Поэтому структура затрат на торгово-посреднических предприятиях несильно отличается от состава затрат предприятий материального производства.

При оптимизации уровня налоговой нагрузки налогоплательщики могут оптимизировать только величину налогооблагаемой базы, сами налоги не могут рассматриваться в качестве объекта налоговой оптимизации, это вытекает из определения налога как «обязательного индивидуально безвозмездного платежа. Поэтому контрольная функция налоговых органов сводится к выработке грамотного налогового администрирования, к разработке и утверждению критериев оценки степени риска, а также к определению среднеотраслевых значений коэффициентов налоговой нагрузки (КНН) по видам деятельности налогоплательщиков. Оптимизация налогооблагаемого поля и снижение себестоимости продукции приводят к увеличению налоговых поступлений в бюджет, что позволяет правительству выполнять принятые социальные обязательства и финансировать принятые программы развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Есентугелов А. Стратегия процветания страны в условиях меняющегося мира. Уроки мирового кризиса и модернизация казахстанской экономики. – Алматы, 2011. – 400 с.
- 2 Об утверждении Правил расчета коэффициента налоговой нагрузки налогоплательщика (налогового агента): утв. приказом министра финансов РК 28 декабря 2015 г. № 691.
- 3 Ермекебаева Б., Казбекова Ж. Налоги как фактор повышения конкурентоспособности Казахстана // Вестник КазНУ. – 2016. – № 4. – С. 12.
- 4 https://ru.wikipedia.org/wiki/Добавленная_стоимость.
- 5 Серкебаева Р.К., Смагулова Р.У. Финансы: учебник. – Алматы: BOOKPRINT-C, 2014. – 320 с.
- 6 Сайт министерства финансов РК.

Аңдатпа

Осы үдерістің барша қатысушыларын қанағаттандыратын салық салудың мінсіз деңгейі жоқ. Салық жүктемесі деңгейін оңтайландыруда салық төлеушілер салық салудың негізінің тек мөлшерін ғана оңтайландыра алады, ал салықтың өзі салықты оңтайландырудың нысаны ретінде қарастырыла алмайды. Салық органдарының қызметі сауатты салықтық ұйымдастыруға, салық төлеушілер қызметі түрлері бойынша салық жүктеме коэффициентінің орта салалық белгілерін анықтауға және тәуекел деңгейінің бағалау критерийін бекітіп құрастыруға келтіріледі. Қазақстанның батыс мемлекеттерінен айырмашылығы, өнеркәсіп кәсіпорындары жоғары салықтық жүктемеге ие және өндірістік кешенде айналым құралдарының жетіспеушілігі әрқашан білінеді, әсіресе жанама салықтарды төлеуде, оның ішінде ҚҚС. Жалпы құрамы бойынша фискальдық жүктеме түсінікті және күмән тудырмайды, сол уақытта «салықтық жүктеме» түсінігі салық төлеушінің қаржы-экономикалық көрсеткіштеріне әсер етеді және оның экономикалық көзқарасын анықтайтын кәсіпкерлер мен экономистер арасындағы пікірталас пәні болып табылады. Өйткені салық салынатын базаны қалыптастыру көзі экономикалық агенттердің бағыты ерекшеленетін кәсіпкерлік қызмет болып табылады, демек салықтық жүктеме деңгейін бағалау бірегей емес және қарама-қайшы қалыптасады. Субъектілер және экономика салалары бойынша салықтық жүктеме деңгейі қаншалықты әділетті бағаланса, салықтық реттеу механизмі соншалықты тиімді.

Тірек сөздер: салықтар, салықтық жүктеме, бюджет, экономика, салықтық реттеу.

Abstract

In a priori, there is no ideal level of the taxation which would suit all participants of this process. When optimizing the level of tax burden, taxpayers can optimize only the amount of the tax base, taxes themselves cannot be regarded as an object of tax optimization. The function of the tax authorities is reduced to the development of a competent tax administration, to development and approval criteria for risk assessment and to determination of the industry average value of the coefficient of the tax burden by type of taxpayer activity. In Kazakhstan, unlike Western countries, industrial enterprises and, in practice, the manufacturing sector have having higher tax burden are constantly lacking of working capital, especially in the payment of indirect taxes like value added tax. Overall, the fiscal burden is clear in content and is also practically assured, while the concept of the tax burden, which affects the financial and economic indicators of a taxpayer and determines its economic behavior is a subject of discussions among entrepreneurs and economists. As business activity acts as a source of forming of a taxable basis, interests of economic agents, therefore, not unambiguously different and contradictory are estimates of level of the tax load. The more fairly the level of the tax load on industries of economy and subjects is estimated, the more effective the mechanism of fiscal regulation is.

Key words: taxes, tax load, budget, economy, fiscal regulation.

ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІ ҚАРЖЫ-ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ БАҒАЛАУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Андатпа

Мақалада бағалау жүргізілетін кәсіпорынға қаржылық есептіліктің әсері баяндалған. Есептілік ретінде өткен мерзімдегі кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметі нәтижелерін кешенді сипаттайтын қорытынды көрсеткіш жүйесі түсіндіріледі. Есептілікті құру есептік жұмыстың аяқтаушы кезеңі болып табылады. Қаржылық есептілік мақсаты пайдаланушыларға кәсіпорынның қаржылық жағдайы және оның қызметінің қаржылық нәтижесі туралы толық және сенімді ақпарат беру болып табылады. Қаржылық есептілік қатарына нағыз және әлеуетті инвесторлар, кредиторлар, жеткізушілер, сатып алушылар, қызметкерлер, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен қоғамдастық кіреді. Қаржылық есептілік басқару органдары жұмыстарын бағалау, оған берілген ресурстарға байланысты субъектілер міндеттері, ресурстарды бағалау, субъектінің болашақ ақша ағындарын бағалау, несиелерді беру бойынша шешімдерді және инвестициялық шешімдерді қабылдау үшін пайдалы ақпаратты құрайды. Қаржылық есептілік экономикалық сипаттамаларға сәйкес ауқымды категорияларды қоса отыра, операциялар мен басқа оқиғалардың қаржылық нәтижеліктерін бейнелейді. Бұл ауқымды категориялар қаржылық есептілік элементтері деп аталады. Бухгалтерлік баланстағы қаржылық жағдай бағасымен тікелей байланысты элементтер активтер, міндеттер және капитал болып табылады. Табыстар мен шығыстар есепте қаржы-шаруашылық қызметтің нәтижелерін бағалаумен тікелей байланысты элементтер болып табылады.

Тірек сөздер: инвестиция, стандарт, банкрот, актив, бухгалтерлік баланс, амортизация.

Кәсіпорынды бағалаудағы құнның жалпыға ортақ стандарттар бағалауға қойылатын талаптар жиынтығын білдіреді.

Кәсіпорынды бағалаудың төрт негізгі стандарты ажыратылады:

- а) негізделген нарықтық құн;
- ә) негізделген құн;
- б) инвестициялық құн;
- в) ішкі құн стандарты.

Негізделген нарықтық құн стандарты бизнесті бағалау кез келген потенциалды сатып алушы және бизнесті сатушы, кез келген инвестор үшін тең қол жетерлік ақпарат (мүлік туралы, нарықтағы ағымдық және болжамдық конъюктура туралы, іскерлік мүмкіндіктер туралы) негізінде жүргізілетінін білдіреді.

Негізделген құн стандарты бойынша бизнесті бағалау бизнестің нақты сатып алушысы мен сатушысы үшін тең қол жетерлік ақпарат негізінде жүзеге асырылады.

Инвестициялық құн стандарты бойынша бизнес нақты инвестордың ақпараттандырылуы мен іскерлік мүмкіндіктерінің негізінде ғана бағаланады. Ішкі құн стандарты бойынша бизнес тәуелсіз бағалаушының өз ақпараттары мен инвестордың іскерлік мүмкіндіктері туралы мәліметтері негізінде бағаланады [1].

Кәсіпорындар ресурстарының нарықтық құрылу үрдісі, олардың нарықтық айналымға кіруі, Қазақстандағы меншіктік қайта құрылымның жаңа кезеңімен тікелей байланысты. Бұл үрдістің тежелуіне әлде де түрлі операциялар жасағанда ресурстарды құндылық бағалаудың жоқтығы себеп болып отыр. Кәсіпорынның мүліктік және мүліктік емес әлеует құндылығының анықталуы, мемлекеттік немесе мемлекеттің қатысуымен, нарықтық инфрақұрылымның жүйесін құру қызметін бағалауға байланысты. Нарықтық бағалаудан кейін айналымға және жаңа бизнестің қалыптасуына негіз бола алатын кезеңдер қойылымы, кәсіпорындарды қайта құрумен, кәсіпкерліктің дамуымен, кәсіпорынның мүліктік және мүліктік емес ресурстарының қайта құрылымымен байланысты.

Кәсіпорын ресурстарының инфрақұрылымы кәсіпкерлік қызметтің бірқатар бағыттағы нарығын қалыптастырады. Ресурстардың айналымын қамтамасыз ететінін бағалау. Демек, сатушы мен сатып алушының арасындағы мәміленің болуы.

Кәсіпорын ресурстарын, бүгінгі уақыт шарттарына сай, шаруашылықты жүйемен басқару және адекватты құру мақсатында нарықтардың инфрақұрылымының пайда болуы мен бағалау қызметін жетілдіру, келесі негізгі жағдайларды қажет етеді.

Біріншіден, Қазақстан экономикасының мемлекеттік сектордағы елеулі үлесі, құрылымдық қайта құру үрдістерінің ұзақтығы мен күрделілігін объективті шарттайды.

Екіншіден, өнеркәсіпті қайта құру үшін инвестициялық ресурстарды тарту, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін жоғарылату мүмкіндігін арттырады. Сонымен бірге, меншік иесін ауыстыру жолымен ғана емес, меншік түріне тәуелді емес мүлікпен операциялар жолымен жүргізіледі. Бағалау мақсаты – кәсіпорынның нарықтық құнын есеп айырысуымен негіздеу.

Бағалау жүргізіліп отырған кәсіпорынға қаржылық талдау кәсіпорынның қаржылық есептілік нысандары негізінде, бухгалтерлік есептің аналитикалық және синтетикалық шоттары негізінде және басқа да қаржылық құжаттардың негізінде жүзеге асырылады. Қаржылық есептіліктің негізгі мақсаты – бағалау жасалған күнге кәсіпорынның қаржылық жағдайын анықтау және оны жақсарту міндеттерін анықтау [2].

Қаржылық жағдай – бұл кәсіпорынның өзінің қызметін қаржыландыра алу қабілеті, ол ұйымның қалыпты жұмыс жасауы үшін қаржылық ресурстармен қамтамасыз етілгендігімен, оларды орналастыру және қолдану тиімділігімен, басқа заңды және жеке тұлғалармен қаржылық қарым-қатынасында, төлем қабілеттілігімен, қаржылық тұрақтылығымен мазмұндалады. Қаржылық жағдай тұрақты, тұрақсыз және дағдарысты болуы мүмкін. Қаржылық жағдайдың тұрақтылығының негізгі белгісі – кәсіпорынның уақытылы төлемдерді жүргізе алу қабілеті, өз қызметін кеңейтілген негізде қаржыландыра алу қабілеті.

Бағалау жүргізіліп отырған кәсіпорынға қаржылық есептіліктің әсерін келесілермен сипаттауға болады:

- ◆ ақша ағындарының келуін болжау үшін бағаланатын кәсіпорынның табыстылық деңгейін анықтау;
- ◆ бағаланатын кәсіпорынның қаржылық есептілігінің жалпы қабылданған бухгалтерлік есеп қағидаларына сәйкестігін анықтау;
- ◆ бағаланатын кәсіпорынды оның тәуекел деңгейін анықтау үшін тура сондай екінші кәсіпорынмен салыстыру;
- ◆ бизнестің әлеуетін және экономикалық мүмкіндіктерін бағалау;
- ◆ бағалау үшін қаржылық есептілікке түзетулер жүргізу.

Қаржылық есептіліктің соңғы үш-бес жылдағы көрсеткіштері бизнес әлеуетін анықтау үшін бағалаушы көмегімен бағаланады. Аудиторлық тексеру өткен есептілікті қолданған жөн, есептілікте аудиторлық қорытындының бар-жоғын тексеру қажет. Бағалау мақсатына қарай және қолданылатын әдіске байланысты қаржылық есептілік тәуекел деңгейін анықтауға, ұқсас кәсіпорынмен салыстыруға, табыстылықты болжауға бағытталады. Бұл ұйымның көрсеткіштерін жылдар бойынша салыстыруға, ұйым капиталындағы өзгерістерді бақылауға, қаржыландыру көздерін зерттеуге мүмкіндік береді. Бағалау мақсатына байланысты қаржылық талдаудың түрлері де бөлінеді:

- ◆ экспресс-талдау, бұл жағдайда қаржылық есептілік талданады, өсу қарқыны мен қаржылық тұрақтылық бағаланады, бағаланатын кәсіпорын көрсеткіштері басқа аналогты ұйымның абсолютті, салалық көрсеткіштерімен салыстырылады.
- ◆ жете талдау бағаланатын ұйымға мүліктік және қаржылық жағдайына терең талдау жүргізуге бағытталған.

Жете талдаудың кез келген деңгейінде талдау екі кезеңде жүзеге асырылады:

- ◆ қаржылық есептілікті талдау;
- ◆ қаржылық көрсеткіштерді талдау.

Ұйымды бағалауда талдау мен түзету, әсіресе, бухгалтерлік баланс пен пайда мен залал туралы есепке жүргізіледі. Ұйым балансы белгілі бір уақытқа ұйымның қаржы-мүліктік жағдайын көрсетеді. Пайда мен залал туралы есеп өнімдер мен қызмет көрсетуден түскен пайданы,

шығындарды және белгілі бір кезеңге ұйымның таза пайдасын көрсетеді. Бухгалтерлік баланс пен пайда мен залал туралы есеп бағалаудың кез келген әдісінде қолданылады [3]. Бағалау мақсатына және әдісіне байланысты қай есептілік түрін таңдау қажет екендігі анықталады:

- ◆ шығындық тәсілмен бағалауда бухгалтерлік балансқа көп көңіл бөлінеді;
- ◆ салыстырмалы әдісті қолданғанда бухгалтерлік баланс пен пайда мен залал туралы есептілік нысаны қолданылады;
- ◆ ал табыстық тәсілмен кәсіпорын құны бағаланғанда тек пайда мен залал туралы есеп пайдаланылады, ол жерде негізінен ақша ағымдары болжанатын табыстылық көрсеткіштері анықталады.

Бағалау кезінде қаржылық есептілікті қолданып бағалау жүргізуді қиындататын кейбір мәселелерді атап өту қажет:

- ◆ қаржылық есептілік тек ретроспективті ақпараттан құралады;
- ◆ бағалау күніне қаржылық есептіліктің ескіруі;
- ◆ есептілік бағаланатын кәсіпорынға қатысты емес табыстар мен шығындарды біріктіруі мүмкін;
- ◆ баланста көрсетілген активтер құны, көбінесе, олардың нарықтық құнына сәйкес келмейді;
- ◆ кейбір активтер баланста көрініс таппайды, мысалы, «экономикалық» өмірі бітпеген, бірақ түгелімен амортизацияланған ғимараттар;
- ◆ екі жақты бухгалтерияның әсерінен есептілік кәсіпорынның шын қаржылық жағдайына сәйкес келмейді;

- ◆ есептілік жасауда бухгалтер қателіктері жіберілуі мүмкін.

Аудиторлық тексеру жүргізілмеген қаржылық есептілік мұқият талдануы қажет. Қаржылық есептілік нысандары жинақталғаннан кейін бағалау үшін түзетулер жүргізілуі қажет.

Бухгалтерлік есепті жүргізу қағидалары мен ережелері есеп саясаты мен қаржылық есептілік ережелерінен ерекшеленуі мүмкін. Дәлдікке қол жеткізу үшін ақпараттарға түзету жүргізу қажет – көрсеткіштерді орналастыру үшін өткен кезеңдерге қаржылық құжаттарды реттеу. Кәсіпорынның қаржылық есептілігіне жалпы түзетулер жүргізу ұйымның қаржылық есептілігін экономикалық көрсеткіштеріне жақындата түседі. Қаржылық есептілік көрсеткіштеріне түзетулер жүргізу бағалау қызметіне тікелей қатысты. Түзетулердің мақсатты тағайындалуы болады:

- ◆ түсімдер мен шығымдар көрсеткіштерін жалғастыруға тиісті операциялық қызметке сәйкестендіру;
- ◆ салыстырылатын қаржылық көрсеткіштерді қарастырылып отырған және ұқсас бизнеске сәйкес көрсету;
- ◆ есептіліктегі көрсеткіштерді нарықтық құнға сәйкестендіру;
- ◆ шығындар мен түсімдерге сәйкес келетін, операциялық қызметпен байланысты емес активтер мен міндеттемелерге түзетулер жүргізу;
- ◆ қаржылық қызметпен байланысты емес шығындар мен түсімдерге түзетулер жүргізу.

Түзетулердің басты бағыты қаржылық есептіліктен келесі пайда мен залалдардың шығарылуы:

- ◆ кәсіпорынның артық немесе шаруашылық емес шығындары;
- ◆ кәсіпорын қызметімен байланысты емес бір мезгілдегі шығындары;
- ◆ артық активтерге байланысты шығындар мен түсімдер;
- ◆ кәсіпорын басшысының және оның туыстарының артық табыстары мен шығындары;
- ◆ басқа да шығындар.

Тәжірибеде түзетулер оң да болуы мүмкін. Бухгалтерлік құжаттамалардың оның түзетілу деңгейіне сәйкес бірнеше түрі ажыратылады.

Келтірілген ретроспективті баланс – қаржылық есептіліктің соңғы құрастырылу күніне түзетілген баланс. Бұл түзетулердің мәні мынада: баланстан ұқсас кәсіпорынмен салыстыру үшін кәсіпорынның негізгі қызметімен байланысты емес барлық материалдық емес активтер мен активтердің түзетілуі. Түзетулер сонымен қатар, негізгі құралдардың құнына да жүргізіледі.

Нарықтық баланс, егер материалдық активтерді нарықтық құнына сәйкес, ал ұзақ және қысқа мерзімді қаржылық салымдарды, дебиторлық және кредиторлық берешектерді олардың бағалану күніне сәйкес түзетулер жүргізсек, онда біз осы баланс түрін аламыз.

Сондай-ақ, қаржылық нәтижелер туралы ретроспективті есеп түзетіледі: пайда мен залалдан ұйымның негізгі қызметімен байланысты емес баптар және ұқсас кәсіпорынмен салыстырудағы бұрмалаушы ақпараттар шығарылады. Түзетулер қарыз бойынша төленген пайыздарға, басшылардың еңбекақысына бағалау жүргізу үшін орта салалық деңгейге сәйкестендіріліп, артық шығындар көлеміне пайда артады. Осы ретроспективті қаржылық есептілікке сәйкес, саланың, аймақтың, нарықтың, елдің мәліметтеріне сәйкес кәсіпорын қызметінің қаржылық көрсеткіштері болжанады. Ұқсас кәсіпорындармен салыстыру үшін көрсеткіштер пайыз түрінде есептелуі мүмкін. Мысалы, көліктер мен құрылғылардың қалдық құны барлық активтер құнының 35%-ын құрайды.

Бағалау үшін қаржылық есептілікті түзетудің негізгі түрлері:

- ◆ қаржылық есептілікті инфляциялық түзету;
- ◆ қаржылық есептілікті нормалау;
- ◆ қаржылық есептілікті түрлендіру.

Қаржылық есептілікті инфляциялық түзету – ретроспективті қаржылық есептілікті түрлі жылдар үшін салыстырылатын көрсеткіштерді жоғарылату үшін бір баға деңгейіне келтіру [4, б. 58]. Инфляциялық түзету жүргізу үшін Қазақстанда ол үшін әдістемелік нұсқаулар жоқ, бірақ бағалаушы түзету жүргізу үшін инвестициялық, қаржы-экономикалық, статистикалық талдауды қолдануға болады. Бағалаудағы қаржылық есептілікке инфляциялық түзету жүргізудің мақсаты:

- ◆ салыстырылатын түрге байланысты ретроспективті ақпараттарды келтіру;
- ◆ ақша ағындары мен дисконттау құнына болжау жүргізу үшін бағаның инфляциялық өзгеруін есептеу.

Бағалау кезінде инфляциялық күтулер инфляцияның қатты ауысымында және инфляцияның өсу қарқыны өндірілетін өнімге байланысты өзгеріс кезінде түзетіледі. Инфляциялық түзетуден кейін қаржылық есептілікті нормалау жүргізіледі.

Қаржылық есептілікті нормалау – қалыпты қызмет атқаратын кәсіпорын үшін пайда мен залалды анықтау мақсатында қаржылық есептілікті түзету.

Есепте қарыздарды есептен шығару сияқты түрлі есеп операцияларында әдістерді қолдану ақша ағындары мен пайданың түрлі көрсеткіштерінің пайда болуына әкеледі. Активтердің нарықтық құны баланста көрсетілуі міндетті емес. Нормалау салыстырылып отырған кәсіпорынмен бағаланатын кәсіпорынның көрсеткіштері бағалау қорытындысында тура сипат алу үшін және шын ақпараттарға сүйенуі үшін жасалады. Бағалау барысында есептілікті нормалау әрқашан жүргізіледі, бірақ келтірілетін түзетулер бағалау мақсатына қарай өзгеріп отырады. Есептілікте нормалау барысында жүргізілген өзгертулер мен есептеулер ашылып көрсетілуі тиіс. Қаржылық есептілікті нормалаушы түзетулер келесі бағытта жүргізіледі:

- ◆ бір реттік, операциялық емес пайда мен залалға түзету;
- ◆ есеп операциялары мен амортизацияны есептеу әдістеріне түзету;
- ◆ активтердің нарықтық құнын анықтау үшін қаржылық есептілікке түзету.

Бір реттік, операциялық емес пайда мен залалға түзету. Ақша ағындарының көлемін анықтайтын маңызды факторлардың біріне өнімнің өзіндік құны жатады: ол қызмет көрсету мен тауар өндіруге кететін шығындардың ақшалай нысанында көрініс табады, сондай-ақ өндірісті сақтау мен жақсартуда көрінеді. Өзіндік құнға апарылатын шығындардан басқа, сонымен қатар, коммерциялық және әкімшілік шығындар, басқа да шығындар бөлінеді, олар пайданың көлеміне әсер етеді. Пайданың көлемі азайтылып көрсетілуі мүмкін, сондықтан әлеуетті инвесторды өнімді өткізуден түскен табыс көлемі қызықтырады, содан соң нормаланған пайда. Егер де қызмет көрсететін кәсіпорынға, сақтандыру компанияларына бағалау жүргізілетін болса, онда басты назарды жалпы пайдаға аударады. Ақша ағындары мен пайданың көрсеткіштері инвестициялық шешім қабылдау үшін келесі түсінікке негізделеді. Егер күтілетін таза пайда бағалау үдерісінде маңызды рөл атқарса, онда бұл көрсеткішті кәсіпорынға келетін маңызды экономикалық кіріс ретінде қабылдау керек. Осы мақсатқа орай қаржылық есептілікті нормалау жүргізіледі.

Бағалау нәтижесі қаржылық тұрақтылық көрсеткіштерінің мағынасынан көрінеді. Бағалау барысында негізгі қорлар құны өсті дейік. Қайта бағалау кезінде осы сомаға кәсіпорынның меншікті капиталы да өседі. Меншікті қаражат көзінің өсуі кәсіпорынның басқа тұлғалар

алдындағы қарыздарының азаюына әсерін тигізеді, бұл кәсіпорынның өтімділік және қаржылық тәуелсіздік көрсеткіштері арттырады. Сонымен қатар негізгі қорлардың құны өзгерген сайын өзгеріп отыратын амортизациялық аударымдар кәсіпорынның инвестициялық қорына жатады. Қосымша төленген капиталға жасалған қайта бағалау меншікті қаражаттардың құнын өсіреді де, кәсіпорынның жеке қаражаттары мен капитал құрылымын жақсартады. Сонымен қатар қайта бағалаудан кейін қосымша эмиссиялық акциялар, меншікті капиталдың нарықтық құнын көбейтуге ықпал жасайды.

Егер төлем қабілетсіздік пен қаржылық тұрақсыздық банкроттықтың белгілері болса, іскерлік белсенділік пен табыстылықтың төмен деңгейлері кәсіпорынның қиын қаржылық жағдайының көрсеткіштері болып табылады, бірақ оның банкроттылығын анықтайтын көрсеткіш болып табылмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Кеулимжаев К.К. Финансовая отчетность: учеб. пособие. – Алматы: Экономика, 2012.
- 2 Асқарова Ж.А. Бизнесі бағалау: оқу құралы. – Алматы: «NURPRESS» баспасы, 2015. – 206 б.
- 3 Путеводитель бухгалтера. – 2017. – № 1.
- 4 Бюллетень бухгалтера. – 2017. – № 3–4. – Январь. – 145 б.

Аннотация

В статье рассматривается влияние финансовой отчетности предприятия, на котором проводится оценка. Под отчетностью понимают систему итоговых показателей, комплексно характеризующих результаты финансово-хозяйственной деятельности предприятия за истекший период. Составление отчетности является завершающим этапом учетной работы. Целью финансовой отчетности является представление пользователям полезной, значимой и достоверной информации о реальном финансовом положении юридического лица, результатах деятельности и изменениях в его финансовом положении за отчетный период. В число пользователей финансовой отчетности входят настоящие и потенциальные инвесторы, кредиторы, поставщики, покупатели, работники, а также государственные органы и общественность. Финансовая отчетность содержит информацию, полезную для принятия инвестиционных решений и решений по предоставлению кредитов, оценки будущих денежных потоков субъекта, оценки ресурсов, обязательств субъекта в связи с вверенными ему ресурсами, оценки работы руководящих органов. Финансовая отчетность отражает финансовые результаты операций и других событий, объединяя их в обширные категории в соответствии с их экономическими характеристиками. Эти обширные категории называются элементами финансовой отчетности. Элементами, непосредственно связанными с оценкой финансового положения в бухгалтерском балансе, являются активы, обязательства и капитал. Доходы и расходы являются элементами, непосредственно связанными с оценкой результатов финансово-хозяйственной деятельности в отчете о доходах и расходах.

Ключевые слова: инвестиция, стандарт, банкрот, актив, бухгалтерский баланс, амортизация.

Abstract

The article examines the impact of the financial statements of the enterprise in which the assessment is made. The reporting is understood as the system of final indicators, which characterize the results of the company's financial and economic activities in a comprehensive manner over the past period. Reporting is the final stage of accounting work. The purpose of the financial statements is to provide users with useful, relevant and reliable information on the actual financial position of the legal entity, the results of operations and changes in its financial position for the reporting period. The users of the financial statements include current and potential investors, creditors, suppliers, buyers, employees, as well as government agencies and the public. The financial statements contain information useful for making investment decisions and decisions on granting loans, estimating the future cash flows of the entity, assessing resources, the entity's obligations in relation to the resources entrusted to it, and evaluating the work of the governing bodies. The financial statements reflect the financial results of operations and other events, combining them into broad categories according to their economic characteristics. These broad categories are called financial reporting elements. Elements directly related to the assessment of the financial position in the balance sheet are assets, liabilities and equity. Incomes and expenses are the elements directly connected with an estimation of results of financial and economic activity in the report on incomes and expenses.

Key words: investment, standard, bankrupt, asset, book-keeping balance, depreciation.

С.С. ТЛЕУБЕРДИЕВА,¹

Э.ғ.к.

А.К. АЛПЫСБАЕВА,¹

Э.ғ.к., доценттің м.а.

Г.С. ЖАНСЕИТОВА,¹

Э.ғ.к., доценттің м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

Ұлттық университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖИНАҚТАУШЫ ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖҮЙЕСІНЕ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесі қарастырылған, бұл жүйе кез келген елдің басты әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің бірі болып табылады. Қазақстандағы зейнетақы жүйесі әлеуметтік қамтамасыз етудің маңызды құраушыларының бірі және ел экономикасын инвестициялаудың маңызды құралы болып табылады. Мемлекеттің зейнетақы жүйесі ұлттық экономиканың әлеуметтік және экономикалық маңызы бар секторларының бірі болып табылады және зейнеткерлердің базалық конституциялық кепілдігі – материалдық қамтамасыз етуді іске асырады. Кез келген мемлекеттің әлеуметтік дамуының деңгейі іске асырылып отырған экономикалық даму моделіне қарамастан зейнеткерлердің өмір сүру деңгейі бойынша бағаланады. Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан тиімді реформалар жұмыссыздық пен кедейлікпен күресуді қысқарту, еңбек әлеуетін іске асыру үшін жағдайлар құру, жалақыны, зейнетақыны, жәрдемақыны және кедейлерге мекен-жайлық әлеуметтік көмекті заманауи төлеу бойынша өз қызметін белсендіру жолымен олардың әлеуметтік бағытта күшейту міндеттерін алға қояды. Қазақстан Республикасындағы зейнетақымен қамсыздандыру жүйесінің реформалары нарықтық экономика талаптары және халықтың әл-ауқаты негізін қалау ұмтылыстарымен шартталды. Реформалардың негізгі ынталандыруы барынша зейнетақымен қамтамасыз етуіне өз шығыстарын азайтуға мемлекеттің қатысуымен ұмтылу болды. Қазақстандағы реформалардың ерекшелігі бұл жинақтау жүйесі жаңа мемлекеттік емес зейнетақымен қамтамасыз етуге қосымша ретінде емес, негізгі элементі ретінде енгізілді.

Тірек сөздер: бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры, төменгі күнкөріс деңгейі, зейнеткерлер, салымшылар

Соңғы жылдары елімізде зейнетақы туралы заңға бірқатар өзгерістер енгені белгілі. Енгізілген өзгерістерге сәйкес ерлер мен әйелдердің зейнеткерлікке шығу жасы теңесті. Жеке меншік зейнетақы қорларының бәрі Бірыңғай зейнетақы жинақтау қорына біріктірілді. 2017 жылдың шілде айынан бастап зейнетақы төлеміне де өзгерістер енгізілмек. Жаңа жүйе бойынша зейнеткердің қай жылы зейнеткерлікке шыққаны ескеріледі. Осыған орай, қазір зейнетақы жүйесін модернизациялаудың концепциясын жасаушылар қазақстандық зейнеткерлерді бірнеше санатқа бөліп отыр.

Бірінші санат. Бұл санатқа 1998 жылдың 1 қаңтарына дейін зейнеткерлікке шыққан азаматтар жатады. Өйткені олардың зейнетақы қорларында жинаған жинағы жоқ. Сондықтан да оларға зейнетақы тек мемлекет тарапынан төленеді. Олардың зейнетақысы еңбек өтілі ескерілетін негізгі (ынтымақты) бөлімнен және жалпыға бірдей базалық (президенттік) зейнетақыдан құралады [1]. Жаңа жүйеге сай 2017 жылдың шілдесінен бастап базалық зейнетақы қайта есептелетін болады. Оның мөлшері ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ТҚД = 23 459 теңге) жартысына тең болады. Сонымен қоса 10 жылдан артық еңбек өтілінің әрбір жылы үшін мемлекет президенттік зейнетақыға ТҚД-ның екі пайызы көлемінде үстеме қосатын болады.

Екінші санат. Бұл санатқа зейнетақы қорында белгілі бір сомада жинағы бар 1998 жылдан кейін зейнеткерлікке шыққандар және енді шығатындар кіреді. Олар ай сайын базалық және негізгі зейнетақыға қоса зейнетақы қорында жинақталған соманың белгіленген бір мөлшерін қоса алып отырады. Бұл санаттағыларға да базалық зейнетақы бірінші санаттағылар сияқты есептелетін болады. Жаңа жүйе бойынша олардың зейнетақысын есептеуде 1998 жылға дейінгі еңбек өтілі және жинақтау жүйесіне қатысқан жылдары ескеріледі [2]. 10 жыл еңбек өтілі барлар үшін базалық зейнетақы ТҚД-нің жартысына тең болады. 20 жыл еңбек өтілі барлар үшін ТҚД-нің жартысы және 10 жылдан артық әрбір жыл үшін ТҚД-нің екі пайызы мөлшерінде

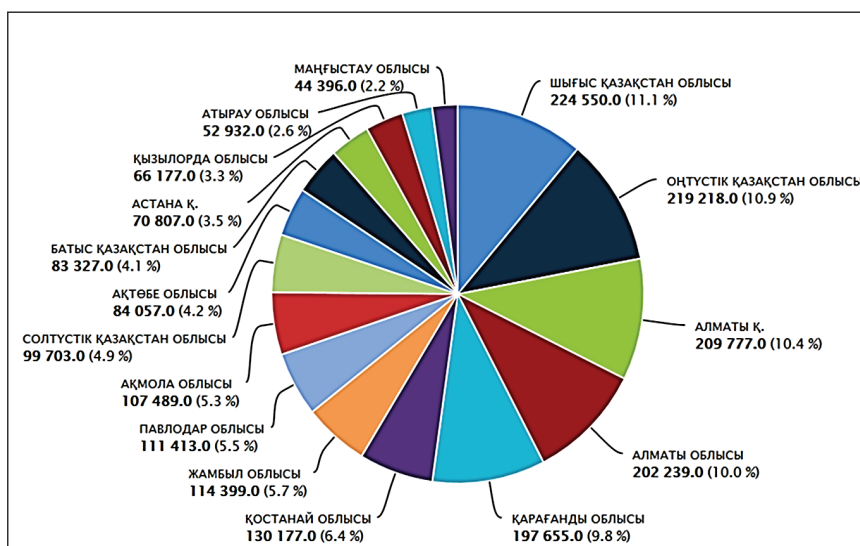
үстеме қосылады. Ал 35 жыл еңбек өтілі бар азаматтардың базалық зейнетақысы ТҚД-ге тең болады.

Үшінші санат. Бұл санатқа 1998 жылдың 1 қаңтарына дейін еңбек өтілі болмағандар, зейнетақы жинақтау қоры іске қосылғаннан кейін еңбек жолын бастаған азаматтар кіреді. Бұл санаттағылардың зейнетақысы жалақысына байланысты болады. Яғни, зейнеткерлікке шыққан соң зейнетақы қорында жинақталған ақшасын белгілі мөлшерде ай сайын бөліп алып отыратын болады.

Мамандардың айтуынша, Қазақстан 2030 жылы ең төмен деңгейдегі кепілдендірілген зейнетақы жүйесіне көшуі мүмкін. Бұл жүйе адамның жинақтау және шартты-жинақтау жүйесі бойынша жинақтаған сомасы әлеуметтік қолжетімді зейнетақының ең төмен деңгейінен аз болған жағдайда амалға асуы мүмкін.

Көріп отырғаныңыздай, Қазақстан Республикасында бірнеше жылдың ішінде ғана зейнетақы алушылар саны көбейді (сурет 1). Дәлірек айтатын болсақ, 2014 жылдың 4 тоқсанында зейнетақы алушылар саны – 1 918 516 адам, 2015 жылдың 4 тоқсанында 1 980 847 адам, 2016 жылдың 2 тоқсанында 2 018 316 адам болды. Яғни 2014 жылмен салыстырғанда қазіргі зейнеткерлер саны 1,05 есеге өскен екен.

Зейнеткерлер саны ең көп облыс Шығыс Қазақстан облысы – 224 550 адам, ал ең төменгі көрсеткіш Маңғыстау облысында – 44 396 адам. Сонымен қатар Астана қаласында 70 807 зейнеткер, Алматы қаласында 209 777 зейнеткер бар.

Сурет 1 – Қазақстанның әр облысы бойынша зейнетақы алушылар саны (пайызбен) [3]

Зейнеткерлер санын пайызбен айтатын болсақ (сурет 1) Шығыс Қазақстан облысында зейнеткерлердің 11,1%, ал Маңғыстау облысында 2,2%-ы шоғырланған. Және де Астана қаласында зейнетақы алушылардың 3,5%-ы, Алматы қаласында 10,4%-ы бар.

Ендігі кезекте зейнетақының орташа айлық және ең төменгі мөлшеріне талдау жасадым.

Кестеде көрсетілгендей, зейнетақының орташа айлық мөлшері 2014 жылы 36 068 теңгені құраса, 2015 жылы 38 933 теңгеге дейін өсті. Ал ең төменгі мөлшері ағымдағы жылы 2014 жылмен салыстырғанда 4 088 теңгеге көтерілген, яғни 1,19 есеге өзгерді. 2015 жылмен салыстырғанда 2 132 теңгеге өскен (кесте 1, б. 107). Зейнетақының орташа айлық мөлшерін әр облыс бойынша (кесте 2, б. 107) талдайтын болсақ, 2015 жыл бойынша ең жоғарғы көрсеткіш Шығыс Қазақстан облысында – 42 426 теңге, ал ең төменгі көрсеткіш Оңтүстік Қазақстан облысында – 32 377 теңге [25].

Кесте 1 – Қазақстан бойынша зейнетақының орташа айлық және ең төменгі мөлшері (теңге)

Көрсеткіштер	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
Тағайындалған зейнетақының орташа айлық мөлшері	36 068	38 933	(2016 жыл аяқталмағандықтан бұл ақпараттар әлі мәлім емес)
Зейнетақының ең төменгі мөлшері	21 736	23 692	25 824
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.			

Кесте 2 – Қазақстан Республикасының әр облысы бойынша және Астана, Алматы қалаларындағы зейнетақының орташа айлық мөлшері (теңге)

Облыстар	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Ақмола	30 666	34 703	37 547
Ақтөбе	30 881	34 921	37 711
Алматы	27 511	30 999	33 431
Атырау	31 383	35 459	38 229
Батыс Қазақстан	30 126	34 105	36 834
Жамбыл	28 072	31 739	34 340
Қарағанды	34 311	38 738	41 760
Қостанай	31 563	35 768	38 685
Қызылорда	30 258	34 004	36 440
Маңғыстау	32 261	36 281	38 946
Оңтүстік Қазақстан	26 616	30 018	32 377
Павлодар	33 136	37 474	40 515
Солтүстік Қазақстан	30 446	34 469	37 287
Шығыс Қазақстан	34 494	39 098	42 426
Астана қаласы	39 841	44 941	48 395
Алматы қаласы	38 976	43 679	47 026
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.			

2016 жылғы 1 қазанға міндетті зейнетақы жарналары бойынша салымшылар (алушылар) шоттары санының 36 629 бірлікке немесе 0,39%-ға, ерікті зейнетақы жарналары бойынша 2 255 бірлікке немесе 5,78%-ға азаюы байқалады. Міндетті кәсіби зейнетақы жарналары бойынша есептік күнге салымшылар (алушылар) шоттары санының 18 611 бірлікке немесе 4,99%-ға артуы байқалып отыр (кесте 3) [4].

Кесте 3 – Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының салымшыларының шоттары (бірл.)

ЖЗҚ салымшыларының саны	1.01.16	1.10.16	Өсімі (%-бен)
Пайдасына МЗЖ енгізілген	9 474 689	9 438 060	-0,4
Пайдасына ЕЗЖ енгізілген	39 045	36 790	-5,8
Пайдасына МКЗЖ енгізілген	372 889	391 500	5,0
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.			

2016 жылғы 9 айда зейнетақы жинақтары міндетті зейнетақы жарналары бойынша 640,0 млрд теңгеге (11,1%), міндетті кәсіби зейнетақы жарналары бойынша 28,3 млрд теңгеге (43,9%) ұлғайды, ерікті зейнетақы жарналары бойынша өзгерістер байқалған жоқ (кесте 4, б. 108) [4].

Кесте 4 – Қазақстандағы зейнетақы жинақтары (млрд теңге)

Зейнетақы жинақтары	1.01.16	1.10.16	Өсімі (%-бен)
МЗЖ бойынша	5 762,0	6 402,0	11,1
ЕЗЖ бойынша	1,7	1,7	0,0
МКЗЖ бойынша	64,5	92,8	43,9
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.			

Осылайша, салымшылардың (алушылардың) зейнетақы жинақтары 2016 жылдың басынан бастап 668,3 млрд теңгеге (11,5%) ұлғайып, 2016 жылғы 1 қазанда 6 496,5 млрд теңге болды. 2016 жылдың 9 айындағы «таза» инвестициялық кірістің өсімі 432,6 млрд теңге немесе 24,7% болды (кесте 5).

Кесте 5 – Қазақстан бойынша салымшылардың зейнетақы жинақтары (млрд теңге)

Зейнетақы жинақтарының көлемі	1.01.16	1.10.16	Өсімі (%-бен)
Зейнетақы жинақтары	5 828,2	6 496,5	11,5
Зейнетақы жарналары	4 375,2	4 739,5	8,3
«Таза» инвестициялық кіріс	1 751,9	2 184,5	24,7
Зейнетақы жинақтары сомасындағы «таза» инвестициялық кірістің үлесі	30,1%	33,6%	11,6
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.			

2015 жылғы 1 қаңтардан бастап 2016 жылғы 1 қаңтар аралығын салыстырған кезде Қазақстан Республика экономикасындағы зейнетақы секторының рөлін сипаттайтын салыстырмалы көрсеткіштердің ұлғаюы, атап айтқанда зейнетақы жинақтарының ЖІӨ-ге қатынасының 11,7%-нан бастап 14,3%-ға дейін, зейнетақы жарналарының ЖІӨ-ге қатынасының 9,5%-нан бастап 10,7%-ға дейін және «таза» инвестициялық кірістің ЖІӨ-ге қатынасының 2,6%-нан бастап 4,3%-ға дейін ұлғаюы байқалады (кесте 6).

Кесте 6 – Қазақстан Республикасы экономикасындағы зейнетақы секторының рөлін сипаттайтын көрсеткіштер

Көрсеткіштің атауы	1.01.16
ЖІӨ, млрд теңге	40 884,1
Зейнетақы жинақтарының ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен	14,3
Зейнетақы жарналарының ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен	10,7
«Таза» инвестициялық кірістің ЖІӨ-ге қатынасы, %-бен	4,3
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.	

2016 жылдың үш тоқсанында Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына (БЖЗҚ) келіп түскен зейнетақы жарналарының сомасы 510 млрд теңгені құрады, ал қордан төленген зейнетақы төлемдері 130 млрд теңгеден асты. Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорында жинақталған зейнетақы активтері 6,5 трлн (6 565 606 869 мың теңге) теңгеден асады, ал инвестициялық табыс көлемі 9 айдың ішінде ғана 432 млрд теңгеден асты. 2016 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша БЖЗҚ зейнетақы активтерінің жиынтық көлемі 2016 жылдың басынан 738,4 млрд теңгеге немесе 12,7%-ға ұлғайып, 6 573,0 млрд теңге болды. 2015 жылғы 1 қазан – 2016 жылғы 1 қазан аралығындағы кезеңде зейнетақы активтерінің орташа айлық ұлғаюы 100,8 млрд теңге болды.

2016 жылдың 1 қарашасында БЖЗҚ-дан зейнетақы төлемдерінің сомасы – 142 637 416 мың теңге, оның ішінде сақтандыру ұйымдарына аударымдар — 16,9 млрд теңгені құрайды екен (кесте 7) [5].

Кесте 7 – БЖЗҚ-ндағы зейнетақы жарналарының мөлшері

Атауы	Мөлшері, мың теңге
МЗЖ бойынша	393 285 635
МКЗЖ бойынша	26 775 894
ЕЗЖ бойынша	233 363
Жыл басынан бастап зейнетақы төлемдері (сақтандыру компанияларына аударылған аударымдармен қоса)	142 637 416

Жоғарыда көрсетілген кестеге сүйенсек, БЖЗҚ құрамында міндетті зейнетақы жарналары бойынша салымшылар саны ең көп, яғни 9 618 994 адам, ал ең аз көрсеткіш ерікті зейнетақы жарналары бойынша (38 837 адам) екен (кесте 8).

Кесте 8 – «БЖЗҚ» АҚ-ның салымшылары саны

Атауы	Саны, адам
МЗЖ бойынша	9 618 994
МКЗЖ бойынша	414 569
ЕЗЖ бойынша	38 837

2016 жылдың бірінші жарты жылындағы таза инвестициялық табыс сомасы – 267,21 млрд теңге. Былтырғы жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда инвестициялық табыс екі есеге дерлік артты. 2015 жылдың алғашқы 6 айындағы бұл көрсеткіштің 141,41 млрд теңге болғанын еске сала кетейік. Ал ағымдағы көрсеткіші 2016 жылғы 1 қарашада 457,7 млрд теңгеге тең (кесте 9) [6].

Кесте 9 – БЖЗҚ-ның таза инвестициялық табысының сомасы (млрд теңге)

2016 жылдың I жарты жылдығы	2016 жылғы I тамыз	2016 жылғы I қыркүйек	2016 жылғы I қазан	2016 жылғы I қараша
267,21	378,82	393,26	432,57	457,7
Ескертпе – Авторлық көзқараспен құрастырылған.				

Салымшылардың жеке зейнетақы шоттарының ағымдағы көрсеткіші 2016 жылғы 1 қарашада 10 072 400 бірлікті құрап отыр. Оның ішінде міндетті зейнетақы жарналары есебінен жасалғаны 9 618 994 бірлік болып табылады. Ең төменгі көрсеткіші ЕЗЖ есебінен екен (кесте 10).

Кесте 10 – «БЖЗҚ» АҚ салымшыларының жеке зейнетақы шоттары (бірл.)

Көрсеткіштері	01.09.2016	01.10.2016	01.11.2016
Салымшылардың ЖЗШ саны	10 100 425	10 114 589	10 072 400
МЗЖ бойынша	9 653 376	9 664 551	9 618 994
МКЗЖ бойынша	408 100	411 220	414 569
ЕЗЖ бойынша	38 949	38 818	38 837

Қазақстанда 2016 жылдың қорытындылары бойынша БЖЗҚ-дағы салымшылардың жеке зейнетақы шоттарының саны жөнінен 1 орында – Алматы облысы, 2 орында – Оңтүстік Қазақстан облысы, 3 орында – Қарағанды облысы тұр (сурет 2).

Сурет 2 – БЖЗҚ-ның салымшыларының жеке зейнетақы шоттары (бірл.)

Қорыта келе, Қазақстанның зейнетақы жүйесін дамытудың келешек даму үрдістері ұлттық экономиканың шикізат моделінен индустриялық-инновациялық моделіне өтуімен тығыз байланысты, сондықтан да қоғам мен мемлекеттің заманауи зейнетақы жүйесінің жалпы рентабельдігіне тікелей әсер ететін тыныс-тіршілігінің барлық салаларын жаңарту болып табылады, ал мемлекеттік шығыстарды жоспарлаудың негізгі басымдығы халықтың тұрақты өсуі, өмір сүру деңгейінің артуы және олардың әл-ауқатын нығайту болған және бола да беретінін атап өткім келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ахметов А., Ахметова Г. Еңбек құқығы. – Алматы, 2008. – Б. 233–238.
- 2 Алдаберген А. Жинақтаушы зейнетақы қоры. – Алматы: «Кокжиек» баспасы, 1999. – 140 б.
- 3 www.stat.gov.kz: ҚР статистика комитетінің ресми сайты. – «Жедел деректер (жедел ақпарат, бюллетендер)».
- 4 www.nationalbank.kz: ҚР Ұлттық Банкінің ресми сайты. – «ҚР Ұлттық Банкінің жылдық есебі, 2015 жыл».
- 5 www.enpf.kz: БЖЗҚ ресми сайты. – «Зейнетақы жүйесі туралы».
- 6 www.enpf.kz: БЖЗҚ ресми сайты. – «БЖЗҚ ағымдағы көрсеткіштері».

Аннотация

В статье рассмотрена пенсионная система Республики Казахстан, которая является одной из главных социально-экономических проблем любой страны. Пенсионная система в Казахстане является одной из составляющих социального обеспечения и важным устройством в инвестиции экономики страны. Пенсионная система государства является одним из наиболее социально и экономически значимых секторов национальной экономики, реализующих базовую конституционную гарантию – материальное обеспечение пенсионеров. Уровень социального развития любого государства, независимо от реализуемой модели экономического развития, оценивается по уровню жизни пенсионеров. Проводимые в Республике Казахстан эффективные реформы выдвигают задачи усиления их социальной направленности путем активизации своей деятельности по сокращению безработицы и борьбе с бедностью, созданию условий для реализации трудового потенциала, своевременной выплате заработной платы, пенсий, пособий и адресной социальной помощи бедным. Реформа системы пенсионного обеспечения в Республике Казахстан была обусловлена требованиями рыночной

экономики и стремлением заложить основы благосостояния населения. Основным стимулом реформы было стремление государства к минимизации своего участия в расходах на пенсионное обеспечение населения. Особенностью реформы в Казахстане стало то, что накопительная система была введена не в качестве дополнительного, а в качестве основного элемента нового негосударственного пенсионного обеспечения.

Ключевые слова: единый накопительный пенсионный фонд, прожиточный минимум, пенсионеры, вкладчики.

Abstract

The article deals with the pension system of the Republic of Kazakhstan, which is one of the major economic and social problems of any country. The pension system in Kazakhstan is one of the components of social security and an important device in the investment economy. Retirement system of the state is one of the most socially and economically important sectors of the national economy, implementing the basic constitutional guarantee material security for pensioners. The level of social development of any country, regardless of the implemented model of economic development, measured by the standard of living of pensioners. Effective reforms, carried out in the Republic of Kazakhstan, put forward the task of strengthening the social orientation of the reforms by strengthening their efforts to reduce unemployment and poverty, creation of conditions for labor potential realization, timely payment of salaries, pensions, allowances and targeted social assistance to the poor. The reform of the pension system in the Republic of Kazakhstan was conditioned by the demands of the market economy and the desire to lay the foundations for the welfare of the population. The main stimulus for reform was the state aim to minimize its involvement in the pension expenditure of the population. The specifics of the reforms in Kazakhstan was that the cumulative system was introduced not as an extra, but as a core element of the new non-state pension provision.

Key words: single accumulative pension fund, subsistence minimum, retirees, investors.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ ОТКРЫТОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация

В статье установлено, что понятие «качество жизни» следует рассматривать как совокупность видов обратной связи. В основе такого подхода лежит открытая система, имеющая ряд оценочных параметров. Обосновано использование системного подхода, который внес новое содержание в теорию государственного управления. Установлено, что государственный механизм управления влияет на параметры открытой системы, делая ее более совершенной. Таким образом, возможно обратное воздействие: как на параметры системы, так и на механизм государственного управления. В статье проанализированы основные концептуальные положения государственного механизма управления качеством жизни населения, исследованы основные рычаги и инструменты воздействия государственного механизма управления на качество жизни населения, основанные на системном подходе и закономерностях эволюции сложных открытых систем. Выполнен анализ основных свойств открытых систем, лежащих в основе формирования понятия «качество жизни», установлены связи между параметрами сложной открытой системы. Государственный механизм управления накопил значительное количество воздействующих инструментов. К основным концептуальным положениям, оказывающим управленческое воздействие в процессе формирования государственного механизма управления качеством жизни населения, относят принципы системного подхода и закономерности эволюции сложных открытых систем, объединенные в рамках системно-эволюционной парадигмы.

Ключевые слова: государственный механизм управления; качество жизни населения; системный подход; параметры открытой системы; связи внутри системы.

Государственный механизм управления накопил значительное количество воздействующих инструментов. К основным концептуальным положениям, оказывающим управленческое воздействие в процессе формирования государственного механизма управления качеством жизни населения, относят принципы системного подхода и закономерности эволюции сложных открытых систем, объединенные в рамках системно-эволюционной парадигмы.

Системный подход внес новое содержание в концепцию эволюционизма, создав возможность рассмотрения объектов реальной действительности как систем, способных к самоорганизации, в том числе в теории государственного управления.

В программе построения общей теории систем, принадлежащей Берталанди, указано, что ее основными постулатами являются: 1) выявление общих принципов и законов поведения систем независимо от природы составляющих их элементов и отношений между ними; 2) установление в результате системного подхода к биологическим и социальным объектам законов, аналогичных законам естествознания; 3) создание синтеза современного научного знания на основе выявления изоморфизма законов различных сфер деятельности [1, с. 10].

В настоящее время основными сферами системных исследований являются системный подход и конкретно-научное знание о системах.

Как и всякое фундаментальное понятие, термин «система» лучше всего конкретизируется в процессе рассмотрения его основных свойств. В.Н. Спицнадель [2] выделяет четыре таких свойства.

1. Система есть прежде всего совокупность элементов. При определенных условиях элементы могут рассматриваться как системы.

2. Наличие существенных связей между элементами и (или) их свойствами, превосходящих по мощности (силе) связи этих элементов с элементами, не входящими в данную систему. Под существенными связями понимаются такие, которые закономерно, с необходимостью определяют интегративные свойства системы. Указанное свойство отличает систему от простого конгломерата и выделяет ее из окружающей среды в виде целостного объекта.

3. Наличие определенной организации, что проявляется в снижении термодинамической энтропии (степени неопределенности) системы по сравнению с энтропией системоформирующей

щих факторов, определяющих возможность создания системы. К этим факторам относят число элементов системы, число существенных связей, которыми может обладать элемент, число квантов пространства и времени.

4. Существование интегративных свойств, т.е. присущих системе в целом, но не свойственных ни одному из ее элементов в отдельности. Их наличие показывает, что свойства системы хотя и зависят от свойств элементов, но не определяются ими полностью. Вывод: система не сводится к простой совокупности элементов, и, расчленив систему на отдельные части, нельзя познать все свойства системы в целом [2].

Таким образом, в самом общем случае понятие «система» характеризуется: 1) наличием элементов; 2) наличием связей между ними; 3) целостным характером данного объекта или процесса, который состоит в наличии интегративных свойств элементов, проявляющихся в их взаимодействии.

Следует заметить, что в концепции глобального эволюционизма подчеркивается важнейшая закономерность – направленность развития мирового целого на повышение уровня своей организации. Вся история Вселенной предстает как единый процесс материальной эволюции, самоорганизации, саморазвития материи.

Важную роль в концепции универсального эволюционизма играет идея отбора: новое возникает как результат отбора наиболее эффективных формообразований, неэффективные же инновации отбраковываются историческим процессом; качественно новый уровень организации материи окончательно самоутверждается тогда, когда он оказывается способным впитать в себя предшествующий опыт исторического развития материи. Эта закономерность характерна не только для биологической формы движения, но и для всей эволюции материи. Принцип глобального эволюционизма требует не просто знания временного порядка образования уровней материи, а глубокого понимания внутренней логики развития космического порядка вещей, логики развития Вселенной как целого. В настоящее время идея глобального эволюционизма – это не только констатирующее положение, но и регулятивный принцип. С одной стороны, он дает представление о мире как о целостности, позволяет мыслить общие законы бытия в их единстве, а с другой – ориентирует современное естествознание на выявление конкретных закономерностей глобальной эволюции материи на всех ее структурных уровнях, на всех этапах ее самоорганизации [3].

Положения системного подхода и глобального эволюционизма в рамках данного исследования составляют концептуальную базу формирования государственного механизма управления качеством жизни населения.

Проанализируем, что лежит в основе системного аспекта концептуального подхода к определению понятия «качество жизни».

Известно, что качество жизни населения является категорией, производной от уровня жизни, которая отражает не только материальную сторону жизнедеятельности общества, но также социальную и экологическую, входя в комплекс критериев оценки устойчивости экономического роста и развития.

Рассмотрение объекта исследования как системы предусматривает выделение конечного количества параметров, которые характеризуют сущность, природу этого объекта. По ним осуществляется упорядочение системы на макроуровне, поэтому их можно назвать имманентными свойствами (ИС), или «движущими силами» эволюции системы.

Отметим, что основу определения статуса параметра составляет характер свойств элементов, интеграция которых способствовала его формированию. В результате интеграции внутренних свойств элементов формируются параметры порядка, цель которых есть сохранение так называемой «преемственной» информации, которая передается системе при ее переходе из одного этапа эволюции на другой.

Причем совокупность имманентных свойств значима, то есть является системообразующим фактором тогда и только тогда, когда они реализуются одновременно [4]. В случае, если для системы изменяются имманентные свойства как параметры порядка, можно говорить о ее разрушении или о перерождении в принципиально новую систему.

В результате взаимодействия системы с внешней средой на этапе ее становления сначала формируются, а потом выделяются параметры, которые выполняют функцию адаптации системы к изменению влияния внешней среды или адаптационные механизмы (АМ). Адаптация

предполагает способность системы изменять свою структуру, качества и функции в ответ на изменяющиеся воздействия внешней среды.

Кроме параметров порядка, следует рассмотреть еще один детерминант состояния системы – управляющие параметры (УП), причем особое внимание следует уделить природе возникновения УП. Некоторые специалисты при исследовании поведения систем ограничиваются определением «внешнее воздействие». В теории бифуркаций управляющими параметрами систем произвольной природы являются «параметры, которые могут качественно влиять на свойства решений дифференциального уравнения» [5], которое описывает динамику этой системы. В общем случае управляющие параметры системы – это некоторая подгруппа параметров, к изменению любого из значений которых система имеет повышенную чувствительность. Таким образом, будем рассматривать УП как переменные состояния системы, те, что принадлежат ей и определяют ее динамику, которая является результатом внешних воздействий. В сущности, управляющие параметры – это характеристики системы, на которые может оказываться внешнее воздействие и которые изменяют поведение системы, ее состояние.

Таким образом, актуальная взаимосвязь между АМ системы (ее адаптивными механизмами) и управляющими параметрами (которые, в свою очередь, сформированы под воздействием внешней среды) детерминирует состояние системы.

Эволюция же системы определяется характером связей между ИС, АМ и УП, которые формируются в процессах возникновения, стабилизации и адаптации системы к внешней среде (рисунок 1).

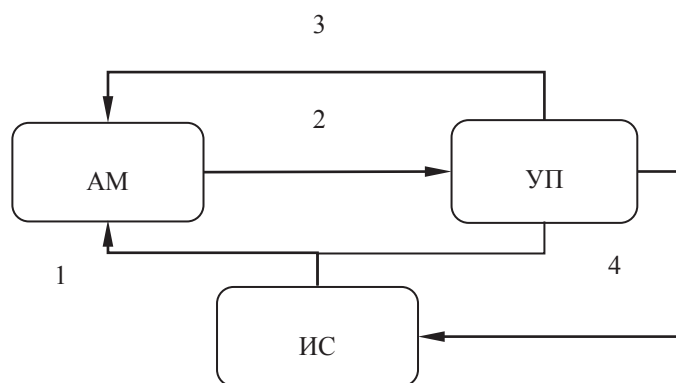

Рисунок 1 – Связи между параметрами порядка сложной открытой системы

На рисунке 1:

ИС – имманентные свойства;

АМ – адаптивные механизмы;

УП – управляющие параметры;

1 – связь, при которой общее воздействие ИС и УП является детерминантом значений и статуса АМ, когда ядро системы генерирует адаптивные механизмы, исходя из цели ее существования, корректируя их с учетом внешнего воздействия;

2 – связь, в результате которой адаптивные механизмы осуществляют структурообразующее воздействие на управляющие параметры внешней среды. Этот тип связи определяется как обратная связь;

3 – связь, которая характеризует формирование и коррекцию адаптивных механизмов системы (АМ) под воздействием внешней среды. Процесс, который характеризуется этим типом связи, называется адаптацией;

4 – связь, при которой внешняя среда через управляющие параметры УП влияет на имманентные свойства системы, возможна в случаях «фазовых переходов» при потере устойчивости системы.

Проанализируем параметры порядка системы как предпосылку формирования понятия «качество жизни». Для этого целесообразно обратиться к понятию личности как таковой.

В рамках деятельностного подхода ряд авторов считают, что формирование личности – то же самое, что ее рождение. Но личность рождается дважды. В первом рождении непосредственные побуждения начинают подчиняться социальным нормам, во второй – человек (подросток) начинает сам сознавать и подчинять себе свои мотивы.

В случае с личностью к имманентным свойствам целесообразно отнести следующее:

- ♦ x_1 – когнитивные особенности;
- ♦ x_2 – аффективные особенности;
- ♦ x_3 – физиологические особенности.

Важно отметить, что выделение структуры имманентных свойств системы в данном случае – это задача выбора теории структуры личности, подходящей для задач исследователя. В терминах психологии имманентные свойства личности определяются врожденными особенностями, к которым относят способности, склонности, другие устойчивые особенности, обусловленные характеристиками нервной системы, данными при рождении.

В свою очередь, управляющими параметрами качества жизни, имеющими повышенную чувствительность, являются:

- ♦ a_1 – экологическая (природная) среда;
- ♦ a_2 – экономическая среда;
- ♦ a_3 – социальная среда.
- ♦ a_4 – общественно-политическая среда.

Механизмы адаптации определяются имманентными свойствами и управляющими параметрами и являются более чувствительными во временном аспекте к изменению УП.

К ним можно отнести характеристики, которые определяют возможности удовлетворения потребностей, связанные с выбором личности и ее статусом:

- ♦ g_1 – профессиональная ориентация (образование и профессия);
- ♦ g_2 – семейное положение;
- ♦ g_3 – участие в сообществах и социальный статус;
- ♦ g_4 – местожительство;
- ♦ g_5 – образ жизни.

Учитывая вышеизложенное, понятие «качество жизни» можно определить в терминах системного подхода следующим образом (рисунок 2).

Рисунок 2 – Качество жизни личности как совокупность видов обратной связи

В рамках предложенного подхода качество жизни определяется обратной связью двух видов: 1) субъективно воспринимаемым соответствием сформированных адаптационных механизмов (АМ) имманентным свойствам системы (ИС); 2) их соответствием объективно существующим характеристикам воздействия внешней среды на систему (УП).

В процессе самоопределения индивид делает несколько основных выборов, которые определяют дальнейшие характеристики его жизнедеятельности, задавая границы его возможной адаптации, так называемый «эволюционный коридор». К таким стратегическим решениям относятся выбор профессии как базовое позиционирование в статусно-ролевой структуре общества; семейное положение; участие в сообществах, которые позволяют корректировать статус субъекта, обусловленный его профессиональным и семейным позиционированием; образ жизни. Несмотря на тот факт, что параметр «образ жизни» в значительной степени задается вышеперечисленными параметрами – профессиональными характеристиками, семейным положением и социальными группами, в его рамках остается возможность свободного выбора личности. В целом же представленный набор адаптационных механизмов порядка характеризуется их взаимозависимостью.

Таким образом, в рамках системного подхода качество жизни определяется интегральным показателем, в основе которого лежит уровень влияния внешней среды на процесс выживания и развития личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Государственное регулирование экономики: учеб. пособие для вузов / Т.Г. Морозова, Ю.М. Дурдыев, В.Ф. Тихонов и др. / под ред. проф. Т.Г. Морозовой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 255 с.
- 2 Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
- 3 Касти Дж. Большие системы: связность, сложность и катастрофы / Дж.Касти: пер. с англ. – М.: Мир, 1982. – 216 с.
- 4 Качинський А.Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / А.Б. Качинський / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В.П. Горбуліна. – К.: Євроатлантикінформ, 2006. – 336 с.
- 5 Лэйард Р. Счастье: уроки новой науки / Р. Лэйард. – М.: Ин-т Гайдара, 2015. – 586 с.

Андатпа

Мақалада «өмір сүру сапасы» ұғымын кері байланыс түрінің жиынтығы ретінде қарастыру керек екендігі бекітілді. Мұндай тәсіл негізіне бағалық параметрлер қатарына ие болатын ашық жүйе жатады. Мемлекеттік басқару теориясына жаңа құрам енгізген жүйелік тәсілді қолдану негізделді. Басқарудың мемлекеттік механизмі оларды жетілдіре отыра, ашық жүйенің параметрлеріне әсер ететіндігі анықталды. Осылайша кері әсер болуы мүмкін: жүйе параметріне де, сондай-ақ мемлекеттік басқару механизміне де. Мақалада халықтың өмір сүру сапасын басқарудың мемлекеттік механизмінің негізгі тұжырымдамалық ережелері талданды. Күрделі ашық жүйе эволюциясының заңдылығы мен жүйелік тәсілде негізделген халықтың өмір сүру сапасына басқарудың мемлекеттік механизмінің әсері құралы мен негізгі тетіктері зерттелді. «Өмір сүру сапасы» ұғымын қалыптастыру негізіндегі ашық жүйелердің негізгі құрамдарын талдау орындалды. Күрделі ашық жүйелердің параметрлері арасында байланыстар орнатылды. Басқарудың мемлекеттік механизмі әсер етуші құралдарды едәуір санын жинады. Халықтың өмір сапасын басқарудың мемлекеттік механизмін қалыптастыру үрдісінде басқарушылық әсер ететін негізгі тұжырымдамалық ережелерге жүйелік тәсіл қағидалары мен жүйелік-эволюциялық парадигма аясында біріктірілген күрделі ашық жүйелердің эволюция заңдылықтарын жатқызады.

Тірек сөздер: басқарудың мемлекеттік механизмі, халықтың өмір сүру сапасы, жүйелік тәсіл, ашық жүйенің параметрлері, жүйе ішіндегі байланыстар.

Abstract

The article says that the concept of «quality of life» should be considered as a set of types of feedback. This approach is based on an open system with a number of evaluation parameters. The use of the system approach, which introduced new content into the theory of public administration, is justified. It is stated that the state control mechanism influences the parameters of the open system, making it more perfect. Thus, the reverse effect is possible: both on the parameters of the system and on the mechanism of state administration. The article analyzes the main conceptual provisions of the state mechanism for managing the quality of life of the population, the main instruments of affecting the state management mechanism on the life quality of the population, based on the system approach and the patterns of evolution of complex open systems. The analysis of the basic properties of open systems that underlie the formation of the concept of «quality of life» is performed, connections between the parameters of a complex open system are defined. The state control mechanism has accumulated a significant number of instruments. The main conceptual provisions that exert administrative influence in the process of forming the state mechanism for managing the quality of life of the population include the principles of the system approach and the regularities of the evolution of complex open systems, united in the framework of the system evolutionary paradigm.

Key words: state management mechanism; quality of life of the population; systems approach; parameters of the open system; communication within the system.

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF STRATEGIC TRANSFORMATION IN THE POLICY OF ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE FIELD OF FOREIGN POLICY

Abstract

It has been noted that in the 17th–18th centuries Ukrainian diplomacy went a long way of its development that coincided with the formation of basic elements of Ukrainian statehood that came into existence as a result of the war of national liberation. The existence of new threats to national interests and national security of Ukraine dictate the need for complex reformation of the system of ensuring national security in the field of foreign policy. With the purpose of implementing active foreign policy activities, development of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be aimed at forming a foreign affairs agency of a European type, provided with the resources and capacities required to effectively promote national interests. Strategic partnership with the NATO is an integral element of its course towards European integration for Ukraine as it complements the process of domestic transformations within the context of implementation of the treaty of association between Ukraine and the European Union, the European Nuclear Society and their member states as ratified by the Law of Ukraine dated from 16 September 2014, the implementation of “Ukraine 2020” Sustainable Development Strategy approved by the Decree of the President of Ukraine dated from 12 January 2015, and important reforms of the defense and security sectors, defense industrial complex and the Armed Forces of Ukraine.

Key words: national security, system of ensuring national security of Ukraine, foreign policy, state policy in the sphere of national security.

Importance and need for the Strategy of National Security of Ukraine first approved in 2007 arose on the background of emerging threats and growing instability in the world, facing new security challenges in raw material supply, power generation, financial, informational, environmental and food supply fields. Such threats as proliferation of weapons of mass destruction, global terrorism, transnational organized crime, illegal migration, piracy, escalation of interstate and civil conflicts are becoming more and more intensive and involve new regions and states. Regional threats to global security are on the rise as well, and their negative consequences may have global effects.

Differently directed geopolitical influences on Ukraine in the circumstances of ineffective security assurances, “frozen” conflicts near its borders and critical dependence of its economy on external supplies create prerequisites for Ukraine’s vulnerability, weaken its stand in the world and push it to the outskirts of global politics, into the so-called “grey security area” [2].

Strategic approaches to the process of improving effectiveness of Ukraine’s foreign policy activities are laid into the basis of the Strategy of National Security of Ukraine “Ukraine in the Changing World” aimed at creating appropriate external and internal conditions for realization of national interests of Ukraine, and effective system of ensuring national security and strengthening its bodies. It emphasizes the main tasks of national security in the field of foreign policy to be as follows:

- ◆ creation of conditions for integration of Ukraine into the unified European political, economic and legal framework, including by way of developing sectoral cooperation with the European Union, extending Ukraine’s participation in programs implemented within the framework of the EU “Eastern Partnership” initiative, further development of mutual partnership with the European Free Trade Association and its member states, creation of general preconditions for Ukraine’s full-fledged membership in the European Union as one of the guarantees of its national security;
- ◆ conducting well-balanced policy in relations with Ukraine’s key international partners with the purpose of protecting its national interests;
- ◆ improved effectiveness of Ukraine’s foreign activities in the Central European and Black Sea and Caspian Sea regions;
- ◆ Ukraine’s observance of non-alignment policy with consideration of geopolitical reality and tasks in countering present-day challenges and threats etc;

- ◆ extended and deeper cooperation, interaction and partnership with the centers of growth in Asia, Africa and Latin America, ensured implementation of joint economic projects;
- ◆ accelerated process of legal documenting (demarcation and delimitation) of the state border of Ukraine, settlement of issues in delimitation of water areas of the Black Sea, Azov Sea and Kerch Strait with the Russian Federation on the basis of international law;
- ◆ active dialogue with the Russian Federation as regards improvement of contractual legislative framework regulating temporary bases of the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine, for goal-oriented solution of the existing issues based on the principles of mutual benefit and observance of Ukraine's security interests;
- ◆ improved interaction with the Republic of Moldova in order to settle problematic issues in interstate relations, as well as development and implementation of coordinated policies regarding bilateral and regional cooperation, arrangement of the Transdnistria conflict with observance of the principle of maintaining Moldova's territorial integrity [2].

Unfortunately, the Strategy of National Security of Ukraine approved in 2007 failed to become the guiding strategic document for practical application by state authority bodies, which was caused by their concentration on short-term political and economic goals as well as by negligence of the needs for strategic development of the state and society. Therefore, threats to national security aggravated in the field of foreign policy, and Ukraine's capacity to protect its national interests deteriorated.

At the time of aggressive actions of the Russian Federation, national security threats reflected in the Law of Ukraine "On Foundations of National Security of Ukraine" and in the Strategy of National Security of Ukraine approved by Decree of the President of Ukraine dated 12 February 2007 remain relevant nowadays as well, but the key threats turned out to be different from those forecasted by experts and politicians in charge of ensuring national security of Ukraine.

In our opinion, the primary mistake was the decision to maintain a non-aligned status of Ukraine that was taken after a failure to soundly assess threats in the military field. The Military Doctrine of Ukraine introduced with Decree of the President of Ukraine dated 8 June 2012 appeared to be incompliant with the actual military and political situation and failed to identify the sources, scale and nature of military threats.

Changes in the political course of Ukraine and its steps towards the EU triggered military aggression on the part of the Russian Federation; Ukraine's defense and security sector was unprepared to face it while threats to national interests of Ukraine have grown rapidly in all fields and are now of large-scale and complicated nature.

Military aggression of the Russian Federation against Ukraine identified our real threats in the field of foreign policy, namely:

- ◆ interference into domestic affairs of Ukraine on the part of other states with the purpose of restricting its sovereignty;
- ◆ territorial claims against Ukraine on the part of the Russian Federation, annexation of the Crimean Peninsula, and an attempt to create new political entities controlled by the Kremlin in the territory of Ukraine;
- ◆ turning Ukraine into a buffer state with divided society in conditions of a new "hybrid" warfare;
- ◆ global terrorism;
- ◆ military and political instability in the Black Sea and Caspian Sea regions largely generated by aggressive foreign policy of the Russian Federation.
- ◆ absence of effective external security assurances for Ukraine;
- ◆ activities of illegal armed groups, increase in crime, illegal circulation of firearms [1].

Modern requirements to the process of complex reformation of the system for ensuring national security in the field of foreign policy are stipulated in the Strategy of National Security of Ukraine dated 26 May 2015 which is aimed at ensuring readiness of the state, its economy and society to defense and repelling of external aggression in any form and manifestation thereof (including hybrid war), increasing the national defense capability where the main goals are minimization of threats to sovereignty and creation of conditions to restore territorial integrity of Ukraine within the internationally recognized boundaries of Ukraine, ensuring peaceful future for Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social and lawful state; establishing human rights and freedoms, ensuring

a new quality of economic, social and humanitarian development, ensuring integration of Ukraine to the European Union and creating conditions to join the NATO.

The Strategy of National Security of Ukraine emphasizes that having abandoned the non-alignment policy that failed to ensure territorial integrity of the state, Ukraine will base on its own capacities in the mid-term prospect and reserve the right to participation in collective security and defense systems as a method to ensure state sovereignty and territorial integrity of Ukraine [3].

External security assurances will be ensured by way of shaping a network of alliances both with separate states and regional organizations or initiatives (by way of concluding treaties of joint defense and military assistance), and with international security organizations (by way of participation in collective security plans).

Foreign policy of Ukraine in the field of ensuring its national security will be based on the policy of European and European-Atlantic integration, and will be implemented at various levels – global, regional and sub-regional.

At the global level, Ukraine considers enhanced strategic partnership with the United States of America as the guarantor of international security in the European-Atlantic region based on the Ukraine – USA Charter on Strategic Partnership dated 19 December 2008 as its top foreign policy priority. Ukraine will strive for strategic development of interaction based on partnership relations with other states being key centers of influence, such as the PRC. It will continue to actively use global international organizations, primarily the UN, “G20”, “G7”, and other mechanisms meant to ensure peace and stability, observance of international laws and fair settlement of conflicts.

Ukraine will promote the process of nuclear disarmament as well as support initiatives for signing a multipurpose international treaty on security assurances, primarily for non-nuclear states, which will contain a clear list of obligations and actions of the parties in case of breach, including in the part of application of sanctions to a member state at fault. Ukraine strives to create an effective mechanism to ensure its sovereignty and territorial integrity etc. based on the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (the Budapest Memorandum).

Efforts at the regional level will be directed on creating an effective interaction system in Central and Eastern Europe meant to ensure security and stability. For this purpose, instruments and opportunities provided by the OSCE and the European Council should be used in the first place. Special attention will be paid to creating mechanisms to ensure security in the Black Sea Region.

Together with other European allies Ukraine will conduct a policy of denuclearization and demilitarization of the Black Sea region; will facilitate return to the conditions of the updated Treaty on Conventional Armed Forces in Europe; will take an active part in development of the existing and introduction of new security initiatives meant to strengthen stability and collective security in Europe.

At the sub-regional level, Ukraine will continue actively using the existing formats – the “Weimar Triangle”, the “Visegrad group”, GUAM, OBSEC, CEI etc. – with the purpose of ensuring protection of territorial integrity and sovereignty, implementation of economic and energetic projects and initiatives.

With the purpose of implementing active foreign policy activities, development of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be aimed at forming a foreign affairs agency of a European type, provided with the resources and capacities required to effectively promote national interests [3].

By results of expert scientific expert evaluation, certain gaps have been found in this strategic document that are related primarily to poor understanding of in-depth processes of operation of the Armed Forces of Ukraine and defense planning, and lack of clarity concerning formation of conditions to enable Ukraine to join the NATO.

We would like to emphasize that for Ukraine, strategic partnership with the NATO is an integral element of its course towards European integration as it complements the process of domestic transformations within the context of implementation of the treaty of association between Ukraine and the European Union, the European Nuclear Society and their member states as ratified by the Law of Ukraine dated 16 September 2014, the implementation of “Ukraine 2020” Sustainable Development Strategy approved by Decree of the President of Ukraine dated 12 January 2015, and important reforms of the defense and security sectors, defense industrial complex and the Armed Forces of Ukraine.

Thus, a combination of powerful political support for the sovereignty of Ukraine and its territorial integrity from NATO member states and their partners, and ensuring safety of its borders, with as powerful practical interaction within Ukraine-NATO cooperation framework creates preconditions for real development prospects in implementation of the state policy for ensuring national security of Ukraine in the field of foreign policy.

LIST OF LITERATURE

1 Datsyuk A., Sadovsky V., Poltorak A., Marutyanyan G. (2016). Analysis of the state policy in the sphere of national security and defense of Ukraine. [Electronic resource]. – Available at: <http://www.rpr.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Analiz-polityky-NB-eksperty-RPR>.

2 The decision of the Council of national security and defense of Ukraine (2012). The Decree Of The President Of Ukraine “On the new version of the national security Strategy of Ukraine”. – Available at: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/14823.html>.

3 The decision of the Council of national security and defense of Ukraine (2015). The Decree Of The President Of Ukraine “Strategy of national security of Ukraine”. – Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

Аңдатпа

Мақалада XVII–XVIII ғғ. украиндық дипломатия өз дамуында ұзақ жолдан өтті, ол ұлттық босатылу үшін соғыс нәтижесінде пайда болған украиндық мемлекеттіліктің негізгі элементтерін қалыптастырумен сәйкес келді. Украинаның ұлттық мүддесі мен ұлттық қауіпсіздігінің жаңа қатарының пайда болуы сыртқы саясат аясында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жүйесін кешендік реформалау қауіпсіздігін мәжбүрлейді. Белсенді сыртқы саяси қызметті жүзеге асыру мақсатымен Украинаның Ішкі істер министрлігі ұлттық мүдделерді тиімді жалғастыру үшін қажетті мүмкіндіктер мен ресурстармен иеленетін еуропалық түрдегі сыртқы саяси ведомство құруға көп мән беру керек. НАТО-мен стратегиялық серіктестік Украина үшін еуропалық интеграцияға курсының ажырамас элементі болып табылады, себебі ол Украина мен Еуропа одағы, Еуропа ядролық қоғамы мен оның мүше елдері арасындағы ынтымақтастық туралы келісімді жүзеге асыру тұжырымында ішкі түзілулер үрдісін толықтырады. Бұл жоба заңмен 2014 ж. 16 қыркүйегінде ратификацияланған. «Украина–2020» тұрақты даму стратегиясын жүзеге асыру және қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы реформалар 2015 ж. 12 қаңтарында Украина Президенті Жарлығымен бекітілген.

Тірек сөздер: ұлттық қауіпсіздік, Украинаның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесі, сыртқы саяси сала, ұлттық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясат.

Аннотация

В статье отмечено, что в XVII–XVIII вв. украинская дипломатия прошла долгий путь своего развития, который совпал с формированием основных элементов украинской государственности, возникших в результате войны за национальное освобождение. Появление новых угроз национальным интересам и национальной безопасности Украины диктует необходимость комплексного реформирования системы обеспечения национальной безопасности в области внешней политики. С целью осуществления активной внешнеполитической деятельности Министерство внутренних дел Украины должно акцентировать внимание на формировании внешнеполитического ведомства европейского типа, обладающего ресурсами и возможностями, необходимыми для эффективного продвижения национальных интересов. Стратегическое партнерство с НАТО является неотъемлемым элементом курса на европейскую интеграцию для Украины, т.к. оно дополняет процесс внутренних преобразований в контексте реализации договора о сотрудничестве между Украиной и Европейским союзом, Европейским ядерным обществом и его странами-членами. Данный проект был ратифицирован законом от 16 сентября 2014 г. Реализация стратегии устойчивого развития «Украина–2020» и реформы в области обороны и безопасности утверждены Указом Президента Украины 12 января 2015 г.

Ключевые слова: национальная безопасность, система обеспечения национальной безопасности Украины, внешнеполитическая сфера, государственная политика в сфере национальной безопасности.

MEASURES OF FURTHER DEVELOPMENT OF LOCAL PUBLIC ADMINISTRATION AND SELF-GOVERNMENT

The article reveals the essence of the formation of local self-government in Kazakhstan as a multi-stage and dynamic process related to the development of state institutions and civil society, the overall level of socio-economic development of the country, other factors and conditions that directly affect the life of the local population. The problem of the correlation and interaction of local self-government and state power of Kazakhstan is based on the constitutional principle of not joining the bodies of local self-government in the system of public authorities. A natural continuation of the reform at the central level should be the empowerment of local governments with additional powers that will be transferred to them in three stages. In 2016–2017 draft documents on the development of the local community and discussion of topical issues of improvement and public order will be considered, the targeted use and prevention of illegal occupation by individuals of land plots within populated areas will be controlled and tax potential of local self-government by transferring to them the right to levy two additional taxes – on transport and land tax from legal entities will be strengthened. The second stage (2018–2020) involves measures like phased formation of the budget of local self-government, approved by the maslikhat of the district, issues related to the management of the communal property of the local community, and from 2020 creation of a representative body of local self-government as well as introduction of an independent self-government budget in settlements with a population of less than 2 thousand people.

Key words: local self-government, full powers of local self-government, akim apparatus, maslikhats, delimitation of functions, independent budget, formation of own revenues.

In Kazakhstan it is provided to create offices of akims of villages, settlements, cities of regional value with giving of the status of the legal entity to them. This measure assumes transfer of the isolated property to them, establishment of the right on its own behalf to get and carry out the property and non-property rights and duties.

Within work on differentiation of functions and powers between levels of public administration it is necessary to expand the list fixed for rural, settlement, city (regional value) with levels of management of functions:

- ♦ organization of work on improvement, gardening and sanitary cleaning of settlements;
- ♦ organization of public work on the contents in proper condition cemeteries, other places of burial;
- ♦ control of ensuring fire safety and safety on waters;
- ♦ the organization of work on water supply of settlements, regulation of questions water – and land use;
- ♦ management of the municipal property transferred to akimats of the corresponding administrative and territorial units in the order established by the law.

By consideration of a question of investment rural, settlement, city (regional value) levels of public administration by independent budgets it is necessary to consider that 78% of regional and city budgets are subventionary that, certainly, will be aggravated at the lower level of management.

Therefore it is necessary to expand step by step powers of rural akims in decision-making in economic and social spheres, in the solution of questions of use of the available local resources – the earth, property, real assistance to growth of small and medium business.

Efficiency of local government in many respects depends not only on existence of all complex of the necessary laws providing a legal, organizational and economic basis of self-government but also on understanding the population of the rights and opportunities in system of local government, on the valid ability to carry out local government.

As one of possible options of investment of these levels of management of independent budgets there will be a formation of revenues rural, settlement, city (regional value) budgets at the expense of the transfers provided in regional (city) budgets for financing of their expenses.

Today on rural, settlement, city (regional value) levels of the power accurate mechanisms of management aren't created, there are no own profitable sources and property issues without which to speak about real local government prematurely aren't resolved.

In this regard practical working off within several years of mechanisms of management and financing on rural, settlement, city (regional value) levels of the power will become a basic prerequisite for the subsequent introduction in the country of institutes of local government.

For ensuring complexity and the sequence of actions stage-by-stage work is provided in this direction.

In general realization of the planned measures will promote further improvement of system of public administration, optimization of the list of the state functions, their rational distribution between all levels of public administration, to creation of the model of the interbudgetary relations providing stable and effective functioning of all levels of the government.

As important indicator in definition of value of local governments serves that factor that in their activity the population will be directly involved. For ensuring effective functioning of local government and life support of the population local self-government institutions have to be allocated with the corresponding volume of material financial resources.

It will give a new impulse to social and economic development of the country and formation of full-fledged civil society, will allow to realize the constitutional norms, to create legislative bases of the organization and activity of local government, to undertake real reforms in the sphere of democratization of the power, to raise a role of the population in the solution of questions of local value, to create conditions for direct participation of the population in public administration, to reduce the level of manifestations of bureaucracy and corruption.

At this stage of development of local government in our country it is necessary to create the organizational, financial, personnel system of ensuring activity of local governments which is effectively operating, most acceptable for Kazakhstan, and also the interaction mechanism with public authorities. Considering positive foreign experience, it is necessary to develop measures for improvement of local government in Kazakhstan taking into account a state system of the country, regional specifics (the big territory, low population density, considerable distance between compactly living groups of the population), last experience of national history, the saved-up much useful rural self-government in the sphere, local traditions and culture, economic and other conditions. Reforming and development of system of local government have to continue from the grassroots levels – the rural district, the village and the area in the city.

Process of realization of policy of development of local government in Kazakhstan has to be characterized by complexity, staging of the solution of objectives, and also need of definition of the priority directions of policy at the corresponding stage of realization. In this regard to provide further development of local government in Kazakhstan by increase in a role of the population in the solution of questions of local value through meetings and descents of local community at the level of villages, settlements, the cities of regional value.

It is necessary to give authority to local governments step by step, otherwise self-government institutions cannot cope with the tasks set for them. The trust to local governments both from the state institutes, and from citizens will appear only in the course of their work.

The principle of subsidiarity based that intervention of higher body of management in actions subordinate can be allowed only in that measure in what the last I have allowed the actions contradicting the Constitution, laws and acts of the Head of state and the Government has shown the inability to effective management, and in the presence of certain conditions under which such intervention can be considered lawful and expedient.

It is offered to enshrine the legislative rules providing more specifically:

- ♦ regulation of an order of formation, carrying out and powers of meetings and descents and execution of their decisions;

- ♦ obligation of discussion by meeting or descent of questions of financing of actions of local value (akims of the lower level of management have no independent budget, but are administrators of fifteen budgetary programs as a part of the budget of the area). Descents of local community will be carried out on the most important questions demanding general discussion (the report of the akim, definition of list of participants of meetings etc.). The meeting of local community will be held for discussion of the current questions of local community: budgetary programs, formation and use of own profitable sources and other questions. Participants of the meeting of local community will be formed

of the representatives delegated by a descent, representing the interests of separate groups of the population: veterans, for a family and women, for youth, elders, house, street and quarter committees and others. Representatives of meetings of local community are delegated for the period determined by the legislation and carry out the activity on a constant basis. Decisions of akims of the lower levels on local value are coordinated and approved by representatives of meetings. In case of lack of a compromise in the solution of appropriate questions, they will turn into competence of higher body. In order to avoid execution by the akim of illegal decisions and for an exception of lobbying of interests of separate groups and segments of the population, the provision on obligation of consideration by the akim of decisions of meetings and descents and informing the population on acceptance (or a deviation) by him decisions taking into account respecting the rule of law will be fixed;

- ♦ introduction of norm on providing to local population of the right of participation in monitoring of use of the budgetary funds allocated for the solution of problems of local value;

- ♦ inclusion in the existing programs of development of the region (the city of regional value) of subsection in which the prime needs of the population accepted at meetings and descents of local community at the level of the village, the rural district, the settlement, the city of regional value will find the reflection.

Above-mentioned measures will allow to raise a role of the population in the solution of questions of local value, to stimulate participation, interest and responsibility of citizens at decision-making, to strengthen trust to public authorities.

The following program document on development of local government is the Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan “Nurly Zhol – a way to the future” (Astana, on November 11, 2014) [1]. In chapter 5 of the Message “Further strengthening of statehood and development of the Kazakhstan democracy” the President has noted:

“Our purpose – to create new type of public administration. He has to answer new problems of service to society and strengthening of statehood. Powers of authorities on places will be supported with financial and personnel resources. Society and citizens have to be directly involved in process of adoption of the state decisions and their realization. Through local governments it is necessary to give to the population a real opportunity independently and responsibly to resolve issues of local value.

Time to citizens actively has come to be involved in the solution of the vital issues on places, to control work of local authorities. We have to go on a civilized way, together with the whole world and head for further democratization of society”.

In the Program of the President of the Republic of Kazakhstan of May 20, 2015 «The plan of the nation – 100 concrete steps» 97, 98 steps are devoted to mesty self-government:

97. Expansion of a possibility of citizens to participate in decision-making process through development of self-regulation and local government. Transfer unusual for the state of function on competitive Wednesday and to self-regulatory organizations. The government will become compact due to reduction unusual for the state and excess functions.

98. At the level of the rural district, the aul, the village, the settlement, the city of regional value the independent budget of local government will take root. In the regional centers and the cities of republican value mechanisms of participation of citizens in discussion of drafts of the relevant budgets will work [2].

In executions of these the requirement, the Head of state Nursultan Nazarbayev has published in the Kazakhstanskaya Pravda newspaper of January 6, 2016 the article «The Plan of the Nation – the Way to the Kazakhstan Dream» which main subject is realization of the institutional reforms aimed at creation of a basis for future development of our country [3].

In the head «Functions of the state – on competitive Wednesday and to local government» he has written: «Investment of local governments with additional powers which will be delegated to them in three stages has to become natural continuation of reform at the central level.

At the first stage (2016–2017):

- ♦ coordination of the candidacies presented by the akim of the area to a position of the akim of the city of regional value, the settlement, village and rural district for further introduction in маслихат the area and elections;

- ♦ initiation of a question of release of the akim;

- ♦ consideration of drafts of program documents on development of local community and discussion of topical issues of improvement and public order;
- ♦ consideration of offers of akimat of the area on alienation of the property acquired at the expense of the control account of cash;
- ♦ control of target use and prevention of illegal occupation by natural persons of the land plots within settlements;
- ♦ introduction of offers to destination heads of public institutions of local community;
- ♦ strengthening of tax capacity of local government by transfer of the right of collection to them in addition two taxes – on transport and a land tax on legal entities.

At the second stage (since 2018):

- ♦ stage-by-stage formation of the budget of the local government approved maslikhat the area;
- ♦ coordination by meeting of the draft budget of local community introduced by the akim for the statement maslikhat the area and approval of the report on his execution for representation in maslikhat;
- ♦ questions of management of municipal property of local community;
- ♦ introduction of the budget only for administrative and territorial units with the population more than 2 thousand people and the statement his maslikhat of the area;
- ♦ introduction of institute of “municipal property of local government”;
- ♦ study of a question of integration of administrative and territorial units at the level of rural districts for the purpose of increase in their potential.

At the third stage (since 2020) it will be provided:

- ♦ creation of representative body of local government;
- ♦ introduction of the independent budget of local government in settlements with population less than 2 thousand people;
- ♦ introduction of procedures of consideration of proposals of citizens on drafts of local budgets who raise the socially significant questions.

Performance of all these measures will increase transparency of decision-making process by public authorities and will promote development of system of local government».

At the end of article he has emphasized that: «The practical stage of implementation of the Plan of the nation has begun. He will go under control of the National commission on modernization. From all public authorities, public institutes and citizens coordination of actions, persistence, creativity and persistence will be demanded. We should pass a big way on which now we take the first 100 steps».

In conclusion the Head of state has urged Kazakhstan citizens to take the most active part in implementation of the Plan of the nation and carrying out reforms, to use those opportunities which they open.

Performance of these the requirement will increase transparency of decision-making process by public authorities and will promote development of system of local government.

Realization of policy of development of local government which in turn will lead to creation of system of interaction of the population, local government and the government which effective functioning will allow to provide will be result of these measures finally:

- ♦ increase in a role of the population, his participation in the qualitative solution of questions of local value;
- ♦ increase in the standard of living of the population in each settlement;
- ♦ increase in political stability in the region and the state in general.

LIST OF LITERATURE

- 1 Nazarbayev N. Nurly Zhol – a way to the future. Message to the people of Kazakhstan. – November 11, 2014.
- 2 The plan of the nation – 100 concrete steps. Program of the President of the Republic of Kazakhstan. – May 20, 2015.
- 3 Plan of the nation – Way to the Kazakhstan dream // The Kazakhstan truth. – 2016. – January 6.

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару органдары әлеуметтік-экономикалық дамудың жалпы деңгейінің көрсеткіші және жергілікті тұрғындардың өміріне тікелей әсер ететін бірқатар факторлар секілді мемлекеттік институттар мен азаматтық қоғамды дамытуға байланысты көпсатылы және қарқынды үдеріс ретінде қалыптасуының мәні айқындалады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен Қазақстанның мемлекеттік билігі арасындағы өзара әрекеттесу мәселесі конституциялық принципке негізделген. Орталық деңгейдегі реформаның жалғасуының табиғи кезеңі үш кезеңде жүзеге асырылатын қосымша реформалардың көмегімен жергілікті билік органдарының уәкілеттіліктері кеңейтілуі тиіс. 2016–2017 жж. жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дамуы туралы құжаттардың жобалары және қоғамдық тәртіпті жетілдірудің өзекті мәселелері, мақсатты пайдалану және елді мекендерде жер телімін заңсыз басып алуға жол бермеу қарастырылатын болады. Бұдан басқа, жергілікті өзін-өзі басқару органдары жүргізілген реформалар нәтижесінде заңды тұлғалардан көлік пен жер салығы бойынша қосымша екі салықты алу құқығын алады. Екінші кезең (2018–2020 жж.) аудандық мәслихат мақұлдаған жергілікті өзін-өзі басқару бюджетін кезеңмен қалыптастыру, коммуналдық меншікті басқару мәселелерін шешу, 2020 жылдан бастап жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілді органын құру секілді шараларды, сондай-ақ халықтың саны 2 мыңнан аспайтын елді мекендерде жеке бюджетін басқаруды қамтиды.

Тірек сөздер: жергілікті басқару, жергілікті басқарудың толық уәкілдігі, әкім аппараты, мәслихаттар, функцияларды делимитациялау, тәуелсіз бюджет, жеке кірістерін қалыптастыру.

Аннотация

Статья раскрывает сущность формирования органов местного самоуправления в Казахстане как многоэтапного и динамичного процесса, связанного с развитием государственных институтов и гражданского общества, как показателя общего уровня социально-экономического развития страны и ряда других факторов, оказывающих непосредственное влияние на жизнь местного населения. Проблема взаимодействия органов местного самоуправления и государственной власти Казахстана основана на конституционном принципе. Естественным этапом продолжения реформы на центральном уровне должно стать расширение полномочий местных органов власти с помощью дополнительных реформ, которые будут реализованы в три этапа. В 2016–2017 гг. рассмотрены проекты документов о развитии местных органов управления и актуальные вопросы совершенствования общественного порядка, целевого использования и предотвращения незаконной оккупации земельных участков в населенных пунктах. Более того, в результате проведенной реформы местные органы самоуправления приобретут право взимать два дополнительных налога – на транспорт и земельный налог с юридических лиц. Второй этап (2018–2020 гг.) включает в себя такие меры, как поэтапное формирование бюджета местного самоуправления, одобренное районным маслихатом, решение вопросов, связанных с управлением коммунальной собственностью, создание представительного органа местного самоуправления с 2020 г., а также управление собственным бюджетом в населенных пунктах с численностью менее 2 тыс. человек.

Ключевые слова: местное самоуправление, полные полномочия местного самоуправления, аппарат акима, маслихаты, делимитация функций, независимый бюджет, формирование собственных доходов.

МЕТОДОЛОГИЯ КАК УЧЕНИЕ О МЕТОДАХ ИССЛЕДОВАНИЯ В ТУРИЗМЕ

Аннотация

Методология как учение о методах исследования в туризме составляет совокупность взглядов, результат познания и осмысления практики жизни, что позволяет создавать конкретные теоретические суждения об изучаемых явлениях и процессах в данной сфере деятельности. Все перечисленное, касающееся методологии, по своей структуре и содержанию из всех философских учений более всего приближено к диалектике. Сам термин «диалектика» впервые употреблен Сократом, а создателем первой формы философской диалектики принято считать Софокла. Однако самую развитую форму диалектики получил Гегель. Диалектический метод пронизывает все разделы человеческой системы философии. Согласно Гегелю, его следует понимать как методические обнаружения и разрешения противоречий, содержащихся в понятиях. Сами противоречия Гегель понимал как столкновение противоположных определений и разрешение их путем объединения. Для методологии исследования сферы туризма очень важна идея Гегеля единства взаимоисключающих и одновременно взаимно предполагающих друг друга противоположностей, или идея противоречия. Гегель считал противоречие внутренним импульсом развития, который переходит от простого к сложному, от непосредственного к определенному, от абстрактного к конкретному и все более полному и истинному результату.

Ключевые слова: методология, методы, туризм, теория, познавательная функция, оздоровительная функция.

Методология (в ее широком понимании) – это учение о структуре, логической организации, методах и средствах деятельности. Методология в науке – это учение о принципах построения, формах и способах научного познания. Методология выступает как средство теоретического познания и преобразования действительности.

Туризм представляет собой особую форму мирохозяйственных связей, полное научное осмысление которой невозможно с позиций классических и популярных современных теорий мировой торговли, учитывающих реалии туристского производства и особенности функционирования туристского рынка [1]. В настоящее время в Казахстане туризм стал предметом изучения, о чем свидетельствует рост престижа обучения на туристских факультетах государственных и коммерческих вузов. Однако пока отсутствуют как школа изучения социально-экономического явления международного туризма с научных позиций, так и само отношение к туризму как объекту научного исследования.

Методология как учение о методах исследования в туризме составляет совокупность взглядов, результат познания и осмысления практики жизни, что позволяет создавать конкретные теоретические суждения об изучаемых явлениях и процессах в данной сфере деятельности.

Для изучения туризма как вида деятельности людей, как успешно развивающейся отрасли мирового хозяйствования проводят исследования с помощью различных методов. В науке о туризме ученые и специалисты в своих исследованиях опираются на общую, специальную и частную методологию.

Общая методология обеспечивает правильные и точные представления об общих законах развития туризма, его своеобразии и составляющих компонентах. В ее основе лежит диалектический подход к пониманию сущности туризма. Данная методология исходит из материальности окружающего нас мира, в котором материя находится в непрерывном движении, развитии.

Движущие силы развития окружающего мира (материи) подчиняются законам диалектики – единства и борьбы противоположностей, перехода количественных изменений в качественные, отрицания отрицания.

Специальная методология позволяет формулировать законы и закономерности, относящиеся к своеобразию формирования, развития и функционирования феноменов, которые исследуются. Данная методология при исследованиях конкретных явлений и процессов в туризме позволяет применять соответствующие методы и принципы, методики, способы и приемы, чтобы определить конечные результаты исследований.

В основе специальной методологии лежат следующие принципы:

1) научность – основывается на общенаучном знании и строится с учетом достижений смежных наук, например, экономики, юриспруденции, управления, информатики и социологии;

2) наглядность – реализуется в основных методах обучения, опирающихся на необходимость создания зрительного образа, что способствует лучшему его усвоению и запоминанию;

3) доступность – базируется на учете особенностей персонала, возможности усвоения того или иного уровня сложности содержания обучения туристской деятельности;

4) единство теории и практики обучения – основывается на диалектике и реализуется в процессе деятельности, предусматривающей обязательность достижения уровня практического применения полученных знаний для полного и точного их усвоения;

5) воспитывающий характер обучения – обуславливается совпадением направлений воспитания и обучения, поскольку обучение направлено на формирование личностных качеств у специалистов, что реализует основную цель воспитания.

Частная методология представляет собой совокупность методов, способов, приемов и методик исследования конкретных явлений туристской деятельности, которые составляют объект и предмет ее анализа.

В ее основе лежат следующие принципы:

1) детерминизм – причинная обусловленность психических процессов, происходящих во время освоения видов и форм туризма, явлений и процессов по качественному обслуживанию потребителей, получению прибыли;

2) единство сознания и деятельности – показатель единства развития сознания и деятельности, когда сознание возникает, развивается и проявляется в деятельности;

3) развитие – показатель неразрывной связи туризма с другими отраслями наук и общего развития – интеллектуального, эмоционального, социального;

4) личностный подход в обучении – ориентирование исследователей на изучение индивидуальных и социально-психологических особенностей специалистов.

Рассмотренные принципы методологии дают представление о движущих силах развития науки о туризме, о социальной обусловленности развития и совершенствования деятельности специалистов [2].

Все перечисленное, касающееся методологии, по своей структуре и содержанию из всех философских учений более всего приближено к диалектике.

Сам термин «диалектика» впервые употреблен Сократом, а создателем первой формы философской диалектики принято считать Софокла. Однако самую развитую форму диалектики получил Гегель. Диалектический метод пронизывает все разделы человеческой системы философии. Согласно Гегелю, его следует понимать как методические обнаружения и разрешения противоречий, содержащихся в понятиях. Сами противоречия Гегель понимал как столкновение противоположных определений и разрешение их путем объединения.

Для методологии исследования сферы туризма очень важна идея Гегеля единства взаимоисключающих и одновременно взаимно предполагающих друг друга противоположностей, или идея противоречия. Гегель считал противоречие внутренним импульсом развития, который переходит от простого к сложному, от непосредственного к определенному, от абстрактного к конкретному и все более полному и истинному результату. Гегель глубоко и конкретно понял внутреннюю природу самого противоречия именно как обнаружение противоречия и его разрешение, когда исходная антиномия (противоречие в законе, рассуждение, доказывающее, что два высказывания, являющиеся отрицанием друг друга, вытекают одно из другого) одновременно осуществляется и снимается.

Структурно-содержательный анализ множества трактовок понятия «методология», проведенный нами, выявил одиннадцать наиболее общих, характерных его признаков:

1) учение о способах организации и построения теоретической и практической деятельности человека;

2) учение, выявляющее общественно-историческую зависимость средств деятельности людей от уровня их развития и характера разрешаемых ими проблем;

3) учение, обеспечивающее нормативно-рациональное построение типовых программ деятельности человека;

4) учение, обусловленность которого выявляется в ходе изменения его оснований, а также процесса выработки новых методологических средств;

5) учение, которое может трактоваться с позиции философии, при этом и философия может характеризоваться в рамках некой обобщенной методологии;

6) учение, имеющее условность в контексте постоянно воспроизводящихся репертуаров и процедур деятельности людей;

7) учение, развитие которого связано с динамикой познавательных проблем, культурно-исторической природы познавательных средств, изменчивостью понятий, формированием новых познавательных установок;

8) учение, в структуру которого включены философские представления, рассматривающие схемы деятельности, создаваемые людьми для воспроизводства и обновления социального бытия;

9) учение, задачей которого является выяснение, конструирование и преобразование схем деятельности, интегрированных в повседневный опыт людей;

10) учение как основа для осмысления и переосмысления современной культурной проблематики;

11) учение, анализирующее обыденное поведение и мышление людей, так как их поступки и общение утрачивают естественность, перерастают в совокупность оригинальных ориентиров, вырабатываемых людьми в процессе решения конкретных жизненных задач.

При этом к тематике нашего исследования относятся учение о способах организации и построения теоретической и практической деятельности человека, рассмотрение схем деятельности людей для воспроизводства и обновления социального бытия, конструирования и преобразования деятельности людей [3].

Сравнительный анализ этих признаков с признаками понятий «туризм», «туристская деятельность», «туристский бизнес» выявил те признаки (а по существу, функции) методологии, которые являются философской основой для исследования теории и практики развития туризма и государственного управления туристской деятельностью.

К первому, третьему, седьмому, восьмому, девятому, десятому и одиннадцатому признакам понятия «методология» относятся:

- ♦ способы организации и построения теоретической и практической деятельности человека;

- ♦ нормативно-рациональное построение типовых программ деятельности человека;

- ♦ динамика формирования новых познавательных установок;

- ♦ рассмотрение схем деятельности людей для воспроизводства и обновления социального бытия;

- ♦ конструирование и преобразование схем деятельности людей, интегрированных в повседневный опыт;

- ♦ анализ обыденного поведения людей;

- ♦ осмысление современной культуры человека.

С течением времени в ходе совершенствования разных видов туризма выявилась необходимость разработки общей методологии и теории туризма как глобального социального явления. Такие попытки были предприняты специалистами разных стран, в том числе и автором.

Но в дальнейшем предметом научного осмысления и формирования теоретических основ стали виды туризма, реализующие его основные социальные функции: познавательную и оздоровительную.

В 2001 г. автором была защищена докторская диссертация «Теория и практика подготовки специалистов туристской индустрии в высших учебных заведениях». И в этом же году А.А. Федякин, специалист из Майкопа, защитил диссертацию «Теоретико-методические основы оздоровительного туризма».

А.А. Федякин в своей работе стремился выявить условия, при которых участники активных видов путешествий получали бы максимальный оздоровительный эффект. Для этого изучалась оздоровительное воздействие пешеходных и горных походов. Были выявлены условия, при которых возможен указанный оздоровительный эффект.

Перспективой дальнейших исследований по указанной проблематике, по нашему мнению, являются продолжение формирования методологии реализации оздоровительной функции туризма, становление формирования основ методологии и теории познавательной функции туризма.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Зорин И.В. О разработке теоретических основ туристской деятельности // Актуальные проблемы туризма–98. – В 2 ч. – М.: РМАТ, 1998. – С. 47–50.

2 Захаров В.А. Эволюция сущности и многообразие понятий туризма // Труды Академии туризма. – М.: Компакт-диск, 2006. – № 7.

3 Зорин И.В., Квартальнов В.А., Горский В.А. Методология профессионального туристского образования: монография. – М.: Совспорт, 2001. – 200 с.

Аңдатпа

Туризм зерттеуіндегі әдістер туралы ілім секілді әдіснама – көзқарастар жиынтығын, бұл салада зерттелген құбылыстар мен үрдістер туралы нақты теориялық пайымдамаларды жасауға мүмкіндік беретін өмір тұрмысын тану және ұғыну нәтижесін құрайды. Әдіснамалыққа қатысты жоғарыда айтылғандардың барлығы, құрылымы және барлық философиялық ілімдердің мазмұны бойынша диалектикаға жақындастырылған. «Диалектика» терминін алғаш рет Сократ қолданған, ал философиялық диалектиканың бірінші түрін құрушы Софокл болып саналады. Дегенмен диалектиканың ең дамыған түрін Гегель тапты. Диалектикалық әдіс адамның философия жүйесінің барлық бөлімдерін тізеді. Гегельдің айтуы бойынша, тұжырымдамаларда қамтылған әдіснамалық ашылым мен қайшылықтардың шешілуі деп түсіну керек. Гегель қайшылықтардың өздерін қарама-қарсы анықтамалардың қақтығысы және оларды біріктіру жолы арқылы шешу деп түсінді. Туризм саласын зерттеу әдіснамасы үшін өзара бірлікте және бір мезгілде өзара қарама-қарсылық білдіруі немесе қайшылық идеясы туралы Гегельдің идеясы маңызды болып табылады. Гегель қарама-қарсылықты қарапайымдылықтан күрделіге, жанамадан тікелейге, дерексізден деректіге және әрі толық әрі шынайы нәтижеге дейін жететін дамудың ішкі импульсы деп санады.

Тірек сөздер: әдіснама, әдістер, туризм, теория, когнитивтік функция, сауықтыру функциясы.

Abstract

The methodology as the doctrine on research methods in tourism is a set of views, result of knowledge and judgments about life that allows to develop concrete theoretical judgments of the studied phenomena and processes in this field of activity. All listed, concerning methodology, on the structure and contents from all philosophical doctrines is most of all closer to dialectics. The term «dialectics» was for the first time used by Socrates, and the creator of the first form of philosophical dialectics is considered to be Sophocles. However, the most developed form of dialectics was suggested by Hegel. The dialectic method penetrates all sections of human system of philosophy. According to Hegel, he should be understood as methodical detection and resolutions of conflicts, contained in concepts. Hegel understood contradictions as collision of opposite definitions and permission in their way of association. Hegel's idea of unity of the mutually exclusive and at the same time mutually assuming each other contrasts, or the idea of a contradiction is very important for research methodology of tourism. Hegel considered a contradiction as an internal impulse of development which passes from simple to difficult, from direct to certain, from abstract to concrete and more and more full and true result.

Key words: methodology, methods, tourism, theory, informative function, improving function.

ПАРУСНЫЙ ТУРИЗМ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В Казахстане самой природой созданы все условия для путешествий под парусом. Они просто уникальны: гидрографическая сеть Казахстана насчитывает 10 тысяч рек общей длиной свыше 200 тысяч километров, озер крупных и мелких – свыше 40 тысяч. Наличие таких рек, как Или, Иртыш, Урал и др., позволяет совершать массовые водные походы под парусом. Заметно вырос интерес туристов из СНГ и дальнего зарубежья к участию в международных регатах – Или-Балхашской парусной регате и на «Кубок Балхаша». Наши туристы отлично проявили себя в дальних плаваниях на парусных яхтах. В то же время дальнейшее развитие парусного туризма в Казахстане сдерживается имеющимися в этом виде туризма проблемами. Он развивается стараниями отдельных энтузиастов, которые не объединены в какую-либо организационную форму – в федерацию, союз любителей или туристские клубы парусного туризма. Государственные спортивные структуры не финансируют этот вид туризма. В регионах уделяется мало внимания созданию детских клубов парусного туризма. Именно такие яхт-клубы могут сыграть большую роль в развитии социальной, познавательной, творческой активности детей и подростков, формировании у них качеств гражданина и патриота, спортсмена, туриста, привить молодежи любовь к водной стихии, путешествиям под парусом, подготовить физически крепких, выносливых и здоровых граждан.

Ключевые слова: водная среда, пути сообщения, парусный спорт, спортивный туризм, самодеятельный туризм, открытая акватория, природные водные пути, чемпионат мира по парусному туризму.

Немного истории. Человек от самых истоков своего существования связан с водной средой неразрывными узами. Реки с давних пор были важнейшими артериями, по которым осуществлялся обмен товарами, достижениями культуры между народами нашей планеты. Они связывали народы, являясь путями сообщения, но и разъединяли их, становясь границами. Животворящие, они становились убивающими, снося все на своем пути, выходя из берегов во время половодья, паводков, селей [1].

Путешествия по воде испокон веков были в обиходе людей. Очевидно, они на втором месте после пеших путешествий, так сказать, количественно. А вот качественно... Вспомним хотя бы древних аргонавтов, викингов, хождение Афанасия Никитина «за три моря». Из современных путешествий можно назвать экспедиции Тура Хейердала, Тима Северина, многочисленные кругосветки на разных типах судов, начиная от мощных яхт и заканчивая весельными лодками. Этот перечень можно продолжать бесконечно. Важно, что использование свойств воды, течения рек для передвижения идет от природы, является как бы естественным ее проявлением и поэтому водные путешествия вообще и парусный туризм в частности наиболее экологически чистые. Действительно, используя природные водные пути, человек не прокладывает новых дорог, не травмирует природу, что очень важно в наше время [1].

С давних времен человек использовал различные подручные средства, чтобы осуществить переправы через реки, а позднее – сплавиться по ним. Древние аборигены использовали стволы упавших в реку деревьев, чтобы переправиться по ним на другую сторону реки. Затем они научились делать с помощью шкур примитивные лодки – каноэ. А полинезийцы, опытные морские путешественники, приладив к бревну параллельно еще одно бревно в качестве балансира, получили плот, на котором можно было отправиться в далекий путь, не страшась океанских волн. Затем появился парус, его устанавливали на плотках, лодках, катамаранах, различных судах, используя силу ветра, он становился их двигателем.

Водная среда стала использоваться как удобная и доступная транспортная артерия, которая позволяла проникнуть по рекам и озерам в глубь неизведанных территорий. Со временем появились различные водные торговые пути, часть которых проходила по территории древней Руси, – «из варяг в греки», «из варяг в хазары». Реки, озера, моря и океаны кормили и объединяли людей, вдохновляли их на труд и подвиги, положили начало водным путешествиям под парусом [2].

Про парусный спорт знают, наверное, все. Для многих паруса – мечта не столько о победах, сколько о новых открытиях, красоте воды под солнцем и чувстве надежного плеча рядом. XXI век стал знаменательным для развития парусного туризма не только в мире, но и в Казахстане. Этому способствовал ряд факторов, прежде всего развитие экстремальных видов туризма, появление новых видов парусных судов, наличие опытных кадров. Многие из них совершили свои путешествия даже по океанским просторам, как, например, з.м.с. Анатолий Павлович Кулик, известный путешественник и руководитель фирмы, производящей парусные суда, из Новосибирска. В 2012–2013 гг. он обогнул земной шар на надувном катамаране под парусом. В 2015 г. его команда в ходе экспедиции «Сибирь – Полинезия» повторила знаменитый маршрут Тура Хейердала и достигла острова Пасхи на сборном парусном катамаране даже раньше, чем планировала, и благополучно вернулась в Новосибирск.

Казахстан тоже отправил в дальнее плавание парусную яхту. Первую казахстанскую морскую кругосветную экспедицию «Terra Vita», спустя годы кризиса и месяцы напряженной подготовки, продолжила парусная яхта «Чокан Валиханов» с пятью казахстанцами на борту. Она, пройдя 32 государства, успешно завершилась в 2012 г. Это беспрецедентная кругосветная экспедиция из центра Азии, организованная Центральноазиатским географическим обществом, прошла под девизом «Мы открываемся миру, мир открывается нам!» и была посвящена 20-летию независимости Казахстана [3, с. 297].

Казахстан имеет множество энтузиастов парусного туризма. Первая и единственная пока яхта, которая прошла вокруг света с территории Казахстана (порт приписки – Актау), – яхта «Лена», сделанная руками 72-летнего капитана Евгения Гвоздева. Он занесен в Книгу рекордов Гиннеса как самый пожилой человек, в одиночку совершивший кругосветное путешествие. Более того, он обошел вокруг земного шара на самой маленькой яхте, которую своими руками построил на балконе собственной квартиры. И в очередной раз его третье кругосветное путешествие из Каспийского моря в Мировой океан началось в 2008 г. на новой яхте «Гетар –2» из г. Актау. Здесь он был избран командором «Клуба каспийских капитанов». К сожалению, осенью 2008 г. Е. Гвоздев погиб во время сильного шторма на Черном море [3, с. 305].

Весной 2013 г. в Уральск после окончания пятого этапа морской экспедиции вернулись известные казахстанские путешественники Сергей (руководитель) и Александр Синельники. Пять морских переходов ладьи «Русич», на которой плавали братья, длились в общей сложности 2,5 года. За это время мореходы прошли 16 тысяч морских миль, пересекли 21 море и заходили в два океана. За все пять этапов в экспедиции приняли участие 54 человека из Казахстана, России, Украины и Беларуси. 7 февраля конечной точкой уникального путешествия стал австралийский город Хобарт, где утром следующего дня начался традиционный фестиваль деревянных судов. Ладья «Русич» стал настоящим хедлайнером фестиваля [3, с. 306].

Что же такое парусный туризм сегодня? В чем его особенности?

Парусный туризм – это одна из рискованных и очень увлекательных разновидностей спортивного туризма. Он сочетает в себе технические знания парусного дела и, скажем так, самодеятельного туризма. Это достаточно сложный с технической точки зрения вид туризма, ведь здесь необходимо иметь навыки в кораблестроении, знать особенности управления тем или иным судном. Для управления такой техникой нужно будет получить права яхтенного рулевого. Вообще этот вид туризма для тех, кто влюблен в водную стихию и готов тратить свои силы, свое время и свои финансы на это увлечение.

Парусный туризм – это путешествия по воде под парусом с ночевками на берегу. Парус в парусном туризме можно применять не только на яхтах, но и на байдарках, трехместных и пятиместных лодках и даже на плотках. На всех этих плавательных средствах он различается по величине, об этом не стоит забывать.

Парусный туризм – это, пожалуй, единственный из всех видов туризма, в котором погода не является сопутствующим фактором, а играет одну из наиболее важных ролей для успешного прохождения маршрута. Пожалуй, это и единственный спорт, для которого погодные процессы являются не побочными обстоятельствами, а необходимым условием успешной деятельности. Когда в атмосфере ничего не происходит, то на море – штиль и парусные суда стоят без движения в ожидании ухудшения погоды.

В особенности вышесказанное относится к парусному туризму, под которым мы понимаем путешествия на легких разборных судах по прибрежным маршрутам и изолированным внутриконтинентальным водоемам. При этом турист в отличие от типичного яхтсмена не отрывается и от третьей стихии – суши, где расположены познавательные объекты, есть возможность знакомиться с населением страны, его традициями и культурой, не говоря уж об излюбленных объектах туризма – природных достопримечательностях.

Среди разнообразных видов спорта есть такие, занятие которыми имеет главной целью не победу над другим человеком и даже не совершенствование своих физических возможностей, а тесное общение со стихийными силами природы. К таким видам спорта по праву можно отнести парусный туризм и парусный спорт – одни из тех немногочисленных видов спорта, занимаясь которым человек не только соревнуется в мастерстве с другими яхтсменами, но и сталкивается лицом к лицу с силами природы. В этом ряду парусные плавания занимают особое положение, поскольку предоставляют человеку возможность общаться сразу с двумя природными стихиями: воздушным океаном и водным простором.

В последнее время в парусном туризме Казахстана становятся популярными соревнования различного ранга, так называемые парусные регаты – международная Или-Балхашская регата, которая берет свое начало с 2005 г., и международная парусная регата «Кубок Балхаша». Даже первый чемпионат мира по гонкам на разборных парусных судах прошел на озере Балхаш с 14 по 25 июня 2014 г. За семь дней команды из Казахстана, России, Украины и Беларуси должны были преодолеть дистанцию в 325 км. Из 36 стартовавших экипажей до финиша дошли не все. Единственный женский экипаж Monella – Ирина Гришина и Алена Данильченко – назло всем ветрам и штормам дошел до финиша, чем удивил многих. В список чемпионов попали и две казахстанские команды, причем семейные – Вадим и Дмитрий Ан, Андрей и Антон Фроловы.

В конце сентября 2017 г. на Каспии пройдет первый чемпионат мира по парусному туризму стран СНГ среди маломерных парусных судов на дистанции более 215 км, где в престижном 13 м² классе примет участие и команда выпускников университета «Туран», члены которой являются многократными победителями и призерами международной Или-Балхашской, а также Капчагайской парусных регат. Это юбилейный, 5-й чемпионат мира в классе надувных разборных судов «Каспий–2017» и первый чемпионат мира в открытом море.

Организатор чемпионата мира – МАРИНС – Международная ассоциация рулевых многокорпусных разборных и надувных парусных судов: Российская Федерация, Тверская область, г. Конаково [4].

Налицо положительная динамика развития парусного туризма в нашей республике. Однако есть и здесь ряд нерешенных вопросов, которые замедляют дальнейшее развитие парусного туризма. Для начала нужны организационные усилия по созданию республиканской Федерации парусного туризма. Институциональная инфраструктура важна для юридического оформления и становления этого вида спортивного туризма, а также последующего финансирования различных мероприятий. Кроме того, должна быть сформирована нормативно-правовая база парусного туризма в Казахстане. Прежде всего нужно разработать классификацию маршрутов, проходимых по внутренним водным путям и в прибрежных водах морей и океанов на парусных судах, конструкция и размер которых обеспечивают возможность спуска судна на воду с необорудованного берега и подъема на берег из воды силами экипажа. Категория сложности похода должна определяться исходя из основных факторов (ОФ) маршрута:

- ♦ района плавания;
- ♦ условий плавания, характерных для периода похода (силы и направления господствующих ветров, волнения, температуры воды и воздуха);
- ♦ характера маршрута с учетом удаления от берега и интенсивности движения (длины переходов);
- ♦ протяженности маршрута;

♦ других особенностей (характера берегов, течения, наличия пресной воды; населенности района, интенсивности судоходства, сложности навигации и т.д.).

К примеру, классификация районов плавания для целей парусного туризма в России опирается в соответствующей части на системы, принятые Речным регистром и ГИМС.

Важно разработать разрядные требования по парусному туризму в Республике Казахстан. Всё это позволит более активно осуществлять различные спортивные мероприятия, в том числе регионального, республиканского и международного уровня, на открытых акваториях нашей страны; готовить кадры для парусного туризма, включая яхтенных рулевых. В этом плане у автора статьи имеется 12-летний опыт подготовки студентов к участию в походах под парусом, а также в международной Или-Балхашской парусной регате, в которой «турановцы» много лет были победителями и призерами, попав даже в Казахстанскую книгу рекордов. Дело стоит за малым – в университете «Туран» надо укрепить материально-техническую базу для парусного туризма и приобрести несколько новых парусных яхт и катамаранов различного класса взамен старых. Это лишь первые шаги для того, чтобы укрепить позиции парусного туризма.

Все это очень важно и с точки зрения событийного туризма, который только-только начал развиваться в Казахстане. А учитывая проведение чемпионатов мира по парусному туризму – очень зрелищных спортивных мероприятий, это позволит увеличить приток в нашу страну не только зарубежных спортсменов, но и иностранных туристов-болельщиков.

Анализ факторов, влияющих на развитие парусного туризма, показал, что новым турпродуктом в Алматинском регионе становятся парусные туры, разработкой которых занимаются различные турфирмы и яхтклубы. Появились целевая аудитория, а также перечень парусных услуг, что позволит привлечь к походам в условиях водной стихии под парусом новых туристов-водников.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кораблев В.А., Иванов И.С. Водный туризм в Семиречье. Библиотека туриста. – Алматы: Университет «Туран», 2004. – С. 17, 19–20.
- 2 Биржаков М.Б., Никифоров В.М. Индустрия туризма: перевозки. – 2-е изд. – СПб.: Издательский дом «Герда», издательство «Невский фонд», 2005. – С. 297.
- 3 Казахстанская книга рекордов – 2010–2013. Казахстанский Информационно-Энциклопедический Справочник (КИНЭС). – Алматы: Университет «Туран», 2013. – С. 297, 305–306.
- 4 www.off-road.kz.

Андатпа

Қазақстанда желкенмен жүріп саяхаттау үшін жағымды жағдайларды табиғаттың өзі қамтамасыз етіп отыр. Олар бірегей: Қазақстанның гидрографиялық желісі жалпы ұзындығы 200 мың километрден асатын 10 мың өзен, 40 мыңнанан астам ірі және кіші өзендерді қамтиды. Іле, Ертіс, Орал және т.б., өзендердің болуы желқайықтармен жаппай су сапарларын жасауға мүмкіндік береді. Іле-Балқаш желқайықтық регатасы және «Балқаш кубогы» секілді халықаралық регаттарға қатысуға ТМД және алыс шетел туристерінің қызығушылығы айтарлықтай артты. Біздің туристер желкенді қайықпен алыс сапарға жүзуді ұнататындарын көрсетті. Сонымен қоса Қазақстанда желкендік туризмді ары қарай дамыту осы туризм түрінде туындаған мәселелерден кешеуілдеп тұр. Ол федерация, әуесқойлық клуб немесе желкендік туризмінің туристік клубының арнайы ұйымдарына қосылмаған жеке энтузиасттардың тырысу арқасында дамып жатыр. Мемлекеттік спорттық құрылымдар туризмнің бұл түрін қаржыландырмайды. Аймақтарда желкендік туризм балалар клубына аз көңіл бөлінуде. Балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік, танымдық, шығармашылық белсенділігін дамытуда, азаматтың және патриоттың, спортшының, саяхатшының қасиеттерін қалыптастыруда, жастарды суда жүзуге, желкенмен саяхаттауға қызығушылықтарын арттыруда және физикалық күшті, төзімді және сау азаматтар дайындауда қайық-клубтарының маңызы зор.

Тірек сөздер: су ортасы, хабарлама жолдары, желкендік туризм, спорт туризмі, өз бетінше ұйымдас-тырылған туризм, табиғи су жолы, желкендік туризм чемпионатын өткізу.

Abstract

In Kazakhstan the nature has created all the conditions to travel under sail. They are simply unique: the hydrographic network of Kazakhstan consists of 10 thousand rivers with a total length of more than 200 thousand kilometers of lakes large and small – over 40 thousand. The existence of such rivers as Ili, Irtysh, Ural, etc., allows to have trips on water in groups. The interest to participate in international Ili-Balkhash sailing regatta and the «Cup of Balkhash» has increased among the tourists from the CIS and far abroad . Our visitors proved to be excellent in long voyages on sailing yachts. At the same time, further development of sailing tourism in Kazakhstan is limited by the existing problems in this type of tourism. It develops through the efforts of individual enthusiasts who are not united in any organization – the Federation, the Union of lovers or tourist clubs sailing tourism. State sports organizations do not fund this kind of tourism. In regions little attention is paid to creation of children’s clubs on sailing tourism. Yacht clubs can play a big role in the development of social, cognitive, creative activity of children and adolescents, the formation of their qualities of a citizen and patriot, a sportsman, tourist, to instill in youth a love of water, travel under sail, be physically strong, healthy citizens.

Key words: water environment, transport roads, sailing, sports tourism, open water area, natural waterways, world Cup sailing tourism among small sailing vessels.

УДК 332.02:504.06(477)

Т.П. КОЗАЧЕНКО,¹

кандидат наук по государственному управлению,
докторант кафедры государственного менеджмента,
Национальная академия государственного
управления при Президенте Украины¹

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ В ПРОЦЕССЕ ПЛАНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация

В данной статье приведены концептуальные характеристики стратегической экологической оценки (СЭО), показана ее цель и область применения. Определено правовое регулирование и методическое обеспечение проведения стратегической экологической оценки в целом и в Украине в частности. Определены методы, которые используются в мировой практике проведения СЭО. Кроме того, в данной статье освещены область применения СЭО согласно целям международных правовых документов, регулирующих проведение СЭО, в процессе формирования и реализации государственной политики; этапы интеграции СЭО в процессе планирования социально-экономического развития с учетом экологических инициатив; показана связь некоторых аспектов стратегической экологической оценки с процессом планирования. Проанализирован украинский опыт проведения СЭО на основании зарубежных практик и показано преимущественное значение проведения СЭО на начальном этапе планирования, влияние на окружающую среду результатов и последствий реализации планов и программ на региональном и местном уровне. Предложены векторы усовершенствования механизмов государственного управления по интеграции СЭО в процесс планирования, в частности, через принятие закона Украины «О стратегической экологической оценке» с учетом разработанного инструментария его реализации.

Ключевые слова: стратегическая экологическая оценка, процесс планирования, документы государственного стратегического планирования, региональные планы и программы.

Кризисное состояние окружающей среды представляет угрозу для общественного здоровья и национальной безопасности Украины, между тем экологическая составляющая остается неприоритетной, неэффективной и маргинальной сферой в структуре государственного управления в целом. Для обеспечения перехода к экологически сбалансированному развитию государства, где во всех сферах развития должно внимание уделяется вопросам экологической безопасности, необходимо продвигать сквозной принцип экологической политики. Именно принцип интегрированности экологической составляющей в различные сферы государственного управления обеспечивает надлежащий уровень охраны окружающей среды и приближения Украины к европейским стандартам экологической безопасности. Чрезвычайно важно развивать сквозной принцип экополитики на региональном уровне, а также стимулировать использование современных европейских подходов и инструментов экологической политики к процессам планирования регионального развития. Именно согласованию социально-экономических и экологических целей, а также интеграции экологической составляющей, служит стратегическая экологическая оценка (СЭО) [3, с. 6].

Практика проведения СЭО в Украине находится на начальном этапе, но ее развитие чрезвычайно важно для обеспечения интегрированности экологической политики и привлечения общественности. Именно СЭО способствует повышению качества управленческих решений, уменьшению количества конфликтов между властью и обществом и минимизации риска возникновения дорогостоящих ошибок в будущем в процессе реализации стратегических документов как на общегосударственном, так и на региональном и местном уровнях.

Отметим, что стратегическая экологическая оценка – это систематический процесс выявления и учета факторов и возможных последствий стратегий, политик, программ, которые разрабатываются и внедряются. Исходя из этого, СЭО является неотъемлемым элементом современного стратегического планирования, а также инструментом экологической политики,

направленной на сбалансирование и согласование интересов заинтересованных сторон в процессе разработки и реализации стратегий, планов и программ [11; 12].

Основной целью стратегической экологической оценки является предоставление информации для обеспечения учета экологических аспектов и аспектов охраны здоровья при разработке документов государственного планирования, а последствия исполнения таких документов были минимальными для окружающей среды и здоровья населения, в случае, если таковых можно избежать.

Стоит заметить, что СЭО получила международное признание как основной инструмент интеграции экологических приоритетов в процессы стратегического планирования и принятия стратегических решений. Способствуя применению принципов устойчивого развития, она поддерживает усилия по переходу к «зеленой» экономике.

Ученые в Украине неоднократно обращали внимание на проблематику имплементации СЭО в национальную политику (практически после конференции министров охраны окружающей среды в Киеве в 2003 г. тематика реализации СЭО в Украине только углубляется), однако проблемы совершенствования методических подходов к внедрению СЭО остаются актуальными и требуют повышенного внимания [1; 10].

Основными международными правовыми документами в области СЭО является Директива 2001/42 / ЕС «Об оценке воздействия некоторых планов и программ на окружающую среду» (далее – Директива по СЭО) и Протокол по стратегической экологической оценке к Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (далее – Протокол о СЭО) [7; 8]. Между этими двумя документами существуют некоторые различия, в т.ч. относительно учета экологических соображений при разработке политики и законодательства (Директива требует применения СЭО к планам и программам, тогда как Протокол предусматривает применение СЭО также к предложениям относительно политики и законодательства).

Протокол о СЭО подписан 21 мая 2003 г. в Киеве на 5-й Конференции министров «Окружающая среда для Европы». В Украине Протокол о СЭО ратифицирован в 2015 г. Цель Протокола заключается в содействии учету экологических аспектов при разработке проектов, планов и программ социально-экономического развития, проектов нормативных и законодательных документов, обеспечении участия общественности в реализации СЭО, установлении четких, прозрачных и эффективных процедур стратегической экологической оценки, содействии устойчивому развитию на уровне официальных документов, планов, программ.

Кроме того, в рамках Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС Украина приняла на себя обязательства имплементации Директивы 2001/42/ЕС по СЭО, таким образом избрав для себя европейскую модель оценки возможных последствий выполнения стратегий, планов, программ (национальных стратегий, государственных целевых программ, стратегий и программ регионального развития, отраслевых программ и планов и др.) для окружающей среды и здоровья населения, учитывая тот факт, что ЕС также является стороной Протокола о СЭО. Основные требования Директивы по СЭО должны быть внедрены в Украине через имплементацию данного европейского правового акта путем разработки и принятия Закона Украины «О стратегической экологической оценке», что предусмотрено Соглашением об ассоциации между Украиной и Европейским союзом (Приложение XXX). В настоящее время в Украине еще не принят закон по СЭО, хотя проект данного закона был рассмотрен и одобрен Верховным Советом, но позже ветирован Президентом Украины.

Об обязательности СЭО как инструмента политического планирования политики развития на национальном, региональном и местном уровне говорится в Законе Украины «Об основных принципах (стратегии) государственной экологической политики Украины на период до 2020 года» [6].

Область применения СЭО согласно целям Протокола и Директивы о СЭО представлена на рисунке 1 (стр. 138).

Важно отметить, что проекты не входят в область применения СЭО. Как правило, проекты разрабатываются в рамках отдельных стратегий, планов и программ регионального развития либо планирования территорий, имеют более ограниченный срок выполнения и подходят под область применения оценки влияния на окружающую среду (ОВОС).

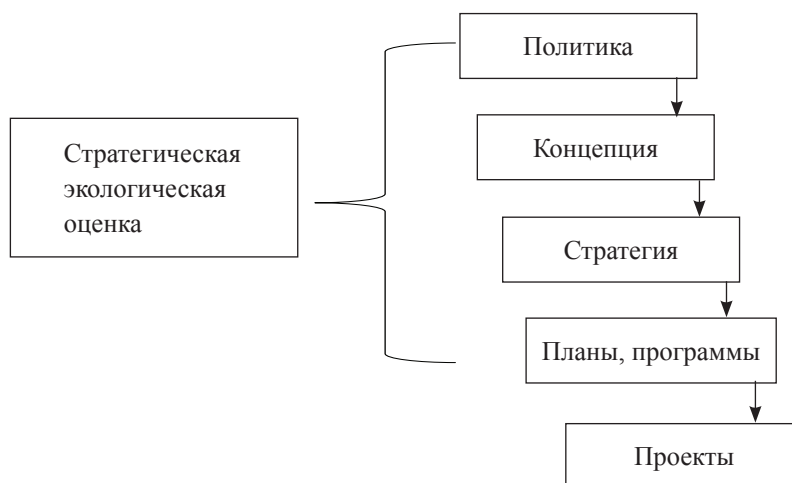

Рисунок 1 – СЭО в процессе формирования и реализации государственной политики

Примечание – Разработано по материалам В. Карамушка [4].

Выполнение СЭО для Украины – относительно новый специфический вид деятельности, несмотря на имеющийся опыт применения отдельных элементов стратегической экологической оценки (в сфере градостроительной документации).

Как правило, стратегические и программные документы экономического и социального развития соответствуют требованиям законодательства Украины. Разрабатывают, утверждают и исполняют прогнозные и программные документы экономического и социального развития уполномоченные органы государственной власти, а именно: Кабинет Министров Украины, уполномоченный центральный орган исполнительной власти по вопросам экономической политики, другие центральные органы исполнительной власти, местные государственные администрации и органы местного самоуправления [10].

В целом же, учитывая логический подход, этапы интеграции СЭО в процесс планирования социально-экономического развития с учетом экологических инициатив можно представить следующим образом (рисунок 2).

Рисунок 2 – СЭО в процессе государственного планирования (национального, регионального и местного уровней)

Проводить СЭО следует на начальной стадии подготовки государственных стратегических и программных документов с целью анализа и учета последствий планируемой деятельности на ранних этапах процесса принятия решений, когда еще возможен выбор различных вариантов, а также обеспечение адекватных консультаций с заинтересованными органами и общественностью. И как следствие, СЭО способствует повышению легитимности процессов планирования и принятия решений, а также результатов этих процессов.

Обязательное проведение СЭО, согласно международным документам по СЭО, не распространяется на стратегические документы государственного планирования, которые имеют обороноспособное значение, а также те, которые разработаны на разрешение конкретных чрезвычайных ситуаций.

Роль и значение СЭО на основе анализа зарубежного опыта показаны в материалах исследований Л. Руденко, С. Лисовского, Е. Маруняк [9]. Мы же, учитывая тот факт, что, к сожалению, сегодня в Украине выполнение СЭО носит характер отдельных экспериментальных или пилотных проектов (статус обязательного – для документов государственного планирования не закреплен), на основании отдельных примеров проведения СЭО документов стратегического государственного планирования регионального уровня непосредственно в Украине покажем их роль и значение (таблица 1).

Таблица – 1 Стратегическая экологическая оценка региональных стратегий и программ: украинский опыт

Регион	Документы стратегического планирования	Результат СЭО	
		Предложения	Выводы (значение)
Днепропетровская область (отчет о СЭО [2])	Стратегия развития Днепропетровской области на период до 2020 года	Предложения, касающиеся расширения объема выполнения некоторых задач с учетом определенных экологических инициатив (большинство предложений, сформированных по результатам СЭО, были учтены в окончательной редакции Стратегии)	В целом разработка Стратегии развития Днепропетровской области на период до 2020 года была проведена с учетом принципов экологической сбалансированности, а ее реализация не будет способствовать увеличению антропогенной нагрузки на окружающую среду
Бахчисарайский район Автономной Республики Крым [5]	Стратегия устойчивого развития Бахчисарайского района до 2017 года	Большинство предложений (организовать систему мониторинга и информированности властей и населения о состоянии окружающей среды, повышение уровня участия общественности в принятии решений, развитие туризма, оценку и контроль качества почв по плодородию и др.) были учтены при подготовке окончательного варианта документа	Применение СЭО позволило учесть в процессе планирования экологические приоритеты общества и смягчить противоречие между экономическим ростом и сохранением качества окружающей среды
Львовская область [3]	Областная программа обращения с ТБО на 2012–2020 годы	Доработать проект программы с учетом разработанных рекомендаций (разграничить основные операции обращения с отходами, предусмотреть отдельные методы обращения с органическими и строительными, мониторинг объектов обращения с ТБО и др.)	С учетом рекомендаций экспертов и предложений, предоставленных общественностью после обсуждения, реализация данного проекта позволит снизить антропогенную и техногенную нагрузку на окружающую среду и, как следствие, позволит избежать негативного влияния на здоровье населения

Необходимыми и крайне важными вопросами в ходе обсуждения выводов и предложений по СЭО и их интеграции в процесс планирования должны быть следующие: а) учтен ли принцип экологической сбалансированности и ориентированы ли мероприятия на уменьшение антропогенного воздействия на окружающую среду; б) какой сценарий, учитывая сложную экологическую ситуацию в данном регионе, является наиболее реалистичным; в) согласуются ли цели с национальными и региональными экологическими целями; г) важной формой контроля фактического влияния на окружающую среду и необходимым условием обеспечения сбалансированности развития региона должен быть мониторинг экологических индикаторов эффективности реализации разработанного государственного документа; д) вероятность возможных негативных воздействий на окружающую среду или здоровье людей; е) предусмотрено ли проведение СЭО отдельных проектных предложений, предусмотренных в планах реализации стратегического или программного документа. Особое значение для достижения успеха имеет политическая воля и поддержка СЭО со стороны местных органов власти.

Мы соглашаемся с мнением экспертов, проводивших СЭО в Украине, и констатируем, что изучение опыта проведения стратегической экологической оценки при разработке региональных стратегических и программных документов дает возможность получить некоторые уроки, которые могут быть использованы при разработке методических рекомендаций относительно внедрения СЭО в практику планирования регионального развития в Украине.

Исследование научных фондов, зарубежных и украинских практик проведения СЭО дает основания сделать следующие выводы:

- ♦ проведение СЭО стратегических и программных документов регионального развития на предпроектном этапе позволит оценить и учесть потенциальное влияние на окружающую среду и здоровье населения в процессе планирования, предупредить негативное влияние на окружающую среду, сбалансировать охрану природы и экономическое развитие, решить ряд экологических проблем региона;

- ♦ консолидация усилий, направленных на поощрение экономического роста, в т.ч. путем капиталовложений в регионы, и смягчение неблагоприятного воздействия на окружающую среду способствуют региональному развитию, главной целью которого должно быть качество жизни нынешнего и грядущих поколений;

- ♦ в Украине необходимо в кратчайшие сроки принять Закон «О стратегической экологической оценке», разработать механизмы реализации данного закона (инструментарий и методическую базу), на законодательном уровне закрепить статус обязательного проведения СЭО для стратегических документов государственного планирования всех уровней.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Данилишин Б.М. Стратегічна екологічна оцінка управлінських рішень щодо формування та реалізації регіональної політики / Б.М. Данилишин, С.В. Хлобистов // Збалансований розвиток України – шлях до здоров'я та добробуту нації: матер. Укр. еколог. конгр., 21 верес. 2007 р. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2007. – С. 24–25.

2 Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oblrada.dp.ua/user/files/zvit.doc.

3 Звіт про стратегічну екологічну оцінку проекту обласної програми поводження зТПВ на 2012–2020 рр. (проект) / Автори: Войціховська А.С., Мелень-Забрамна О.М., Нагорна О.О. / за заг. ред. Кравченко О.В. – Львів, 2013. – 40 с.

4 Карамушка В.І. Екологічна збалансованість стратегічних ініціатив і проектів (інтегрування довкільних аспектів у стратегічне планування та проектну діяльність): практ. посіб. / за ред. В. Кучинського. – К.: К.І.С., 2012. – 138 с. – Режим доступу : http://isc.biz.ua/images/НВ/Екологічна_збалансованість_WEB.pdf.

5 Отчет о проведении стратегической экологической оценки Стратегии устойчивого развития Бахчисарайского района Автономной Республики Крым. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.envsec.org/publications/report_on_sea_of_sustainable_development_strategy_for_bakhchisaraysky_district_ru.pdf.

6 Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818–VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

7 Про оцінку впливу деяких планів і програм на навколишнє середовище: директива Європейського парламенту і Ради 2001/42/ЄС від 27 червня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:32001L0042>.

8 Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті: закон України № 562–VIII від 01.07.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/562-19>.

9 Руденко Л.Г. Досвід застосування стратегічної екологічної оцінки в процеси планування в Україні / Л.Г. Руденко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруняк // Український географічний журнал. – 2016. – № 2. – С. 3–12.

10 Хлобистов Є. Стратегічна екологічна оцінка для запобігання конфліктів експертний погляд. [Електронний ресурс] / Є. Хлобистов, Л. Жарова // Журнал «Економіст». – К., 2016. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/12127-strategchna-ekologchna-ocnka-dlya-zapobgannya-konflktv-ekspertniy-poglyad.html>.

11 Хлобистов Є.В. Інституційні передумови імплементації стратегічної екологічної оцінки: аналіз стану державного планування та прогнозування соціально-економічного розвитку / Є.В. Хлобистов // Вісник Сумського державного університету. – 2005. – № 10. – С. 48–53.

12 Sadler B. Environmental Assessment In A Changing World: Evaluating Practice to Improve Performance. International Study of the Effectiveness of Environmental Assessment. Final Report. – Minister of Supply and Services Canada, 1996. – 263 p.

Андатпа

Осы мақалада стратегиялық экологиялық бағалаудың (СЭБ) тұжырымдамалық сипаттамасы келтірілді, оның мақсаты мен қолдану аймағы көрсетілді. Тұтас және Украинада стратегиялық экологиялық бағалау жүргізудің құқықтық реттеуі мен әдістемелік қамтамасыз етуі анықталды. СЭБ жүргізуде халықаралық тәжірибеде қолданатын әдістер анықталды. Бұдан басқа, қалыптастыру үрдісі мен мемлекеттік саясаттың орындалуында СЭБ жүргізілуін реттеуші халықаралық құқықтық құжаттардың мақсаттарына сәйкес СЭБ қолданылу аймағы келтірілді; қоршаған ортаны қорғау жөніндегі бастамаларды ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоспарлау үрдісінде СЭБ интеграция кезеңдері; стратегиялық экологиялық бағалаудың кейбір аспектілерінің жоспарлау үрдісімен байланысы көрсетілді. Шетелдік тәжірибеге негізделіп, Украинаның СЭБ жүргізу тәжірибесіне талдау жасалды және бастапқы жоспарлау кезеңінде СЭБ жүргізудің айрықша мәні, нәтижелердің қоршаған ортаға әсері және аймақтық және жергілікті деңгейлердегі жоспарлар мен бағдарламаларды іске асыру салдары көрсетілді. Жоспарлау үрдісінде СЭБ-ты интеграциялау бойынша мемлекеттік басқарудың тетіктерін жетілдіруге арналған векторлар, сондай-ақ «Стратегиялық экологиялық бағалау туралы» Украина Заңын қабылдау арқылы және оны іске асыру үшін құрастырылған құралдарды ескере отырып ұсынылды.

Тірек сөздер: стратегиялық экологиялық бағалау, жоспарлау үрдісі, мемлекеттік стратегиялық жоспарлау құжаттары, аймақтық жоспарлар мен бағдарламалар.

Abstract

This article presents the conceptual characteristics of strategic environmental assessment (SEA), its purpose and scope are shown. The legal regulation and methodological support of the strategic environmental assessment in general and in Ukraine in particular is defined. The methods used in the world practice of SEA are defined. In addition, this article highlights: the scope of SEA application in accordance with the objectives of international legal documents regulating the conduct of SEA, in the process of forming and implementing public policy; stages of integration of SEA into the planning of socio-economic development, taking into account environmental initiatives; the relationship of some aspects of strategic environmental assessment with the planning process is shown. The Ukrainian experience of SEA on the basis of foreign practices is analyzed and the priority is given to the implementation of SEA at the initial planning stage, the impact on the environment of the results and consequences of the implementation of plans and programs at the regional and local levels. The vectors for improving the mechanisms of public administration for SEA integration in the planning process are suggested, in particular, through the adoption of the Law of Ukraine «On Strategic Environmental Assessment», taking into account the developed toolkit for its implementation.

Key words: strategic environmental assessment, planning process, state strategic planning documents, regional plans and programs.

ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА КЕЗДЕСЕТІН МӘСЕЛЕЛЕР

Андатпа

Мақалада Қазақстан экономикасына шетел инвестицияларын тартудың қазіргі заманғы мәселелері қарастырылған. Нарықтық қатынастарға бағытталған тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстанның жаңа даму кезеңі болып жоғары экономикалық даму қарқыны және экономиканың тиімді дамуына көшуіне бағытталған мемлекеттің жаңа инвестициялық бағытын қалыптастыруы табылады. Осы шараларды жүзеге асыру үшін, сонымен қатар экономикада құрылымдық қайта құруларды қамтамасыз ету үшін реформаларды тереңдету бойынша үкіметтің бағдарламалары негізінде және қаржыландырудың ішкі көздерін шектеу жағдайларында республика экономикасына шетел капиталын тарту басты нысан болып табылады. Республиканың экономикасына шетел инвестицияларын тарту және тиімді қолдану Қазақстанның шет елдермен өзара тиімді экономикалық ынтымақтастығы бағыттарының бірі, негізі болып табылады. Шетелдік инвестициялар экономикалық қайта құрылымданудың жүзеге асырылуына әсерін тигізеді және Қазақстанның мүдделеріне әсер ететін дағдарыстарды айналып өтетін, қойылған мақсатқа жете отырып, инвестициялық саясатты қалыптастыратын, өндірістік даму факторларына әсер ететін, сыртқы қаражаттарды тартуға тиімді жағдай жасайтын мүмкін болатын жағымды, жағымсыз сәттерді объективті бағалауды ұсынады. Шетелдік инвестициялардың көмегімен Қазақстанның өндірістік құрылымын қалпына келтіруге болады, жоғары технологиялық жаңа өндіріс күштерін алуға, қолда бар жоғары білікті мамандарды пайдалана отырып, кәсіпорындардың негізгі қорларын қайта жабдықтауға, менеджмент маркетинг, ноу-хау енгізе отырып, экономиканың барлық салаларында отандық нарықтың үлесін жетілдіруге, сонымен қатар қосымша сыртқы нарықты да экспортпен қамтамасыз етуге болады.

Тірек сөздер: шетел инвестициялары, сыртқы несиелер, дефолт, инвестициялық жобалар, инвестициялық зерттеулер.

Шетел капиталын тарту және оны пайдаланудың тиімділігін көтеру, мемлекеттің ұлттық мүдделері мен шетел инвесторлары мүдделерінің келісімді болуын қамтамасыз ету мақсатында ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық механизмді жетілдіру, инвестициялық қызмет үшін жалпы қолайлы жағдай мен экономиканың басым салаларын дамыту преференциялық режим құруды талап етеді. Іс жүзіндегі механизмге толықтырулар мен өзгерістер шаруашылық жағдайы мен оның икемділігін көтеруге байланысты енгізілуі тиіс. Шетел инвестицияларын тарту мен қолдану процесін тежеуші бюрократиялық процедураларды жеңілдету және шетел инвесторларының құқықтарын қорғау бойынша кепілдемені көтеру аса маңызды рөлге ие.

Қазақстан экономикасына шетел капиталын тартудың негізгі формаларының бірі – сыртқы несиелер.

Несиелік келісім шарттарға қол қоюда, сонымен бірге, көзделген инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда, дефолттардың, яғни сыртқы қарызды жабумен байланысты бірқатар қиындықтар тууы мүмкін.

Дефолт себептеріне барлық кезеңдерде шетелдік несиелік тізбектер есебінен қаржыландырылатын инвестициялық жобалар қозғалысы механизмінің жоқтығы немесе сәйкес болмауы жатады: келісімшартқа қол қою, аймақ, ұйым немесе үкімет деңгейінде жоба бойынша шешім қабылдау, несиені игеру және ол бойынша қарызды өтеу. Әлемдік бизнесте кәсіпорындар мен ұйымдардың тәжірибесінің болмауы қарыз алушы үшін пайдасыз және кемсітушілік келісімшарттар жасауға әкеледі. Олардың жүзеге асырылуы нақты кәсіпорындар мен ұйымдардың, жалпы республика аймақтары мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін [1].

Барлық елдердегі сияқты, Қазақстандағы инвестициялық процестің гүлденуі макроэкономикалық параметрдің төмендегі факторларымен тежеліп отыр.

Олардың біріншісіне мынаны жатқызуға болады: яғни жинақталатын ресурстардың төмен тиімділікте сiңiрiлуi, оларды қаржыландыру механизмінің жоқ болуы (сақтандыру, зейнетақымен қамтамасыз ету және инвестициялаудың нарықтық институттарының қалыптасуының, сонымен бiрге жинақтаулардың салымдарға айналуы механизмінің аяқталмағандығы).

Бұл жағдайды ұлттық банктік жүйенің жеткілікті түрде дамымауы шиеленістіріп отыр. Қазіргі кезде ұлттық банктік жүйе жинақтарды салудың және оларды инвестициялаудың шынайы активтерге айналуының тартымдылығын қамтамасыз етуге қабілеті жоқ.

Екіншіден, Республика көлемінде тиімді инвестициялық жобалар түріндегі төлем алушылар ұсыныстарының мәліметтер банкінің құрылмағандығы. Көптеген жобалар жабық жағдайларда қарастырылған, осының әсерінен жеткіліксіз дәрежедегі жоғары тиімді жобалар өмірге енгізілген.

Үшіншіден, банктердің, клиенттердің қаржылық жағдайының төмен деңгейі; мемлекеттік бағалы қағаздардың жоғары табыстылықпен қамтамасыз етілмеуі; кәсіпорындардың қаржылық жағдайының қажетті деңгейде болмауы себебінен инвестициялаудың жоғары тәуекелділіктерін өтемақылайды.

Төртіншіден, төлемдер дағдарысы жағдайындағы қарыздардың сақталуы бұрынғысынша айналым капиталын толтыру үшін ақшаға деген жоғары сұранысты сақтап отыр, ол қаржылық ресурстарды инвестицияландыру мақсаттарына емес, айналым қорларын қаржыландыруға бағыттайды. Жобаның экономикалық аспектілерінің сапалық және сандық талдауы жобаны таңдау мен оған сараптама жасаудың негізгі белгісі болып табылады. Мемлекет дамуының мақсаттарын жүзеге асыруға салынатын жобаны бағалауға бағытталуы тиіс: экономиканы көтеру, халықтың өмір сүру деңгейін, еңбек өнімділігін жоғарлатуға бағытталатын бағдарламаны жүзеге асыру есебінен әлеуметтік іс-шаралар жүргізу, жұмыс орындарын ашу, жергілікті ресурстарды қолдану, кадрларды оқыту, қоршаған ортаны жақсарту.

Жобаны мемлекеттік кепілдемемен қолдаушылық пен басымдыққа ие жобалар тізіміне енгізу үшін оларды таңдауда, келесі өлшемдер де ескерілуі керек: кәсіпорын, аймақ, республиканың сыртқы қарыз көлемі, Қазақстан Республикасы кепілдемесінің шегі, мүмкін боларлық қосымша қаржыландыру көлемі, ерекше және тұрақты құқықтық базаны құру мүмкіндіктерінің болуы. Сонымен қатар сыртқы қарызды өтеу мүмкіндіктерін анықтау мақсатында, қарыз алушы кәсіпорындардың қаржылық-шаруашылық қызметіне күрделі тексеріс жүргізу қажет.

Сыртқы қарызды бақылау және басқару бойынша жұмыстардың маңызды бір бөлігі – шетелдік кредиторлардың қаржылық мүмкіндіктерін бағалау және шетелдік несиені тартудың мақсатын қарастыру негізінде конкурстық таңдаудың болуы.

Шетелдік несиелер бойынша шешім қабылдауда, министрліктер мен ведомстваларды, кәсіпорындар мен ұйымдарды жауапкершілікке тарту бойынша механизмді құру, облыстық әкімшіліктермен бұл жауапкершілікті бөлу шаралар жиынтығының маңызды құрамдас бөліктері болуы тиіс. Жергілікті билік органдары жобаны қолдап, несиелік келісім жасауға итермелейді. Сонымен қата, оның әр түрлі нысанда жүзеге асырылуына қатысуы тиіс: дайын өнімнің өткізу нарығында болуына көмек көрсету, заңдық және экономикалық түрде ақыл-кеңес беру, нақты қалыптасқан жағдайға байланысты консалтингтік және басқа да қызмет көрсету.

Дефолттардың алдын алу үшін жалпы макроэкономикалық жағдаймен (инфляция деңгейі, ТМД елдерімен өзара есеп айырысу мәселесін шешу, өндірісті тұрақтандыру) қамтамасыз ету қажет, құқықтық базаның тұрақтылығы, қарыз алушы кәсіпорындардың жабылу немесе қайта құрылу жағдайында, Қазақстан Республикасы кепілдемесі аясында тартылған шетелдік несиелер бойынша міндеттемелерді беру механизмін құру керек. Мемлекеттік тізімге енген басым инвестициялық жобалардың жүзеге асырылуы, тұрақты түрде несиелерді игеру мен қарызды мерзімді өтеу мониторингін жүргізуді талап етеді.

Кесте 1 – Шет ел инвестицияларын тартуға әсер етуші позитивті факторлар

Фактор атауы	Балл саны	Фактор категориясы
Саяси тұрақтылық	31	1
Экономикалық тұрақтылық	14	4
Заңнамалық тұрақтылық	6	5

1 кестенің жалғасы

Табиғи ресурстар байлығы	31	1
Перспективті нарықтық потенциал	27	2
Салықтық жеңілдіктер	3	6
Еңбек ресурстарының төмен құны	19	3
Еңбек ресурстарының қажетті білім деңгейі	14	4
Ескертпе – Авторлармен құрастырылған.		

Қазіргі таңда Қазақстанда бірлескен сақтандыру компанияларын құруға жол ашатын және «Казахинстрах» монополиясын шектейтін заңнамалық актілер қабылданған. Сақтандыру заңнамасына сәйкес, сақтандыру бойынша мемлекеттік компания «Казахинстрах» Қазақстанда шетел инвестицияларын сақтандыратын жалғыз компания болғандықтан, инвесторларға еркін түрде сақтандыру компаниясын таңдауға тыйым салынған [2].

Шетел инвестицияларын сақтандырудың мүмкіндіктерін рационалды қолдану үшін халықаралық сақтандыру компаниясы немесе «ОПИК жеке инвестициялар» типтес шетел корпорациясы бойынша «American International Group» (AIG) корпорацияларының қатысуымен, саяси және коммерциялық тәуекелдерді сақтандыру бойынша бірлескен қорларды мақсатты түрде құру қажет. Бұл корпорация АҚШ-тың ірі саудалық және өнеркәсіптік тәуекелдерді сақтандырушы және ірі әлемдік диверсификациялық сақтандыру тобы.

Бұл мемлекеттік компания меншікті тәркілеуден, ұлттандырудан сақтандыратын компания және ол үшін қажетті сақтандыру қорына ие. Мысалы, Өзбекстанда осындай әлемдік компания құрылған. Оның сақтандыру қоры 100 млн АҚШ долл., ал «Казахинстрах» мемлекеттік компаниясының жарғылық қоры 1 млн АҚШ долларын құрайды. Бұл жағдай тәуекелдерді шетелде қайта сақтандыру қажеттілігін көрсете отырып, Қазақстаннан сақтандыру алымдарының сыртқа кету мүмкіншілігінің айқын көрінісі болуда.

Қазақстан экономикасының басым салаларына шетел капиталын тартуды ынталандыру үшін қаржылық-несиелік, салықтық ұмтылыстар мен қаржылық емес әдістерді қолдану қажет. Соңғысына шетел капиталының қызмет етуіне жалпы қолайлы орта құру, қажетті өндіріс факторларымен, ақпаратпен, басқару қызметтерімен, көліктің, байланыстың әр түрінің, банктік қызмет көрсетудің дамуын қамтамасыз ете отырып, нарықтық инфрақұрылымның басқа да эмитенттерін құру қажет.

Салықтық жеңілдіктер мен ұмтылыстар кең ауқымда қолдануда. Мысалы, қарыздарды беру бойынша операцияларды қосымша құн салығынан босату ынталандырушы рөлге ие. Инвестициялық банктер мен несиелік мекемелерден түскен шетел валютасындағы несиелер сомасы бұл жағдайда қосымша құн салығынан босатылуы тиіс.

Табыс салығынан бас тарту мақсатында, «салықтық демалыстар» кезеңінде құрылатын заңсыз бірлескен кәсіпорындардың құрылуына жол бермеу үшін салық Кодексіне арнайы толықтыру енгізу қажет: мұндай кәсіпорынның салықты төлеуден босатылу кезеңінде, жабылу жағдайында кәсіпорын өз қызметінің барлық кезеңінде алынған пайдасына салық төлеуге міндетті.

Салықтық және қаржылық-несиелік жеңілдіктерді беру, автоматты түрде емес, дифференциалды түрде, яғни жүзеге асырылатын жобаның мемлекеттік маңыздылығына, кәсіпорынның жарғылық қорындағы қатысу үлесіне, капитал салымы саласына, оның айналымы жылдамдығына байланысты жүзеге асырылуы тиіс.

Шетел компанияларында өндірістік қызметпен айналысуға және өз табыстарын қайта инвестициялауға рұқсат беретін ережелерді жеңілдету керек. Бұл саладағы маңызды шара инвестор мен инвестициялар жөніндегі Комитет арасында жасалатын келісімшарт болып табылады. Барлық жеңілдіктер мен преференциялар осы келісімде толық және нақты көрсетілген. Келісім жасаудың бекітілген ережесі инвесторларды көптеген бюрократиялық процедуралардан босатады. Сонымен қатар шетел компанияларының табыстарын қайта инвестициялау бойынша ұмтылысты күшейту керек.

Жекешелендіру процесі шеңберінде әрекет етуші шетел капиталын тартуды ынталандыратын механизмді құру үшін шетелдік портфельдік инвестициялардың валюталық айырбас принципін қайта қарастыру қажет, әлемдік сауда үшін жекешелендірілетін объектілер шеңберін анықтау және шетел инвесторларымен мүлктік құқыққа ие болуы үшін алғашқы және екінші ретті бағалы қағаздар нарығын дамыту керек.

Шетел капиталын тартуда ұйымдастырушылық шаралар қатарына келесілер қажет:

1) инвестицияларды өзара қорғау мен қолдау туралы келісім шарттар жасауға қызығушылық танытқан мемлекеттермен байланысты жалғастыру;

2) «Кепілдік туралы», «Қозғалмайтын мүлік ипотекасы туралы» заң жобаларын, шетел капиталын тарту мақсатында, кепілдемелік нысандарды қолдану механизмі бойынша ұсыныстарды қарастырып құру;

3) Қазақстан Республикасы мен оның аймақтарында инвестициялық ахуал мониторингі жүйесін қалыптастыру.

Шетел капиталын тарту бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асырумен байланысты қызметтерді орындау үшін инвестициялар жөніндегі Комитет шеңберінде келесілерді құру қажет:

1) жобалық қаржыландыру және кеңес берушілік көмек көрсету орталығы. Оның мақсаты алдын ала инвестициялық зерттеулер, жобаларға сараптама жасау, кеңес берушілік-техникалық көмек көрсетуді жүзеге асыруда қызметтің бағытын анықтау;

2) шетел капиталы бар кәсіпорындарды тіркеу және шетел фирмалары мен компанияларын аккредитациялау үшін тіркеу палатасын құру;

3) нақты инвестициялық бағдарламалар мен жобалар, заңнамалық база, салықтық жүйе, инвестициялық саясат бойынша мәліметтер банкі құру және бұл мәліметтермен потенциалды шетел инвесторларын қамтамасыз ету мақсатында, шетел капиталы бойынша ақпараттық орталық құру [3].

Жоғарыда айтылған шаралар, мемлекеттің шетел капиталын тарту саласындағы саясатын жүргізуге жол ашады. Ол шетел инвесторлары мүддесімен ұлттық мүдделердің байланыста болуына көмек береді.

Шетел капиталын тарту саясаты Қазақстан дамуының жалпы экономикалық стратегиясынан бет алады. Бұл стратегияда ұзақ мерзімді перспективадағы құрылымдық қайта құрудың басым жақтары айқындалған. Шетел капиталы экономиканың басым салаларында жеке секторлардың дамуында маңызды орынға ие болуы қажет, болашақта жағымсыз процестердің болуына жол бермеуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Сараев А. Инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу мәселелері // Ақиқат. – 2015. – № 4. – Б. 72–75.

2 Доронина А.Г. Регулирование иностранных инвестиций // Проблемы международного частного права. – М., 2014.

3 Мороз С. Қазіргі кездегі инвестициялар жағдайы // Қазақстан жоғары мектебі. – 2014. – № 1. – Б. 161–166.

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные проблемы привлечения иностранных инвестиций в экономику Казахстана. На современном этапе развития Казахстана как нового независимого государства, ориентирующегося на рыночные отношения, главным направлением экономических реформ становится выработка и реализация инвестиционной политики государства, нацеленной на обеспечение высоких темпов экономического роста и повышение эффективности экономики. Для решения этих задач, а также для обеспечения структурных преобразований экономики на основе программы действий правительства по углублению реформ и в условиях ограниченности внутренних источников финансирования исключительно важное значение приобретает привлечение иностранного капитала в экономику республики. Привлечение и эффективное использование иностранных инвестиций в экономику республики является основой, одним из направлений взаимовыгодного экономического сотрудничества Казахстана с зарубежными странами. Иностранные инвес-

тиции окажут существенное воздействие на ход экономических преобразований и предлагают объективно оценить возможные негативные и позитивные последствия привлечения внешних факторов производственного развития, выработать инвестиционную политику, отвечающую интересам Казахстана, его народа, обеспечивающую преодоление кризисных явлений и достижение перспективных целей. С помощью иностранных инвестиций можно реально улучшить деформированную производственную структуру экономики Казахстана, создать новые высокотехнологичные производства, модернизировать основные фонды и технически перевооружить многие предприятия, активно задействовать имеющийся потенциал квалифицированных специалистов и рабочих республики, внедрить передовые достижения в области менеджмента, маркетинга и ноу-хау, наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны.

Ключевые слова: зарубежные инвестиции, внешние кредиты, дефолт, инвестиционные проекты, инвестиционные исследования.

Abstract

This article considers the current problems of attracting foreign investments into the economy of Kazakhstan. At the present stage of development of Kazakhstan as a new independent state, oriented to market relations, the main direction of economic reforms is to develop and implement investment policy aimed at ensuring high economic growth and improving the efficiency of the economy. Attraction of foreign capital in the economy is of crucial importance to solve these problems, and to achieve structural transformation of the economy on the basis of the government's action program for deepening reforms and in conditions of limited internal sources of Finance. Attracting and effective use of foreign investment in the economy is the basis, one of the areas of mutually beneficial economic cooperation of Kazakhstan with foreign countries. Foreign investment will have a significant impact on the course of economic transformation – and propose to objectively assess the possible negative and positive effects of attracting foreign factors of production development, to develop an investment policy that meets the interests of Kazakhstan, its people, ensuring the overcoming the crisis and achieving long-term goals. With the help of foreign investments it is possible to improve the deformed production structure of Kazakhstan's economy, create new high-tech production, modernize fixed assets and technically re-equip many enterprises, actively use the existing potential of skilled workers and specialists of the Republic, introduce advanced achievements in the field of management, marketing and know-how, fill internal market with quality domestic products, increase exports to foreign countries.

Key words: foreign investments, external credits, default, investment projects, investment researches.

ИННОВАЦИЯ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ

Аңдатпа

Салалық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі қажет, себебі ол капитал қозғалысының ғаламдық жүйесінде тұрғындарды жұмыспен, тауармен, қызметпен қамтамасыз етеді және елде нақты әлеуметтік модельді дамытуға мүмкіндік береді. Заманауи әлемдік экономикада бәсекеге қабілеттіліктің жоғары деңгейіне жету тек адами капиталдың жоғары деңгейде болуымен және қоғамның төлем қабілеттілік жағдайымен болуы мүмкін. Елдегі азық-түлік қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі факторы отандық өндірістің дамуы, оның тиімділігі мен табыстылығы жоғары экономиканың секторына айналуы болып табылады және мемлекеттің экономикалық жүйесіндегі қызығушылықтарын да қамтиды. Инновация ауыл шаруашылығының дамуында үлкен мәнге ие болады және одан басқа салаларға да, яғни электр энергетика, көлік, орағыш тауарлары өндірісіне айтарлықтай өз әсерін тигізеді. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізі басты ғылыми-техникалық жетістіктер мен инновацияға негізделген артықшылық салаларында жатыр. Бәсекеге қабілеттілікті арттырудың болашағы соңғы инновациялық технологиялар болып табылады. Мақалада аталған ауыл шаруашылығы қызметіндегі жағымсыз экономикалық мәселелерді инновациялық қызметтің көмегімен шешуге болатындығы көрсетілен. Бірақ инновациялық дамуды қолға алған кәсіпорын бірнеше мәселелермен қауышады, бұл мәселелерді мемлекеттің көмегісіз шешу кәсіпорын үшін үлкен мәселе болып табылады. Отандық экономика үшін инвестициялық негізделген өсім тұрғын табыстарына базаланатын өсімнен жақсы, себебі соңғы технологиялық құрылыс инновациясына әсер етеді. Егер өткен кезеңде дамудың негізі болып минералды-шикізат саласы саналса, қазіргі таңда агроөнеркәсіп кешені мен азық-түлік саласын дамыту маңызды болып саналады. Эртараптандырудың маңызды сегменті үш негізгі бағытта жүретін агроөнеркәсіп кешенін дамыту болып табылады: еңбек өнімділігінің өсімі; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету; экспорттық әлеуетті іске асыру.

Тірек сөздер: инновация, ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі, агроөнеркәсіптік кешен, реформалау, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі.

Елді азық-түлікпен қамтамасыз етудегі, халықты жұмыспен қамтуды арттырудағы және республиканы экономикалық дамытудағы ауыл шаруашылығының ролін Мемлекет Басшысы бірнеше рет, оның ішінде ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2012 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында атап өтті. Жолдауда аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің болашағы зор. Көптеген позициялар бойынша біз әлемде ірі аграрлық экспорттық өнім өндірушілердің бірі бола аламыз. Бұл, әсіресе, экологиялық таза тағамдарға қатысты. «Made in Kazakhstan» бірінді сондай өнімдердің эталоны болуы тиіс.

Сонымен қатар, астық өнімдері бойынша біз Еуразияда «нан себеті» болуымыз керек. Шикізат өндірісінен сапалы өңделген өнім шығаруға көшу қажет. Тек сонда ғана біз халықаралық нарықтарда бәсекеге қабілетті бола аламыз.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін елбасы келесідей міндеттерді жүктеп отыр:

- ◆ біріншіден, субсидияларды бөлу қағидаларын қайта қарастырып, біртіндеп өнімді сақтандыруға көшу қажет;
- ◆ екіншіден, бес жыл ішінде 500 мыңнан астам жеке үй шаруашылықтары мен шағын фермерлерді кооперативтерге тартуға мүмкіндік беретін жағдай жасау керек;
- ◆ үшіншіден, өнімнің өңдеу сапасын жақсартып, тауарларды сақтаудың, тасымалдаудың және өткізудің тиімді жүйесін құру қажет;
- ◆ төртіншіден, еңбек өнімділігін белсенді түрде арттырып, өндіріс шығындарын төмендету керек;
- ◆ бесіншіден, жерді пайдалану тиімділігін арттыруға тиіспіз. Суармалы егіс алаңын 5 жыл ішінде 40%-ға кеңейтіп, 2 миллион гектарға жеткізу қажет;

♦ алтыншыдан, өндірісте сұранысқа ие аграрлық ғылыми зерттеулерге салынатын инвестиция көлемін арттыру керек. Ауыл шаруашылығын әртараптандырып, 2021 жылға қарай азық-түлік тауары экспортын 40%-ға көбейтуді тапсырамын. Бұл міндеттерге агроөнеркәсіп кешенінің дамытудың жаңа мемлекеттік бағдарламасы аясында іске асырылуы қажет [1].

«Бәсекелік артықшылық» ұғымының пайда болу тарихын қарастырсақ, 1776 жылы жарық көрген «Халықтардың байлығының табиғаты мен себептерін зерттеу» еңбегінде Адам Смит меркантилистерді сынады және елдің байлығы қазынаға ие болуға тәуелді екенін дәлелдеуге ұмтылды. «Елдің нақты байлығы оның азаматтарына қол жетімді тауарлар мен қызметтерден тұрады» деді [2].

Келтірілген бәсекеге тәсілдерден ерекшеленген А. Маршаллдың әдістемесі [3] халықаралық сауданың шеңберінен шықты да жетілген бәсеке моделінің негізінде нарықтағы тепе-теңдікті табуға тырысты. Бұл идеяны кейін Дж. Робинсон [4], А. Чемберлин [5], П. Самуэльсонның [6] дамытып, бәсекеге жетілген және жетілмеген, олигополиялық және монополиялық жағдайлардағы нарықтың құраушыларын, құрылымын, қызметін талдауға негізделген құрылымдық әдістемені қалыптастырды.

Аймақтың бәсекеге қабілеттілігін көтерудің халықаралық тәжірибесін қолдану және оны бағалау экономикалық факторларды, сонымен қатар әлеуметтік даму – адами потенциалды ескеретін факторлар жүйесіне негізделетін бәсекеге қабілеттілікті бағалауды қажет етеді.

Осы арада бәсекеге қабілеттілікті кешенді бағалауға негізделетін отандық зерттеулер ерекше қызығушылық туғызады. Қазақстан аймақтарын жүйелі жинақтаушы рейтингтік бағалаумен маркетингтік-талдамалық зерттеулер орталығы айналысады, бұл зерттеу орталығы Қазақстан аймақтарының бәсекеге қабілеттілігін дамытудың негізгі көрсеткіштеріне келесілерді жатқызады.

1. Тұрғын халықтың өмір сапасы индексі – жан басына шаққандағы ЖАӨ, халықтың сатып алу қабілеттілігін талдау, жұмыссыздық деңгейі, күнкөріс минимумынан төмен табысты халық үлесу, халықтың тұрғын-үймен қамсыздандырылуы, медициналық қызмет көрсеткіштерінен құралады.

2. Өнімділік индексі – еңбек өнімділігі, аймақтардың инвестициялық белсенділігін бағалау, аймақта ауыл шаруашылықтық және өнеркәсіптік кәсіпорындарды үлестіру, адам капиталы көрсеткіштерінен құралады.

3. Инновациялық индекс – келесі көрсеткіштерден тұрады: ғылыми зерттеулерге кететін жиынтық шығын (жалпы шығындардан %-да), технологиялық инновациялар шығындарының үлесі, ақпараттық технологиялар шығынының үлесі, ғылыми қызметкерлер, аспиранттар, докторанттардың 10 мың адамға шаққандағы саны, негізгі ақпараттық технологиялардың болуы.

4. Инфрақұрылымдық даму индексі – келесі көрсеткіштерден құралады: автокөлік жолдарының тығыздығы, теміржолдардың тығыздығы, аймақтың кәсіпорындарында негізгі қорларының болуы, т.б.

5. Аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі – аймақтық экономика субъектілерінің өнімді өндіру және әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, инновациялық және инвестициялық факторлармен, сонымен бірге халықтың жоғары өмірлік сапасын қамтамасыз ететін артықшылықпен шарттастырылатын ішкі және сыртқы нарықтарда тиімді қызмет ете білу қабілеті.

«Аймақтың бәсекеге қабілеттілігі» – территорияның еңбек өнімділігін көтеру мен капиталды рационалды қолдану арқылы өмір сүрудің жоғары және ұдайы өсуші деңгейін қамтамасыз ету қабілеті болып табылады.

Аймақтардың бәсекеге қабілеттілігінің рейтингісі 4 көрсеткіш (индекс) арқылы анықталады:

- 1) халықтың өмір сапасын анықтайтын көрсеткіштер;
- 2) аймақтың өнімділігін анықтайтын көрсеткіштер;
- 3) инновациялық көрсеткіштер;
- 4) аймақтың инфрақұрылымдық даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер [7].

Төмендегі кесте мәліметтері бойынша халықтың төмен өмір сүру сапасы Қостанай, Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарында бірдей деңгейде байқалады. Бұл аймақтар

экономикасының ұқсастығымен және инфрақұрылымының сәйкессіздігімен түсіндіріледі (сәйкесінше индустриялық даму индексіне есептелді).

Кесте 1 – Аймақ бойынша халықтың өмір деңгейінің көрсеткіштері (2013–2015)

Облыс	Ж.б.ш. ЖАӨ индексі	Халықтың сатып алу қабілеттілігі индексі	Жұмыссыздық деңгейі индексі	Кедейшілік көрсеткіші (индексі)	Халықтың тұрғын үймен орташа қамсыздану индексі	Халықтың дәрігерлер мен аурухана төсек-орнымен қамтылу индексі	Өмір сүру деңгейінің жиынтық индексі
Ақмола	0,03	0,46	0,57	0,37	0,48	0,52	0,41
Қостанай	0,10	0,52	0,57	0,61	0,49	0,33	0,44
СҚ	0,00	0,49	0,71	0,20	0,42	0,59	0,40

Ескертпе – ҚР Статистика комитеті мәліметтері негізінде автормен жинақталған.

Алдыңғы орында 0,41 көрсеткішімен Қостанай облысы иеленсе, 0,41 және 0,40 көрсеткіштерімен Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстары бөлісті. Аймақ бойынша халықтың өмір деңгейінің максималды көрсеткіштерінің өзі орташа деңгейде екенін тұжырымдауға болады.

Келесі кестеде аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі көрсеткіштері, соның ішінде ауыл шаруашылық кәсіпорындарының үлесі көрсетілген.

Кесте 2 – Аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі көрсеткіштері (2013–2015)

Облыс	Еңбек өнімділігі көрсеткіші	Аймақтың ауыл шаруашылығы саласында инвестициялық көрсеткіші	Аймақтағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының үлесі	Адам капиталы	Аймақ өнімділігінің бәсекеге қабілеттілігі индексі
Ақмола	0,33	0,65	1,00	0,17	0,49
Қостанай	0,92	0,53	0,53	0,26	0,59
СҚ	0,64	1,00	0,94	0,07	0,62

Ескертпе – ҚР Статистика комитеті мәліметтері негізінде автормен жинақталған.

Аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі көрсеткіштері анықтау барысында еңбек өнімділігі көрсеткіштері де ескерілген. Бұл көрсеткіш бойынша көш басын Қостанай облысы (0,92), Солтүстік Қазақстан (0,64) және Ақмола облысы (0,33). Ауыл шаруашылығы саласында инвестициялық белсенділік көрсеткіші бойынша Солтүстік Қазақстан облысы алдыңғы орынды иеленсе, 0,65 көрсеткішімен Ақмола облысы және 0,53 көрсеткішімен Қостанай облысы тұрақтады. Аймақтағы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының үлесі бойынша Ақмола облысы алдыңғы орынды иеленсе, адам капиталы бойынша 0,26 көрсеткішімен Қостанай облысы иеленеді.

Кесте 3 – Аймақтық инновациялық индексі мен инфрақұрылымдық даму деңгейін сипаттайтын жиынтық көрсеткіштері (2013–2015)

Облыс	Жиынтық инновациялық көрсеткіштер	Аймақтың инфрақұрылымдық даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер
Ақмола	0,17	0,20
Қостанай	0,33	0,22
СҚ	0,22	0,20

Ескертпе – ҚР Статистика комитеті мәліметтері негізінде автормен жинақталған.

Инновациялық даму индексіне сәйкес Астана қаласы ең жоғары топтың төменгі сатысына жеткенін көруге болады (0,68). Бұл көрсеткіш республика бойынша максималды мән болып отыр. Одан кейін Алматы қаласы 0,52 баллмен орналасты. Екі қалада ғылыми және инновациялық көрсеткіштер бойынша жоғары нәтиже алдыңғы орындарды қамтамасыз етті.

Астана және Алматы қалаларын есепке алмағанда республика бойынша инновациялық даму индексі ең төменгі топта екенін көруге болады және 0,20 мәнге ие болып табылады.

Кейбір аймақтардың ғылыми-техникалық және инновациялық даму көрсеткіштерінің төмен болуының негізгі себебі жеткіліксіз қаржыландыру немесе ғылыми зерттеулерді қаржыландыруды толығымен тоқтату болып табылады.

Инновациялық дамытуға қаржыландырудың жеткіліксіздігі өз кезегінде жас ғалымдардың ғылым саласынан кетуіне, ғылымның материалды-техникалық базасының моральді және физикалық ескіруіне алып келді.

Кесте 4 – Қазақстанның бәсекеге қабілеттіліктің жиынтық индексі (2013–2015)

Облыс	Халықтың өмір сүру сапасының индексі	Өнімділік индексі	Инновациялық даму индексі	Индустриалды даму индексі	Бәсекеге қабілеттіліктің жиынтық индексі	
Ақмола	0,41	0,49	0,17	0,20	0,32	8
Ақтөбе	0,58	0,44	0,14	0,29	0,36	7
Алматы	0,44	0,48	0,18	0,33	0,36	7
Атырау	0,46	0,12	0,19	0,49	0,32	8
БҚ	0,42	0,29	0,21	0,23	0,29	9
Жамбыл	0,26	0,45	0,16	0,31	0,29	9
Қарағанды	0,67	0,41	0,26	0,46	0,45	4
Қостанай	0,44	0,59	0,33	0,22	0,39	6
Қызылорда	0,39	0,35	0,17	0,27	0,29	9
Маңғыстау	0,30	0,25	0,01	0,31	0,22	10
ОҚ	0,16	0,63	0,33	0,30	0,35	7
Павлодар	0,62	0,35	0,34	0,37	0,42	5
СҚ	0,40	0,62	0,22	0,20	0,36	7
ШҚ	0,51	0,57	0,33	0,45	0,46	3
Астана қ.	0,69	0,38	0,68	0,32	0,52	2
Алматы қ.	0,81	0,52	0,52	0,32	0,54	1

Ескертпе – ҚР Статистика комитеті мәліметтері негізінде автормен жинақталған.

4-ші кестеден көрініп тұрғандай Қостанай облысы бәсекеге қабілеттіліктің жиынтық көрсеткіші бойынша максималды мәнге ие, бірақ соның өзі салыстырмалы түрде аз болып отыр (0,39). Солтүстік өңір бойынша бәсекеге қабілеттіліктің ең төмен деңгейі Ақмола облыстарында тіркеліп отыр.

Инновациялық даму индексіне қатысты атап өтетіні: барлық аймақтарда көрсеткіш өте төмен, бұл солтүстік аймақтарда инновациялық және ғылыми-техникалық потенциалдың дамуына жеткілікті көңіл бөлінбейтінін көрсетеді.

Алайда мұндай жағдай аймақтық деңгейде ғана емес, Қазақстанда индустриалды дамыған елдермен салыстырғанда ғылымның дамуы қағидалық ерекшеліктерге ие. Дамыған елдерде фундаменталды және қолданбалы зерттеулерді жыл сайынғы қаржыландырудың өсуі байқалады, онда ғылым мен жеке сектордың интеграциясын ынталандыру арқылы жаңалықтарды игеру, ғылымның корпоративті секторының құрылуы мен қалыптасуына бүкіләлемдік қолдау, ғылыми-техникалық потенциалдың өзекті экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталуы орын алады. Сонымен қатар Еуроодақ өзінің барлық мүше елдеріне ғылымға деген салымды ЖІӨ-нің 2,5%-на дейінгі деңгейге жеткізуді ұсынады. Қазақстанда соңғы 5 жылда ғылымды қаржыландыру 0,2%-ды құрап отыр, бұл жеткіліксіз болып табылады [8].

Бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері бойынша топтастыру 5-кестеде көрсетілген.

Кесте 5 – Бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері бойынша аймақтардың матрицасы (2013–2015)

Облыс	Халықтың өмір сүру сапасының индексі	Өнімділік индексі	Инновациялық даму индексі	Индустриалды даму индексі	Бәсекеге қабілеттіліктің жиынтық индексі
Жоғары деңгей					
Орташа деңгей	Ақмола, Қостанай, СҚ	Ақмола, Қостанай, СҚ	Қостанай		Қостанай, СҚ
Төмен деңгей			Ақмола, СҚ	Ақмола, СҚ, Қостанай	Ақмола, СҚ

Алынған нәтижелерді талдай отырып, келесі қорытындыларға келуге болады:

- ♦ қарастырылып отырған аймақтардың көпшілігі бәсекеге қабілеттіліктің орташа деңгейіне ие және жоғары бәсекеге қабілетті аймақ жоқ;
- ♦ ешбір аймақ өнімділік пен индустриялық-инновациялық дамудың жоғары көрсеткішіне жетпеді;
- ♦ инновациялық даму деңгейі бойынша Қостанай алдыңғы орындарда, бірақ бұл көрсеткіштердің өзі орта деңгейде болып отыр, қалған аймақтарда бұл көрсеткіш 0,3-тен төмен (максималды 1,0 мәннің ішінен).

Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігі әр облыстың бәсекеге қабілеттілігіне тәуелді болады. Әр аймақ ұлттық деңгейдегі бәсекеге қабілеттілікке үлесін қосады.

Зерттеудің нәтижесі бойынша аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі республика бойынша төмен деңгейде екені анықталды.

Мұнда индекстердің 1-ге жақын болуы ең жоғары, ал 0-ге жақыны төмен екенін атап өту керек. 0,33–0,66 шкаласының аралығы орта деңгейді көрсетеді.

Жалпы, қорытындылау нәтижесі бойынша инновациялық факторлар бәсекеге қабілеттілікті арттыруға негіз бола алатынын пайымдауға болады. Инновациялық дамудың нәтижесі бәсекеге қабілеттілікке әсері болатынына көз жеткізілді. Сонымен қатар Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігі оның әр аймағының бәсекеге қабілеттілігінен тәуелді болады. Әр аймақ ұлттық деңгейде бәсекеге қабілеттілікке әсер ететінін ескеру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Қазақстан халқына Жолдауы.
- 2 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: пер. с англ. В. Афанасьева. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
- 3 Marshall A. The pure theory of foreign trade and the pure theory of domestic values. – Электронная книга: // <http://bookre.org/reader?file=1159577&pg=1>.
- 4 Шевчук Д. История экономических учений: конспект лекций. – Электронная книга: // http://www.e-reading.me/chapter.php/103863/38/Shevchuk_-_Istoriya_ekonomicheskikh_ucheniiv_konspekt_lekciiiv.html.
- 5 Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (реориентация теории стоимости): пер. с англ. Э.Г. Лейкина и Л.Я. Розовского. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
- 6 Самуэльсон П. Основы экономического анализа (Foundation of economic analysis): пер. с англ. / под ред. П.А. Ватника. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2002. – 604 с.
- 7 Нурмуханова Г.Ж. Региональная конкурентоспособность: проблемы рейтингования // Вестник НАН РК, 2007. – № 5. – С. 77–85.
- 8 Үдемелі индустриалдық-инновациялық дамыту бойынша мемлекеттік бағдарлама көрсеткіштері бюллетені // ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми веб-сайтының «Ресми статистикалық ақпарат» – «Жедел деректер (жедел ақпарат, бюллетендер)» бөлімі.

Аннотация

Конкурентоспособность отраслевой экономики необходима, потому что она обеспечивает занятость населения в глобальной системе потоков капитала, товаров и услуг и дает конкретной стране возможность реализовать социально ориентированную модель развития. Достижение высокого уровня конкурентоспособности в составе современной мировой экономики возможно только в стране с высоким уровнем человеческого капитала, а следовательно, занятости и благосостояния населения. Развитие отечественной промышленности, превращение ее в высокоэффективный и высокодоходный сектор экономики является главным фактором обеспечения продовольственной безопасности страны и затрагивает интересы всей экономической системы государства. Инновация играет значительную роль в развитии сельского хозяйства и существенно влияет на развитие таких смежных отраслей, как электроэнергетика, транспорт, производство упаковочных материалов. Основа повышения конкурентоспособности продукции лежит в области преимуществ, основанных на научно-технических достижениях и инновациях. Наиболее перспективным направлением повышения конкурентоспособности являются инновации последних технологических укладов. Отмеченные в статье неблагоприятные тенденции можно решить с помощью активизации инновационной деятельности в сельскохозяйственной промышленности. Однако предприятия, взявшие курс на инновации, сталкиваются с рядом проблем, которые невозможно решить без координирующей деятельности государства. Для отечественной экономики рост, основанный на инвестициях, лучше роста, базирующегося на доходах населения, так как он задействует инновации последнего технологического уклада. Если в прежние периоды локомотивом роста были минерально-сырьевые отрасли, то теперь главными становятся агропромышленный комплекс и пищевые отрасли. Важным сегментом диверсификации является развитие агропромышленного комплекса, которое должно проходить по трем основным направлениям: рост производительности труда; обеспечение продовольственной безопасности; реализация экспортного потенциала.

Ключевые слова: инновация, конкурентоспособность сельского хозяйства, агропромышленный комплекс, реформирование, конкурентоспособность продукции.

Abstract

The competitiveness of the industry of the economy is necessary because it provides employment in the global system of capital flows, goods and services and provides country-specific opportunity to implement a socially-oriented model of development. Achieving a high level of competitiveness as part of the modern world economy is possible only in a country with high levels of human capital and, consequently, employment and welfare. The development of the domestic industry, turning it into a highly efficient and highly profitable sector of the economy is a major factor in ensuring food security of the country and affects the interests of the entire economic system of the state. Innovation plays a significant role in the development of agriculture and significant impact on the development of related industries such as electricity, transportation, production of packaging materials. The basis of improving product competitiveness lies in the area of benefits, based on scientific and technological achievements and innovations. The most promising direction of increasing competitiveness is the innovation of the latest technology. The unfavorable tendencies noted in the article can be solved with the help of activization of innovative activity in the agricultural industry. However, enterprises that have embarked on a course of innovation face a number of problems that cannot be solved without the coordinating activity of the state. For the domestic economy growth based on investment is better than growth based on the incomes of the population, as it uses the latest innovations technological order. If in earlier times the mineral raw material industry was the growth engine, and now the main ones are agribusiness and food industry. An important segment of diversification is the development of agriculture, which must take place in three main areas: productivity growth; food security; realization of export potential.

Key words: innovation, agriculture, product competitiveness of agriculture, processing industry, reform, competitiveness of product.

ТИПЫ МЕТОДОЛОГИЙ МОДЕЛИРОВАНИЯ И АНАЛИЗА БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ

Аннотация

Статья посвящена понятию бизнес-процесса как комплекса мероприятий, процедур, операций, действий, повторяющихся регулярно и приводящих к определенному результату. Рассмотрен термин «моделирование», который имеет, по мнению автора, два основных значения. Под моделированием автор понимает процесс построения модели как некоего представления (образа) оригинала, отражающего наиболее важные его черты и свойства. Выявлено, что моделирование и осуществление бизнес-процесса должен проводить один человек, которым должен являться начальник, директор, руководитель проекта или сам предприниматель. Определено, что любой бизнес-процесс имеет основные три характеристики, которые отражают его сущность, таким образом, бизнес считается убыточным, если одна из рассмотренных характеристик не соответствует. Рассмотрены виды существующих на сегодняшний день разнообразных методик моделирования бизнес-процессов и инструментария для проведения анализа и моделирования систем. Для моделирования бизнес-процессов предложено использовать различные методы, которые включают в себя последовательность действий. Определено, что исполняемые модели бизнес-процессов могут быть запущены на специальном программном обеспечении для автоматизации процесса непосредственно по модели. Как наиболее популярную методологию бизнес-моделирования предложено использовать ARIS, но также рассмотрены достоинства моделей Catalyst компании CSC, Business Genetics, SCOR (Supply Chain Operations Reference), ПОЕМ (Process Oriented Enterprise Modeling) и др. Сделан вывод, что модели бизнес-процессов применяются предприятиями для различных целей, что определяет тип разрабатываемой модели.

Ключевые слова: бизнес-процесс, бизнес-моделирование, предприятие, типы бизнес-процессов, автоматизация.

Бизнес-процесс – это комплекс мероприятий, процедур, операций, действий, повторяющихся регулярно и приводящих к определенному результату, который иначе можно назвать целью бизнеса. При осуществлении и выполнении бизнес-процесса используются те или иные ресурсы: человеческие, т.е. кадровые, сырьевые, технологические, технические, информационные, финансовые и другие. Бизнес-процесс формирует продукт, который должен обязательно иметь определенную ценность для потребителя, владельца индивидуального предприятия, для сотрудников [1, с. 35].

Бизнес-процесс определяется как логически завершенная цепочка взаимосвязанных и повторяющихся видов деятельности, в результате которых ресурсы предприятия используются для переработки объекта (физически или виртуально) с целью достижения определенных измеримых результатов или создания продукции для удовлетворения внутренних или внешних потребителей. В качестве клиента бизнес-процесса может выступать другой бизнес-процесс. В цепочку обычно входят операции, которые выполняются по определенным бизнес-правилам. Под бизнес-правилами понимают способы реализации бизнес-функций в рамках бизнес-процесса, а также характеристики и условия выполнения бизнес-процесса.

Составляющие действия бизнес-процесса могут выполняться людьми (вручную или с применением компьютерных средств или механизмов) или быть полностью автоматизированы. Порядок выполнения действий и эффективность работы того, кто выполняет действие, определяют общую эффективность бизнес-процесса. Задачей каждого предприятия, стремящегося к совершенствованию своей деятельности, является построение таких бизнес-процессов, которые были бы эффективны и включали только действительно необходимые действия [2, с. 48].

Термин «моделирование» имеет два основных значения. Во-первых, под моделированием понимают процесс построения модели как некоего представления (образа) оригинала, отражающего наиболее важные его черты и свойства. Если же модель уже построена, то моделирование – это процесс исследования (анализа) функционирования системы, вернее, ее модели. Базовой целью моделирования бизнес-процессов является описание реального хода бизнес-

процессов компании. При этом необходимо определить, что является результатом выполнения процесса, кем и какие действия выполняются, каков их порядок, каково движение документов в ходе выполнения процесса, а также насколько процесс надежен (вероятность неудачного выполнения) и как он может быть расширен/модифицирован в будущем.

Моделирование и осуществление бизнес-процесса должен проводить один человек, которым должен быть начальник, директор, руководитель проекта или сам предприниматель. Потому что если руководителей одного процесса несколько, то он распадется на столько частей, сколько лиц будет им командовать.

Любой бизнес-процесс имеет основные три характеристики, которые отражают его сущность. Если хоть одна характеристика не соответствует, то можно считать бизнес убыточным. Рассмотрим данные характеристики подробно.

1. Бизнес-процесс и его стоимость. Стоимость производства должна стремиться к минимальным затратам при сохранении качества продукта за счет снижения себестоимости. Таким образом, увеличится заработная плата и инвестиции.

2. Бизнес-процесс и длительность. Этот показатель должен иметь тенденцию к сокращению. Чем быстрее идет процесс, тем больше производительность производства, следовательно больше прибыли за конкретный промежуток времени.

3. Бизнес-процесс должен удовлетворять ожидание клиента. Качество выпускаемой продукции и предоставляемой услуги постоянно должно расти.

Наиболее простой и прикладной подход к классификации бизнес-процессов был предложен в результате выполнения норвежского проекта TOPP по сравнительному бенчмаркингу. Эта программа по разработке методов повышения продуктивности производства выполнялась под управлением организации NTNU/SINTEF. В результате была предложена структурная схема бизнес-процессов, включающая первичные и поддерживающие (вспомогательные) в соответствии с теорией Портера о цепочках ценности. Некоторые из поддерживающих процессов были потом выделены в отдельный класс – процессы развития [3, с. 112].

Данные группы процессов определяются следующим образом:

- ♦ первичными процессами (другое наименование – основные процессы) называются основные и создающие ценности процессы предприятия. Эти процессы пронизывают всю компанию, начиная с потребителя и заканчивая поставщиками;

- ♦ поддерживающие (вспомогательные) процессы (другое наименование – обеспечивающие процессы) не создают непосредственно добавленную ценность. Они нужны для обеспечения основных процессов;

- ♦ развивающие процессы (другое наименование – процессы управления и развития) – это такие процессы, которые позволяют создать цепочку ценности в основном и во вспомогательных процессах на новом уровне показателей.

Моделью бизнес-процесса является его формализованное (графическое, табличное, текстовое, символическое) описание, отражающее реально существующую или предполагаемую деятельность предприятия. Модель, как правило, содержит следующие сведения о бизнес-процессе:

- ♦ набор составляющих процесс шагов – бизнес-функций;
- ♦ порядок выполнения бизнес-функций;
- ♦ механизмы контроля и управления в рамках бизнес-процесса;
- ♦ исполнителей каждой бизнес-функции;
- ♦ входящие документы, исходящие документы;
- ♦ ресурсы, необходимые для выполнения каждой бизнес-функции;
- ♦ документацию/условия, регламентирующие выполнение каждой бизнес-функции;
- ♦ параметры, характеризующие выполнение бизнес-функций и процесса в целом [4, с. 137].

Для моделирования бизнес-процессов можно использовать различные методы. Метод, или методология, моделирования включает в себя последовательность действий, которые необходимо выполнить для построения модели, т.е. процедуру моделирования, и применяемую нотацию (язык). Наиболее популярной методологией бизнес-моделирования является ARIS, но также известны Catalyst компании CSC, Business Genetics, SCOR (Supply\Chain Operations Reference), РОЕМ (Process Oriented Enterprise Modeling) и др. Язык моделирования имеет свой синтаксис

(условные обозначения различных элементов и правила их сочетания) и семантику (правила толкования моделей и их элементов) [5, с. 148].

В теории и на практике существуют различные подходы к построению и отображению моделей бизнес-процессов, основными из которых являются функциональный и объектно-ориентированный. В функциональном подходе главным структурообразующим элементом является функция (бизнес-функция, действие, операция) и система представляется в виде иерархии взаимосвязанных функций. При объектноориентированном подходе система разбивается на набор объектов, соответствующих объектам реального мира и взаимодействующих между собой посредством посылки сообщений.

Модели бизнес-процессов применяются предприятиями для различных целей, что определяет тип разрабатываемой модели. Графическая модель бизнес-процесса в виде наглядной, общепонятной диаграммы может служить для обучения новых сотрудников их должностным обязанностям, согласования действий между структурными единицами компании, подбора или разработки компонентов информационной системы и т.д. Описание с помощью моделей такого типа существующих и целевых бизнес-процессов используется для оптимизации и совершенствования деятельности компании путем устранения узких мест, дублирования функций и прочих. Имитационные модели бизнес-процессов позволяют оценить их эффективность и посмотреть, как будет выполняться процесс с входными данными, не встречавшимися до сих пор в реальной работе предприятия. Исполняемые модели бизнес-процессов могут быть запущены на специальном программном обеспечении для автоматизации процесса непосредственно по модели.

Основу многих современных методологий моделирования бизнес-процессов составили методология SADT (Structured Analysis and Design Technique – метод структурного анализа и проектирования), семейство стандартов IDEF (Icam DEFinition, где Icam – это Integrated Computer-Aided Manufacturing) и алгоритмические языки.

Основные типы методологий моделирования и анализа бизнес-процессов:

- ◆ моделирование бизнес-процессов (Business Process Modeling). Наиболее широко используемая методология описания бизнес-процессов – стандарт IDEF0. Модели в нотации IDEF0 предназначены для высокоуровневого описания бизнеса компании в функциональном аспекте;
- ◆ описание потоков работ (Work Flow Modeling). Стандарт IDEF3 предназначен для описания рабочих процессов и близок к алгоритмическим методам построения блок-схем;
- ◆ описание потоков данных (Data Flow Modeling). Нотация DFD (Data Flow Diagramming), позволяет отразить последовательность работ, выполняемых по ходу процесса, и потоки информации, циркулирующие между этими работами;
- ◆ прочие методологии [6, с. 235].

Рассмотрим основные преимущества и недостатки данных моделей.

IDEF0 – модель состоит из диаграмм, фрагментов текстов и глоссария, имеющих ссылки друг на друга. Диаграммы – главные компоненты модели, все функции и интерфейсы на них представлены как блоки и дуги. Место соединения дуги с блоком определяет тип интерфейса:

- ◆ управляющая информация входит в блок сверху;
- ◆ входная информация входит в блок слева;
- ◆ результаты выходят из блока справа;
- ◆ механизм (человек или автоматизированная система), который осуществляет операцию, входит в блок снизу.

Каждый компонент модели может быть декомпозирован (расшифрован более подробно) на другой диаграмме. Рекомендуется прекращать моделирование, когда уровень детализации модели удовлетворяет ее цель. Общее число уровней в модели не должно превышать 5–6.

На таких диаграммах не указаны явно ни последовательность, ни время. Метод обладает рядом недостатков: это сложность восприятия (большое количество дуг на диаграммах и большое количество уровней декомпозиции), трудность увязки нескольких процессов.

IDEF3 – этот метод предназначен для моделирования последовательности выполнения действий и взаимозависимости между ними в рамках процессов. Модели IDEF3 могут использоваться для детализации функциональных блоков IDEF0, не имеющих диаграмм декомпозиции.

Диаграммы IDEF3 отображают действие в виде прямоугольника. Действия именуются с использованием глаголов или отглагольных существительных, каждому из действий присваивается уникальный идентификационный номер. Все связи в IDEF3 являются однонаправленными и организуются слева направо.

Метод IDEF3 позволяет декомпозировать действие несколько раз, что обеспечивает документирование альтернативных потоков процесса в одной модели.

DFD – цель такого представления — продемонстрировать, как каждый процесс преобразует свои входные данные в выходные. Может отражать не только информационные, но и материальные потоки. Так же, как и в других моделях, поддерживается декомпозиция.

Первым шагом при построении иерархии DFD является построение контекстных диаграмм. Обычно при проектировании относительно простых систем строится единственная контекстная диаграмма со звездообразной топологией, в центре которой находится так называемый главный процесс, соединенный с приемниками и источниками информации. Для сложных систем (десять и более внешних сущностей, распределенная природа и многофункциональность системы) строится иерархия контекстных диаграмм. При этом контекстная диаграмма верхнего уровня содержит не единственный главный процесс, а набор подсистем, соединенных потоками данных.

Каждый процесс на DFD может быть детализирован при помощи DFD или (если процесс элементарный) спецификации. Спецификации представляют собой описания алгоритмов задач, выполняемых процессами. Языки спецификаций могут варьироваться от структурированного естественного языка или псевдокода до визуальных языков моделирования [7, с. 157].

ARIS – в настоящее время наблюдается тенденция интеграции разнообразных методов моделирования, проявляющаяся в форме создания интегрированных средств моделирования. Одним из таких средств является программный продукт, носящий название ARIS (Architecture of Integrated Information Systems), разработанный германской фирмой IDS Scheer.

ARIS поддерживает четыре типа моделей (и множество видов моделей в каждом типе), отражающих различные аспекты исследуемой системы:

- ♦ организационные модели, представляющие структуру системы – иерархию организационных подразделений, должностей и конкретных лиц, связи между ними, а также территориальную привязку структурных подразделений;
- ♦ функциональные модели, содержащие иерархию целей, стоящих перед аппаратом управления, с совокупностью деревьев функций, необходимых для достижения поставленных целей;
- ♦ информационные модели, отражающие структуру информации, необходимой для реализации всей совокупности функций системы;
- ♦ модели управления, представляющие комплексный взгляд на реализацию бизнес-процессов в рамках системы.

Основная бизнес-модель ARIS – eEPC (extended Event-driven Process Chain, расширенная модель цепочки процессов, управляемых событиями). Нотация ARIS eEPC является расширением нотации IDEF3. Бизнес-процесс в нотации eEPC представляет собой поток последовательно выполняемых работ (процедур, функций), расположенных в порядке их выполнения. Реальная длительность выполнения процедур в eEPC визуально не отражается. Для получения информации о реальной длительности процессов необходимо использовать другие инструменты описания, например, MS Project.

Для хранения моделей в ARIS используется объектная СУБД, и под каждый проект создается новая база данных. Предусмотрены различные функции по администрированию базы данных, например, управление доступом. База данных представляет собой иерархическое хранилище моделей.

Работа по созданию модели должна регламентироваться жесткими и объемными соглашениями по моделированию (стандартами), ARIS поддерживает механизм методологических фильтров, позволяющих пользователю использовать только определенный набор схем и объектов. Разработка таких соглашений требует значительного времени и высококвалифицированных специалистов. Если проект с использованием ARIS начинается без детальной проработки таких соглашений, то вероятность создания моделей бизнес-процессов, не отвечающих на поставленные вопросы, очень высока.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Елиферов В.Г. Бизнес-процессы: регламентация и управление: учебник. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 319 с.
- 2 Репин В.В. Бизнес-процессы. Моделирование, внедрение, управление. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 512 с.
- 3 Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 544 с.
- 4 Рудакова О.С. Реинжиниринг бизнес-процессов: учеб. пособие для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 343 с.
- 5 Хаммер М. Быстрее, лучше, дешевле: девять методов реинжиниринга бизнес-процессов. – М.: Альпина Пабли., 2012. – 356 с.
- 6 Абрамов О.В. Процессы и аппараты пищевых производств: учебник для вузов / А.Н. Остриков, О.В. Абрамов, А.В. Логинов / под ред. А.Н. Острикова. – СПб.: ГИОРД, 2012. – 616 с.
- 7 Бобович Б.Б. Процессы и аппараты переработки отходов: учеб. пособие. – М.: Форум, НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 288 с.
- 8 Круглов В.М. Случайные процессы: учебник для студентов учр. высш. проф. образования. – М.: ИЦ Академия, 2013. – 336 с.

Аңдатпа

Мақалада бизнес-процес ұғымы үнемі қайталанатын және нәтиже беретін операциялар және іс-шаралар кешені ретінде қарастырылады. «Моделдеу» термині кеңінен қарастырылған, атап айтқанда, автордың пікірінше, оның екі мағынасы берілген. Автор моделдеуді аса маңызды сипаттар мен қасиеттерді бейнелейтін белгілі бір кейіпті көрсету үлгісін құрастыру үдерісі деп түсінеді. Моделдеу және бизнес-процесті ұйымдастыру ісін тек қана бір адам жүргізу керектігі анықталды, ол жобаның басқарушысы, директоры, бастығы немесе кәсіпкердің өзі болуы міндетті. Әрбір бизнес-процесс үш негізгі сипаттаманы қамтуы керектігі анықталды, ол сипаттамалар оның негізгі қасиеттерін қамтып көрсетуі керек. Осылайша, егер бизнес-процесс бір сипаттамаға сәйкес келмесе, онда бизнес шығынды деп есептеледі. Мақалада бүгінгі күні бизнес-процесті моделдеудің әр түрлі әдістемелері және талдау мен жүйелерді үлгілеу жұмысын ұйымдастыру үшін қажетті құралдар мен тәсілдер қарастырылған. Бизнес-процестерді моделдеу үшін іс-әрекеттердің тиянақты реттілігін қамтитын әр түрлі әдістерді қолдану ұсынылған. Жасалатын бизнес-процесс үлгілері моделдер бойынша арнайы бағдарламалық қамсыздандырумен немесе үдерісті автоматтандырумен орындалу мүмкіндігі анықталды. Бизнес-моделдеудің әйгілі әдістемелері ретінде ARIS-ты қолдану, сонымен қатар CSC Business Genetics, SCOR (Supply\Chain Operations Reference), POEM (Process Oriented Enterprise Modeling) компанияларының Catalyst моделінің жетістіктері және т.б. қарастырылған. Бизнес-процестер үлгілері кәсіпорындар тарапынан әр түрлі мақсаттарда қолданылатындығы туралы және ол әзірленетін моделдің түрін анықтайтыны туралы қорытынды жасалған.

Тірек сөздер: бизнес-процесс, бизнес-моделдеу, кәсіпорын, бизнес-процес түрлері, автоматтандыру.

Abstract

The article is devoted to a concept of business process as complex of the actions, procedures, transactions, actions repeating regularly, and resulting in a certain result. The term modeling which has, according to the author, two major importances is considered. First, the author understands process of creation of modeling as certain submission (image) of the original reflecting its most important lines and properties. It is revealed that one person who shall be the chief, the director, the project manager or the entrepreneur shall carry out modeling and implementation of business process. It is determined that any business process has the main three characteristics which reflect its essence, thus, business is considered unprofitable if one of the considered characteristics does not correspond. Types of the various techniques of modeling of business processes and tools existing today for carrying out the analysis and modeling of systems are considered. For modeling of business processes it is offered to use various methods which include the sequence of actions. It is determined that the performed models of business processes can be started on the special software for process automation directly on model. As the most popular methodology of business simulation it is offered to use ARIS, but also advantages of the Catalyst models of the company CSC, Business Genetics, SCOR (Supply\Chain Operations Reference), POEM (Process Oriented Enterprise Modeling), etc. are considered. The conclusion is drawn that models of business processes are applied by the entities to various purposes that determines type of the developed model.

Key words: business process, business modeling, enterprise, types of business processes automation.

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрена эволюция теорий государственного регулирования экономики с исторической перспективой. Дано определение государственного регулирования экономики как системе типовых мер законодательного, исполнительного и контролирующего характера, осуществляемых уполномоченными государственными органами для воздействия на деятельность хозяйствующих субъектов и рыночную конъюнктуру с целью обеспечения условий для нормального функционирования рыночного механизма и решения социальных проблем. Государственное регулирование используется для решения проблем, связанных с рыночными диспропорциями. Выделяется четыре вида рыночных диспропорций: связанные с несовершенной конкуренцией, связанные с нестабильностью рынков, связанные с отсутствием рынков, связанные с социально неприемлемым результатом рыночного механизма. Регулирование делится по видам в зависимости от целей – экономических или социальных, методов – административных и экономических, форм – законодательно-правовых, финансово-кредитных или административных. Описаны основные современные западные теории регулирования. Теории общественного интереса предполагают, что регулятор имеет достаточно информации, власти и желания для максимизации общественного благосостояния. Теории частного интереса предполагают, что регуляторы не имеют достаточно информации о поведении фирм для продвижения общественного интереса. Экономические агенты продвигают свои интересы, проводят регуляторный захват, и регулирование становится на их защиту от конкуренции путем создания барьеров для входа на рынок для других игроков. Институциональные теории регулирования решают проблемы других теорий, используя определенные структуры регуляторных институтов, независимых от политического влияния. Рассмотрена основная критика указанных теорий. Представлены проблемы изученности теорий регулирования в Казахстане и предложены пути их решения.

Ключевые слова: регулирование, экономическая теория, теория общественного интереса, теория частного интереса, рыночные диспропорции.

Регулирование, являясь классической функцией государства, проистекающей из власти принуждения, присутствует в современной рыночной экономике. Степень интенсивности участия государства, однако, может сильно варьироваться как от государства к государству, так и от сектора к сектору экономики, например, финансовый сектор имеет относительно высокую степень регулирования. Изучение теоретических аспектов регулирования необходимо для выработки предложений по повышению эффективности институциональной структуры и непосредственно процессов регулирования. Целью данной статьи является обзор эволюции теорий государственного регулирования экономики.

В.Л. Тамбовцев различает понятия «государственное регулирование», «государственное вмешательство» и «государственное присутствие в экономике» [1]. Однако в экономической литературе нет единого определения понятия «регулирование экономики». Б. Митник выделяет три основные концепции регулирования: во-первых, регулирование имеет ограничительный характер и направлено на частную деятельность, во-вторых, административный контроль осуществляется на основе общих правил, в-третьих, эти правила отвечают интересам общества. Обзор экономической литературы позволяет дать определение государственному регулированию экономики как системе (набору) типовых мер законодательного, исполнительного и контролирующего характера, осуществляемых уполномоченными государственными органами для воздействия на деятельность хозяйствующих субъектов и рыночную конъюнктуру с целью обеспечения условий для нормального функционирования рыночного механизма и решения социальных проблем или в целях стабилизации и приспособления существующей социально-экономической системы к изменяющимся условиям.

Теории государственного регулирования развивались одновременно со школами экономической теории, в эволюции которых можно выделить несколько этапов.

В эпоху Древнего мира начали зарождаться государства на территориях Древнего Египта, Месопотамии, Древней Индии, Китая и Древней Греции. Роль государства в экономической мысли Древнего мира имеет религиозную и социальную направленность (армия). В Средние

века на Востоке существенный вклад в экономическую науку сделал Ибн Хальдун, считавший, что роль государства заключается в охране законов, в защите имущественных прав, торговых путей и стабильности, вмешиваясь в экономику путем налогообложения, участия в торговле и экспроприациях. В Европе в этот период Фома Аквинский развил теорию о справедливой цене и роли государства [2].

В Новое время меркантилисты в XV–XVII вв. теоретически обосновали необходимость государственного регулирования экономики. Термин «политическая экономия», предложенный французским экономистом А. Монкретьеном, относился именно к науке о государственном управлении экономикой. Для увеличения богатства государства предлагалось проводить политику протекционизма, а именно стимулирования внешней торговли и ограничения доступа на внутренний рынок.

В XVIII в. экономическая школа физиократов считала, что источником богатства является труд в сельском хозяйстве и продукты земли. При этом государство должно не вмешиваться в экономику, а устанавливать законы, которые поддерживали бы естественные законы развития.

Ученые классической экономической школы придерживались взглядов, что рыночный механизм может обеспечить оптимальное распределение ресурсов, а функции государства необходимо ограничить обеспечением обороны, администрированием юстиции, поддержанием инфраструктуры, коммуникаций, институтов образования и религии.

Ученые поздней неоклассической экономической школы критиковали идею шотландского экономиста А. Смита об увеличении благосостояния общества в результате стремления предпринимателей к достижению своих частных интересов. Были выявлены ситуации, когда эта идея не работает или результат не совпадает с более широкими интересами общества. Г. Сиджвик считает, что в таких случаях государственное регулирование не обязательно улучшает ситуацию, например, при использовании регуляторами политического влияния или информационной асимметрии для достижения частных интересов.

Эффективность предприятий, напрямую управляемых государством, может быть ниже, чем частных. Однако частная монополия может привести к более худшему экономическому результату для общества. Решением этой проблемы может выступать государственное регулирование. Использование государственных институтов для корректировки рыночных диспропорций необходимо для повышения общественного благосостояния и снижения социального неравенства. Однако ряд экономистов считают, что проводить эффективную интервенцию может только квалифицированное государство. А. Пигу выделяет следующие критерии квалификации: общественная поддержка и качество государственного органа, а именно интеллектуальная способность, организационная эффективность, честность сотрудников, низкая подверженность влиянию со стороны.

Большой вклад в исследование роли государства в развитии экономики сделал английский экономист Дж.М. Кейнс. В соответствии с его теорией механизм саморегулирования системы рыночных экономических отношений не является совершенным в связи с инертностью процессов, несовершенной информацией и социальными привычками населения. Государству необходимо стимулировать совокупный спрос через увеличение инвестиций и снижение безработицы. Для этого государство должно увеличить бюджетные расходы и стимулировать кредитование через снижение процентных ставок.

Современные ученые делят теории регулирования на позитивную и нормативную. Дж.Н. Кейнс определяет позитивную науку в целом как совокупность систематических знаний, относящихся к тому, что есть, а нормативную – к тому что должно быть. Соответственно, теории позитивного регулирования анализируют и объясняют экономический эффект регулирования, а теории нормативного регулирования ищут наиболее оптимальные типы регулирования.

В зависимости от целей регулирование можно разделить на два вида: экономическое и социальное [3]. Экономическое регулирование в основном используется на рынках с несбалансированной конкуренцией, например, при наличии натурального монополиста с целью ограничить возможные негативные действия доминирующих игроков. Экономическое регулирование делится на регулирование структуры рынка и регулирование рыночного поведения. Регулирование структуры рынка, как правило, предполагает ограничения на вход или выход с рынка. Регулирование поведения производителей или потребителей предполагает такие меры, как ограничение цен, минимальные стандарты качества.

Социальное регулирование направлено на защиту потребителей, окружающей среды, здоровья трудящихся и других общественных благ.

Методы регулирования делятся на административные и экономические. Административные методы регулирования ограничивают свободу выбора хозяйствующего субъекта путем запретов, разрешений, принуждения и убеждения. Экономические методы регулирования прямо или косвенно воздействуют на экономические интересы хозяйствующих субъектов, стимулируя необходимую линию поведения.

Применяемые формы государственного регулирования делятся на законодательно-правовую, финансово-кредитную и административную. В таблице 1 представлена структурная группировка регулирования.

Таблица 1 – Структурная группировка регулирования

Классификационный признак	Группа		
	Цели	Экономические	Социальные
Методы	Экономические (прямые/косвенные)	Административные	
Формы	Финансово-кредитные	Законодательно- правовые	Административные
Примечание – Составлено автором.			

Современные исследователи выделяют две основные группы современных теорий государственного регулирования: теории общественного интереса (public interest theory) и теории частного интереса (private interest theory) [4].

Теории общественного интереса предполагают, что регулятор имеет достаточно информации, власти и желания для максимизации общественного благосостояния. В их основе лежит идея устранения рыночных диспропорций и увеличения социального богатства путем государственного вмешательства.

Рыночные диспропорции возникают, когда рыночный механизм распределяет ограниченные ресурсы неоптимальным способом. В экономической литературе выделяется четыре вида рыночных диспропорций.

Во-первых, рыночные диспропорции, связанные с несовершенной конкуренцией, когда цены существенно отклоняются от предельных издержек. Примером может быть натуральная монополия или картельный сговор.

Во-вторых, рыночные диспропорции, связанные с нестабильностью рынков, когда ресурсы расходуются неэффективно из-за динамического неравновесия рынка. Например, на рынке с сезонным спросом, временной лаг на увеличение предложения может быть настолько большим, что к моменту падения спроса происходит перепроизводство товара. Примером регулирования в таком случае может быть ограничение роста цен на топливо во время посева/уборки урожая. В этой же категории находятся ценовые войны на рынках с натуральной олигополией. Ценовая война может быть разрушительна как для производителей, так и для потребителей из-за снижения качества продукции во время гонки снижения расходов производителей. Примером регулирования может быть установление минимальных цен на авиабилеты.

В-третьих, рыночные диспропорции, связанные с отсутствием рынков, когда, несмотря на спрос на общественно полезные товары, рынки не формируются. Как правило, такие ситуации образуются на основе информационной асимметрии. На рынках, где у потребителя нет возможности проверить качество товара, может происходить «неблагоприятный отбор», так как производители низкокачественного товара (в т.ч. подделок) будут предлагать цены ниже, чем производители качественного товара. В качестве примера регулирования можно привести государственную сертификацию лекарственных средств. В эту категорию могут также входить ситуации нерациональных решений потребителей, рынки общественных благ, подверженных проблеме «иждивенчества» (наука, оборона, образование, здравоохранение, парки, дороги, освещение), когда желание потребителя платить намного ниже, чем получаемое благо.

В-четвертых, рыночные диспропорции, связанные с социально неприемлемым результатом рыночного механизма. В качестве примера регулирования можно привести установление государством минимальных зарплат, законодательное требование работодателям оплачивать больничные листы работников.

Ряд ученых, например, В. Баумол, считают, что при обнаружении рыночных диспропорций государство может устранять их путем регулирования. Однако критики, такие, как Г. Демсец, указывают на необходимость учета информационных и транзакционных издержек. Поэтому государственное регулирование может быть более эффективным институтом, чем другие, по некоторым типам рыночных диспропорций (Д. Уайнс), а именно, когда транзакционные издержки регулирования ниже, чем общественные издержки при отсутствии регулирования (В. Голдберг). Г. Лиланд приводит пример, когда информационные издержки государства ниже, чем частных членов общества, можно привести сбор информации по загрязнению окружающей среды.

Таким образом, применение теорий общественного интереса базируется на основе трех предположений: наличие рыночной диспропорции, благожелательный регулятор и эффективный регуляторный институт.

Основная критика теорий общественного интереса делится на четыре типа.

Во-первых, критикуется сама теория рыночной диспропорции: при учете транзакционных затрат рыночного механизма монополия является рыночно эффективной; сам рыночный механизм развивает институты, компенсирующие диспропорции (например, через гарантии качества); отсутствует необходимость в доказательстве теории рыночной диспропорции, чтобы показать сравнительную эффективность регулирования как института, минимизирующего транзакционные издержки (Т. Коуэн, Р. Зербе).

Во-вторых, критикуется эффективность государственного регулирования. Первоначально предполагалось, что государственное регулирование является эффективным и может быть внедрено без крупных издержек (Р. Познер). Однако частичное решение оптимального распределения не сильно влияет на общую эффективность экономики, если присутствуют неизбежные неэффективности в других частях экономики, например, налоги (Ю. Нг). Кроме того, сложно предсказать влияние регулирования на поведение регулируемых субъектов, особенно когда рациональные игроки ожидают изменения в регулировании (Ф. Кидланд). В связи с этим Л. Каплов считает, что складывается предпочтение к единообразию правил. М. Келман отмечает, что основными проблемами являются нехватка доступной информации для разработки оптимального регулирования, неидеальные меры надзора, а также стимулы для неэффективного поведения производителей и потребителей. Ряд эмпирических исследований также критикует эффективность государственного регулирования.

В-третьих, критикуется возможность тестирования теорий. Конфликт между экономической и социальной эффективностью приводит к выбору регулирования в пользу последнего. Возникает необходимость измерения социальной эффективности, что является затруднительным по двум причинам: имеются сложности с измерением справедливости (Р. Дворкин); имеются сложности приведения к единой шкале измерения социальной и экономической эффективности (Ю. Нг). Эмпирическое сравнение теорий публичного и частного интереса концентрируется на результатах регулирования, а не на эффективности.

В-четвертых, критикуется полнота теорий, а именно формулирование общественных предпочтений и их трансмиссия в регуляторные меры. Р. Познер считает, что основной проблемой является недостаточное понимание способа превращения общественного интереса в законодательные действия, которые увеличивают богатство. Второй проблемой является неспособность теории регулирования предсказать, какие отрасли требуют регулирования и какую форму должно принимать регулирование (Дж. Стиглер).

Ученые, защищающие теории частного интереса, исходят из предположений, что регуляторы не имеют достаточно информации о поведении фирм для продвижения общественного интереса. Более того, предполагается, что экономические агенты продвигают свои интересы, которые могут включать элементы общественных интересов. Теории частного интереса основываются на том, что регулирование является результатом действий различных групп (произ-

водителей, потребителей, регуляторов), действующих в своих интересах. Когда регулятор начинает действовать в интересах регулируемых субъектов, происходит регуляторный захват [5].

Вопросы регуляторного захвата изучались чикагской школой теории регулирования, основоположником которой является американский экономист Дж. Стиглер с его работой «Теория экономического регулирования» [6]. Стиглер доказывает, что производители, как правило, проводят регуляторный захват и регулирование становится на их защиту от конкуренции путем создания барьеров для входа на рынок для других игроков и ограничения предложения возможных заменителей их товаров. Производители быстрее, чем потребители, организуются в группы, а группе легче продвигать свои интересы. Регуляторы заинтересованы в получении политической поддержки, которую им предоставляют группы производителей. Таким образом, регулирование направлено не на корректировку рыночных диспропорций, а на переток благ в пользу производителей в обмен на политическую поддержку последних.

Однако ряд исследователей обнаружили ситуации, когда получателями выгод от регулирования были группы потребителей [7], например, в случаях кросс-субсидий при установлении единых тарифов на воду, энергию, транспорт и коммуникации. С. Пельцман считает, что причиной является попытка регулятора максимизировать политическую поддержку [8]. В случаях, когда потребители могут эффективно организоваться в группы и оказывать политическую поддержку, регулирование не будет эксклюзивно направлено на выгоду производителям. Далее Г. Беккер предположил, что различные группы будут конкурировать за политическое влияние на регулирование. Богатство будет переходить от менее эффективных групп к более эффективным группам. Однако этот процесс ограничен, так как предельные выгоды уменьшаются для эффективных групп, а потери для неэффективных групп увеличиваются и им становится выгоднее увеличить политическое давление.

Чикагская теория регулирования хорошо подходит для экономического регулирования. Для социального регулирования теории частного интереса могут работать, например, принятие правил и стандартов, которым действующие фирмы уже соответствуют [9].

Критики теорий регуляторного захвата отмечают ряд слабостей. Во-первых, они предполагают, что в момент создания регулятора действовал принцип общественного интереса. Во-вторых, если фирмы способны на захват, то неясно, как они допустили изначальное создание регулятора. В-третьих, регулирование часто вводится в интересах групп потребителей, а не производителей. В-четвертых, исследования показывают, что в ряде отраслей регулирование вводится не в интересах производителей. В-пятых, внутри теории неясно, почему группы производителей могут провести регуляторный захват, а группы потребителей не могут этому помешать.

Основная критика теорий частного интереса делится на четыре типа.

Во-первых, критика трансформации частного интереса в политику: несмотря на установление заинтересованных групп, остается неясным, являются ли изменения в регулировании результатом их действий. Теории не предсказывают, какие группы будут успешными в продвижении своих интересов. Теории также не предсказывают, какие индустрии будут регулироваться.

Во-вторых, имеются сложности с доказательством продвижения частных интересов.

В-третьих, критикуется полнота теорий, а именно мотивация ряда политических игроков: избирателей, законодателей, государственных служащих; взаимодействие между различными участниками процесса регулирования; механизмы, которыми регуляторы служат интересам организованных производителей.

В-четвертых, как и в теориях общественного интереса, критикуются предположения эффективности.

Возможным компромиссом между теориями общественного и частного интереса могут выступать теории поиска ренты, когда различные группы (законодательные органы, регуляторы, производители, потребители и т.д.) проявляют рентоориентированное поведение, пытаясь увеличить свое благосостояние, нанося при этом ущерб благосостоянию остального общества.

По мере развития критики указанных теорий некоторые исследователи нормативного регулирования, например, Б. Леви, предположили, что использование определенных структур регуляторных институтов может помочь решить вышеописанные проблемы.

Например, согласно теории правдоподобного обязательства (credible commitment) у политиков – краткосрочный взгляд, а у регуляторов – более долгосрочный. Соответственно, придание институту регулирования большей независимости от политических процессов более выгодно для долгосрочных инвестиций. Основные характеристики таких институтов: независимость, разделение полномочий между регулятором и правительством, сила бюрократии, наличие ресурсов, четко обозначенная миссия, длительный срок полномочий.

Существует также правоприменительная теория регулирования, в рамках которой предполагается, что общество может контролировать бизнес для достижения желаемых целей, используя четыре стратегии (ранжированы по мере повышения общественного контроля): рыночная дисциплина, частные судебные тяжбы, обеспечение соблюдения регуляторных требований, государственное владение. Каждая из стратегий имеет достоинства и недостатки, но оптимальный институциональный дизайн будет зависеть от выбора из данных четырех альтернатив. Выбор должен идти от наиболее либеральных форм контроля к более жестким [10].

Слабость институциональных теорий заключается в предположении, что формальные структуры определяют поведение рынка (М. Маггетти).

Таким образом, современные теории регулирования могут быть классифицированы в три категории, представленные в таблице 2.

Таблица 2 – Классификация теорий регулирования

Теория	Определение	Предположения
Теории общественного интереса	Регулирование устраняет рыночные диспропорции и увеличивает социальные блага	1. Существуют рыночные диспропорции. 2. Благожелательный регулятор. 3. Эффективный регуляторный институт
Теории частного интереса	Регулятор действует в своих политических интересах или в интересах регулируемых субъектов	1. Регуляторы не имеют достаточно информации о поведении фирм для продвижения общественного интереса. 2. Экономические агенты продвигают свои интересы
Институциональные теории	Эффективное регулирование зависит от эффективности институтов регулирования	Структуры регуляторных институтов могут влиять на эффективность регулирования
Примечание – Составлено автором.		

При исследовании государственного регулирования в Казахстане необходимо учитывать особенности развития казахстанской экономики. Слабым звеном является низкий интерес казахстанских ученых к изучению теорий регулирования. В экономической литературе в основном публикуются результаты эмпирических исследований нормативного характера, где за основу оптимального регулирования часто берутся международные стандарты или мировой опыт.

Проведенное исследование показало, что степень участия государства в регулировании экономики определяется историческим характером экономических отношений. Рассмотренные теории позволяют осмыслить роль государственного регулирования в современном функционировании экономики. Рекомендуется проводить дальнейшие эмпирические исследования экономического влияния регулирования в Казахстане с использованием новейших западных теорий, рассмотренных в данной статье. Результаты таких исследований позволят выработать оптимальную политику регулирования и будут способствовать реализации государственных стратегических инициатив и достижению поставленных долгосрочных целей в Казахстане.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие. – М.: Проспект, 2016. – С. 83–85.
- 2 Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2009. – С. 56–59.
- 3 Viscusi W., Vernon J., Harrington J. Jr. Economics of Regulation and Antitrust. – Cambridge, MA: MIT Press, 2005. – С. 2–10.

4 den Hertog J. Review of economic theories of regulation. URL: https://www.uu.nl/sites/default/files/rebo_use_dp_2010_10-18.pdf.

5 Posner R. Theories of Economic Regulation // The Bell Journal of Economics and Management Science. – 1974. – С. 335–358.

6 Stigler G. The Theory of Economic Regulation // The Bell Journal of Economics and Management Science. – 1971. – С. 3–21.

7 Posner R. Taxation by Regulation // The Bell Journal of Economics and Management Science. – 1971. – С. 22–50.

8 Peltzman S. Towards a More General Theory of Regulation // Journal of Law and Economics. – 1976. – С. 211–240.

9 Bartel A., Thomas L. Direct and Indirect Effects of Regulation: A New Look at OSHA's Impact // Journal of Law and Economics. – 1985. – С. 1–25.

10 Djankov S., Glaeser E., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. The new comparative economics // Journal of Comparative Economics. Vol. 31. – 2003. – С. 595–619.

Аңдатпа

Бұл мақалада тарихи болашақпен экономиканы мемлекеттік реттеу теорияларының эволюциясы қарастырылған. Заң шығарушы, атқарушы және қадағалау сипаттағы үлгі жүйелері ретінде қалыпты нарықтық механизмдердің жұмыс істеуіне және әлеуметтік мәселелерді шешу үшін жағдайларын қамтамасыз етуде, уәкілетті мемлекеттік органдардың шаруашылық жүргізуші субъектілері мен нарықтық жағдаяттарға әсер ету арқылы экономиканы мемлекеттік реттеу туралы анықтамалары берілген. Нарықтық тепе-теңсіздікке байланысты мәселелерді шешу үшін мемлекеттік реттеу пайдаланылады. Нарықтық тепе-теңсіздік жетілдірілмеген бәсекелерге, нарықтардың тұрақсыздығына, нарықтардың жоқтығына, нарықтық механизм нәтижелерінің әлеуметтік қолайсыздығына байланысты төрт түрге бөлінеді. Реттеу мақсаттарына байланысты – экономикалық немесе әлеуметтік, әдістеріне – әкімшілік және экономикалық, құрылымына – заң шығарушы- құқықтық, қаржы-несиелік немесе әкімшілік түрлеріне бөлінеді. Батыстың қазіргі негізгі заманауи реттеу теориялары сипатталған. Қоғамдық мүдде теориясы қоғамның әл-ауқатын барынша көбейту үшін реттеуші органда жеткілікті ақпарат, билік және ықылас бар деп болжамдайды. Жеке мүдде теориясы қоғамның мүддесін жоғарылату үшін реттеуші органда өнеркәсіптердің қылықтары туралы жекілікті ақпарат жоқ деп болжамдайды. Экономикалық агенттер реттеушілік тартып алу жүргізіп, өз мүдделерін жылжытады да, басқа ойыншылардың нарыққа кіруге кедергілер жасап бәсекелестерінің алдында оларды реттеу қорғайды. Саяси ықпалынан тәуелсіз реттеу институттарының белгілі бір құрылымдарын қолдана отырып, институционалдық реттеу теориясы басқа теориялардың мәселелерін шешеді. Көрсетілген теориялардың негізгі сындары қарастырылған. Қазақстанда реттеу теориясының зерделеу мәселелері келтірілген және оларды шешу жолдары ұсынылған.

Тірек сөздер: реттеу, экономикалық теория, қоғамдық мүдделер теориясы, жеке мүдделер теориясы, нарықтық тепе-теңсіздік.

Abstract

The article describes the evolution of the theories of state regulation of the economy from a historical perspective. State regulation of the economy is defined as the system of legal, executive and control measures by state bodies to influence the activity of economic agents and markets, aiming to create conditions for normal market function and to support social stability. State regulation is used to solve the problems associated with market failures. Market failures are divided into four types: those related to inefficient competition, those related to unstable markets, those related to market absence, those related to socially unacceptable result of market mechanism. Regulations can be divided by purposes: economic and social; methods: administrative and economic; forms: legal, financial or administrative. The article reviews modern western theories of regulation. Public interest theories suggest that the regulator has sufficient information, power and desire to maximize public wealth. Private interest theories suggest that the regulator does not have sufficient information about firm behavior to promote public interest. Economic agents try to promote their interests, conduct regulatory capture, after which regulation is used to protect them from competition by creating market entry barriers for other players. Institutional theories of regulation try to solve the weaknesses of the abovementioned theories by proposing structures of regulatory institutes independent of political influence. Overview of main criticism of these theories is provided. Problems of studying the theory of regulation in Kazakhstan and suggested ways of solving them are presented.

Key words: regulation, economic theory, public interest theory, private interest theory, market distortions.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫНА ТАЛДАУ ЖАСАУ

Аңдатпа

Осы мақалада Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың құрылымы мен басқарылуы, құрылуы мен жұмыс істеуінің тәжірибесі көрсетілген. Еліміздегі АЭА-тардың тәуелсіздік орнаған кезеңнен бастап жаңа нарықтық жағдайда бейімделу үрдісі айтылған. Сонымен қоса мақалада сыртқы экономикалық байланыстарды жандандыру, аймақтардың дамуын тездету, экономиканың әлсіз салаларын қолдау және әлеуметтік мәселелердің тез шешілуі, инвестициялар, технологиялар, заманауи менеджментті тарту, жоғары тиімділік және бәсекелестікке қабілеті бар өндірістер құру мақсаты жайлы мәселелер қозғалды. Арнайы экономикалық аймақтардың құрылуы мен жұмыс істеуінде ортақ ерекшеліктері және белгілі бір салаға әсер ететін жағымды-жағымсыз жақтары ашып айтылады. «Нұрлы жол» бағдарламасы жаңа экономикалық саясатта ішкі және сыртқы инвесторларға экономикалық климатты жақсартуға бағытталған индустрияландырудың әр кезеңінде АЭА-тарды дамыту үшін әлеуеттерді іске асыру, формальды кедергілерді жою, инвестициялар үшін ынталылық жасау арқылы тартымдылығын арттыруды жүзеге асырады. Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтардың функционалдық-салалық бағытына қарай шартты түрде 3 топқа бөліп қарастырамыз және аталған 10 аймақтың қызмет ететінін көруге болады. «Астана – жаңа қала» АЭА-нан басқа барлық АЭА-ды басқарушы компаниялар басқарады. Ұлттық экономиканың дамуына тиімді ықпал ету үшін АЭА-ты экономикалық құрал ретінде қалай қолдану керектігі көрсетіледі.

Тірек сөздер: арнайы экономикалық аймақ, ұлттық экономика, аймақтық даму, басқару.

Қазіргі әлемдік экономиканың дамуы интернационализация және ырықтандыру процесстерінің айтарлықтай жылдамдығымен сипатталады. Халықаралық экономикалық қатынастар мен ұлттық экономиканың ашықтық, жариялылық дәрежесі артып келеді. Бұл әр түрлі мемлекеттің ішкі нарығына сырттан инвесторлардың кіруіне, кедергілердің азаюына алып келеді. Сол үшін барлық мемлекеттердің алдына қойған маңызды тапсырмасы отандық кәсіпорындар мен өндірістердің шетелдік әріптестерінен озып, ішкі және сыртқы рынокта позицияларын күшейту мүмкіндіктерін іздеу болып табылады. Осындай мүмкіндіктің бірі, яғни бәсекеге қабілеттілікті арттыру мен халықаралық экономикалық қатынастардағы ұлттық экономиканың белсенділігін арттыруда – арнайы экономикалық аймақ (АЭА) болып табылады.

Бүгінгі нарықтық экономикада әкімшілік-аумақтық бірліктердің аумақтарында экономикалық және әлеуметтік қызметті неғұрлым кең ырықтандыру арқылы олардың дамуында өзіндік ұйымдық-экономикалық әдістері кең тараған. Бұл әдістер еркін немесе арнаулы экономикалық аймақтар түрінде экономиканы дамытудың рыноктық жолын таңдап алған елдерде кеңінен дамығандығын көрсетіп отыр. Осы ұғымды әлемдік экономикалық ұғымдардың әр түрлі екендігін: «Экономикалық қызмет еркіндігінің дәрежесі әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан атауларда: еркін сауда аймағы еркін кеден аймағы, қосалқы аймақ және т.с.с. нұсқалар болуы мүмкін; экономикалық ырықтандырудың шекті нұсқасы оффшорлық аймақ немесе аумақ болып табылады»-деп көрсетіп кеткен [1]. Дүниежүзілік Банк дерекқорларында былай деп анықтама берілген: «Арнайы экономикалық аймақ, әдетте, дәл белгіленген шекаралары бар, арнайы басқару режимі қолданылатын, бір ұйыммен басқарылатын, АЭА-қа өз бизнестерін орналастыратын компанияларға мемлекет тарапынан құрылымдалған ынталандырма кешенін (кедендік баж салығынан босату, жеңілдетілген кедендік режим, т.б.) ұсынатын географиялық ауыздықталған жер телімі».

Еліміздегі АЭА-тар тәуелсіздік орнаған кезеңнен бастап нарықтың еркін экономикалық қатынастарға бейімделуімен өмірге келді. Ол туралы арнаулы заңдар қабылданып, заңнамалық-құқықтық мәртебесі де белгіленген. «Арнайы экономикалық аймақ – қызметтің басым түрлерін жүзеге асыру үшін арнайы экономикалық аймақтың арнайы құқықтық режимі қолданылатын,

дәл белгіленген шекаралары бар Қазақстан Республикасы аумағының бір бөлігі»-деп көрсетілген [2].

Қазіргі таңда Қазақстанда жұмыс істеп тұрған АЭА-тардың саны 10. Олардың жұмысын толыққанды басқару тәртібі функционалдық салалық қызмет, нормативтік-құқықтық актілер және жұмыс істеу-басқару ретімен жасалады.

Қазақстандағы АЭА-ды функционалдық-салалық бағытына қарай шартты түрде 3 топқа бөліп қарастырамыз және аталған 10 аймақтың қай салада қызмет ететінін төмендегі кестеден анық көруге болады (кесте 1).

Кесте 1 – АЭА-дың функционалдық-салалық бағыты

1. Өнеркәсіптік-өндірістік аймақтар	«Ақтау теңіз порты», «Оңтүстік», «Ұлттық индустриалды мұнай-химиялық технопаркi», «Павлодар», «Сарыарқа», «Астана – жаңа қала», «Химиялық парк Тараз»
2. Қызметтік	«Бурабай», «Астана – жаңа қала», «Қорғас – Шығыс қақпасы»
3. Техникалық-енгізбелік	«Информациялық технологиялар паркi»

Бүгінгі таңда еліміздегі сыртқы экономикалық байланыстарды жандандыру, аймақтардың дамуын тездету, экономиканың әлсіз салаларын қолдау және әлеуметтік мәселелердің тез шешуіліуі, инвестициялар, технологиялар, заманауи менеджментті тарту, жоғары тиімділік және бәсекелестікке қабілеті бар өндірістер құру мақсатында 10 арнайы экономикалық аймақ өз жұмысын жалғастыруда (кесте 2). Олардың қызметін тізіп шықсақ:

Кесте 2 – Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтар

Атауы	Мекен-жайы	Құрылу мақсаты, салалық қызметі	Жұмыс мерзімі
«Ақтау теңіз порты»	Маңғыстау облысы	Дүниежүзілік шаруашылық байланыстар жүйесіне белсенді ену, өнімдердің жаңа түрлерін шығаруды игеру	01.01.2003–01.01.2028 жылдар
«Оңтүстік»	Оңтүстік Қазақстан облысы	Мақта өңдеу өндірісі кәсіпорындарын, тоқыма және тігін өнеркәсібін дамыту	01.07.2005–01.07.2003 жылдар
«Ұлттық индустриалды мұнай-химиялық технопаркi»	Атырау облысы	Мұнай-химия өнімін шығару жөніндегі әлемдік деңгейдегі мұнай-химия өндірістерін құру	19.12.2007–31.12.2032 жылдар
«Павлодар»	Павлодар қаласы	Химия және мұнай-химия салаларында жоғары және инновациялық өндірістер	26.11.2011–01.12.2036 жылдар
«Сарыарқа»	Қарағанды облысы	металлургия өнеркәсібін және металл өңдеу саласын дамыту	24.11.2011–01.12.2036 жылдар
«Химиялық парк Тараз»	Тараз қаласы	Химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру	13.11.2012–01.01.2037 жылдар
«Бурабай»	Ақмола облысы	Туристерді орналастыру орындары, санаторий және сауықтыру объектілерінің қызметін дамыту	15.01.2007–01.12.2017 жылдар
«Астана – жаңа қала»	Астана қаласы	Инвестициялар тарту және құрылыстағы озық технологияларды пайдалану, өнімдердің жаңа түрлерін шығаруды игеру арқылы Астана қаласын жедел дамыту	01.01.2002–01.01.2027 жылдар
«Қорғас – Шығыс қақпасы»	Алматы облысы	Сауда-экспорт қызметінің және транзиттік әлеуетін іске асыру	29.11.2011–01.01.2035 жылдар
«Информациялық технологиялар паркi»	Алматы қаласы	Телекоммуникация және байланыс саласындағы технологиялар, электроника және аспап жасау	01.10.2013–01.01.2028 жылдар

Ескертпе – Дереккөз: <http://invest.gov.kz/kz/pages/sez> сайты деректеріне сәйкес автордың жасаған кестесі [3].

Қазақстандағы АЭА-тардың заңнамалық қызметі төмендегідей нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі:

- ◆ «Арнайы экономикалық аймақтар туралы» Заң – АЭА-ң қызметін реттейтін негізгі заңы;
- ◆ Салық кодексі – АЭА қатысушыларына салық салуы бойынша;
- ◆ Кедендік одақтың аумағындағы еркін (арнайы, айрықша) экономикалық аймақтар мәселелері жайында және еркін кедендік аймақтың кедендік процедуралары туралы келісім-шарт – АЭА-ң кедендік реттеуі жағынан (2017 жылдың 1 қаңтарына дейін уақытша қолданылды).

Қазақстандағы АЭА-тардың құрылуы, жұмыс істеуі тәртібі мен қызметін реттейтін органдар жоғарыда көрсетілген заңнамалық актілермен бекітілген (кесте 3). Олардың этап бойынша сатысы келесі кестеде нақты көрініс табады.

Кесте 3 – Қазақстандағы АЭА-тардың жұмыс істеуі тәртібі

1. АЭА құрылуы			
АЭА құру туралы ұсынысты Қазақстан Республикасының Индустрия және жаңа технологиялар министрлігіне жергілікті немесе орталық атқарушы органдар, кәсіпкерлер қауымдастығы, заңды тұлғалар енгізеді.			
2. АЭА басқарылуы			
«Астана – жаңа қала» АЭА-ны Астана қаласы әкімдігі басқарады		Басқа АЭА-ды басқарушы компаниялар басқарады	
3. АЭА қызметін реттейтін органдар			
Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі	Басқарушы компания	АЭА аумағында салық органы	АЭА аумағында кедендік орган
Ескертпе – Дереккөз: https://business.gov.kz/kz/free-economic-zone/сайты деректеріне сәйкес автордың кестесі [4].			

«Астана – жаңа қала» АЭА-н қоспағанда, басқа АЭА басқарушы компаниялармен басқарылады. Басқару компаниясы Қазақстанның үкіметі, әкімдіктер мен шетелдікті қоса алғанда, жеке заңды тұлғалармен құрыла алады. АЭА мемлекеттік органдардың бастамасымен құрылған жағдайда, осы компанияның дауыс құқығын беретін акцияларының кем дегенде 50% мемлекетке тиесілі болуы тиіс. АЭА жеке заңды тұлғалардың бастамасымен құрылған жағдайда, осы компанияның дауыс құқығын беретін акцияларының кем дегенде 26% мемлекетке тиесілі болуы тиіс. Осылайша, АЭА қызметіне қатысқысы келетін жеке инвесторлар (шеделдіктерді қоса алғанда) басқарушы компанияның құрылтайшысы ретінде қатыса алады. Осылайша олар өз әрекеттерін ықпалын тигізетін шешімдерді қабылдауға, қатысуға мүмкіндік алады. Басқарушы компания АЭА қатысушыларына «бір терезе» қағидаты бойынша қызмет көрсетеді – бұл өтініш берушінің құжаттарды жинау мен дайындауға қатысуын барынша азайтуды және олардың мемлекеттік қызметтер көрсету субъектілерімен тікелей байланысын шектейді.

Еліміздегі АЭА-ды басқарушы органдардың, яғни мемлекет тарапынан құрылған басқарушы компаниялардың негізгі функциялары арнайы экономикалық аймақтардың жұмыс істеу мәселелері бойынша мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасасумен шектеліп қана қоймайды. Сонымен қатар жер учаскелерін кейінгі жер пайдалануға (қосалқы жалға) беру және қызметтің қосалқы түрлерін жүзеге асыратын тұлғаларға инфрақұрылым объектілерін жалға (қосалқы жалға) берумен, олармен жүзеге асыру туралы шарттарды жасасу және бұзумен, олардың қызметінің нәтижелері туралы есептілікті уәкілетті органға ұсынумен, АЭА қатысушыларын тартумен, инфрақұрылым объектілерін салу үшін және АЭА-тың өзге де қызмет түрлерін жүзеге асыру үшін инвестициялар тартумен, АЭА қатысушыларына берілмеген жер учаскелерінде бекітілген техникалық-экономикалық негіздемеге сәйкес инфрақұрылым объектілерін салуды жүзеге асырумен және қызметті жүзеге асыру туралы шарттар талаптарының орындалуына мониторинг жүргізумен айналысады.

Кедендік реттеу жағынан Кедендік бақылау комитетінің де тиісті бөлімшелері жұмыс жасайды.

АЭА аумағындағы салық органы салықты реттеу жағынан Қаржы министрлігі Салық комитетінің тиісті бөлімшесін ашып, басқарушы компаниямен біріге отырып өз саласында

қызметін атқарады. Бөлімшелер АЭА аумағындағы Қазақстан Республикасының «Салық кодексінде» және «Арнайы экономикалық аймақтар туралы» Заңында қарастырылған:

- ◆ корпоративтік табыс салығынан босату;
- ◆ жер салығынан босату;
- ◆ мүлікке салынатын салықтан босату;

АЭА аумағында АЭА-ты құру мақсаттарына сәйкес келетін қызмет ету барысында толығымен пайдаланылатын тауарларды сатуға қосымша құн салығын нөлдік мөлшерлеменен салу, сынды жеңілдіктерді инвесторларға қолданады.

Еліміздегі АЭА-дағы «Астана – жаңа қала» және «Инновациялық технологиялар паркі» секілді қатысушылары үшін тағы бір ерекше әрі қосымша салықтық жеңілдіктер қарастырылған. «Астана – жаңа қала» АЭА аумағында құрылыс үшін қажетті шетел машиналарын, механизмдерін және жабдықтарды әкелгенде, сонымен қатар әкімшілік, тұрғын үй кешендері, әлеуметтік-мәдени объектілері және инфрақұрылымның салынуы мен пайдалануға беру үшін қажетті тауарлар мен материалдар, машиналар мен жабдықтар үшін қосымша құн салығы төленбейді. Ал Алматыда орналасқан «ИТП» АЭА үшін 5 жылға дейін әлеуметтік салықтан босату (жылдық табыстың 50%-дан кем емесі жұмыс ақысын төлеуге кетсе, жұмыс ақысын төлеу шығындарының 90% Қазақстан резиденттеріне кетеді). Қазақстанда тіркеліп, бірақ «ИТП» АЭА аумағынан тыс жерде тұрған ұйым құрылымдық бөлімдері жоқ болса да немесе жиынтық табыстың 70%-дан кем емесі өз тауарларын, қызметтерін (жобалау, жасау, енгізу, бағдарламалық қамтамасыздандырулардың тәжірибелік өндірісі және енгізілуі, ақпараттық технологиялардың құралдары, онлайн-қызметтер және т.б.), сату арқылы алынса немесе алуға көзделсе 2015 жылдың 1 қаңтарына дейін АЭА мүшесі ретінде саналады. Сонымен қатар шетел жұмыс күшін тартуға рұқсат беру жергілікті атқарушы органдармен Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, бірақ жеңілдетілген тәртіппен ішкі жұмыс күші нарығынан кандидатура іздемей беріледі.

Аталған жеңілдіктерді алу үшін отандық немесе шетелдік инвесторлар АЭА аумағында салық төлеуші ретінде тіркелу, АЭА аумағынан тыс жерде құрылымдық бөлімшелерінің болмауы, жиынтық табыстың кем дегенде 90% («ИТП» АЭА үшін 70%) АЭА аумағындағы басым бағыттар бойынша өзі өндірген тауарлар мен қызметтерді сатудан түскен пайда болуы тиіс сынды шарттары орындаса жетіп жатыр.

Қорыта келгенде, әлемдік жағымсыз экономикалық ахуал салдарынан кейбір дамушы елдерден инвестициялардың кетуі, ықтималдығының арту барысында, олардан сабақ алып еліміздегі АЭА қызметін жетілдіру өте маңызды болып табылады. Экономикалық климатты жақсартуға бағытталған «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясаты аясында, индустрияландырудың әр кезеңінде АЭА-тарды дамыту үшін әлеуеттерді іске асыру, формальды кедергілерді жою, инвестициялар үшін ынтымақтық жасау арқылы тартымдылығын арттыру қарастырылды. Заң жобасымен жетілдіру арқылы АЭА-да қызметін жүзеге асыратын ұйымдарға салық салуда, соның ішінде жер салығы, корпоративтік табыс салығы, мүлік салығы және жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлемақыны есептеу кезінде қатысушыларға жеңілдіктер екі тарапқа да тиімді етіп жасалуын қарастыру керек. Сонымен қатар, орталықтанған үйлестіру базасын құру арқылы индустрияландыру жобаларының сапасын бақылау, басқарудың сапалы жүйесін енгізуді қарастыру ұсынылады. Тұтастай алғанда арнайы экономикалық аймақта басқару жүйесін жетілдіріп, сол арқылы инвестициялық климатты жақсартуға, аймақтардағы әлеуметтік ахуалды арттыру көзделеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Құлпыбаев С., Ынтықбаева С.Ж., Мельников В.Д. Қаржы: оқулық. – Алматы: Экономика, 2010. – 522 б.
- 2 Қазақстан Республикасындағы «Арнайы экономикалық аймақтар туралы» Заңы анықтамасы 2011 жылдың 21 шілдесі.
- 3 Инвесторларға арналған бизнес-портал: <http://invest.gov.kz/kz/pages/sez>.
- 4 Кәсіпкерлерге арналған бизнес-портал: <https://business.gov.kz/kz/free-economic-zone/>.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы создания и функционирования, а также структуры и управления свободными экономическими зонами Республики Казахстан, рассмотрены этапы развития свободных экономических зон (СЭЗ) со времен независимости страны и процесс их адаптации к новым рыночным условиям. Также в статье затронуты такие вопросы, как развитие внешнеэкономических связей, ускорение регионального развития, поддержка слабых отраслей экономики, ускорение решения социальных проблем, инвестиции, технологии, инновации в современном менеджменте, высокая эффективность и конкурентоспособность предприятия. В процессе исследования выявлены общие характерные особенности создания и функционирования свободных экономических зон, а также положительное и отрицательное влияние специальных промышленно-производственных зон на развитие отраслей экономики. Особенно подчеркивается роль программы «Нурлы жол», направленной на улучшение экономического климата в свободных экономических зонах для внутренних и иностранных инвесторов, реализацию потенциала развития, устранение формальных барьеров, создание стимулов для повышения привлекательности инвестиций. В Казахстане специальные экономические зоны функционально-отраслевой направленности разделены на три группы и их общее количество составляет 10. За исключением СЭЗ «Астана – новый город», все остальные свободные экономические зоны входят в зону ответственности управляющих компаний. Указаны мероприятия по эффективному использованию СЭЗ как экономического инструмента и важного составляющего элемента развития национальной экономики.

Ключевые слова: специальные экономические зоны, национальная экономика, региональное развитие, управление.

Abstract

This article discusses and summarizes the experience of structure and management, creation and functioning of Kazakhstan special economic zones. It is about the formation of free economic zones after the country's independence and adaptation to the market. Besides, the article discusses such questions as development of foreign economic relations, acceleration of regional development, support for the weak points of the economy, solutions to social problems, investments, technologies, innovations in modern management, high efficiency and competitiveness of an enterprise. characteristics of the establishment and functioning of special economic zones, as well as the positive and negative effects of special industrial-production zones for sector development were studied. The role of the new economic policy «Nurly Zhol» aimed at improving the economic climate in free economic zones for domestic and foreign investors at each stage of industrialization, realization of development potentials, removal of formal barriers, and creation of incentives for increasing the attractiveness of investments is stated. In Kazakhstan, special economic zones of functional-sectoral focus are divided into 3 groups and their total number is 10. It is important to note that with the exception of the Free Economic Zone “Astana – New City” all the remaining free economic zones are managed by management companies. The article has indicated measures for the effective use of such tools, as a special industrial-production zones, aimed at the development of the national economy.

Key words: special economic zones, national economy, regional development, management.

ЛОГИСТИКАЛЫҚ КЛАСТЕРЛЕР ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Андатпа

Мақалада логистикалық орталықтардың деңгейлер бойынша бөлінісі мен олардың түрлері бойынша қазіргі жағдайының дамуы қарастырылған. Қазіргі уақытта көптеген логистикалық кластерлер дүние жүзі бойынша құрылып, қарқынды даму үстінде, олар үлкен ауқымды популяциядағы көлік және жеткізу қызметтерінің жалпы сапасына оңтайлы ықпал етуде. Логистикалық кластерлердің ең танымал түрлеріне мыналарды жатқызуға болады: интермодалды көліктік орталықтар, логистикалық орталықтар, құрғақ порттар және интермодалды терминалдар, тарату орталықтары және т.б. Мақалада осы кластерлердің экономикалық факторлары ретінде аймақтық логистикалық жүйенің негізгі құрылымдық концепциясы негізделген. Логистикалық кластерлерді деңгейлер бойынша бөліп, олар туралы қысқаша сипаттамалар берілген. Логистикалық кластерлер бойынша әлемдік экономиканың, өнімдердің дамуына әсер ету функцияларының жұмыс істеу үрдісі көрсетілген. Нақты әлемдік ірі логистикалық порттарының бір жылдық жұмыс істеу көлемі келтірілген. Шетелдік авторлардың зерттеулері қарастырылып, олардың ішінде Қазақстан Республика үшін қолданылатын түрлері анықталған. Логистикалық орталықтардың кеңістік және мақсаттық функцияларының өзара байланысы аталған және оның қоршаған ортаға әсері көрсетілген. Осы функциялар арқылы логистикалық кластерлер тек тасымалдау нысандарына, негізгі инфрақұрылымға ғана әсер етпей, сонымен қатар қаланың құруына, аймақтың дамуына әсер ететіне белгіленген. Кез келген логистикалық кластерлердің ортақ ерекшеліктері олардың тұтас ел экономикасына оң әсері қарастырылған. Көптеген шетелдік авторлардың берген тұжырымдамаларын зерттеген кезде Қазақстан үшін ұсыныстар анықталған.

Тірек сөздер: логистикалық орталықтар, логистикалық кластер, интермодалдық терминал, порттар, инфрақұрылым.

Қазіргі уақытта көптеген логистикалық кластерлер дүние жүзі бойынша құрылып, қарқынды даму үстінде және олар үлкен ауқымды популяциядағы көлік және жеткізу қызметтерінің жалпы сапасына оңтайлы ықпал етуде. Кейбір қарқынды логистикалық кластерлердің ең танымал түрлеріне мыналарды жатқызуға болады: отандық кеден қоймалар, интермодалды көліктік орталықтар, логистикалық орталықтар, құрғақ порттар және интермодалды терминалдар, тарату орталықтары және басқалар. Жалпы аймақтық логистикалық орталықтарға тән делдалдық интермодалдық операциялар немесе жергілікті дистрибьютерлер ретіндегі ұғымнан басқаша, аймақтық бизнес және экономикалық даму генераторлары ретінде қарастырылады [1].

Логистикалық орталық туралы ғылыми әдебиеттерді зерттеу барысында қазірге дейін келісілген атау алмағандығы байқалады. Осы орталықтарды анықтауда көптеген терминдер қолданылады, олардың ішінде, жүк хабы, жүк шлюз, су порты, ішкі терминал, құрғақ порт, жүк ауылы және т.б. Бұл анықтамалар кең рөлдік спектр мен масштабтарды құрайды, себебі егер біреулері ерекше функциялары бар жай терминалдар болса, онда екіншілері логистикалық зона мен бақылау құрылымын құрайтын күрделі жеке серіктестіктер мен заңды тұлғалар болып келеді.

Кейбір авторлар логистикалық орталықтар иерархиялық сыныпталуын әр түрлі критерийлер бойынша бөлу үшін терминалогияларды құрастырып және оны әрі қарай дамытуға тырысқан. Келесі жіктеуде Хиггинс және басқалары [2] көптеген авторлардың еңбектерін біріктіріп, сондай-ақ Біріккен Ұлттар Ұйымының ESCAP есебіне ерекше көңіл беріп, оны ұлғайтқан және де аймақтық жүк және логистика мен қосылған құн белсенділіктерінің функцияларының әсері, мөлшері секілді әрбір объект бойынша логистикалық орталықтар иерархиясын қалыптастыру функциялары қолданылады (кесте 1, б. 171).

Кесте 1 – Логистика орталықтар иерархиясының сипаттамасы

Деңгейлер	Логистикалық кластерлер	Негізгі функциялары
1 деңгей	Тарату орталықтары	Қоймалау, жөнелту, алу, өңдеу, қайта және қиылысқан-қондыру, сонымен қатар қосымша қосылған құн қызметіне тапсырыстарды қабылдау, үрдістерді қайтару, ақпаратты басқару, таңбалау, штрих кодтау және т.б. іс-әрекеттерді қамтиды. Қоймаға қарағанда, тарату орталығының негізгі басымдық тауарларды сақтаудан гөрі өнім ағынын реттеуге бейімделген.
	Қоймалар	Әдетте түгендеу және сақтау функцияларын атқарады және жеткізу тізбегіндегі уақыт пен сұранысты тиімді басқару үшін жеткізушілер, өндірушілер және тұтынушылар арасындағы буфер ретінде қызмет етеді. Кейбір қоймалар неғұрлым күрделі болып табылады, оның ішінде бөлу, техникалық қызмет көрсету, сондай-ақ қосылған құн қызметті жүзеге асыратын және тарату орталықтары функционалдық ауқымдылығына жақын болады.
	Контейнерлік аула	Сақтау, тазалау және бос контейнерлерді жөндеуге арналған қондырғы болып табылады. Қоймалар сияқты бұл нысандар тауарлардың қозғалысын жеңілдету үшін контейнерлерді тегіс жабдықтау қамтамасыз ету арқылы көлік тізбегінде буфер ретінде әрекет етеді. Негізгі порт терминал немесе логистикалық орталықтар жанында орналасады.
	Ішкі контейнерлік депо	Контейнерлік сауда-саттықты өңдеу және уақытша сақтауға орын. Тарату орталықтарына ұқсас, сақтауға қарағанда контейнерлер қозғалысына көңіл бөледі. Дәстүрлі теңіз порты секілді кейбір функциялары орындайды. Мысалы, контейнер өңдеу, сақтау, қою жүктері өңдеу және сақтау, сондай-ақ қосымша құн қызметтері базалық кедендік ресімдеу және тексеру.
2 деңгей	Интермодалдық терминал	Өңірлік және континенталдық саудағы үлкен ағындарды интермодалдық жүк тиеуге және нығайтуға арналған қондырғы болып табылады. Үлкен жүк ағындарын өңдеуге және соңғы бағытқа жету мақсатында теміржол, автокөлік, сондай-ақ баржалық тасымалдаулардың арасында ауыстырып-тиеу орталығы.
	Ішкі порт	Ішкі өзен арқылы немесе теміржол, автокөлік арқылы негізгі портқа байланысқан дәстүрлі теңіз портын, ішкі портты айтады.
	Жүк ауылдары	Тауарларды ағынына жәрдемдесу арналған өнеркәсіптік, интермодалды, тарату кластер, және логистикалық инфрақұрылым және қызметтерді қолдау болып табылады. Жүкті тез, әрі икемді тасымалдау мақсатында интермодалдық және басқа тасымалдау инфрақұрылымдарды (жол, теміржол, әуе, баржа) жоғары сапада байланыстырады, кейбір жүк ауылдары қалалық тауарлар қозғалысының тиімділігін арттыру мақсатында қалалық шоғырландыру және бөлу функцияларын қосады.
3 деңгей	Негізгі порттық терминалдар	Теңіз және ішкі жүк және логистика арасындағы бастапқы интерфейс ретінде, үлкен көлемді жүктерді өңдеуде ішкі және сыртқы шеңберінде логистика тораптық орталықтар ретінде әрекет етеді. Бүкіл дүние жүзі бойынша жүктерді, адамдарды тасымалдауда аударуға ірі теңіз порттары кіреді.
Ескертпе – Дереккөз: [2] негізінде құрастырылған.		

Осындай әр түрлі деңгейлерде әрекет ететін логистикалық орталықтарды Боель және басқалары дүниежүзі бойынша 55 «Жүк ауылдарын», 18 интермодалдық терминалдарды және бес өнеркәсіптік парктерді қарастырған болатын [3]. Ең жоғары деңгейдегі (3 деңгейде) Сингапур, Роттердам, Гамбург, Антверпен, Дубай порттарын мысал ретінде келтіруге болады.

2014 жылы Роттердам портында жеткізу көлемі 445 млн тоннаға дейін жетіп 2013 жылмен салыстырғанда бір пайызға жоғарылады. Еуропаның ең ірі контейнерлік порты оң көрсеткішке ие болды. Порт 12,3 млн тонна контейнерлік өткізу бойынша 5,8%-ға 2013 жылдан артық есепке шықты. 2014 жылы Гамбург порты жалпы өткізу көлемі 145,7 млн тонна, 4,8%-ға 2013 жыл-

мен салыстырғанда өсу қарқынын білдіретін өзінің үздік нәтижесіне қол жеткізді. Сондай-ақ 2014 жылы Антверпен порты жалпы 199 млн тонна жүк көлемінің өңделетін жаңа рекордка жетіп, 2013 жылмен салыстырғанда 4,3%-ға өсті [4].

Осындай порттар тек бір мемлекеттің экономикалық деңгейіне әсер етіп қоймайды, сонымен қатар жанында орналасқан көрші мемлекеттердің экономикалық даму жолдарын белгілейді. Дегенмен, тек порттық қалалар ғана логистикалық орталықтардың дамуына әсер етпейді, сонымен қатар жүк ауылдары, интермодалдық терминалдар аймақтық логистиканың дамуына әсер етеді, сол аймақтарда өмір сүретін адамдардың өмір сүру беталысын өзгертеді. Мысалы, Сарагоса қаласы Испанияның бес ірі қалаларына кіреді. Ол Мадрид, Барселона, Валенсия және Бильбао қалаларын өзара байланыстырады. Теңізден алыс орналасқанына қарамастан, Сарагоса Тулуза өнеркәсіптік аймақтағы, оның ішінде, Пиреней түбегінің және Оңтүстік Батыс Франция үшін табиғи тарту хабы болып табылады [5].

2015 жылы Гонконг әуежайы 4,4 миллион тонна жүк тасымалдау көлемі арқылы, тек 0,1%-ға Мемфис әуежайынан асып түсіп бірінші әлемдегі ең ірі жүктерді тасымалдайтын әуежайға айналды. Мемфис негізінен әлемдегі ең ірі жүктерді тасымалдайтын әуежай болып табылады, Федэкс (FedEx) операциялар арқылы жылына 4 миллион тоннаға жуық жүк өңдеумен айналысады. Бұл көрсеткіш жыл сайын өсіп келеді. Басқа да әуежайлармен бәсекелестік артықшылықты құру арқылы әлемдік әуежай дамуына әсер етеді.

Көптеген жерлер тек дәстүрлі жүктерді өңдеуден бөлек қосымша функциялар мен қызметтерді де ұсынады, оның ішінде тарту орталықтары, авто көліктік компаниялар, экспедиторлар, тасымалдау агенттері, жөндеу және буып-түю фирмалар ретінде қосымша логистикалық қызметтерді тартқан. Бұл функциялар ішкі терминалдар мен логистикалық белсенділікті кластерлеуге көмектеседі, сондай-ақ түрлі жүктерді және логистикалық үдерістерге қатысты әрбір ұсынысты мамандандыру дәрежесін көрсетеді. Осындай объектілер логистикалық қызметтердің және логистикалық компаниялардың кең ауқымын бекіту үшін үлкен орынға ие болуда.

Логистикалық кластерді құру кезінде табиғи қоршаған ортаға тәуелділік жоғары деңгейі маңызды болып табылмайды. Калифорниядағы Напа және Сонома шарап алқаптары, Колумбиядағы кофе өсіру кластерлері, Эквадорда банан өсіру кластерлері табиғи жағдайға өте тәуелді болып келгенімен, басқада Кембридж, Массачусеттегі биотехнология ғылыми-зерттеу орталықтарын, Миландағы киім және аяқ киім жобалау, Силикон алқабында корпоративтік инновациялық орталықтар, Цюрих және Женева корпоративтік жоспарлау және маркетинг орталықтары табиғи қоршаған ортамен байланысы шамалы. Логистикалық орталықтардың деңгейіне байланысты өзгеру кезінде олар аймақтық, өңірлік, мемлекеттік экономикалық өсуге де әсер етеді, себебі олар қалалардың ықпалын үлкейтеді. Логистикалық орталықтардың мақсаттық функциясымен бірге кеңістіктік функциясы қоршаған ортаға әсер етеді (сурет 1). Логистикалық компаниялардан басқа кадрлық бөлімдер, құқықтық, сатып алу, қаржы, және жеткізу тізбегін басқару компаниялары да логистикалық кластерге жақын орналасып, олар дамыған сайын бұл компаниялардың да жұмысы күрделене түседі.

Сурет 1 – Логистикалық орталықтар функциялары [6]

Негізінен логистикалық орталықтардың құрылуы тек ашық теңізге шығатын логистикалық порттарға ғана маңызды емес, сонымен қатар ашық теңізге шыға алмайтын аймақтарға да, өз өңірлерінде ірі халықаралық компанияларды тарту арқылы өзінің экономикалық белсенділігін арттыруында. Бүгінгі таңда, Қазақстан арқылы өтетін транзиттік авто-темір жолдары арқылы Ресей, Орталық Азия, Қытай арасындағы жүк тасымалын, аймақтық транзиттік интермодалдық көлік жүйесін дамуын айтуға болады.

Мемлекет тарапынан логистикалық орталықтарды дамытуға үлкен күш жұмсалуда. Мысал ретінде 2015 жылы құрылған Астана қаласында көліктік-логистикалық орталықтың құрылуын атап кетуге болады. Бұл логистикалық орталық ішкі және сыртқы тауар айналымын авто жолдары мен темір жолдары арқылы қамсыздандыру, сонымен бірге қалалық тауар бөлінісі, Орталық Азияда дистрибьютерлік тарату орталықтарын қамтамасыз ету болып табылады. Ұлттық көліктік-логистикалық инфрақұрылым және жаһандық көлік желісін ықпалдасуы негізінде логистикалық құзыретін күшейту, еліміздің транзиттік әлеуетін жүзеге асырудағы шетелдік және отандық логистикалық орталықтарды дамыту бағдарламалын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ішкі және сыртқы логистикалық терминалының құру шеңберінде, көліктік-логистикалық орталықтар Қазақстанның келесі ірі қалаларында салынатын болады: Ақтөбе, Павлодар, Алматы, Орал, Атырау, Ақтау, Қостанай, Семей, Шымкент.

Ақтау қаласында ішкі-теңіз порты құрылып, 2013 жылдан бері жұмыс істеп жатыр. ДП Волрд (DP World) компаниясы Ақтау теңіз портымен ықпалдасу үдерісіне жауапты болуы туралы шешім қабылданды. ДП Волрд (Dubai Port World) компаниясы әлемдегі порттар және континенталды логистикалық орталықтардың арасында ірі операторларының бірі болып табылады. 2014 жылдың қаңтар айында «Ақтау халықаралық теңіз сауда порты» Ұлттық компаниясы АҚ мәліметтеріне сәйкес Ақтау порты бойынша тасымалданған құрғақ және мұнайқұйғыш 8 жүктер саны шамамен 977 мың тоннаны құрады, ол 116,4% жоспарланған көрсеткіштерден құрады, ал 2016 жылдың қаңтар айындағы мәліметтер бойынша құрғақ және мұнайқұйғыш жүктер саны 437 мың тоннаны құрады, жоспарланған көрсеткіштен – 114%-ды құрады [7].

Жоғарыда аталған порттар теңіз көлік тораптарының дамуында және өткізуінде өте табысты болғанына қарамастан, логистикалық орталық ретінде порттардың коммерциялық дамуы тек біріншісі және екінші деңгейдегі порттарына шектелмейді. Өз кезегінде шағын порттардың логистикалық орталықтар ретінде жұмыс істеуі сол жерде орналасқан географиялық жеріне және сол жерді пайдаланушыларға байланысты дамытуға болады.

Қарастырылған логистикалық кластерлердің ортақ бір-біріне ұқсайтын ерекшеліктері бар. Олардың қатарына келесілерді кіргізуге болады:

- ◆ көліктік сапасының жақсаруы, оның ішінде көлік түрлері бойынша жүктерді тасымалдаумен қатар, көлікті эксплуатациялық қосымша қызметтер логистикалық кластерлердің көлемі өскен сайын күрделенуі;
- ◆ территориялық жоспарлаудың және инфрақұрылымның оңтайлылық;
- ◆ бір жерде барлық тасымалдау, тиеу, өндеу және т.с.с. фирмалардың шоғырлануы;
- ◆ ақпараттық технологиялар жүйесін ұтымды жүзеге асыру;
- ◆ еркін сауда аймағы мен ақпараттың ашық, әрі айқын болуы;
- ◆ көпфункционалдылығы, себебі логистикалық тасымалдаумен қатар, басқа салада жұмыс істейтін фирмалардың да логистикалық кластерлердің қасында жұмыс істеуі;
- ◆ кластерлену, өндіріс, өнеркәсіп және логистикалық фирмалардың арасындағы өзара байланысты құру және дамыту;
- ◆ мамандандырылған білім беру саласының өсуі, әрбір логистикалық орталығы үшін ең маңызды міндеттердің бірі, олардың айналасында білім беру нысандарының немесе ғылыми-зерттеу зертханаларын дамыту;
- ◆ икемділік және уақтылы жеткізу сапасының өсуі;
- ◆ тасымалдау және логистикамен айналасатын фирмалар шығындарының азаюы;
- ◆ бәсекелестіктің артуы және өз өңірлерінде инвестицияларды тарту арқылы экономикаға қолайлы әсер етуі және т.б.

Жоғарыда келтірілген логистикалық кластерлердің ішінде көбісі Қазақстан үшін ыңғайлы болып келеді, дегенмен елдің ашық теңізге шыға алмауы кейбір логистикалық кластерлерді құра алмауына алып келеді. Дәстүрлі теміржол мен автокөліктік нысандар арқылы да

логистикалық орталықтарды құрып, жақсартуға болатыны анықталды. Себебі бір интермодальдық логистикалық орталықтар транзиттік көлік нысанына негізделу арқылы тек бір аймақты ғана емес, сонымен қатар мемлекет деңгейінде экономиканың жақсаруына алып келеді. Бірінші және екінші деңгейдегі логистикалық кластерлердің ішінде тарату орталықтарын, қоймаларды, жүк ауылдары мен интермодальдық терминалдарды дамыту арқылы ел экономикасын елеулі өсіруге болады. Сонымен қатар, Орталық Азияда ірі әуежай құру арқылы Еуропа мен Азия арасында жүктерді аз уақытта соңғы тұтынушыға жеткізуге болар еді. Жоғарыда аталған Мемфис әуежайы секілді тек пошталық тасымалдау арқылы өз өңірінің экономикасына әсер етуге болады.

Қазіргі уақыттың өзінде Қазақстан өзінің көліктік инфрақұрылымын халықаралық көліктік-логистикалық орталықтар құру арқылы белсенді дамытуда, және де ақпараттық-технологиялық жүйелерді пайдалана отырып өзінің транзиттік беталысын көтеруде. Ол өз кезегінде Орталық Азиядан Еуропалық Одаққа, Ресейге және Қытайдан Орталық Азияға аз уақыттың ішінде жүктерді тасымалдауды жүзеге асырады. Сонымен қатар Манғыстау облысында Ақтау теңіз порты арқылы Солтүстік-Оңтүстік және Батыс-Шығыс көлік дәліздерін қиылыстыруда транс-континенталды портына айналуға. Қазақстанның «Қазақстан темір жол» ҰК» АҚ компаниясы теміржол, әуежай көлік нысандары арқылы аймақтың, елдің көліктік инфрақұрылымы дамыту стратегиялары мен жолдары жүзеге асырылуда. Болашақта өңірдің логистикалық кластерлері жан-жақты дамытып, басқа да бизнес салаларының дамуына әсер етеді. Себебі мемлекеттің көліктік-логистикасын дамытуға үлкен ықпалы байқалады, олардың ішінде «Нұрлы жол», 2020 дейін көліктік-логистиканың дамыту және т.с.с. бағдарламалардың Қазақстанның әлемде өз логистикалық кластерлерін халықаралық деңгейге жету талпысынан көруге болады.

Логистикалық орталықтар мен порттарды құру мен жүзеге асыру барысында, тек мемлекеттік немесе жеке сектордың басымдылығы жоғары болмауы керек. Көптеген кедергілерге қарамастан таңдалынған ұйымдық құрылымы мемлекеттік және жеке мүдделі тараптар арасында ынтымақтастық қатынастар логистикалық орталықтар тиімділігін және экономикалық табысқа жету үшін маңызды болып келеді. Себебі мемлекет өз тарапынан жерге жеңілдіктер, салық ынталандыру, жол алымдар, инфрақұрылымды дамыту және т.б. жеңілдіктерді иелендіре, сондай-ақ, логистикалық орталықтар «бәсекелі басымдықтың жетілдіру жөніндегі маңызды саясатын қабылдай алады. Алайда, тиімді логистикалық орталықтар тиімді басқару үшін қажетті менеджменттік басқару билігі мемлекетте экономикалық және басқарушылық тәжірибесі жетіспейді. Екінші жағынан, жеке сектор мемлекеттік қолдаусыз, кез келген жобалардың (жүк ауылдары мен логистикалық орталықтар) дамуына табысқа жету оңай болмайды, әсіресе қосымша және функционалдық шығындарды азайту мүмкін емес. Демек, мемлекеттік және жеке сектор арасындағы серіктестік қаржылық және менеджменттік дамыту және логистикалық орталықтар тиімді функционалдылығы қолдау үшін қажетті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Rodrigue J.-P., Debrie J., Fremont A. & Gouvenal E. Functions and Actors of Inland Ports: European and North American Dynamics // *Journal of Transport Geography*. – 2010. – № 18. – P. 519–529.

2 Higgins C.D., Ferguson M., Kanaroglou P.S. Varieties of logistics centres: developing a standardized typology and hierarchy // *TRB Annual Meeting*. – 2012. – 20 p.

3 Boile M., Theofanis S. & Strauss-Wieder A. Feasibility of freight villages in the NYMTC region. Tast 3-description of how typical freight villages work // *Rutgers Center for Advanced Infrastructure and Transportation*. – 2009. – 47 p.

4 Dagmar Trepins. European Logistics Update: Stuck between hope and fear – 2015: available at: <http://www.logisticsmgmt.com/article/>.

5 Cambra-Fierro, J. & Ruiz-Benitez R. Advantages of intermodal logistics platforms: insights from a Spanish platform // *Supply Chain Management: An International Journal*. – 2009. – № 14(6). – P. 418–421.

6 Andrzej M. The role of seaports as logistics centers in the modelling of the sustainable system for distribution of goods in urban areas // *Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – № 151. – P. 257–265.

7 Астана логистикалық орталығының сайты: <http://c-l.kz/o-kompanii/>, Ақтау теңіз портының сайты: <http://www.portaktauz.kz/>.

Аннотация

В статье представлены различия в уровне и современном развитии различных видов логистических центров. В настоящее время логистические кластеры быстро создаются и развиваются, что влияет на качество перевозок и доставок по всему миру. Наиболее популярные логистические кластеры можно классифицировать по следующим типам: интермодальные транспортные центры, логистические центры, сухие порты и интермодальные терминалы, распределительные центры и т.д. В статье функциональные концепции выявленных кластеров обоснованы в качестве экономических факторов территориальных логистических систем. Логистические кластеры разделены по уровням и даны краткие характеристики по ним. Выявлены различия в трактовке основных видов логистических кластеров и их влияние на мировую и региональную экономику. Представлен объем работы за один год крупнейших мировых логистических портов, а также аэропортов. Рассмотрены исследования зарубежных авторов, выявлены виды, применимые для Республики Казахстан. Выявлена взаимосвязь между пространственными и целевыми функциями логистических центров и их воздействие на окружающую среду. За счет этих функций можно определить, что они влияют не только на основные формы транспортно-логистических кластеров, но еще воздействуют на инфраструктуру, а также влияют на создание города, развитие региона в целом. Рассмотрены общие особенности для любых логистических кластеров и их положительное влияние на экономику стран в целом. При изучении многих концепций зарубежных авторов выявлены рекомендации для Казахстана.

Ключевые слова: логистические центры, логистический кластер, интермодальный терминал, порты, инфраструктура.

Abstract

The article presents the difference between the current level and development by type of logistics centers. Currently logistics clusters are created and developed quickly and affect transportation quality and deliveries worldwide. The most popular logistics clusters can include the following types: intermodal transportation centers, logistics centers, dry ports and intermodal terminals, distribution centers, etc. The article identified the functional concept of clusters based as economic factors of territorial logistics systems. Logistics Clusters are divided into levels, and a brief description of them is given. Differences in the interpretation of the main types of logistic clusters and their impact on the global and regional economies are stated. The amount of work for one year of the world's largest port logistics, and airports is provided. The studies of foreign authors, especially benevolent identified species for the Republic of Kazakhstan are distinguished. The correlation between the spatial and objective functions of logistics centers, and their impact on the environment is stated. Due to these features, it is possible to determine that they affect not only the basic form of transport and logistics clusters, but also affect the infrastructure, as well as influence the creation of the city, the development of the region as a whole. The general features for any logistic clusters and their positive impact on the national economies in general. In the course of the study of many foreign authors recommendations for Kazakhstan were made.

Key words: logistics centers, logistics cluster, intermodal terminal, ports, infrastructure.

В.П. СУИЦ,¹зав. кафедрой учета, анализа и аудита
экономического факультета,
д.э.н., профессор.**Ж.С. РАИМБЕКОВ,²**

д.э.н., профессор.

А.Ж. ИСАМБАЕВА,²

докторант.

Московский государственный
университет им. М.В. Ломоносова.¹Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева²

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЗАХСТАНА

Аннотация

Современные тенденции развития, основанные на формировании в пределах ЕАЭС новой точки экономической активности, определили социально-историческую роль Казахстана в качестве транзитного перекрестка, способного соединить в единую транспортную артерию все части Евразийского континента. На сегодняшний день в данном направлении в Казахстане осуществляется значительное количество крупнейших инфраструктурных проектов, способных обеспечить в кратчайшие сроки продвижение по сухопутным маршрутам между Европой и Китаем, захватывая и страны Персидского залива. По мнению экспертов, предпосылки становления Казахстана как крупного узлового центра транзитных потоков на евразийском континенте предполагают процессы ее интеграции с другими странами в сфере транспорта и логистики, и прежде всего с республиками Центральной Азии, Россией, Китаем и Ираном. Необходимо осуществить перевод транспортной системы на качественно новый уровень, сформировать оптимальную транспортную сеть. Транспортный комплекс Республики Казахстан должен быть интегрирован в мировую транспортную систему, за счет создания благоприятного инвестиционного климата необходимо обновить все долгосрочные активы транспортного комплекса, внедрить прогрессивные технологии организации труда. Конечной целью является организация системы, в которой все виды транспорта должны гармонично взаимодействовать. Также необходимо создать сеть интермодальных транспортно-логистических центров. В итоге повышение результативности транспортной системы приведет к увеличению уровня ее конкурентоспособности, позволив стать одним из ключевых элементов казахстанской экономики.

Ключевые слова: транспорт, логистика, транзитный потенциал, результативность, инфраструктурные проекты, интеграция в мировую транспортную систему.

Рынок транспортных услуг относится к одному из самых динамично развивающихся в мировом масштабе. Огромное влияние оказывает рост экономики, сопровождающийся интенсивным ростом рынка услуг транспортной, экспедиторской и логистической сфер. Трансформационные процессы, происходящие в экономике Казахстана, являются динамичными и неизбежными и требуют ускорения процессов модернизации и строительства транспортно-логистической инфраструктуры. При этом необходимо рассматривать вопрос не просто о внедрении проектов развития транспортно-логистической инфраструктуры, а об организации взаимодействия с максимальной отдачей различных разновидностей транспорта и пользователей транспортных услуг. Ставится глобальная задача развития транспортных коридоров и комплексных транспортных узлов.

Активизация процесса развития транзитного потенциала Республики Казахстан относится к важнейшим приоритетам экономической политики страны. Выгодное географическое положение Казахстана, территориально находящегося в центральной части Евразийского континента, занимающего промежуточное звено между крупными, экономически развитыми странами, такими, как Россия и Китай, а также и значительным потребляющим Центрально-азиатским регионом, формирует предпосылки для развития огромного транзитного потенциала республики, создавая реальные возможности участия транспортной системы Казахстана в формировании евроазиатских транспортных коридоров. Актуальным с этих позиций

является осуществление проекта по возрождению Великого Шелкового пути, предложенного президентом РК Н.А. Назарбаевым на заседании Совета иностранных инвесторов в Астане. В своем выступлении президент РК отметил, что данный мегапроект позволит до 2020 г. нарастить объемы транзитного грузопотока через Казахстан до 2 раз и в дальнейшем довести его как минимум до 50 млн тонн. Осуществление данного направления призвано способствовать развитию транзитного потенциала как страны, так и региона в целом. Формирование единого экономического пространства (ЕЭП) предоставляет возможности для дальнейшего углубления интеграционных процессов взаимодействия государств-участников при создании единого транспортного пространства и развитии перспективных для РК транспортных коридоров.

Дальнейшее развитие транспортного потенциала РК потребует решения в перспективе ряда сложнейших задач. Первой из них является модернизация транспортной инфраструктуры страны, дальнейшее развитие интеграционного сотрудничества государств ЕЭП в сфере транспорта, выработка взаимовыгодных решений взаимодействия транспортных комплексов стран-участниц, обновление парка транспортных средств, создание совместных производств, что призвано стать важнейшим фактором создания в перспективе единого транспортного пространства (ЕТП) в рамках ЕЭП.

Органы таможенной службы намерены развивать транзитный потенциал Казахстана, применяя принципы упрощенного таможенного администрирования и ускорение проведения таможенных процедур.

Формирование и развитие транспортно-логистических потоков приведет в дальнейшем к международному признанию Республики Казахстан как обладающей одним из эффективных и безопасных маршрутов через Центральноазиатский регион.

С точки зрения специфики под транзитным потенциалом понимается совокупность внешних и внутренних факторов и условий, определяющих возможности государства по обеспечению международного транзита через свою территорию [2]. Эффективность использования данного потенциала основана на способности государства в полной мере осуществить имеющиеся проекты. Для Казахстана, находящегося в выгодном территориальном центре континента, обладающего всеми ресурсами, магистралями автотранспортных и железнодорожных линий, а также авиа- и морским флотом, данных возможностей в настоящий момент более чем достаточно.

Тенденции же регионального и глобального развития выдвигают новые требования к Казахстану как транзитному государству, ставя на сегодняшний день более сложные вопросы, связанные не только с количественным ростом транзитного потенциала всех видов транспорта, так как в идеале совокупный транспортно-транзитный потенциал страны должен иметь максимальные возможности для обеспечения потребностей экономики и населения в условиях эффективного, комфортного и безопасного транспорта, следующего по столь же совершенным автомобильным, железнодорожным и другим линиям, в том числе по транзитным коридорам, выводящим на рынки третьих стран. При этом основные транспортные артерии должны быть органично интегрированы с мировой транспортной системой на основе использования транзитных коридоров, имеющих в рамках предстоящей евразийской транспортной интеграции [3].

За последнее десятилетие в Казахстане была осуществлена «железнодорожная революция», основанная на создании широтных транспортных коридоров между Западом и Востоком.

Однако камнем преткновения на современном этапе интеграционных процессов в мировой экономике с позиции государств Центральной Азии является проблема отсутствия выхода к морю. В данных условиях Казахстан получает преимущественно право, выступая как лидер интеграционных процессов и открывая странам Центральной Азии значительные возможности для решения их главной проблемы, обусловленной отсутствием выхода к основным водным торгово-транспортным артериям.

Наличие крупнейших международных транспортных коридоров по территории Казахстана, таких, как Северная трансасиатская железнодорожная магистраль, Южная, Центральная, коридоры Север – Юг и новые ветки Алматы – Жезказган – Бейнеу – Туркменистан и Актау – Бейнеу, а также автомагистралей по направлению Западная Европа – Западный Китай, предоставляет республике уникальный статус государства с транзитным потенциалом.

При этом реализация таких проектов в сфере транспорта и логистики, как СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота», предоставит значительные преференции в развитии транспортно-логистической системы страны. Реализация этого проекта даст возможность в технологической увязке с железной дорогой Жетыген – Коргас, автодорожным коридором Западная Европа – Западный Китай сформировать мощнейший индустриально-логистический хаб, способный обеспечить в короткие сроки выход на Европу и Азию, что повлечет за собой дальнейшее увеличение транзитного потенциала Казахстана.

Идея совершенствования транспортно-логистической инфраструктуры с параллельным усилением транзитного потенциала страны является основой проводимой новой экономической политики страны «Нурлы жол». В очередном Послании Президента Республики Казахстан, озаглавленном как «Нурлы жол – путь в будущее», указывается на необходимость развития транспортно-логистической инфраструктуры, способной осуществлять по принципу хабов формирование макрорегионов. В этом случае транспортная инфраструктура свяжет со столицей, а также между собой регионы магистральными, автомобильными, железнодорожными и авиалиниями по принципу осевого сечения. Прежде всего необходима реализация основных автодорожных проектов. К ним относятся Западная Европа – Западный Китай; Астана – Алматы; Астана – Усть-Каменогорск; Астана – Актобе – Атырау; Алматы – Усть-Каменогорск; Караганда – Жезказган – Кызылорда; Атырау – Астрахань.

Также предоставляется возможность формирования логистического хаба на востоке страны и водной инфраструктуры на западе страны. Повышения экспортного потенциала можно добиться в западном направлении посредством задействования портов на Каспии. Этому же будет способствовать развитие масштабной паромной переправы из порта Курык и железнодорожной линии Боржакты – Ерсай. Поручено правительству проработать проблему строительства либо аренды терминальных мощностей как в «сухих», так и в морских портах Китая, Ирана, России и стран ЕС. Основываясь на этом, широкомасштабная программа по развитию транспортно-логистического потенциала РК принята к реализации.

Основным направлением при формировании транспортно-логистического хаба страны является развитие СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота». Объем инвестиций в количественном выражении в данный проект, способный существенно расширить экспортный и транзитный потенциал страны, составляет около 8 млрд тенге, выделяемых из средств республиканского бюджета на основе принципов софинансирования, тогда как общий объем необходимого финансирования составляет примерно 37 млрд тенге.

Параллельно с этим проектом КТЖ приступило к реализации крупнейшего проекта формирования внутренней транспортно-логистической сети. К одному из первых стартап-проектов компании относится строительство соответствующих терминалов в Астане и Шымкенте. При этом общий объем инвестиций на развитие ТЛЦ на территории всей страны составит 110 млрд тенге.

В перспективе планируется сдача в эксплуатацию проекта расширения морского порта Актау на первой стадии в северном направлении. Реализация этого проекта позволит значительно увеличить пропускную способность порта на 2,5 млн тенге. В перспективе в планах доведение в целом объема пропускной способности до 19 млн тонн. На реализацию данного проекта потребуются инвестиции общим объемом в 38 млрд тенге.

Одной из основных задач автомагистральных линий на ближайшую перспективу станет развитие таких направлений, как Центр – Юг, Центр – Восток и Центр – Запад. Также необходимо завершить строительство международного коридора Западная Европа – Западный Китай с общей протяженностью по территории Казахстана в 2 787 километров. Из общего объема значительная часть его уже реконструирована, в 2015 г. движение открыто на всем отрезке магистрали.

Необходимо учитывать, что международные транспортные коридоры приносят значительную прибыль как отдельным компаниям, так и экономике страны в целом. Поэтому в данной сфере наблюдается определенная конкуренция за доли от общего объема грузопотоков. К значительным рискам для казахстанских международных транспортных компаний относится процесс развития транзитных возможностей приграничных государств, способных перевести на

свою территорию значительный объем международного транзита грузов, являющихся потенциальными для территории Казахстана.

На фоне имеющихся рисков для Казахстана является целесообразным ускорение процедуры согласования транзитно-транспортной политики с партнерами по ЕАЭС. В частности, актуальным остается вопрос о формировании в рамках Евразийского транспортного сообщества единого координирующего органа, способного объединить направления стран в едином направлении формирования согласованной политики в данной сфере.

Имея торговые отношения с десятками стран, Республика Казахстан не в состоянии уклониться от циклических влияний, имеющихся на мировых рынках. В кризисных условиях, опираясь на мировой опыт, наблюдается переориентация экономической политики. Содействием необходимо оказывать тем сферам, которые способны создать наибольший мультипликативный эффект, оказывающий влияние на рост экономики и уровня занятости.

Крупнейшим евроазиатским центром дистрибуции грузо- и пассажиропотоков должен стать аэропорт Астаны. Для этой цели на территории аэропорта планируется строительство нового международного терминала. Ко всем остальным воздушным воротам республики уже сегодня применяется принцип расширения грузопотоков, для чего они находятся в состоянии модернизации производственных мощностей. На данный момент разработана и принята к реализации Стратегия развития аэропортов РК до 2030 г.

Сформирована управляющая компания «Airport Management Group», которая привлекла стратегических партнеров, таких, как «Zurich Airport» «International» и «Swiss port International». Целью этой компании является повышение качества предоставляемых услуг, а также эффективности деятельности с помощью внедрения инновационного мирового опыта и компетенций по управлению аэропортами. На рисунке 1 представлена динамика развития инфраструктурной сети аэропортов Республики Казахстан до 2030 г.

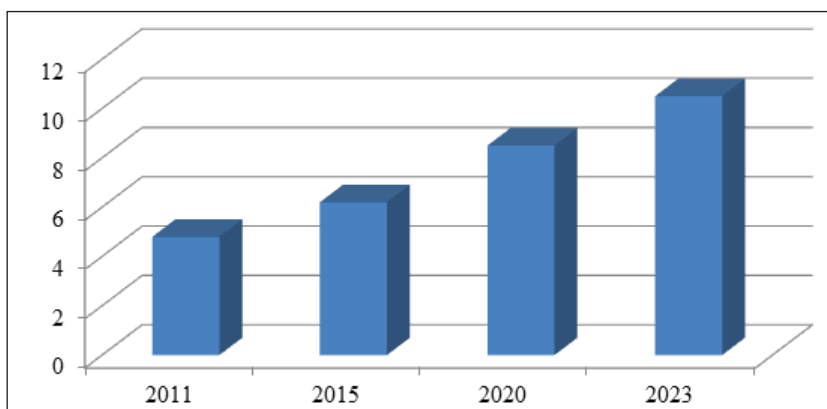

Рисунок 1 – Динамика развития инфраструктурной сети аэропортов Республики Казахстан до 2030 г.

Как видно из рисунка 1, по сравнению с 2011 г. к 2030 г. инфраструктура сети аэропортов РК должна вырасти в 2,5 раза, что свидетельствует о перспективности развития данной сферы для страны.

Президент РК 11 ноября 2014 г. провозгласил новую экономическую стратегию развития страны на ближайшие 5 лет в программе «Нурлы жол – путь в будущее» [4]. По идее главы государства, глобальные испытания выдвигают необходимость оперативно и качественно решать задачи, способные направить Казахстан на путь роста в эти непростые времена. К драйверам развития необходимо отнести отрасли, способные создать наибольший мультипликативный эффект как в целом для экономики страны, так и для роста занятости и синергии всех преимуществ. Президент на современном этапе развития страны отнес транспортный сектор к такой сфере.

В рамках данного проекта необходимо развивать транспортно-логистическую систему Казахстана, завершить строительство первой очереди «сухого порта» и инфраструктуры в специальной экономической зоне «Хоргос – Восточные ворота», активизировать развитие

прибрежной зоны Каспийского моря, на территории которой будут реализованы проекты строительства паромного комплекса Курык, а также железнодорожной линии Боржакты – Ерсай. Данные проекты способны создать инфраструктурную основу для индустриализации проектов Казахстана.

Одновременно необходимо увеличивать пропускную способность имеющихся железнодорожных участков. Уже сейчас принято и осуществляется решение по увеличению пропускной способности участка Алматы – Шу на основе строительства вторых путей.

Применяя на практике весь запланированный комплекс мероприятий по развитию транспортно-логистической системы Казахстана, представляется возможным увеличить объем транспортных перевозок к 2020 г. в 2 раза (с 18 до 36 млн). Это даст увеличение количества новых рабочих мест на 28 тысяч штатных единиц. Результаты развития транспортно-логистической системы РК в 2020 г. представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты развития транспортно-логистической системы Республики Казахстан в 2020 г.

Показатели	Сумма
Увеличение объема транзитных перевозок в два раза	С 18 млн тонн до 36 млн тонн
Увеличение доходов от транзитных перевозок	С 1 млрд долл. до 3,1 млрд долл. США
Создание новых рабочих мест	28 тыс. человек
Среднегодовой эффект в приросте ВВП	Не менее 1%

Опираясь на задачи, выдвинутые президентом, на первый план выступает деятельность транспортно-логистического холдинга, являющегося оператором транспортной логистической системы страны, – национальной компании «Қазақстан темір жолы».

Также к инновационным решениям можно отнести решение президента по формированию единой транзитной политики на всех видах транспорта от лица АО «НК «Қазақстан темір жолы», взявшего на себя функции национального мультимодального оператора перевозок. Подобного решения не принималось пока ни в одном государстве на территории СНГ. Рассматривая мировой опыт, также можно сказать, что это решение относится к серьезным прорывам в сфере развития транспортной инфраструктуры.

В перспективе ожидается несомненный рост объемов транзитных перевозок по территории Республики Казахстан. При этом железная дорога формирует совместно с прочими видами транспорта систему мультимодальных перевозок и способна стать мощным транзитным хабом по направлениям Север – Юг и Восток – Запад. Уже сейчас для реализации этой цели в АО «НК «Қазақстан темір жолы» сформировано дочернее предприятие АО «KTZ Express», оказывающее полный спектр транспортных услуг по всем видам сообщений. Компания относится к мультимодальным транспортно-логистическим операторам, интегрируя в своем составе как железнодорожные, морские, авиа- и автоперевозки, так и портовую, аэропортовую инфраструктуру, а также сеть складов и терминалов.

На завершающей стадии находится проект создания объединенной транспортно-логистической компании, соучредителями которой выступают АО «НК Қазақстан темір жолы», ГО «Белорусская железная дорога» и ОАО «Российские железные дороги». Необходимо отметить, что объединенная транспортно-логистическая компания – это первый совместный проект в рамках единого экономического пространства.

Применяя международный опыт сотрудничества, с целью повышения эффективности управления аэропортами страны на базе АО «НК» и АО «КТЖ» при участии стратегического партнера Zurich Airport International AG (Швейцария) сформирована единая управляющая компания – ТОО «Airport Management Group», целью которой является существенное повышение качества обслуживания пассажиров и расширение возможностей аэропортов.

В состав холдинга АО «НК «Қазақстан темір жолы» вошел морской порт Актау, являющийся современным многоцелевым терминалом, обладающим высокими технологическими возможностями, способными обеспечить его дальнейшее развитие.

Интенсивно осуществляют реализацию региональные кластерные проекты строительства сети транспортно-логистических центров на территории Казахстана, а также терминальной инфраструктуры за пределами страны.

Уже сейчас в АО «НК «КТЖ» до 25% доходов от перевозок обеспечивается транзитом. Руководство поставило задачу доведения этого показателя в среднесрочной перспективе до уровня 50%. В компании принята программа развития новых мультимодальных компетенций с одновременным повышением их эффективности.

В перспективе на долгосрочный период планируется развитие компании за счет наращивания доли мультимодальных и транзитных перевозок на внутреннем и международном рынках через предложение высококачественных конкурентоспособных транспортно-логистических продуктов, а также увеличения результативности в традиционных сегментах, доведя их до уровня мировых лидеров отрасли.

На данный момент компания уже осуществила реализацию крупных стратегических проектов, таких, как запуск линии Жезказган – Бейнеу и Аркалык – Шубарколь общей протяженностью в 1200 км, трансконтинентальной магистрали Узень – Берекет – Горгон, казахстанского участка, построенного еще в 2013 г.

На данный момент ведена в эксплуатацию первая очередь «сухого порта» СЭЗ «Хоргос – Восточные ворота» и завершено строительство логистического терминала в морском порту Ляньюньгом. Приступили к строительству железнодорожной линии Боржакты – Ерсай, а также транспортно-логистических центров в городах Астане и Шымкенте. Опираясь на основные положения Транспортной стратегии РК, необходимо отметить, что Казахстан должен стать частью мировой транспортно-коммуникационной системы. Перед страной поставлены задачи опережающего развития всей транспортной инфраструктуры.

От уровня развития инфраструктуры зависит степень результативности транспортной системы. Поэтому развитие инфраструктуры необходимо осуществлять по следующим направлениям:

- ♦ создать глобальную систему информационного обеспечения транспортных средств;
- ♦ сформировать оптимальную транспортную инфраструктуру с применением принципов логистики, создать мультимодальные транспортные коридоры, сеть терминалов и транспортно-логистических центров, способных обеспечить технологическое взаимодействие всех видов транспорта в процессе организации и осуществления перевозок пассажиров и грузов, применяя модифицированную модель меридионального и широтного расположения направлений Восток – Запад и Север – Юг.

К основным принципам можно отнести следующие:

- ♦ к приоритетам развития инфраструктуры необходимо отнести обеспечение постоянного доступа к ней всех без ограничения населенных пунктов, а также объектов промышленного и сельскохозяйственного назначения;
- ♦ развивать инфраструктуру необходимо на основе широкого применения достижений мировой науки;
- ♦ планировать объекты инфраструктуры необходимо в увязке с перспективными планами размещения производительных сил, на основе формирования населенных пунктов, запросов аграрного сектора, а также территориального развития страны;
- ♦ использовать инфраструктуру необходимо на коммерческой основе, с учетом максимального покрытия затрат на ее содержание и доходов, получаемых за счет оплаты пользователей.

В Послании Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Нурлы жол – путь в будущее» отмечено: «Ключевая роль в реализации государственного антикризисного плана на ближайшие пять лет отведена развитию транспортной инфраструктуры. Мы должны активизировать работу по всем стратегическим направлениям развития компании для обеспечения опережающего роста транспортной инфраструктуры, формирования предложения высококонкурентных транспортно-логистических услуг, реализации транзитного потенциала страны» [4].

На сегодняшний день транспортно-логистическая инфраструктура РК благодаря поддержке и инновационным решениям Н.А. Назарбаева сформировалась как мощная движущая сила, реальный катализатор развития экономики, заняв ведущее место в организационных процессах развития мультимодальных транспортных перевозок на сухопутной части Евразийского континента.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Вознюк Х. Логистика и транспорт: пер. с пол. – М.: НИИ МС, 1998. – 88 с.
- 2 Гаджинский А.М. Основы логистики: учеб. пособие. – М.: ИВЦ «Маркетинг». – 124 с.
- 3 Логистика: учеб. пособие // под ред. Б.А. Аникина. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 326 с.
- 4 Послание Президента РК «Новая экономическая политика «Нурлы жол» – путь в будущее». [Электронный ресурс]. Режим доступа: Kazpravda.kz.

Аңдатпа

ЕАЭС аясында экономикалық белсенділікті қалыптастыруға негізделген дамудың заманауи үрдістері Қазақстанның әлеуметтік-тарихи рөлін Еуразия құрлығының барлық бөлігін ортақ көліктік жүйеге біріктіруге қабілетті транзиттік қиылысу ретінде анықтады. Қазіргі уақытта осы бағытта Қазақстанда көптеген ірі инфрақұрылымдық жобалар жүзеге асырылуда. Аталмыш жобалар Парсы шығанағы елдерін ала отырып, Еуропа мен Қытай арасындағы құрлықты жолдардың маршруттары бойынша қысқа мерзім ішінде жүріп өтуге қауқарлы. Сарапшылардың пікірі бойынша, Қазақстанның еуразиялық құрлықта транзиттік лектердің ірі тораптық орталығы ретінде қалыптасуының алғышарттары көлік және логистика саласындағы басқа да елдермен интеграция процестерін көздейді, ең алдымен Орталық Азия республикаларымен, Ресеймен, Қытаймен және Иранмен. Көліктік жүйені сапалы жаңа деңгейге ауыстырып, оңтайлы көлік желісін қалыптастыру қажет. Қазақстан Республикасының көлік кешені әлемдік көлік жүйесіне ынтымақтасуы керек, қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыру арқылы көлік кешенінің барлық ұзақмерзімдік активтерін жаңартып, еңбекті ұйымдастырудың прогрессивті технологияларын ендіру керек. Соңғы мақсаты көліктің барлық түрлері үйлесімді өзара әрекеттестіретін жүйені ұйымдастыру болып табылады. Сонымен қатар интермодальдық көліктік-логистикалық орталықтар желісін құру керек. Көлік жүйесінің нәтижелігін арттыру оны Қазақстан экономикасының маңызды элементтерінің бірі болуына жол ашып, оның бәсекеге қабілеттілік деңгейін ұлғайтуға алып келеді.

Тірек сөздер: көлік, логистика, транзиттік әлеует, жетілдіру, нәтижелік, инфрақұрылымдық жобалар, әлемдік көліктік жүйеге біірігу.

Abstract

Current trends, based on the formation within the EAEC new point of economic activity, determined socio-historical role of Kazakhstan as a transit crossroad, able to combine artery of all parts of the Eurasian continent into a single transport. Today, in this direction a significant number of major infrastructure projects that can provide quick advancement on land routes between Europe, China and Gulf countries is carried out in Kazakhstan. According to experts, the preconditions of formation of Kazakhstan as a major nodal point of transit flows in the Eurasian continent involves a process of its integration with other countries in the field of transport and logistics, and especially with the Central Asian republics, Russia, China and Iran. It is necessary to carry out the transport system transfer to a qualitatively new level, create an optimal transport network. The transport complex of the Republic of Kazakhstan should be integrated into the global transport system by creating a favorable investment climate necessary to update all long-term assets of the transport complex, introduce advanced technology work organization. The ultimate goal is to organize a system in which all forms of transport must interact harmoniously. It is also necessary to create a network of intermodal transport and logistics centers. As a result, increasing the performance of the transport system will increase the level of competitiveness, allowing to become a key element of Kazakhstan economy.

Key words: transport, logistics, transit potential, efficiency, infrastructure projects, integration into the world transport system.

THE INTERNATIONAL COOPERATION DIRECTED TO CREATE A COMMON ELECTRICITY MARKET ON THE CIS

Abstract

In the modern conditions of economic development members of the Commonwealth Independent States pays great attention to the innovative management processes in the priority sectors of the economy, in particular to the energy sector. In this connection, the authors of the articles studied topical issues of the industry development in view of the pattern and current state situation of energy systems in the national economy. For more effective management in the energy sector during the evolution of the society the main condition became state regulation of the economy which is based on legal regulatory documents. The authors of this article have been shown a gradual development of suitable legislation which will form the legitimacy of the CIS electricity market performance between countries such as Russia, Kazakhstan, Belarus, Kyrgyzstan, Tajikistan and Armenia. The article describes the purpose and objectives of the Strategy of Economic Development of the CIS for period up to 2020. The authors have focused their attention on the conceptual issues of the each state energy policy of the community. The authors show reasonable conditions of the national electricity market integration and importance of the participation of state-owned enterprises. According to the results of the study the main directions of mutually beneficial cooperation between the CIS countries in the dynamic development of the electricity market were identified.

Key words: electric energy, electric power systems, electric energy market, inter-state relations, contracts.

After the USSR collapse was founded energy complex of CIS countries as a result of the distribution between the energy property complex of the USSR UES. Integration process in the energy industry of the CIS countries was been counted since 14 February 1992, when the Council of Heads of Governments signed an agreement regarding interstate relationship between CIS countries in the frame of Electricity coordination issues (CIS, 1992). In accordance with this agreement, the state has been formed CIS Electric Power Council [1].

In order to ensure reliable operation of electric power systems and the establishment of mutually beneficial cooperation by decision of the CIS Electric Power Council were approved the agreement on the parallel operation of electricity energy systems [1]. At the same time were defined common principles of parallel operation in energy power systems of the CIS.

November 25, 1998 on the Heads of Government Council meeting was signed the “Agreement on the provision of parallel operation of electricity energy systems of states – participants of the CIS” [2]. It became not only a basic [3], but also the first legal document, that laid on the legal basis rules of cooperation between states and businesses in order to entering energy power systems in parallel operation on the market principles. It was signed by Armenia, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russia, Tajikistan, Ukraine and Uzbekistan with some reservation. In agreement’s conditions (CIS, 1998) have been reached bilateral and multilateral agreements.

Thus, in 22 November 1999 was signed the agreement between two governments there are Belarus and Russia about establishment of the ECO (Agreement, 1999); from 15 June 2000 was restored cooperation between UPS of Kazakhstan and UES of Russia; in September 2000, for the first time were consolidated parallel operation of energy power systems of Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, members of the TSAEO national energy system of Kazakhstan. Thereby in 2001 agreement allow create the ECO countries – CIS members, in part of which started work the parallel energy systems of the republics (except the energy system of Armenia) [3].

25 January, 2000 by twelve States were signed the agreement about transit of the electricity energy between states – participants of the CIS [4]. On the basis of the agreement and in the frame of its implementation by the decision of the Heads of Government Council of CIS was been approved the Concept of formation of the CIS common electricity market (hereinafter the Concept) [5].

The Concept is a set of coordinated views and approaches to the formation of a common energy market of the CIS (CIS CEM). It takes into account the main principles of unification and liberalization of the European electricity markets, which is fixed with the directives of the European Parliament and the European Council, and acts as a basis for the development of other legal documents in this field.

The main objective of the Concept – is creation of parallel operating electric power systems of the CIS CEM, which based on the principles of equality of States, fair competition and mutual benefit.

The Concept is defined functional structure of the future of the CIS CPM with the following types of relations between its subjects:

- ◆ gross purchase and sale of electricity which based on independent determination of prices, which will founded on the agreements (between buyers and sellers of electricity);
- ◆ centralized electricity trading market;
- ◆ Balancing Market;
- ◆ the systems and support services market that include the mechanism of using power reserves, power control and maintain the balance.

In 30 May 2008 the Council of the energy policy EurAsEU achieve a consensus about Concept, and on 12 December 2008 the heads of government approved it.

With the common interest of states on 25 May 2007 it became possible to reach an agreement on the formation of the CIS CEM. It was signed by the delegations of the six countries: Russia, Kazakhstan, Belarus, Kyrgyzstan, Tajikistan and Armenia. However, Ukraine, Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Georgia and Moldova refused to join the agreement. Therefore, was considered to continue the work with initialed and already signed agreement.

To start the CEM of the CIS member states should commit themselves to maintain energy balance, and provide services for mutual backup capacities – this will increase the reliability of electricity supply and allow adequately use of fuel energy and hydropower resources. In addition, they will have to ensure the transit of electricity through their territory.

From the creation of IER CIS is planning gradual mutual opening the internal electricity markets. This will allow to the electricity suppliers or customers, being on the territory of the one State, to obtain the right to access to the transmission system, select of counterparties and conclude a contract with other State.

In order to realize the gradual adaptation of the CIS members' economics in the frame of developing market conditions, enforce measures to ensure reliable electricity power supply to consumers, by implementing stepwise formation of the CIS CEM.

On the 32 meeting of the Energy Council was determined that the formation of the CIS of the CEM will be held in three stages.

The first stage supposed the formation of trade electricity on interstate transmission lines between the states – participants of CIS, including through the energy system of third countries, the expansion of the membership of national markets, the development of the electricity market day-ahead pricing and availability of electricity in the national markets.

The second phase involves the emergence of national competitive electricity markets in the CIS countries, the liberalization of electricity exports and imports, and national coordination system and the commercial operators.

The third stage involves the full launch of the common energy market, including the development of common rules to all subjects of the CIS.

22 November, 2007 representatives of twelve countries signed an agreement on harmonization of customs procedures related with transportation issues the electrical energy through the customs borders of the States – participants of the CIS [6]. The document was been signed by Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan. The agreement is aimed at establishing harmonized and simplified customs procedures for the movement of electricity between the power systems of the CIS countries. In accordance with the standard procedure for declaring the electricity produced by filing a customs declaration and provides for certain procedures for customs clearance and control electricity flows across the border at the end of the billing period.

An important event for the Coordination of Energy Development of the Commonwealth of Independent States countries was the approval in 2008 of the CIS Economic Development Strategy for the period up to 2020.

In order to coordinate transit of electric energy and power in 20 November 2009 was been signed an agreement cooperation of states – participants of the CIS in the field of operation of interstate transmission lines (ITL), which defined the conditions and legal support for the reliability and efficient operation of the networks.

With the signing of various agreements delineated clear prospects of cooperation in the electricity field, namely:

- ◆ Ensuring stable and predictable development of interstate trade in electricity at long-term perspective;
- ◆ Ensuring economic viability and effectiveness of cooperation for all stakeholders.

State energy policies of each of the countries are primarily determined by its energy strategy, which is one of the main places takes the formation of long-term trends of international cooperation. This cooperation is considered within the overall priorities and directions of external energy policy, which the strategic goal – is the most efficient use of the energy potential of each republic to its full integration into the global energy market, strengthen its position in it and get the most benefit for the national economy.

In order to achieve the strategic goals should be realized following objectives:

- ◆ a reflection of the national interests of the republics within the CIS formed CEM providing predictable development of the electric power industry;
- ◆ providing conditions for the functioning of the CIS CEM, including security coverage and the formation of effective demand-based on pricing for export;
- ◆ the interpenetration of national energy companies to EER;
- ◆ ensuring the effectiveness of the international electric power cooperation.

The real coordinate energy development of the CIS countries can be ensured only through a harmonization of the main provisions of long-term energy policy of the states – participants of the CIS [7].

18–19 March 2010 at the meeting of the Coordinating Council on the implementation of strategies of interaction and cooperation of states – participants of the CIS in the field of electricity was been agreed not only new organizational, legal, technological, but also economic principles of parallel operation of power systems. In the same year, the decision was adopted by the CIS EPC to consolidated schedule of creating a common electricity market states – participants of the CIS [3].

Today, 11 of the 12 CIS countries working in parallel energy power system regime, in partnership with the Baltic States. Performs actions in preparation for the parallel operation of energy power systems of the Commonwealth of association and the OEC of the Baltic States with the energy systems association TESIS.

Today, within the framework of the CIS was been adopted more than 20 fundamental inter-governmental treaties and other legal acts, which adjust the joint intergovernmental initiatives, and developed CIS Energy Council, on the following issues:

- ◆ transition of electric energy and power;
- ◆ mutual assistance in cases of emergencies at electric power facilities and any other accidents;
- ◆ energy efficiency and energy saving process;
- ◆ resources providing and their effective using;
- ◆ formation of a common electricity energy market;
- ◆ establishing a common time for the reading of the metering of electricity in transportation process according to ITL;
- ◆ harmonization of customs procedures in the process of moving electricity across borders, exploitation ITL national electric power systems.

Development and updating of legal instruments regulations about relations between states – participants of the CIS in providing a stable parallel operation of their energy power systems and the implementation of international trade in electricity, are providing constantly. Currently, the activities of the Electric Power Council and the Council of CIS Heads of Government largely focused on the development of creation legislative bases of formation and common energy market.

In the beginning has been developed assumptions, which providing opportunities for commercialization of relations between the states – participants of CIS in the field of electric power through using of grid infrastructure provided by the CES / UES.

In 2011, the executive committee of the CIS Electric Power Council has prepared a draft methodology calculation of payment services for the transmission and transit of electric power in unity energy systems of CIS countries.

These documents has been required for the implementation of the initial phase of formation of the general EEM, which means expansion of two-ways cross-border trade of electricity between states – participants of CIS.

It should be noted that in practice, the bilateral trade of electricity that based on parallel operation of power systems agreements of the CIS countries is developing successfully.

The most favorable conditions for that cooperation have developed by Russia, Belarus and Kazakhstan, which was signed on 20 December 2011 “Agreement of establishment of the Common Economic Space”. As an observers was been joined Kyrgyzstan, Tajikistan and Ukraine. Cooperation between these countries is successfully carried out for a long time, and in the period 2008–2011 was been continued improvement of development in legal framework.

In 2008, was signed a new agreement between Russian and Kyrgyz Republic about cooperation in the power industry. The agreement secured guarantees Kyrgyz side on the smooth transfer and transit electric networks KR electricity which produced by objects projects generation and right of its sales through direct contracts in the Kyrgyz Republic and (or) to export to the economically justified tariffs according to feasibility study.

In the April 2010, as part of the agreement between the governments of Kazakhstan and Russia about measures to ensure the parallel operation in the frame of the UES was signed:

- ♦ Agreement on the parallel operation of electricity systems of Kazakhstan and Russia, between JSC “KEGOC» and JSC “UES FGC”, JSC “System Operator of Unified Energy System”;

- ♦ Energy purchase contracts, about hourly compensation volumes of deviations, which arising from the movement of electricity across Russia and Kazakhstan border, between JSC “KEGOC» and JSC “INTER RAO UES”;

- ♦ Service contract for the transfer (transit) of electricity between JSC “KEGOC» and JSC “FGC UES” (in accordance with the contract of JSC “FGC UES”).

In accordance with this package of agreements reciprocal services provided by UES of Russia and Kazakhstan, are transferred on a commercial basis. Since May 2010, Russia transmit / transit electricity energy provides through the Kazakhstan network for a fee. In turn, KEGOC as the system operator of Kazakhstan UES pays for the services to comply with regulatory frequency. Until that time, the power control (frequency) was carried out in the transit exchange of electricity.

17 June 2010 was been signed a technical agreement about provision of parallel operation of power systems among Russia, Belarus and Ukraine (SO UES, 2010). This is the main document that regulates the interaction of system operators and network companies, while ensuring the parallel work of power systems of these countries. The agreement defines the responsibilities and interaction parties, including the coordination of actions on planning and enforcement agreed hourly schedules surplus power flows, electricity (power), power control, while maintaining frequency and operation of interstate transmission lines.

The needs of develop technical agreement due to the requirement of improving the regulatory framework conditions of parallel operation of UES of Russia, Ukraine ECO and Belarus ECO. Also, in 2010 was been signed an agreement for the maintenance and using of the regulatory power of the emergency reserve in the electric ring BRELL [8].

In 2009, the governments of the states – the EurAsEU participated in the meeting in coordination of international treaties – the “Protocol on the conditions of movement of electricity between Belarus, Kazakhstan and Russia”, “Agreement on the provision of access to services of natural monopolies, including the basics of pricing and tariff policy in the electricity sector”.

As a result, in 2010 the following documents were signed:

- ♦ An intergovernmental trilateral agreement from 19.11.2010 “On ensuring access to services of natural monopolies in the electricity sector, including the basics of pricing and tariff policy”;

- ♦ Agreement from 09.12.2010 “On the common principles and rules of regulation of natural monopolies”;

- ♦ Agreement from 09.12.2010 “On the common principles and rules of competition”.

The first document defines the principles of cooperation between the parties at the interstate transmission of electric energy (power). Parties within the technical capabilities provide easy access to these services, which should be mainly used for internal needs of the States Parties. Transition of electricity was applied in accordance with the signed agreements. Internal balance of the national energy system provides grid regardless of the origin of electricity, destination or its owner. Creates equal service conditions of natural monopolies in the electricity sector, if it does not contradict national legislation of the country. The agreement also involves using of a common methodology of the interstate transmission of electricity (capacity) between CES participants (annex to the agreement), including the procedure for determining the technical conditions and the volume of interstate transmission of electricity (capacity), as well as harmonized approaches to pricing for services related to inter-state transmission.

In November 2011, Belarus ratified an intergovernmental agreement on certain measures to ensure the parallel operation of IPS of Belarus and Russia UES. The agreement, in particular, provides establishment of the state enterprise “Belenergo” and JSC “INTER RAO EES” joint venture on the territory of Belarus, which will implement cross-border projects for installation of inserts DC with third countries.

Since 2012, becomes possible interstate transmission of electricity between the countries – members of the CES, including the networks of UES of Russia.

However, for creation common EER of the Russian Federation, Belarus and Kazakhstan still needed transformation of the relationships in this area by moving to the CES. Still is required substantial adjustment of all agreements between legal instruments with a view to better coordination of regulatory and commercial integration in the energy industry.

Creating a common CEM states – participants of the CIS in legal terms are not yet been prepared. Moreover, the outlined a desire to form a common EER, which will include current wholesale electricity markets, capacity markets, system services and futures [9], are not sufficiently substantiated. In order to ensure free trade between the energy of all the subjects of the CIS countries in this case will require significant development of electric networks of interstate power associations CES / UES. To avoid transit flows through the grid of individual states in their current geographic location and the current configuration of electrical networks IPED is almost impossible. As a result, will be unavoidable conflict between the commercial interests of individuals and the need to maintain energy security of particular states.

In the conclusion, should be emphasized that the formation of a common EEM states – participants of the CIS and the EBD should take into account the recent experience of Russia in issue of the creation a competitive CEM, which from 1 January 2011 occurred the full liberalization of prices. As a result, Russian CEM faced with serious problems: a significant rise in prices, the strategic behavior of market participants (the manipulation of prices and volumes of electricity production), lack of market incentives for investment and development of generating capacity [10]. To overcome the problems required structural improvement of the organization, regulation and legal framework of Russian CEM.

Thus, to develop a legal framework of common EEM states – participants of the CIS is necessary to create a more realistic concept of its formation.

LIST OF LITERATURE

1 Mishuk E. The results of operations of the CIS Electric Power Council and its executive committee for 20 years; challenges for the future: //http://ntseu.net.ua/ru.

2 An agreement of the transit of electricity energy and capacity of states – participants of Commonwealth of Independent States from 2002: // www.pavlodar.com.

3 Petrov G. Regional integration and water-energy independence // Eurasian Economic Integration. – Almaty. – 2010. – № 4. – С. 95–107.

4 The conception of creating a common electricity market among States – participants of the CIS from 25 November 2005. – Moscow, 2006. – P. 7–25.

5 Agreement about formation of a common energy market among States – participants of the CIS from 25 May 2007. – Moscow, 2007. – P. 12–115.

6 Agreement about harmonization of customs procedures during moving the electrical energy procedures through the customs borders of the States – participants of the CIS 22 November 2007: www.vch.ru.

7 “FSK”, “Inter RAO” shares in JSC “Sangtuda HPP-1»: [//news.tj/ru](http://news.tj/ru).

8 Jasinski B., Mironenko A., Sarsembekov T. Water resources of transboundary rivers in regional cooperation of Central Asia. – Almaty, 2010. – P. 15–27.

9 Vinokurov E., Masiev P., Mitrofanov P., Gushchin A. – Barriers on the way to common electricity market: [// www.raexpert.ru](http://www.raexpert.ru).

10 Shiyonov A.V. Legal basis for the creation of a common electricity market of CIS countries. – Rostov-na-Donu, 2013. – P. 30–55.

Андапта

Қазіргі жағдайда Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы елдердің экономикалық дамуында басым халық шаруашылығын, атап айтқанда, энергетика саласын басқарудың инновациялық процестеріне үлкен көңіл бөлінеді. Ұлттық экономикадағы энергия жүйелерінің ағымдағы жай-күйі және заңдылықтары ескеріле отырып, мақала авторларымен осы саланы дамыту бойынша көкейкесті мәселелер қарастырылған. Қоғамның эволюция процесінде энергетикалық саланы тиімді басқару үшін нормативтік-заңнамалық құжаттар негізінде экономиканы мемлекеттік реттеу қажетті шарт болып табылады. Мақала авторлары ТМД елдерінің арасындағы елдер: Ресей, Қазақстан, Беларусь, Қырғызстан, Тәжікстан және Армения арасында электр энергетикалық нарық құру заңдылығын қалыптастыратын заң актілерінің кезең-кезеңмен мақсатты дамуын көрсетті. Мақалада 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ТМД экономикалық даму Стратегиясының мақсаттары мен міндеттері қарастырылған. Авторлар әрбір қарастырылатын елдің мемлекеттік энергетикалық саясаттың тұжырымдамалық мәселелеріне назар аударды. Авторлармен электр энергиясының ұлттық нарығы интеграциясының негізделген шарттары, мемлекеттік кәсіпорындарға қатысу маңыздылығы көрсетілген. Жүргізілген зерттеулер қорытындысы бойынша электр энергетикасы нарығының қарқынды дамуы негізінде ТМД елдерінің өзара тиімді ынтымақтастығының басты бағыттары анықталды.

Тірек сөздер: электр энергетика, электр энергетикалық жүйелер, электр энергетикалық нарық, мемлекетаралық қарым-қатынастар, келісімшарттар.

Аннотация

В современных условиях экономического развития стран-участниц Содружества Независимых Государств огромное внимание уделяется инновационным процессам управления приоритетными отраслями народного хозяйства, в частности, энергетической отрасли. В связи с этим авторами статьи рассмотрены актуальные вопросы развития отрасли с учетом закономерностей и текущего состояния энергосистем национальной экономики. Для более эффективного управления энергетической отраслью в процессе эволюции общества необходимым условием является государственное регулирование экономики на основе нормативно-законодательной документации. Авторы данной статьи показали поэтапное целесообразное развитие законодательных актов, формирующих легитимность функционирования электроэнергетического рынка СНГ между такими странами, как Россия, Казахстан, Беларусь, Кыргызстан, Таджикистан и Армения. В статье рассмотрены цели и задачи Стратегии экономического развития СНГ на период до 2020 года. Авторы акцентировали внимание на концептуальных вопросах государственной энергетической политики каждой из рассматриваемых стран. Авторами показаны обоснованные условия интеграции национальных рынков электроэнергии, значимость участия государственных предприятий. По итогам проведенного исследования выявлены основные направления взаимовыгодного сотрудничества стран СНГ в динамичном развитии электроэнергетического рынка.

Ключевые слова: электроэнергетика, электроэнергетические системы, электроэнергетический рынок, межгосударственные отношения, договоры.

Л.М. БАЙТЕНОВА,¹

д.э.н.

М.К. УАНДЫКОВА,¹

к.э.н.

А.Д. ЕЛЕУКУЛОВА,²

докторант.

Университет «Нархоз».¹

Евразийский национальный

университет им. Л.Н. Гумилева²

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ НЕФТЯНОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Республика Казахстан издавна относится к числу наиболее перспективных нефтегазоносных регионов мирового хозяйства. Нефтегазовая отрасль Республики Казахстан как одна из ведущих отраслей промышленного производства является основой развития экономики и во многом определяет экономическую независимость страны, что обуславливает интерес и актуальность авторского исследования. Авторами статьи показано современное развитие нефтегазовой промышленности в Республике Казахстан. Рассмотрены закономерности и тенденции перспективных направлений отрасли. В данной статье изучены определенные вопросы состояния нефтяного рынка, связанные с международным сотрудничеством и внешнеэкономическими связями. Приведена оценка ситуации на нефтяном рынке экспертами Всемирного банка. Изучены задачи повышения эффективности управления, снижения управленческих издержек. С точки зрения легитимности развития отрасли изучен Закон «О государственной поддержке инновационной деятельности». Исследованы актуальные направления организационных инноваций. По результатам исследования сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: нефтяной сектор, нефтяной рынок, месторождение, трансформация, инновация.

Нефтегазовый сектор Казахстана переживает непростые времена. Падение мировых цен на углеводороды, зрелость месторождений, снижение объемов добычи и другие факторы сегодня заставляют компании отрасли искать новые подходы в управлении отраслью.

До недавнего времени нефтегазовая отрасль формировала почти треть ВВП Казахстана; помимо стабильных денежных поступлений в бюджет, нефтегазовые предприятия обеспечивали инфраструктурное развитие регионов и развитие других отраслей казахстанской экономики.

Нефтегазовая отрасль рассматривается в качестве наиболее перспективного сектора экономики Казахстана на ближайшую перспективу, основой которого являются значительные разведенные и прогнозируемые запасы углеводородного сырья Республики Казахстан. На рисунке 1 (стр. 190) показана структура разрабатываемых месторождений.

Нефтяной рынок страны продолжает иметь экспортносырьевую направленность. Поставки нефти осуществляются в основном в Италию (24,3%), Швейцарию (25%), Францию (12%). В связи с этим необходимо отметить, что в целом в 2009 г. на добычу сырой нефти на страны СНГ приходилось: Россия – 78,3%; Казахстан – 12,1%; Азербайджан – 8,0%; другие страны СНГ – 1,6% (рисунок 2, стр. 190) [1].

Всего, по итогам 2015 г., в Казахстане добыто 79,5 млн тонн нефти и газоконденсата, что на 1,4% меньше по сравнению с прошлым годом. Практически по всем ключевым показателям отрасль показала в сравнении с 2014 г. спад, вызванный изменением мировой ценовой конъюнктуры, а также задержкой в запуске месторождения Кашаган на шельфе Каспийского моря. Добыча на большинстве казахстанских месторождений балансирует на грани рентабельности, поэтому правительство РК в феврале 2016 г. снизило прогноз по добыче на текущий год [2].

В отрасли значительно сокращаются объемы буровых работ, происходит пересмотр проектов и сокращение закупок; у сервисных компаний сокращаются объемы заказов. Правда, по проектам Тенгизшевройл, Карачаганак, Кашаган, Маерск в 2015 г. наблюдался рост закупок по сравнению с предыдущим годом на 34%. Он был обусловлен в первую очередь тем, что

по данной группе контракты с поставщиками преимущественно заключаются в долларах США. Кроме того, на Кашаганском проекте идет замена труб (каждый прогонный метр трубы весит 1 тонну), а на Тенгизском месторождении запускается проект увеличения добычи на 50%. На долю этих проектов приходится 72% всех затрат недропользователей. Но по группе недропользователей, входящих в ФНБ «Самрук-Казына» / АО НК «КазМунайГаз» наблюдалось снижение закупок на 24% по сравнению с 2014 г. [3].

Рисунок 1 – Структура начальных извлекаемых запасов разрабатываемых месторождений

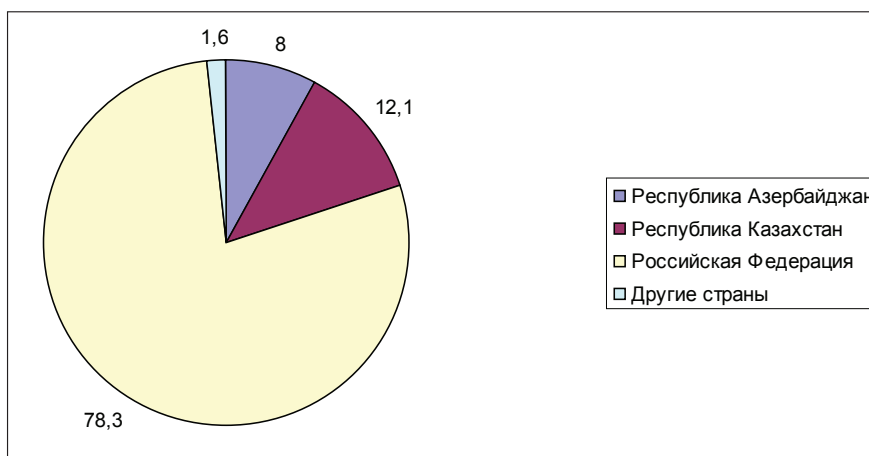

Рисунок 2 – Добыча сырой нефти в странах СНГ

На рисунке 3 (стр. 191) показано состояние отрасли в Казахстане в основных макропараметрах.

В настоящее время цена и спрос несильно коррелируют между собой, даже увеличение спроса в 2016 г. не сильно повлияло на увеличение цены, т.е. цена формируется другими факторами. При этом, как известно, предложения тоже достаточно (даже при условии заморозки добычи). Таким образом, эксперты Всемирного банка в своем докладе, оценивая ситуацию на нефтяном рынке, приходят к выводу, что резкого роста цен на нефть в ближайшем будущем не предвидится.

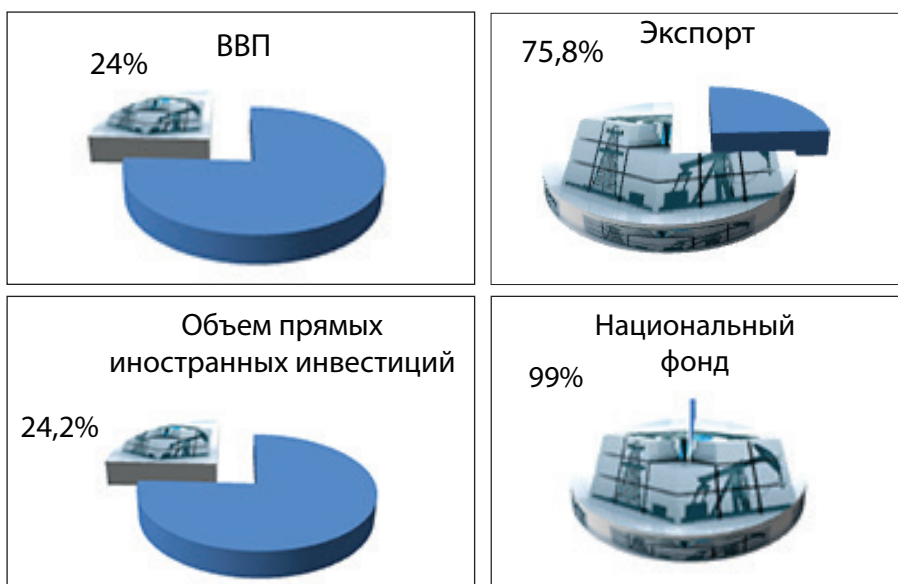

Рисунок 3 – Нефтегазовый комплекс Казахстана в основных макропараметрах страны

Это обстоятельство характеризует угрозу для разведки и освоения новых месторождений. Средняя цена на нефть, возможно, будет находиться в коридоре 45–60 долларов/баррель.

Падение цен на углеводородные ресурсы и девальвация национальной валюты вызвали:

- ◆ сокращение поступления в бюджет;
- ◆ снижение добычи;
- ◆ сокращение объемов буровых работ;
- ◆ пересмотр проектов;
- ◆ сокращение закупок;
- ◆ сокращение объемов заказов у сервисных компаний;
- ◆ отсутствие новых проектов.

Рисунок 4 – Основные показатели отрасли

В современных условиях перед структурами нефтегазовой отрасли стоит задача повышения эффективности управления, снижения управленческих издержек. Эти современные вызовы реализуются АО НК «КазМунайГаз», где с начала уходящего года официально стартовала трансформация в рамках соответствующей программы Фонда «Самрук-Қазына».

Отмечаются следующие факторы необходимости трансформации:

- ◆ внешние:
 - окончание эры высокой стоимости нефти;
 - выживание в кризисных условиях;
- ◆ внутренние:
 - воля к ее проведению на государственном уровне (программа «100 конкретных шагов» для реализации 5 ключевых реформ);
 - отрасль требует изменений в соответствии с реалиями (меньший процент национальной добычи и больше международных нефтегазовых проектов);
 - широкий доступ к новым технологиям, диверсификация рисков;
 - приток инвестиций со стороны иностранных компаний.

Задачи и пути решения трансформации представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Задачи и пути решения отраслевого компонента

Задача	Пути решения
1. Базовые изменения в производственных и обеспечивающих процессах	Качественная автоматизация процессов на базе современных ИТ-решений; переход от разрозненной автоматизации отдельных процессов к единому информационному пространству
2. Портфель проектов: соотношение старых и новых месторождений	Молодые месторождения, которые еще не достигли пика операционных затрат, имеют хорошие дебеты и тоже окупаются; приток инвестиций со стороны иностранных компаний
Сфера HR (управление человеческими ресурсами)	Прозрачный найм, программы ротации и обучения персонала
Повышение эффективности деятельности по направлению «Разведка и добыча»	Улучшение материально-технического обеспечения, оптимизация процессов транспортного обеспечения, разработка методики раздельного учета и расчета себестоимости услуг

Согласно Закону «О государственной поддержке инновационной деятельности» в Казахстане государственная поддержка инновационной деятельности осуществляется по следующим основным направлениям:

- ◆ стимулирование инновационной деятельности;
- ◆ определение приоритетов инновационного развития; формирование и развитие инновационной инфраструктуры;
- ◆ содействие развитию высокотехнологичных и наукоемких производств;
- ◆ продвижение отечественных инноваций на внешние рынки;
- ◆ международное сотрудничество и привлечение инвестиций в сферу инновационной деятельности, включая приобретение инновационных технологий;
- ◆ переориентация производства на ресурсосберегающие технологии, производство экологически чистых продуктов;
- ◆ создание условий для внедрения инноваций и др.

До последнего времени нефтегазовая отрасль Казахстана была масштабным потребителем технологических инноваций. В новых условиях перед структурами нефтегазовой отрасли стоит задача повышения эффективности управления, снижения управленческих издержек. Для улучшения управляемости, исключения дублирующих функций в производственном и корпоративном секторе, развития интеграции планируется оптимизация группы компаний, входящих в АО НК «КазМунайГаз»: большинство компаний группы будет выставлено на приватизацию – из 206 компаний планируется оставить 75.

На первое место по значимости выходят организационные инновации – разработка и внедрение новых структур и методов в практику управления казахстанской нефтегазовой отрасли становится актуальной и востребованной задачей.

Таким образом, к актуальным направлениям организационных инноваций можно отнести:

- ◆ совершенствование механизмов реорганизации нефтегазовой компании;
- ◆ развитие методов управления рисками предприятий нефтегазовой отрасли;
- ◆ совершенствование менеджмента технического обслуживания нефтегазовой индустрии на основе математического моделирования;
- ◆ повышение эффективности функционирования предприятий нефтегазовой промышленности с помощью инфокоммуникационных систем телемедицины;
- ◆ моделирование репутационного риска российских открытых акционерных обществ нефтегазовой отрасли;
- ◆ формирование системы управления научно-исследовательскими и опытно-конструкторскими работами нефтегазовой компании;
- ◆ внедрение комплексной оценки адаптационного потенциала предприятий нефтегазовой отрасли;
- ◆ совершенствование планирования и мониторинга вспомогательного производства нефтегазовой отрасли;
- ◆ системный анализ и технология процессноориентированного управления проектными работами в нефтегазовой отрасли;
- ◆ изменение структуры имущественного комплекса инновационно активных предприятий нефтегазовой сферы и т.д.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Егоров О.И., Чигаркина О.А., Баймуканов А.С. Нефтегазовый комплекс Казахстана: проблемы развития и эффективность функционирования. – Алматы: Атамұра, 2003. – 536 с
- 2 Итоги 2015 года: поражений больше, чем побед // Petroleum. – 2016. – № 2(98). – Апрель: <http://www.petroleumjournal.kz>.
- 3 Жумагулов Н. Факты и цифры нефтегазовой отрасли Казахстана за 2015 год: <http://yakutiafuture.ru>.

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы ертеден дүниежүзілік шаруашылықтағы бірден-бір перспективті мұнай-газ аймағының қатарына жатады. Қазақстан Республикасы мұнай-газ саласы өнеркәсіптік өндірістегі жетекші салалардың бірі ретінде экономика дамуының негізгі тетігі бола отыра, елдің экономикалық тәуелсіздігін анықтап, авторлық зерттеудің өзектілігі мен қызығушылығын қамтиды. Мақала авторларымен мемлекетіміздің мұнай-газ өнеркәсібінің заманауи даму жағдайы көрсетілген. Саланың перспективті бағыттарының үдерістері мен заңдылықтары қарастырылған. Берілген мақалада мұнай нарығының халықаралық серіктестік және сыртқы экономикалық жағдайлармен байланысты нақты сұрақтар зерттелген. Дүниежүзілік банк эксперттерінің мұнай нарығындағы жағдайға берген бағалары келтіріліген. Басқару тиімділігін ұлғайту, басқару шығындарын төмендету міндеттері зерттелген. Саланың дамуының легитимділігі жайында «Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Заңы зерттелген. Ұйымдастыру инновациясының маңызды бағыттары зерттелген. Зерттеу жұмыстарының нәтижесі негізінде қорытындылар жасалды.

Тірек сөздер: мұнай секторы, мұнай нарығы, трансформация, инновация.

Abstract

The Republic of Kazakhstan has long been among the most promising oil and gas regions of the world economy. As one of the leading sectors of industrial production, the oil and gas industry of the Republic of Kazakhstan is the basis for the development of the economy and largely determines the economic independence of the country, which leads to the interest and relevance of the author's research. The authors of the article show the modern development of the oil and gas industry in Kazakhstan. There are described the regularities and tendencies of perspective directions of the industry. This article studied some issues of the state of the oil market which is related to international cooperation and foreign economic relations. The estimation of World Bank according to the evaluation of the oil market situation is given. The work has studied the problems of increasing the management efficiency and reduces of costs. From the point of view of the legitimacy of development of the industry the law «On state support of innovation activity» was studied. Some appropriate conclusions according to the results of study were made.

Key words: oil sector, oil market, deposits, transformation, innovation.

З.Ж. КЕНЖЕГАЛИЕВА,¹

докторант.

У.Ж. ШАЛБОЛОВА,¹

д.э.н., профессор.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева¹

К ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ МЕХАНИЗМЕ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация

Социально-экономическое развитие Республики Казахстан обеспечивается набором экономических инструментов, таких, как регулирование рыночной экономики, правовое обеспечение, фискальная политика, ресурсное обеспечение, подкрепленных законодательными и регламентирующими документами, государственными программами развития отраслей народного хозяйства. Одним из основных вопросов развития национальной экономики выступает расширение городов на основе совершенствования системы управления городского хозяйства, в частности, развития жилищно-коммунального хозяйства. Функционирование и развитие жилищно-коммунального хозяйства на современном этапе осуществляется с использованием присущих ему экономических инструментов на основе развития экономического механизма. Статья посвящена конкретизации термина «экономический механизм развития жилищно-коммунального хозяйства». Предварительно проведенный литературный обзор теоретического обоснования исследуемого вопроса определил основные этапы формирования категорий «механизм», «экономический механизм» и «хозяйственный механизм». В настоящей статье даны результаты исследований различных взглядов ученых-экономистов на трактовку понятия экономического механизма. Эволюция терминологии базируется на использовании исторического, абстрактно-логического методов исследования, что позволило выявить общие характеристики предмета изучения. Проведенные исследования направлены на выявление особенностей трактовки экономической категории в конкретном секторе национальной экономики, в частности, в развитии жилищно-коммунального хозяйства, для которого характерны специфические черты функционирования в рыночной экономике.

Ключевые слова: экономический механизм, национальная экономика, отрасли народного хозяйства, городское хозяйство, жилищно-коммунальное хозяйство.

В современном мире жилищно-коммунальное хозяйство (ЖКХ), уровень развития которого определяет благосостояние страны, применение возобновляемых источников энергии, экологических инновационных технологий, является жизненно важной и социально необходимой сферой существования общества. Как область исследования ЖКХ в мировом научном сообществе изучается с середины 20-х гг. прошлого столетия – периода «мирового экономического бума», при этом активизация проблемы приходится на 1960-е, 1980-е и 2000-е гг., т.е. периоды промышленного развития и индустриализации стран [1]. Как правило, развитие ЖКХ реализуется посредством набора каких-либо экономических действий, инструментов и методов, направленных на улучшение его положения, что означает понятие экономического механизма развития ЖКХ, требующего необходимости его научно обоснованного определения.

В экономической теории встречается множество определений и формулировок экономического механизма. Так, теоретическим основам термина «экономический механизм», возникшего с середины 60-х гг. XX в. посвящены труды Лео Гурвица – лауреата Нобелевской премии за «основополагающий вклад в теорию экономических механизмов», рассматривающего экономический механизм в виде стратегической игры по поводу взаимодействия между экономическими субъектами [2].

Вопросам теории экономического механизма в наши дни посвятили свои исследования Черняк В.З., который выделяет «характерные признаки существующего экономического механизма функционирования жилищно-коммунального хозяйства» [3], Слепов В.А., Бурлачков В.К. и Ордов К.В., рассматривающие классификацию экономических механизмов на основе интегрального подхода [4], Чаленко А.Ю., предлагающий процесс конструирования экономического механизма на основе выявления отличительных особенностей экономического механизма [5], и другие.

Также вопросы исследований ЖКХ в той или иной степени обозначены в работах казахстанских экономистов, таких, как Мукашева Т.А., Шалболова У.Ж., Шеломенцева П.Ю. Поскольку имеет место недостаточно глубокое уточнение категории «экономический механизм развития жилищно-коммунального хозяйства», возникает необходимость ее дополнения и уточнения.

Как известно, сам термин «механизм» происходит от греческого *mechane* – машина и означает «внутреннее устройство машины, прибора, аппарата, приводящее их в действие, служит для передачи движения и преобразования энергии». Значение слова «механизм», по Ефремовой, – это «система, устройство, определяющие порядок какого-либо вида деятельности или процесса», по Ожегову – «последовательность состояний, процессов, определяющих собою какое-либо действие». Исходя из изложенного, механизм как понятие представляет собой совокупность элементов, которые перемещаются с помощью имеющихся ресурсов на входе и получения положительного эффекта на выходе.

Изучение теоретического обоснования экономического механизма дает возможность выявить эволюцию экономических воззрений на трактование исследуемого термина.

Так, ученые-экономисты в целях обоснования категориальной теории заимствовали из механики термин «механизм» и начали его использование в экономической литературе относительно недавно – со второй половины 60-х гг. XX в. Представитель французской научной школы А.А. Кульман активно развивал исследования в области теории экономических механизмов в функциональном направлении [6]. В связи с этим Анри Кульман характеризует понятие «экономический механизм» как определенную последовательность взаимосвязанных экономических явлений, тем самым объясняя некоторый естественный эволюционный процесс развития экономического механизма.

Изучаемое понятие зачастую трактуется как «хозяйственный механизм» и при этом имеет весьма сложную структуру, часть которой определена как «экономический механизм». Так, в научных трудах Абалкин Л.И. рассматривает «хозяйственный механизм социалистического общества как совокупность организационно-экономических форм и методов управления экономикой...» [7].

Более широкое изучение понятие «экономический механизм» получил в период рыночной экономики, являясь основой государственного регулирования и развития национальной экономики, повышения конкурентоспособности отечественных товаров и услуг, внедрения инноваций и модернизации отраслей народного хозяйства, диверсификации производства, расширения предпринимательской деятельности, роста социально-экономического благосостояния населения и т.д.

В последующем представители информационного подхода исследования экономического механизма (Л. Гурвиц, Р. Майерсон, Э. Маскин) считают, что «теория экономических механизмов выросла из «прикладного» раздела экономической науки, занимающегося изучением устройства и функционирования плановых экономик» [4]. Этим убеждением они придерживаются определения механизма как инструмента взаимодействия субъектов. Данное исследование экономического механизма по информационному направлению рассматривается в двух концепциях – асимметричности информации и институционального устройства экономической системы, которым одинаково свойственна важность обмена информации между участниками рынка. Согласно концепции асимметричности информации, основная идея заключается в невозможности приведения к равновесному состоянию рынка по причине неравных знаний участников рыночных отношений о качественных характеристиках товаров и количественных параметрах их предложения на отраслевых рынках. В целях нейтрализации поведения хозяйствующих субъектов, по мнению представителей информационного подхода, необходимо создание так называемых «вменных механизмов» (*implementation mechanisms*). Поскольку функционирование таких механизмов, призванных обеспечить полной и достоверной информацией участников рынка, возможно при низких затратах на их создание и функционирование, сторонники институциональной концепции предлагают создание специальной структуры по обеспечению максимизации полезности всех участников экономических отношений. Эта структура должна быть базирована на деятельности специальных общественных субъектов, которые способны

воздействовать на рыночные процессы при конкретных обстоятельствах. Эволюция воззрения на термин «экономический механизм» в дальнейшем подверглась интегрированию концепций, в результате которого институциональные структуры определены как совокупность вменных, встроенных в экономическую систему рыночных механизмов. При этом обмен информацией между участниками рынка, не теряя своей актуальности, вступает в процесс усиления.

Другим представителем исследователей в области формулировки теории экономического механизма выступает М. Полтерович. По его мнению, эффективность механизма зависит от уровня и значимости «неучтенных обстоятельств». Он подходит к определению исследуемого термина как к определенному алгоритму, требующему систематизации структуры элементов различных видов механизмов для достижения целевой экономической эффективности [8].

Вышерассмотренные теории воззрений дают возможность представить авторскую трактовку экономического механизма с использованием следующих категорий:

- ♦ естественный эволюционный процесс;
- ♦ инструмент взаимодействия субъектов;
- ♦ определенный алгоритм управления.

Проведенный обзорный анализ показывает, что термин «экономический механизм» употребляется в экономической литературе довольно широко. При этом ученые-экономисты не всегда дают конкретное определение экономического механизма предприятий, функционирующих в какой-либо конкретной отрасли народного хозяйства.

Наши исследования направлены на изучение экономического механизма развития жилищно-коммунального хозяйства, для которого характерны отличительные черты экономической деятельности. Так, предприятия ЖКХ:

- ♦ оказывают как материальные, так и нематериальные виды услуг;
- ♦ социально необходимы для функционирования и жизнеобеспечения городов и населенных пунктов;
- ♦ являются инфраструктурной отраслью;
- ♦ предоставляют услуги на платной основе и являются частью рыночной экономики.

Предприятия ЖКХ, призванные обеспечивать бесперебойное функционирование и развитие городского хозяйства, включают содержание жилого фонда города, водоснабжение, теплоснабжение, электроснабжение, газоснабжение объектов и зданий, дорожно-строительное хозяйство, озеленение, благоустройство и т.п.

В Казахстане функционирование и развитие жилищно-коммунального хозяйства реализуется с позиции естественного эволюционного подхода к термину «экономический механизм» развития ЖКХ. В Республике Казахстан приняты различные стратегические документы и государственные программы в сфере развития ЖКХ, способствующие формированию и развитию экономического механизма городского хозяйства. К ним относятся Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011–2020 годы, Программа развития регионов до 2020 года, Государственная программа управления водными ресурсами Казахстана, Программа «Ақ бұлақ» на 2011–2020 годы, Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015–2019 годы.

Учитывая особенности предприятий ЖКХ и на основе проведенного выше обзорного анализа термина «экономический механизм», ниже дано обобщение формулировки экономического механизма развития ЖКХ с авторской позиции.

Если рассматривать структуру экономического механизма развития ЖКХ как инструмент взаимодействия субъектов, то можно определить, что экономический механизм – это процесс взаимной деятельности и непрерывного сотрудничества различных субъектов экономического механизма развития ЖКХ, задействованных в его эффективном функционировании. Как было сказано выше, к ним относятся субъекты жизнедеятельности города. При этом первостепенное значение приобретает объективность и полнота обладания информацией всеми субъектами экономического механизма ЖКХ, что характеризует оптимальность работы механизма.

Если рассматривать экономический механизм развития ЖКХ, характеризуемый как определенный алгоритм управления, то предполагается систематизация структуры элементов различных видов механизмов в некую модель достижения его целевой эффективности. Безусловно, нельзя избежать фактора наличия ограничений и допущений, определяющих неточность алгоритма действий данного механизма. В реальной экономике наиболее оптимальным является именно тот алгоритм, который прост в использовании, определяет необходимое количество и перечень ресурсов, дает конечный экономический эффект.

Таким образом, обобщая, можно сформулировать следующее определение: экономический механизм развития жилищно-коммунального хозяйства – это алгоритм управления процессом взаимной деятельности и непрерывного сотрудничества различных субъектов экономического механизма развития ЖКХ, задействованных в его эффективном функционировании.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 График изученности ЖКХ по запросу «housing and communal services» в Ngram Viewer: <http://www.books.google.com>.
- 2 Hurwicz L. Institutions as families of game forms // *The Japanese Economic Review*. – 1996. – № 47(1). – P. 113–132.
- 3 Черняк В.З. Жилищно-коммунальное хозяйство: развитие, управление экономика. – М.: КНОРУС, 2007. – С. 329–330.
- 4 Слепов В.А., Бурлачков В.К., Ордов К.В. О теории экономических механизмов // *Финансы и кредит*. – 2011. – № 24. – С. 2–8.
- 5 Чаленко А.Ю. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях: <http://www.kapital-rus.ru>.
- 6 Кульман Анри. Экономические механизмы. Серия Деловая Франция: пер. с фр. / под ред. Хрусталева Н.И. – М.: Прогресс, 1993. – 194 с.
- 7 Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. – М.: Мысль, 1973. – С. 416.
- 8 Полтерович В.М. Кризис экономической теории // *Экономическая наука современной России*. – 1998. – № 1. – С. 46–56.

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы заңнамалық және регламенттеуші құжаттармен, халық шаруашылық салаларын дамытудың мемлекеттік бағдарламалармен бекітілген нарықтық экономиканы реттеу, құқықтық қамтамасыз ету, фискалдық саясат, ресурстық қамтамасыз ету сияқты экономикалық құралдар жиынтығымен қамтамасыз етіледі. Ұлттық экономиканың дамуының негізгі мәселелерінің бірі қалалық шаруашылықты басқару жүйесін жетілдіру негізінде қалаларды кеңейту, атап айтқанда тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын дамытуы болып табылады. Қазіргі кезеңде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың қызмет етуі және дамуы экономикалық механизмін дамыту негізіндегі экономикалық құралдарын пайдаланумен жүзеге асырылады. Бұл мақала «тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын дамытудың экономикалық механизмі» терминінің нақтылауға арналған. Зерттеу мәселесінің теориялық негіздемесін анықтау мақсатында алдын ала әдебиеттерге шолу кезінде «механизм», «экономикалық механизм» және «шаруашылық механизм» категорияларының негізгі қалыптасу кезеңдері анықтады. Осы мақалада экономикалық механизм тұжырымдамасын түсіндіру бойынша экономист-ғалымдардың әр түрлі көзқарастарын зерттеу нәтижелері келтірілген. Ұғымнама эволюциясы тарихи, абстракті-қисындық әдістерді пайдалануға негізделген, ол зерттеу пәнінің жалпы сипаттамаларын айқындауға мүмкіндік берді. Жүргізілген зерттеулер ұлттық экономиканың нақты секторын, атап айтқанда, нарықтық экономикада қызмет еткенде арнайы ерекшеліктерге ие тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамыту бойынша экономикалық категорияның тұжырымдалу ерекшеліктерін айқындауға бағытталған.

Тірек сөздер: экономикалық механизм, ұлттық экономика, халық шаруашылығы салалары, қалалық шаруашылық, тұрғын-үй шаруашылығы.

Abstract

Socio-economic development of the Republic of Kazakhstan is provided by a set of economic instruments, such as the regulation of the market economy, legal security, fiscal policy, resource provision, backed by legislative and regulatory documents, government programs of national economy. One of the major issues of development of the national economy are the expansion of cities based on urban governance system, in particular, the development of housing and communal services. Functioning and development of housing and communal services at the present stage is carried out with the use of its inherent economic instruments on the basis of the economic mechanism of development. The article is devoted to concretization of the term «economic mechanism of development of housing and communal services». Previously conducted a literature review of the studied issue identified the main stages of formation of the categories «mechanism», «economic mechanism». In this article the results of studies of different views of economists on the interpretation of the concept of the economic mechanism are given. The evolution of terminology based on the use of historical, abstract logical methods of investigation, allowed to reveal the general characteristics of the subject matter. The studies are aimed at identifying the characteristics of the economic interpretation of the category in a particular sector of the national economy, in the development of housing and communal services, which are characterized by specific features of functioning in the market economy.

Key words: economic mechanism, national economy, sectors of the economy, urban services, housing and communal services.

ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ

Аннотация

Вопросы ценообразования финансовых активов являются актуальными, так как оно оказывает существенное влияние на финансовые рынки и экономику в целом. Практическое развитие рынка ценных бумаг в мире за последние три десятилетия стало возможным в том числе благодаря многочисленным исследованиям в области ценообразования ценных бумаг. Значительный импульс ценообразованию финансовых активов дало развитие информационных технологий, что позволило обрабатывать большие объемы данных. Объектом настоящего исследования является рынок ценных бумаг, предметом исследования выступают финансовые отношения на рынке ценных бумаг. В настоящей статье поставлена задача – проследить эволюцию развития теории ценообразования финансовых активов. Автором проведен краткий научный обзор литературы по ценообразованию финансовых активов. В статье раскрываются основные открытия в трудах экономистов по вопросам ценообразования финансовых активов, связанные с оптимизацией инвестиционного портфеля, анализом рыночного равновесия, а также отсутствием арбитража при оценке стоимости финансового актива. Автором предложены рекомендации по применению методики оценки финансовых активов в Казахстане с использованием современных моделей ценообразования, описанных в настоящей статье. Адекватная оценка стоимости финансовых активов является ключевым фактором для инвесторов и, соответственно, способствует дальнейшему развитию финансового рынка в Казахстане. В ходе выполнения данного исследования автором использовались абстрактно-логический метод познания, эволюционный метод, а также метод наблюдения.

Ключевые слова: активы, ценообразование, риски, предельная полезность, граница эффективности.

Стоимость активов является решающим фактором при принятии решений инвесторами. Выбор формы сбережений в виде наличности, банковского депозита или акций зависит от ожиданий по рискам и доходности финансовых инструментов. Цены активов важны и для макроэкономики, так как они дают важную информацию об инвестициях и потреблении. Считается, что цены на финансовые активы отражают фундаментальные показатели, однако история дает прямо противоположные примеры «мыльных пузырей». Ошибочная оценка активов может обострить финансовый кризис и нанести ущерб всей экономике. В настоящей статье проведен анализ исторического развития теории ценообразования финансовых активов.

Теория ценообразования финансовых активов, учитывающая концепцию «риск – доходность», оказала значительное влияние на развитие современных рынков капитала. Благодаря моделям ценообразования активов стал возможен стремительный рост производных инструментов. Крупные объемы капитала, инвестированного в различные инструменты (акции, облигации, свопы, фьючерсы, опционы и прочие), способствуют дальнейшему изучению ценообразования финансовых активов. Таким образом, по мнению Е. Димсона, исследования в области ценообразования финансовых активов являются одним из определяющих факторов развития современных финансовых рынков [1].

Вопросы современной теории финансов впервые упоминаются в работе швейцарского математика Д. Бернулли, опубликованной в 1738 г. [2], который столкнулся с концепцией убывающей предельной полезности денег при изучении теории вероятности. В частности, Д. Бернулли выдвинул предположение о том, что оценка актива должна основываться не на его цене, а на полезности, которую он приносит.

Идеи Д. Бернулли об убывающей предельной полезности впоследствии стали основой работ таких известных экономистов, как У. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас и А. Маршалл. Однако свое развитие в области финансов идея Д. Бернулли получила лишь после того, как в 1954 г. Л. Саваж совместно с группой экономистов разработал теорию ожидаемой полезности. Понятие риска постепенно проникло во многие области экономики, в том числе и в финансовую экономику. К. Арроу и Г. Дебрю в 1954 г. [3] разработали модель общего равновесия, ставшую фундаментальной в экономике и финансах. В частности, экономисты внедрили концепцию «полных рынков», согласно которой у каждого товара есть свой рынок, поскольку

каждый товар обладает уникальными характеристиками. В модели К. Арроу и Г. Дебрю возможно оптимальное распределение товаров в бесконечном множестве рынков. К. Арроу был недоволен результатами своей модели, которая работала только в условиях полных рынков. В 1953 г. он доработал свою теорию, показав, что равновесия можно достичь ограниченным числом рынков путем включения условных требований, которые несут в себе признаки неопределенности. Данное нововведение внесло весомый вклад в развитие теории ценообразования финансовых активов. К. Арроу рассматривал рынок, в котором возможно застраховаться против всех возможных убытков, и при таких условиях инвесторы с большей готовностью несут риски. Основная рекомендация К. Арроу состояла в том, чтобы инвестор формировал диверсифицированный портфель.

В указанном направлении важно отметить работы Г. Марковица об инвестиционном портфеле, опубликованные в 1952 [4] и 1959 гг. Инвесторы всегда стремились приумножить свой капитал и минимизировать риски, присущие потенциальным выгодам. Г. Марковиц рассмотрел и в последующем отклонил идею формирования оптимального портфеля ценных бумаг, приносящего максимальную доходность при минимальном отклонении. Важность открытия Г. Марковица состоит в разграничении вариации доходности отдельной ценной бумаги и ее вкладом в совокупный риск портфеля. Для того чтобы уменьшить минимальное отклонение, недостаточно инвестировать во множество ценных бумаг, главное – не инвестировать в ценные бумаги с высокой ковариацией друг с другом. При наличии необходимых данных возможно сформировать портфель, приносящий наибольшую доходность с заданным уровнем риска, при этом данный портфель будет также генерировать самый низкий уровень риска на каждый заданный уровень ожидаемой прибыли. Указанные портфели формируют так называемую «границу эффективности».

Рисунок 1 отражает границу эффективности инвестиционного портфеля – портфель с наибольшей доходностью и портфель с самым низким уровнем риска на каждый заданный уровень ожидаемой прибыли. Для любого инвестора, которого интересует оптимальное соотношение между риском и доходностью, экономически выгодно лимитировать свой портфель границей эффективности [5].

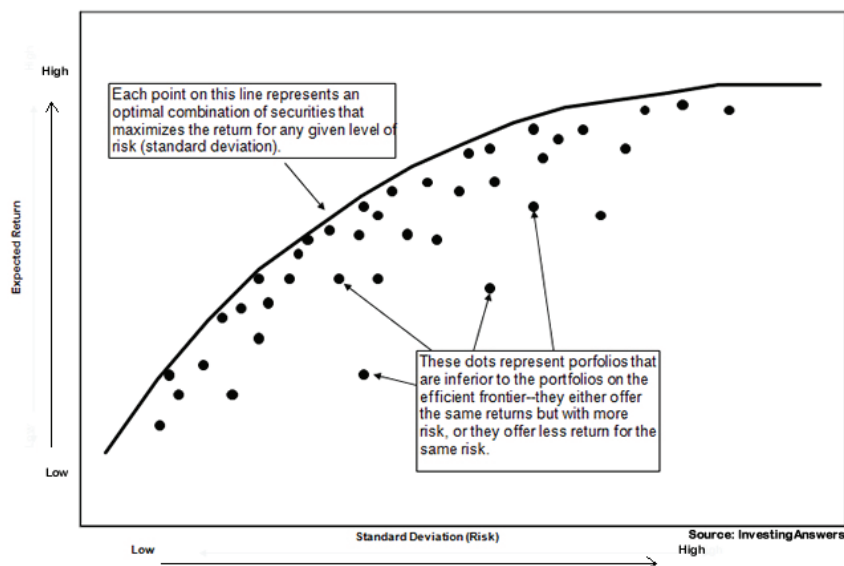

Рисунок 1 – Граница эффективности портфеля

Дж. Тобин в 1958 г. опубликовал статью, в которой развивает идеи Г. Марковица о формировании оптимального портфеля для индивидуального инвестора. В частности, Дж. Тобин изучил вопрос оптимального распределения средств между надежными ликвидными активами (наличность, государственные облигации) и рискованными активами (облигации или акции). Он показал, что пропорциональный состав безналичных активов не зависит от их совокупной доли в инвестиционном портфеле. Другими словами, инвестиционный портфель можно пред-

ставить как портфель с одним активом, состоящий из совокупности безналичных активов в определенных пропорциях. Дж. Тобин предложил осуществлять распределение портфеля сначала среди категорий активов, затем – внутри каждой категории активов. Структура активов в форме безналичных средств или государственных облигаций отражает степень неприятия риска или толерантность инвестора к риску. Оптимальный портфель рискованных активов не должен зависеть от предпочтений инвестора по риску. Данное предположение получило название «Теорема разделения» и стало основой формирования оптимального портфеля. Теория выбора портфеля объясняет, каким образом инвесторы могут уменьшить риски путем комбинирования высоко- и низкорискованных активов. Следует учитывать, что обработка и расчет данных с помощью указанной модели для того времени были затруднительными. Так, для оценки стоимости двух тысяч ценных бумаг требовалась обработка более двух миллионов показателей риска и доходности, что было трудноосуществимой задачей в 1950-е гг.

Данная проблема была решена в 1963 г. У. Шарпом, который предложил упрощенную модель анализа портфеля [6]. Он использовал предположение Г. Марковица о том, что акции склонны двигаться вместе с рынком. Модель, разработанная У. Шарпом, предполагает, что доходность ценных бумаг линейно связана с колебаниями рыночных индексов с определенной степенью чувствительности.

С появлением упрощенной модели У. Шарпа значительно упростились задачи по управлению рисками и оптимизации инвестиционного портфеля. Подход У. Шарпа позже был расширен для охвата более сложных факторных моделей ценообразования активов. Полная ковариационная модель Марковица, индексная модель Шарпа, а также модель оценки капитальных активов ознаменовали начальный этап развития теории современных финансов. К. Арроу и Дж. Тобин получили Нобелевскую премию по экономике за вклад в развитие теории финансов. За заслуги по финансовой экономике Г. Марковиц и У. Шарп в 1991 г. также были удостоены Нобелевской премии.

Свой вклад в развитие теории ценообразования активов внесли Ф. Модильяни и М. Миллер, которые показали, что стоимость фирмы (актива) не зависит от структуры капитала. Равновесная модель оценки активов должна исключать возможность арбитража. Так, впервые появились аргументы по оценке активов, основанные на отсутствии арбитража.

Также необходимо отметить вклад Дж. Трейнора и его работу «Навстречу теории рыночной стоимости рискованных активов», опубликованную в 1961 г. [7]. В своей работе Дж. Трейнор показал, каким образом риск влияет на стоимость актива, а также ввел понятие «страховой приемлемости», так как риски, которые можно застраховать, незначительно влияют на стоимость капитала. Так, Дж. Трейнор обнаружил, что риск-премия на акцию на i -инвестицию пропорциональна ковариации данной инвестиции с совокупными инвестициями на рынке.

У. Шарп продолжил свои исследования в области ценообразования активов, в частности, в 1964 г. он писал о том, что «путем диверсификации портфеля можно избежать части рисков, присущих активу» [8]. На основе теории выбора портфеля У. Шарп разработал теорию рыночного равновесия цен активов в условиях риска, показав взаимосвязь между ценой актива и различными компонентами риска. Работа У. Шарпа была дополнена исследованиями Дж. Линтера в 1965 г. и Дж. Моссин в 1966 г. В результате указанных исследований появилась модель ценообразования капитальных активов (САРМ) – однофакторная модель с единым фактором бета. САРМ показывает изменение цены акции по сравнению с рынком, при этом цены акций, изменявшиеся больше рынка, имели более высокое значение беты и, соответственно, более высокий риск и доходность. Модель САРМ стала доминирующей парадигмой ценообразования активов вплоть до 1980-х гг. После выхода статьи о модели САРМ появилось множество исследований, направленных на смягчение строгих допущений исходной модели. Наиболее известной стала работа Ф. Блэк, опубликованная в 1972 г., показывающая, каким образом должна корректироваться модель при невозможности безрискового заимствования. Его модель получила название zero-beta САРМ. Ниже представлена таблица эволюции развития ценообразования финансовых активов

Таблица 1 – Эволюция развития ценообразования финансовых активов

Авторы	Работы по ценообразованию активов	Направления
Д. Бернулли (1738)	Exposition of a new theory on the measurement of risk.	Концепция убывающей предельной полезности денег
К. Арроу и Г. Дебрю (1954)	Existence of an equilibrium for a competitive economy	Модель общего равновесия
Г. Марковиц (1952)	Portfolio selection	Выбор инвестиционного портфеля
Дж. Тобин (1958)	Separation Theorem	Формирование оптимального портфеля
У. Шарп (1963)	Index model	Индексная модель, показывающая зависимость между доходностью рынка и доходностью актива
Дж. Трейнор (1961)	Toward a theory of market value of risky assets	Теория рыночной стоимости активов с учетом риска
У. Шарп, Дж. Линтер и Дж. Моссин (1965-1966) Ф. Модильяни и М. Миллер (1958)	The valuation of risk assets and the selection of risky investments in stock portfolios and capital budgets. The cost of capital, corporation finance, and the theory of investment	Теория ценообразования капитальных активов
Ф. Блэк (1972)	Capital market equilibrium with restricted borrowing	Модель zero-beta CAPM
Примечание – Составлено автором.		

Согласно современной теории ценообразования активов управляемый инвестиционный портфель принято рассматривать как композицию пассивного портфеля (индексный портфель) и активного портфеля (ценные бумаги). В своих работах в 1973 г. Дж. Трейнор и Ф. Блэк показали, каким образом можно сформировать оптимальные портфели путем объединения модели CAPM и индексной модели У. Шарпа. Современные модели по оптимизации портфеля и управления рисками являются расширениями модели ценообразования активов Трейнора–Блэка.

Изучение теоретических основ оценки стоимости финансовых инструментов необходимо для корректной оценки ценных бумаг на внутреннем рынке Казахстана. Указанные в настоящей статье работы экономистов являются научной базой для практического изучения ценообразования финансовых активов. Таким образом, при оценке ценных бумаг в Казахстане представляется необходимым применять современные модели ценообразования финансовых активов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Dimson E., Mussavian M. Three centuries of asset pricing // Journal of Banking & Finance. – 1999. – № 23. – P. 1745–1769.
- 2 Bernoulli D. Exposition of a new theory on the measurement of risk // Econometrica. – 1738. – № 22. – P. 23–36.
- 3 Arrow K.J., Debreu G. Existence of an equilibrium for a competitive economy // Econometrica. – 1954. – № 22. – P. 265–290.
- 4 Markowitz, H.M. Portfolio selection // Journal of Finance. – 1952. – № 7. – P. 77–91.
- 5 <http://www.investinganswers.com/financial-dictionary/investing/markowitz-efficient-set-6032>.
- 6 Sharpe W.E. A simplified model of portfolio analysis // Management Science. – 1963. – № 9. – P. 277–293.
- 7 Treynor J.L. Toward a theory of market value of risky assets. – 1961.
- 8 Sharpe W.E. Capital asset prices: a theory of market equilibrium under conditions of risk // Journal of Finance. – 1964. – № 19. – P. 425–442.

Аңдатпа

Қаржы активтері бағасын белгілеу мәселелері өзекті болып табылады, себебі ол тұтастай алғанда қаржы нарығы мен экономикаға елеулі әсер етеді. Бағалы қағаздар бағасын белгілеу саласындағы көптеген зерттеулер арқасында соңғы үш он жылдықта бағалы қағаздар нарығы практикалық дамуы мүмкін болды. Қаржы активтері бағасын белгілеудің едәуір импульсі ақпараттық технологиялардың дамуына мүмкіндік берді, бұл мәліметтердің көп көлемінің өңделуіне мүмкіндік берді. Бұл зерттеудің нысаны бағалы қағаздар нарығы болып табылады, зерттеу тақырыбы ретінде бағалы қағаздар нарығындағы қаржы қатынастары рөл атқарады. Осы мақалада қаржы активтері бағасын белгілеу теориясының эволюциясын көру мақсаты қойылған. Автор қаржы активтері бағасын белгілеу бойынша әдебиетке ғылыми қысқаша шолу жасады. Мақалада инвестициялық қоржын оңтайландыруға, нарықтық тепе-теңдік талдауға, сондай-ақ қаржы активінің құнын бағалау кезінде арбитраждың болмауына байланысты қаржы активтері бағасын белгілеу бойынша экономистердің еңбектерінде негізгі ашылулар ашылады. Автормен осы мақалада сипатталған баға белгілеудің заманауи үлгілерін пайдалана отырып Қазақстанда қаржы активтерін бағалау әдістерін қолдану бойынша ұсыныстар келтірілген. Қаржы активтерінің құнын теңбе-тең бағалау инвесторлар үшін негізгі фактор болып табылады, осылайша, Қазақстанның қаржы нарығын одан әрі дамытуға ықпал етеді. Осы зерттеуді орындау барысында автормен танымның бағзы-логикалық әдісі, эволюциялық әдісі, сондай-ақ бақылау әдісі қолданылды.

Тірек сөздер: активтер, баға белгілеу, тәуекелдер, шекті пайдалылық, тиімділік шекарасы.

Abstract

Asset pricing issues are always on agenda as it greatly affects capital markets and economy in general. Practical development of capital markets was possible, among other things, due to numerous research work made in asset pricing. IT development has jump-started asset pricing, which allowed to process big amounts of data. The object of this research is capital market, the subject of the research – financial relations on capital markets. The objective of the current article is to trace the evolution of asset pricing theories. The author made a brief review of literature on asset pricing. The article discloses the key discoveries in asset pricing by a number of economists related to optimization of investment portfolio, analysis of general equilibrium in markets as well as absence of arbitrage in asset pricing. Recommendations on improvement of valuation of financial assets in Kazakhstan using modern asset pricing models, described in this article, were given. Appropriate valuation of financial assets is a key factor to any investors and therefore it facilitates further development of capital market in Kazakhstan. In the course of this research the author applied abstract-logical research method, evolutionary method as well as examination method.

Key words: assets, pricing, risks, marginal utility, efficiency frontier.

НАЗНАЧЕНИЕ И ОСОБЕННОСТИ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье автором рассмотрена корпоративная культура компании, способной обеспечить ведущие позиции на рынке, как мощный фактор повышения качества труда и улучшения результатов. Выделено, что корпоративная культура и корпоративная этика являются наиболее продуктивными в повышении доходности. Корпоративная культура проявляется в отношениях, составляющих целостный организационный механизм, распространяющий воздействие на деятельность предприятия. Это определяет системный подход при исследовании корпоративной культуры, проявляющей себя в постижении целостности и предполагаемых связей. Отмечено, что важным методологическим посылом анализа конкурентоспособности предприятия является исследование процессов конкурентоспособности с точки зрения культурологического феномена, способного повысить динамику инновационных изменений социокультурных компонентов среды предприятия. Назначением корпоративной культуры является установление совокупности норм, принципов, правил и внутренних нормативных документов, регламентирующих корпоративную культуру и обеспечивающих формирование и поддержание высокого корпоративного духа. Совокупность параметров определяется поведением работников компании в их взаимоотношениях между собой, с клиентами компании, другими компаниями на рынке, органами власти и субъектами гражданского общества.

Ключевые слова: корпоративная культура, система, отношения, цели, компании, конкуренция, принципы.

В современных рыночных условиях ни одно коммерческое предприятие не может успешно вести дела без корпоративной культуры. Уже многие столетия, являясь постоянной спутницей человека, она изменяется вместе с ним. Корпоративная культура – это не только имидж компании, но и эффективный инструмент стратегического развития бизнеса. Ее формирование всегда связано с инновациями, направленными на достижение бизнес-целей и, следовательно, повышение конкурентоспособности.

Внутри каждой компании существует определенная система взаимоотношений, которая закреплена официально в уставе, но также имеет негласные правила, нарушение которых приводит к негативному результату. Весь комплекс отношений между сотрудниками, иерархия, нормы поведения и установленные правила носят название «корпоративная культура организации». Она является одним из инструментов воздействия на персонал, повышения сплоченности коллектива, внесения единой концепции поведения и, как следствие, возможности стабильного роста прибыли компании.

Корпоративная культура организации способна обеспечить ей высокие позиции на любом рынке, поскольку она является для сотрудников мощным стимулирующим фактором повышения качества своего труда и улучшения его результатов.

Западная корпоративная культура организации основана на понятии «команда», то есть сотрудники должны сплотиться для достижения определенной цели. Плюсом таких взаимоотношений является чувство уверенности друг в друге, ощущение собственной значимости.

При этом каждый работник старается выделиться на общем фоне для реализации своих карьерных амбиций. Таким образом, получается здоровая конкуренция, но персонал объединен решением единой задачи. Считается, что такая корпоративная культура и корпоративная этика являются наиболее продуктивными для повышения доходности предприятия [1].

Корпоративная культура проявляется преимущественно в ходе формирования отношений, складывающихся между руководителями и подчиненными, между сотрудниками во взаимодействии коллектива и с внешней средой (поставщики и покупатели, акционеры и инвесторы и т.д.). Эти отношения выступают как равные составляющие целостного организационного механизма, распространяющего свое влияние на внутренние и внешние сферы деятельности предприятия, которые всецело влияют на его существование и функционирование.

Это определяет системный подход при исследовании корпоративной культуры как области познания, проявляющей себя в постижении целостности и предполагаемых связей и выявлении всей совокупности элементов, которую они порождают.

Данный подход базируется на системной субъектно-объектной модели предприятия, разработанной автором, где внутреннее наполнение представлено в виде трехуровневой стратифицированной пирамиды – «плавленного котла», где процессы взаимодействуют с активами в непрерывном инновационном поле, преобразуя их в экономический результат.

Однако скорость инновационных изменений компонентов уровня активов и процессов определяется скоростью изменения социокультурных компонентов. Культурный стержень новой формации (экономический рост на основе инноваций) – когнитивная компетентность человека в создании духовной и материальной структуры предприятия, которая пришла на смену его технологической компетентности как оператора в среде созданных им культурных артефактов [2].

Важным методологическим посылом анализа конкурентоспособности предприятия является исследование процессов конкурентоспособности с точки зрения их культурологического феномена, способного повысить динамику инновационных изменений социокультурных компонентов внутренней и внешней среды предприятия.

В благополучной компании, как в счастливой семье, должен присутствовать дух единения, делающий людей членами одной сплоченной ячейки общества. Как и репутация, корпоративная культура – реальный инструмент конкурентной борьбы.

Назначением корпоративной культуры является установление совокупности норм, принципов, правил и внутренних нормативных документов, регламентирующих корпоративную культуру и обеспечивающих формирование и поддержание высокого корпоративного духа. Корпоративная культура (в англоязычном варианте – «корпоративная идентичность») – свод норм, правил, принципов и ценностей, основанных на истории компании, ее миссии и предназначении, месте, занимаемом компанией в социально-экономическом устройстве страны.

Это совокупность всех параметров, которыми определяется поведение работников компании в их взаимоотношениях между собой, с клиентами компании, другими компаниями на рынке, органами власти и субъектами гражданского общества.

Корпоративный дух – общее корпоративное «Я», объединяющее в себе индивидуальные особенности работников компании через механизмы самоидентификации, сплочения, осознания работниками общности целей компании, сведения к минимуму различий между личными и общими целями. Корпоративный дух отражает неуклонное желание работников достичь единой цели, стремление к общему успеху. Корпоративная культура используется во всех сферах деятельности фирмы и во всех видах взаимоотношений работников фирмы как между собой, так и с её клиентами, партнерами, органами власти, субъектами рынка и гражданского общества.

Корпоративная культура должна стать неотъемлемым атрибутом поведения всех работников компании – от ее высшего руководства до работников линейного уровня [3].

Основными принципами корпоративной культуры фирмы являются:

- ♦ высокий корпоративный дух работников компании и постоянная работа по его укреплению;
- ♦ соблюдение работниками компании этических норм корпоративного поведения;
- ♦ соблюдение норм деловой этики в компании;
- ♦ формирование и поддержание позитивного имиджа компании;
- ♦ формирование и развитие корпоративного стиля.

Этические правила и нормы устанавливают общепринятые критерии «правильного» и «неправильного» поведения. Так же как ритуалы, этические нормы выработаны человечеством для того, чтобы избегать лишних конфликтов и находить взаимопонимание для выживания и комфортного самочувствия.

Основные принципы корпоративного поведения: доброжелательность и открытость работников компании; честность и порядочность; взаимоуважение и корректность; уважение к индивидуальности и правам сотрудников компании; недопущение сексуальных домогательств и контактов. Этические нормы деловой активности являются основой формирования политики корпоративного поведения.

Политика организации в области предотвращения конфликта интересов основывается на том, что эффективная система корпоративного управления предполагает четкое разделение обязанностей работников и должностных лиц, исключая ситуации, при которых происходит конфликт интересов.

Сферы потенциальных конфликтов интересов должны быть выявлены, минимизированы и поставлены под строгий и независимый контроль; работники и должностные лица компании должны принимать решения по деловым вопросам исключительно в ее интересах.

Они должны уметь своевременно распознавать и избегать ситуации, чреватые возникновением конфликта интересов; принятие решений по деловым вопросам не должно быть отягощено какими-либо личными, семейными и иными соображениями, которые могут оказать явное или неявное влияние на суждение работника или должностного лица о том, какие действия в наибольшей степени соответствуют интересам компании.

Корпоративный стиль фирмы формируется на основе миссии, стратегических целей и ее задач в соответствии с основными принципами корпоративной культуры. Внешние признаки корпоративного стиля выражаются в корпоративной символике организации (цвет, логотип, флаг, эмблема, форменная одежда, торговые знаки и другие элементы), отраженной в визуальном восприятии объектов фирмы и ее персонала, а также в специальных аксессуарах.

Корпоративный стиль является важным фактором, влияющим на репутацию компании и стратегию развития ее связей с общественностью. Неотъемлемой составной частью корпоративного стиля являются принципы и нормы делопроизводства. Другим элементом корпоративного стиля являются принципы осуществления коммуникаций (корпоративные средства массовой информации, web-сайты, Internet, электронная почта, информационные меморандумы и т.д.) [4].

В Казахстане коэффициент использования врожденных и приобретенных духовных и интеллектуальных качеств способности человека составляет не более 5%, тогда как в США он составляет 20%, причиной тому – слабая корпоративная культура.

Одно из противоречий экономического роста состоит в том, что производятся одновременно и товары, и корпоративная культура, но производятся в различных ритмах – ритм производства благ определяется индустриальной и экономической производительностью (техноструктурой), а ритм производства (развитие) корпоративной культуры зависит от социальной дифференциации в области знаний, умений и навыков. А так как нет границ у «потребностей» человека в качестве социального существа (процесс), ритм будет все более нарастать, т.е. время имеет значение, а сокращение «разрыва» является конкурентным преимуществом, поскольку определяет конечный срок внедрения инноваций.

Взаимосвязь корпоративной культуры с принципами меритократии и прозрачности на основе коллективного договора регулирует не только социально-трудовые, но и социально-экономические отношения (что является новизной данного подхода), способствующих сокращению «разрыва».

Обоснована концепция «механизм управления корпоративной культурой», которая строится на основе распределительной модели, включающей в себя непрерывный инновационный процесс и общие интересы (создание стоимости и блага для общества одновременно) как основу экономического роста.

Бизнес-сообщество считает, что сильная организационная структура имеет решающее значение для успеха, но термин «культура» все еще чувствует себя какой-то нематериальной силой. В современных условиях крупнейшие компании мира, представленные в списке Fortune–500, место культуры определили в центре своей стратегии.

В условиях глобализации экономики для конкурентного преимущества компания может иметь способность оперативно принимать решения. Во всем мире компании имеют доступ к тем же ресурсам. Они могут использовать команду разработчиков в Индии, создать завод по производству в Китае, создать R & D отдел в Японии. Однако ресурсы и технологии сами по себе не принесут конкурентного преимущества. К тому времени, как новый продукт или услуга поставляется на рынок, конкуренты произведут продукт, использовав те же ресурсы и технологии.

Содействие развитию инноваций, постоянное изменение и быстрое принятие решений являются решающими проблемами для роста и больших долей рынка. Это может быть достигнуто только с более эффективной моделью управления, которая в основном зависит от аспектов культуры.

Изменения в мировой экономике и в экономике Казахстана привели к привлечению прямых иностранных инвестиций. Привлечение иностранного капитала привело к созданию многонациональных компаний и различных международных совместных предприятий и корпораций. Эти факторы оказали существенное влияние на культуру управления казахстанских организаций во многих отраслях и сферах национальной экономики.

В разных странах могут существенно различаться условия труда и прожиточный минимум, поэтому международным компаниям часто приходится подстраивать свои системы оплаты под нужды рынка труда конкретной принимающей страны [4]. Они должны учитывать особенности местных законов, которые могут требовать выплаты минимальной заработной платы или обязывать компании предоставлять работникам определенные льготы, такие, как годовые премии или медицинские страховки.

Кроме того, менеджеры должны определять, как оплачивать труд руководителей, работающих за рубежом, потенциально сталкивающихся с более высокой стоимостью жизни, ухудшением жизненных условий и стрессом, связанным с отрывом от друзей и родственников.

Эффективная кадровая политика в многонациональной компании должна основываться на сопоставлении ряда факторов, обеспечивающих достижение стратегических бизнес-целей организации и удовлетворение потребностей персонала. Перемещение сотрудников с его оперативной и стратегической ролью в международных организациях представляет собой главный компонент в исследованиях и практике международного управления человеческими ресурсами.

Перемещение персонала предполагает перевод по службе наемных работников (и часто членов их семей) в интересах работы на другое место и на продолжительный период, это связано с изменением места жительства и необходимостью приспособления к местным условиям. Именно они позволяют максимизировать отождествление штатного персонала с корпорацией и способствовать накоплению знаний о глобальной организации, учитывая специфику, связанную с местами нахождения ее подразделений [5].

В настоящее время одной из тенденций управления человеческими ресурсами на международной арене является отбор персонала с учетом технической квалификации сотрудников, однако вопросы, связанные со способностью отобранного персонала приспособиться к иностранной производственной среде, практически не рассматриваются.

Объективно процесс отбора персонала для заграничных операций должен сводиться к поиску наиболее квалифицированных кандидатов для каждой позиции. Однако, по данным исследователей, наиболее существенное влияние на принятие подобных решений оказывает позиция топ-менеджмента международной фирмы по отношению к национальности менеджеров в стране пребывания.

Одной из главных проблем в этой растущей деловой среде является способность справиться с кросс-культурными различиями. Стратегии управления в Казахстане, касающиеся культуры управления, различны. Кросс-культурные проекты направлены в сторону интеграции с точки зрения передачи технологий, обмена знаниями и бизнес-целей [6].

Тем не менее успешное достижение преимуществ этих глобальных проектов сталкивается с трудностями координации между финансистами, спонсорами, дизайнерами, разработчиками, проектировщиками, консультантами и членами проектной команды, которые приезжают из разных стран.

Разница в корпоративных культурах демонстрирует разнообразие между различными организационными стандартами, стилями управления и бизнес-процессами. Кроме того, как и участники – из разных стран, так и культурные фоны разные. Таким образом, руководители проектов должны решать вопросы, связанные с общением и управлением, через международные линии, такие, как различия в языках, культурах, обычаях делового оборота, моральных убеждениях, этических нормах и ценностях.

Другими словами, международные проекты имеют много внутренних последствий в отношении организационных и отдельных культур. Кроме того, различные правила и нормы, по-

литические и экономические, климатические условия физической среды и часовых поясов – вопросы, вызывающие озабоченность при международных проектах и различиях в местоположении.

Формирование корпоративной культуры – сложный процесс, который должен учитывать стратегические и оперативные задачи компании, повседневную деятельность людей, ориентированную на решение этих задач. Эту деятельность можно формально описать в виде планов, технологий, бизнес-процессов, квалификационных требований и пр. Но существует также целый комплекс сложившихся убеждений, привычек, норм и стереотипов поведения руководителей и сотрудников, проявляющихся неформальным образом, но при этом определяющих то, как на самом деле строится вся работа в организации.

Следует учитывать влияние внешней среды на организацию, а именно воздействие рынка и социокультурных факторов. Если в организации необходимо провести «культурные изменения», то для начала необходимо изучить и измерить сложившуюся корпоративную культуру. Это можно сделать посредством различных методов оценки корпоративной культуры. Самые распространенные из них: метод системного анализа, методы опроса (интервью, анкетирование), социометрические методы, описание элементов корпоративной культуры, определение типа корпоративной культуры, статистические методы (нормативный метод, сравнительный метод, метод отслеживания изменений по схеме «было – стало – должно быть», метод случайной оценки, конструктивно-критический метод). Тип организации с корпоративной культурой личности – небольшая, существующая для обслуживания и помощи организация (адвокатские конторы, консультационные фирмы, творческие союзы).

Основа системы власти – сила личности, сила специалиста. Влияние распределяется поровну, формализация и процедуры отсутствуют. Контроль и иерархия невозможны, за исключением обоюдного согласия. Специалисты – одаренные, яркие личности, которые умеют добиваться личных целей. Менеджер может оказывать некоторое давление на личность, контролируя ресурсы.

По мнению С. Ханди, в одной организации в процессе ее эволюции можно проследить все типы корпоративных культур. Так, на стадии зарождения преобладает культура власти; на стадии роста – культура роли; на стадии развития может формироваться культура задачи или культура личности. На стадии распада может быть использован любой из четырех типов культур. Таким образом, радикальным решением проблем функционирования и управления крупными предприятиями должны стать построение современной цивилизованной корпоративной культуры и регулярная оценка её состояния.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Каренов Р.С. Становление и развитие клиентоориентированных систем управления в бизнесе (CRM-системы) // Вестник Карагандинского государственного университета. Серия «Экономика». – 2015. – № 01(77). – С. 34–38.
- 2 Морозов В.А. Культура организаций – источник их совместимости и взаимодействия // Креативная экономика. – 2016. – Том 10. – № 7. – С. 849–868.
- 3 Иванова С.В. Организационная культура: традиции и современность: учебник // Управление персоналом. – 2012. – 234 с.
- 4 Наумов А.И. Основные направления совершенствования регулирования социально-трудовых отношений на корпоративном уровне // Экономические и гуманитарные науки. – 2015. – № 1(276). – С. 94–104.
- 5 Алимов А.В. Корпоративная культура как инструмент поддержки эффективности труда // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 1. – С. 394–396.
- 6 Абиляшаиков Н.Б., Сартова Р.Б., Титков А.А. Трансформация парадигмы управления персоналом и современные подходы к формированию организационных структур HR-менеджмента // Вестник Карагандинского государственного университета. Серия «Экономика». – 2015. – № 01(77). – С. 84–91.

Аңдатпа

Мақалада автор еңбектер сапасы мен жақсы нәтижелерін арттыру үшін қуатты факторы нарығында көшбасшылық ұстанымын қамтамасыз етуге қабілетті корпоративтік мәдениеті қарастырды. Ол корпоративтік мәдениет пен корпоративтік этика табыстылығын арттыруы ең нәтижелі болып табылатынын атап өтті. Корпоративтік мәдениет кәсіпорын қызметіне әсер ететін таралатын тұтас ұйымдастырушылық механизмін құрайтын қарым-қатынаста көрінеді. Ол тұтастығын және болжамды сілтемелер түсінуде өзін танытын корпоративтік мәдениетті зерттеуге жүйелі көзқарасты айқындайды. Бұл кәсіпорын бәсекеге қабілеттілігін талдауда маңызды әдіснамалық шарты кәсіпорынның қоршаған ортаға әлеуметтік-мәдени құрамдас инновациялық өзгерістер динамикасын жақсартудағы қабілеті және мәдени құбылыс тұрғысынан процестердің бәсекеге қабілеттілігін зерттеу болып табылады. Корпоративтік мәдениеттің мақсаты корпоративтік мәдениетті басқару және жоғары корпоративтік рухын қалыптастыруды қамтамасыз ететін ережелер, қағидалар, ішкі нормативтік жиынтығын құру болып табылады. Параметрлер жиынтығы компания қызметкерлерінің өздерінің арасында, компания клиенттермен, нарықтағы басқа компаниялармен, билік органдары мен азаматтық қоғам субъектілерімен қарым-қатынасы тәртібімен айқындалады.

Тірек сөздер: корпоративтік мәдениет, жүйе, қатынас, мақсаттар, компаниялар, бәсеке, қағидалар.

Abstract

In the article the author examines the corporate culture of the company, which can provide the leading positions in the market, as a powerful factor for improving the quality of work and improving the results. It is emphasized that corporate culture and corporate ethics are the most productive in increasing profitability. Corporate culture is manifested in relationships that constitute a holistic organizational mechanism that spreads the impact on the activities of the enterprise. This defines a systematic approach in the study of a corporate culture that manifests itself in comprehension of integrity and supposed connections. It is noted that an important methodological message of the enterprise competitiveness analysis is to study the processes of competitiveness from the point of view of a cultural phenomenon that can enhance the dynamics of innovative changes in the socio-cultural components of the enterprise environment. The purpose of the corporate culture is to establish a set of norms, principles, rules and internal regulatory documents that regulate the corporate culture and ensure the formation and maintenance of a high corporate spirit. The set of parameters is determined by the behavior of the company's employees in their relationships with each other, with customers of the company, other companies on the market, authorities and other stakeholders.

Key words: corporate culture, system, relations, goals, companies, competition, principles.

А.Н. РЯХОВСКАЯ,¹

д.э.н., профессор,
руководитель научной школы
«Антикризисное управление».

О.Г. КРЮКОВА,¹

к.э.н., доцент, профессор
Департамента менеджмента.

Г.А. НАСЫРОВА,²

к.э.н., доцент, профессор.
Финансовый университет при
Правительстве Российской Федерации.¹
Университет «Туран»²

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВУЗОВ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ¹

Аннотация

В статье исследуются субъекты инновационной инфраструктуры на региональном уровне, рассматривается процесс взаимодействия структур, формирующих инновационную систему на уровне региона и национальной экономики, раскрыты особенности инновационной инфраструктуры вуза, основанной на принципах инновационного менеджмента. Инновационный процесс представляется как последовательная цепь событий, в ходе которой новшество «вызревает» от идеи до конкретного продукта, технологии или услуги и распространяется в хозяйственной практике. Инновационная деятельность рассматривается как процесс, состоящий из 7 этапов, характеризующих содержание инновационного процесса, в том числе реализуемые на них функции и соответствующие подразделения, которые, как предполагается, будут решать определенные задачи. Для оценки уровня развития инновационной инфраструктуры и выбора направления развития предлагается ввести четыре уровня инновационной структуры: первый уровень – начальный; второй – стадия развития; третий – продвинутый; четвертый – совершенный. В настоящее время инновационная структура вуза не обеспечивает выполнение всех этапов инновационной деятельности, прежде всего маркетинговых исследований, внедрение, продвижение и диффузию инноваций. Представлена модель, отражающая взаимосвязь этапов инновационной деятельности, реализуемых функций и подразделений, которые будут решать соответствующие задачи. Использование данного подхода позволяет оценить состояние инновационной инфраструктуры вуза, определить направления его развития, выбрать вид подразделения и его функции.

Ключевые слова: этапы инновационной деятельности, инновационная деятельность вуза, инновационная инфраструктура, элементы инновационной инфраструктуры вуза, взаимосвязь элементов инновационной системы региона.

В современных условиях развитие научно-исследовательского сектора региона все чаще рассматривается с позиции включения вузов в национальную инновационную систему. В обобщенном виде данную систему можно представить в виде модели (рисунок 1, стр. 211), где отражены основные элементы системы и их составляющие структуры.

В рамках национальной инновационной инфраструктуры реализуется взаимодействие между государством, бизнесом, финансовыми институтами и научно-образовательными комплексами для обеспечения инновационной деятельности. Такая взаимосвязь позволяет определить место малого, среднего и крупного бизнеса в инновационном процессе, соотношение прикладных и фундаментальных исследований с последующим формированием национальной и отраслевой структуры инновационной деятельности и созданием условий внедрения и распространения инноваций.

¹ Результаты НИР «Проведение исследований и анализ стратегических программ развития экономики и промышленности регионов в целях разработки комплекса мер для включения результатов инновационной, научно-технологической деятельности вузов в экономическую деятельность субъектов Российской Федерации (реализация антикризисного плана Правительства Российской Федерации)».

Рисунок 1 – Модель национальной инновационной инфраструктуры

Субъектами инфраструктуры на региональном уровне являются биржи интеллектуальной собственности и научно-технических услуг, научные парки, исследовательские парки, технопарки, парки информационных технологий (IT-парки), научно-технологические и научно-промышленные кластеры; инновационно-активные: наукограды, технополисы, технологические и научные деревни, технико-внедренческие зоны; фонды поддержки НИР и ОКР.

Отраслевыми субъектами инфраструктуры являются малые инновационные предприятия, инновационно-технологические центры, научно-технологические, научно-промышленные кластеры.

Опыт зарубежных стран по формированию различных инновационных структур показывает следующие направления развития: общим для всей системы высшего образования США является наличие в структуре большинства университетов офиса менеджмента инновационных технологий – сетевого центра, координирующего всю инновационную деятельность и ее коммерциализацию.

Функции офиса менеджмента инновационных технологий: подготовка документации по защите интеллектуальной собственности, финансовая поддержка процесса патентования, стратегическое планирование инновационных продуктов, маркетинг рынка, юридическая помощь в составлении лицензионных соглашений и заключении контрактов, мониторинг выполнения текущих проектов, реализация для молодых учебных образовательных программ по инновационному бизнесу.

Большое внимание в университетах уделяется воспитанию у студентов и аспирантов «культуры предпринимательства». Цепочка процесса создания и коммерциализации научных открытий во всех университетах США традиционна: исследования – открытие (изобретение) – оценка коммерческой привлекательности – защита интеллектуальной собственности – бизнес-план продвижения продукта – лицензирование. В конце года университетские офисы менеджмента и трансферта технологий выпускают отчеты о результатах инновационной деятельности, которые размещаются на интернет-сайтах университетов. Большое внимание в университетах уделяется воспитанию у студентов и аспирантов «культуры предпринимательства».

Инновационная деятельность представляет собой систему мероприятий по разработке, внедрению, производству, распространению и коммерциализации новшества, т.е. ее можно представить как процесс, состоящий из 7 этапов, соединенных в единую последовательную цепочку, которые образуют структуру инновационного процесса. К этим элементам относятся инициация инновации, маркетинг инновации, выпуск (производство) инновации, реализация инновации, продвижение инновации, оценка экономической эффективности инновации, диффузия (распространение) инновации.

Таким образом, инновационная деятельность предполагает реализацию определенных этапов инновационного процесса, каждый из которых имеет свои цели, задачи, реализуемые функции, инструменты управления. Для их осуществления должна быть сформирована соответствующая инновационная инфраструктура, которая будет обеспечивать выполнение функций на каждом этапе инновационной деятельности.

Инновационная деятельность вуза – это научная, организационная, финансовая, коммерческая, образовательная деятельность, которая направлена на реализацию инновационных проектов, а также на создание инновационной инфраструктуры вуза для обеспечения эффективной и результативной инновационной деятельности в целом [1].

Для обеспечения тиражирования инновационных разработок на территории конкретного региона, отрасли или государства в целом, их адаптации к условиям функционирования различных субъектов экономики необходим также соответствующий механизм межвузовского сотрудничества.

Развитие инновационной деятельности играет ключевую роль в обеспечении роста, стабильности и безопасности национальной экономики, что предопределяет необходимость превращения вузов в точки роста инновационной экономики, в центры инновационной деятельности регионов и предполагает развитие их инновационной инфраструктуры.

Основываясь на результатах анализа инновационной деятельности вузов, можно выделить следующие ее направления: развитие комплексной инновационной системы вуза, обеспечивающей эффективную коммерциализацию объектов интеллектуальной собственности в деятельность высокотехнологичных промышленных предприятий [4, с. 10]; создание конкурентных преимуществ за счет повышения практикоориентированности научного и инновационного потенциала вуза; обеспечение вклада вузов в проекты ведущих региональных предприятий и организаций; создание современной инфраструктуры инновационной деятельности вуза; установление тесной взаимосвязи научных и учебных подразделений вуза с государством и бизнес-сообществом на федеральном, региональном и местном уровне; обеспечение непрерывности инновационной образовательной и научной деятельности (школа – колледж – вуз – аспирантура – докторантура); разработка и внедрение инновационных образовательных программ; подготовка и переподготовка специалистов для инновационных предприятий и организаций; проведение научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок по приоритетным направлениям и их внедрение; производство и изготовление опытных образцов; оценка результатов научно-инновационной деятельности вуза.

В настоящее время для инновационной деятельности вуза характерны в основном этапы инициации и материализации инновационной идеи. Такие этапы, как маркетинг, реализация и продвижение, оценка эффективности, внедрение и диффузия инноваций, находятся на стадии становления и развития, это свидетельствует о том, что структура управления инновациями еще не сформировалась полностью, нет четко определенных принципов создания инновационной инфраструктуры вуза. В большинстве случаев результаты инновационной деятельности вузов относятся к инвестиционным разработкам, т.к. нет механизма их коммерческой реализации.

Таким образом, инновационная структура вузов не обеспечивает выполнения всех составляющих инновационной деятельности, прежде всего этапов внедрения, маркетинговых исследований, продвижения и диффузии инноваций.

Проведенный анализ показал, что в настоящее время для вузов характерны 8 компонентов инновационной структуры: бизнес-центры, бизнес-инкубаторы, технопарки, инновационно-технологические центры (ИТЦ), центры коллективного пользования, технополисы, особые экономические зоны и инновационные центры. Причем к молодым инновационным компаниям можно отнести бизнес-инкубаторы и ИТЦ, которые присутствуют в 20 вузах из рассматриваемых 42. Наиболее распространенной структурой являются центры коллективного пользования (ЦКП), представленные в 25 вузах [5].

Как показывает зарубежная практика, объекты инновационной структуры гораздо разнообразнее и по формам организации, и по выполняемым операциям, которые в российской практике пока не получили широкого применения. В этой связи основная задача вузов заключается в необходимости создания подразделений, обеспечивающих процесс коммерциализации и внедрения инноваций, которые, как показали результаты анализа, пока не получили соответствующего развития. Взаимосвязь этапов инновационной деятельности, реализуемых функций и подразделений, которые будут решать соответствующие задачи, представлена в таблице 1 (стр. 213).

Таблица 1 – Взаимосвязь этапов инновационной деятельности (ИД) и инновационных структур (ИС)

Этапы ИД вузов	Функции	ИС вузов
Этап I Инициация ИД	Оценка интеллектуального и инновационного потенциала вуза	Подразделения по управлению знаниями; подразделения управления персоналом; подразделения аттестации специалистов и условий рабочих мест; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной, интеллектуального капитала и т.п.), другие структуры
	Анализ внутренней среды вузы	Подразделения стратегического развития вуза; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; подразделения аттестации специалистов и условий рабочих мест; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам стратегий развития, маркетинговые научные центры, др. структуры
	Определение целей и задач инновационной деятельности	Подразделения по управлению научно-исследовательской деятельностью; инновационно-технологические центры; научно-инновационные центры или комплексы; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной, интеллектуального капитала и т.п.), исследовательские подразделения по вопросам стратегий развития, маркетинговые научные центры и др. структуры
	Поиск идей	Научно-исследовательские подразделения, в т.ч. инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; центры сертификации; исследовательские лаборатории; научно-инновационные центры или комплексы; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной, интеллектуального капитала и т.п.), др. структуры
	Формулирование направлений исследований	Руководители научно-исследовательской деятельностью вуза; фонды поддержки НИР и ОКР
	Поиск возможных партнеров	Научно-исследовательские подразделения; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; научно-инновационные центры или комплексы; центры трансфера технологий и знаний; подразделения аттестации специалистов и условий рабочих мест
	Создание научно-исследовательских консорциумов	Руководители научно-исследовательской деятельностью вуза
	Формирование плана НИР и НИОКР	
	Подготовка технико-экономического обоснования	Научно-исследовательские подразделения; инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; конструкторско-технологические службы; научно-инновационные центры или комплексы; центры трансфера технологий и знаний; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.), др. структуры
Подготовка заявки	Инновационные бизнес-инкубаторы; центры сертификации; исследовательские лаборатории; подразделения по управлению научно-исследовательской деятельностью; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний	

Продолжение таблицы 1

Этап II Маркетинговые исследования в сфере инноваций	Анализ внешней среды вуза	Центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной, интеллектуального капитала и т.п.), др. структуры
	Анализ рынка инноваций	Службы маркетинга; фонды поддержки НИР и ОКР; центры трансфера технологий и знаний, центры патентно-лицензионной деятельности
	SWOT-анализ ИД вуза	Инновационно-технологические центры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; научно-инновационные центры или комплексы; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; подразделения аттестации специалистов и условий рабочих мест; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
	Формирование ассортимента инновационных продуктов	Службы маркетинга инноваций; инновационные бизнес-инкубаторы; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; центры трансфера технологий и знаний; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Анализ и формирование ценовой политики	Службы маркетинга; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
	Поиск источников финансирования	Научно-инновационные центры или комплексы; центры трансфера технологий и знаний
	Оценка альтернатив	Службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
Этап III Создание инноваций	Определение бизнес-процессов	Научно-инновационные центры или комплексы
	Формирование древа целей	Подразделения по управлению знаниями
	Определение KPI	Подразделения по управлению знаниями
	Формирование бюджета	Исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
	Исследования и разработка	Инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; центры сертификации; исследовательские лаборатории; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Подготовка экспериментального образца	Инновационные бизнес-инкубаторы; инновационно-технологические центры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; конструкторско-технологические бюро; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Формирование инновационного продукта	Инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры

Продолжение таблицы 1

	Разработка дополнительных и вспомогательных услуг	Инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; центры сертификации; исследовательские лаборатории; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Формирование интеллектуальной собственности	Центры патентно-лицензионной деятельности; центры сертификации; исследовательские лаборатории
Этап IV Реализация инноваций	Поиск каналов реализации	Службы маркетинга; инновационные бизнес-инкубаторы; центры трансфера технологий и знаний
	Продажа инновационного продукта	Службы маркетинга; малые инновационные предприятия; центры трансфера технологий и знаний
	Стимулирование продаж	Службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний
	Реализация внутри вуза	Службы маркетинга; инновационные бизнес-инкубаторы; инновационно-технологические центры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; научно-инновационные центры или комплексы; центры трансфера технологий и знаний
Этап V Продвижение результатов инновационной деятельности	Информирование	Службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; центры сертификации; исследовательские лаборатории; научно-инновационные центры или комплексы; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний
	Реклама	Службы маркетинга; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний
	Организация каналов реализации	Подразделения по управлению знаниями; службы маркетинга; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний
	Консультирование	Подразделения по управлению знаниями; службы маркетинга; фонды поддержки НИР и ОКР; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний
Этап VI Оценка эффективности ИД	Определение экспериментальной базы	Центры сертификации; исследовательские лаборатории; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности
	Проведение эксперимента	Подразделения интеллектуальной и производственной собственности; инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности
	Внедрение пилотного проекта	Инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры

Продолжение таблицы 1

	Мониторинг результатов внедрения	Подразделения по управлению знаниями; инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Оценка финансовых результатов	Подразделения по управлению знаниями; фонды поддержки НИР и ОКР; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
	Оценка эффективности расходования ресурсов	Подразделения по управлению знаниями; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов; центры коллективного пользования информации, оборудования, производства; конструкторско-технологические бюро; фонды поддержки НИР и ОКР; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам эффективности использования ресурсов
Этап VII Диффузия инноваций	Модификация инновационного продукта	Подразделения по управлению знаниями; инновационные бизнес-инкубаторы; малые инновационные предприятия; инновационно-технологические центры; научно-образовательные кластеры; конструкторско-технологические бюро; научно-инновационные центры или комплексы; центры патентно-лицензионной деятельности; центры трансфера технологий и знаний; подразделения интеллектуальной и производственной собственности; исследовательские подразделения по вопросам безопасности (промышленной, энергетической, транспортной, продовольственной и т.п.) структуры
	Изменение условий реализации	Подразделения по управлению знаниями; службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний
	Поиск новых рынков	Подразделения по управлению знаниями; службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний
	Выход на новые рынки	Подразделения по управлению знаниями; службы маркетинга; центры трансфера технологий и знаний

Как следует из материалов, представленных в таблице 1, происходит существенное усложнение выполняемых функций по этапам инновационной деятельности, что предполагает совершенствование всей системы управления инновационным процессом в вузах, создание и развитие их инновационной инфраструктуры. Для оценки уровня развития инновационной инфраструктуры и выбора направления развития предлагается ввести четыре уровня инновационной структуры: первый уровень – начальный; второй – стадия развития; третий – продвинутый; четвертый – совершенный. Каждый из этих уровней определяется тем, какие этапы инновационной деятельности реализуются в вузе, какие функции выполняются и какие созданы для этого структурные подразделения.

Взаимосвязь уровней инновационной инфраструктуры, этапов инновационной деятельности, реализуемых функций и структурных единиц представлена в виде матрицы (в обобщенном виде она дана в таблице 2 (стр. 216), где выделена диагональ развития инновационной инфраструктуры вуза, что позволяет учесть особенности организации инновационной деятельности, состояние инновационной инфраструктуры, обосновать направления развития и оптимизации инновационной инфраструктуры вуза.

Каждый вуз, основываясь на предложенной матрице взаимосвязи этапов инновационной деятельности, инновационной инфраструктуры, структурных подразделений, может оценить уровень развития своей инновационной инфраструктуры, определить, какие функции инновационной деятельности реализуются, какие подразделения осуществляют соответствующие функции. Анализ и оценка собственного потенциала инновационной инфраструктуры вуза является необходимым условием для разработки направлений развития и оптимизации инновационной деятельности в целом и инфраструктуры вуза в частности.

Таблица 2 – Матрица взаимосвязи этапов инновационной деятельности, уровней инновационной инфраструктуры, структурных подразделений

Этапы инновационной деятельности	Уровни инновационной инфраструктуры			
	Первый уровень (начальный)	Второй уровень (стадия развития)	Третий уровень (продвинутый)	Четвертый уровень (совершенный)
Этап I Инициация инновационной деятельности	X	X	X	X
Этап II Маркетинговые исследования в сфере инноваций	X	X	X	X
Этап III Создание инноваций	X	X	X	X
Этап IV Реализация инноваций		X	X	X
Этап V Продвижение результатов инновационной деятельности			X	X
Этап VI Оценка эффективности инновационной деятельности				X
Этап VII Диффузия инноваций				X

Основываясь на разработанной диагонали развития, представленной в матрице, разработаны следующие направления развития и оптимизации инновационной деятельности и инфраструктуры вуза.

1. Совершенствование действующей инновационной инфраструктуры, повышение ее эффективности и результативности. Данное направление предполагает оптимизацию действующей инфраструктуры, более рациональное распределение и использование ресурсов между подразделениями.

2. Развитие инновационной деятельности, расширение реализуемых функций в рамках вуза, формирование новых инновационных подразделений. Данное направление развития связано с увеличением этапов инновационной деятельности, т.е. осуществляется переход на более высокий уровень организации инновационного процесса, происходит усложнение инновационной деятельности и, соответственно, инновационной инфраструктуры. Основываясь на данных разработанной матрицы, вуз определяет виды подразделений и функции, которые они будут выполнять. Вид структурного подразделения выбирается в соответствии со сложившимися традициями, корпоративной культурой, уровнем менеджмента.

3. Расширение сферы взаимодействия вуза с внешними экономическими субъектами, создание координирующих структур, обеспечивающих функции кооперации и сотрудничества в инновационной деятельности. Данное направление развития предполагает реализацию всех этапов инновационного цикла. При этом ряд этапов, таких, как продвижение результатов инновационной деятельности, оценка эффективности инновационной деятельности, диффузия инноваций, реализуются на основе кооперации и взаимодействия различных структур региона.

Важным направлением оптимизации и развития инновационной инфраструктуры вуза является продвижение результатов инновационной деятельности, оценка эффективности инновационной деятельности, диффузия инноваций. Необходимо создание таких структур, как подразделения интеллектуальной и производственной собственности, центры сертификации, центры патентно-лицензионной деятельности, службы маркетинга, центры трансферта технологий и знаний. Реализация соответствующих функций инновационной деятельности в рамках

одного вуза не дает ожидаемых результатов. Предлагается использовать различные формы корпоративного управления, такие, как сетевые структуры, сетевые региональные университеты (институты), консорциум. Перспективной формой развития партнерских отношений в области инновационной деятельности на региональном уровне является кластер.

Ключевым моментом кооперации является процесс финансирования инновационной деятельности. Основываясь на этапах инновационного процесса, в рамках исследования была разработана схема взаимосвязи источников финансирования и полученных результатов научных исследований (таблица 3).

Таблица 3 – Финансирование этапов инновационной деятельности вуза

Этапы	Источники финансирования	Результаты
Этап I Инициация инновационной деятельности	Субсидии в части обеспечения научно-исследовательской деятельности вуза	Целевое использование. Получение заявок на НИР и НИОКР
	Субсидии, предназначенные на финансирование административно-хозяйственной деятельности	
	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	Обеспечение будущих доходов
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	Эффективное использование
Этап II Маркетинговые исследования в сфере инноваций	Субсидии в части обеспечения научно-исследовательской деятельности вуза	Целевое использование. Выявление перспективных НИР и НИОКР
	Субсидии, предназначенные на финансирование административно-хозяйственной деятельности	
	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	Обеспечение будущих доходов
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	Эффективное использование
	Средства РФФИ, РГНФ и других фондов	Целевое использование
	Бизнес-ангелы	Эффективное использование
Этап III Создание инноваций	Средства РФФИ, РГНФ и других фондов	Целевое использование
	Венчурные фонды	Эффективное использование
	Проектное финансирование	
	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	Обеспечение будущих доходов
	Субсидии в части обеспечения научно-исследовательской деятельности вуза	Создание конкурентного инновационного продукта
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	
	Спонсорские средства	Целевое использование
Этап IV Реализация инноваций	Субсидии, предназначенные на финансирование административно-хозяйственной деятельности	Реализация инновационного продукта
	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	Получение доходов от инновационной деятельности
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	

Продолжение таблицы 3

Этап V Продвижение результатов инновационной деятельности	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	Рост доходов от инновационной деятельности
	Бизнес-ангелы	
	Венчурные фонды	Рост доходности от операций
	Проектное финансирование	
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	Увеличение объема реализации инновационных продуктов
	Субсидии, предназначенные на финансирование административно-хозяйственной деятельности	
	Спонсорские средства	Целевое использование
Этап VI Диффузия инноваций	Бизнес-ангелы	Создание новых продуктов. Открытие новых рынков. Формирование новых направлений НИР и НИОКР
	Средства научно-исследовательских подразделений, обладающих финансовой самостоятельностью	
	Субсидии, предназначенные на финансирование административно-хозяйственной деятельности	
	Средства вуза, полученные за счет внебюджетной деятельности	

Следует отметить, что способы финансирования зависят от уровня социально-экономического развития региона, его инвестиционной привлекательности, ресурсной базы, кадрового потенциала, уровня устойчивости. Предложенные схемы финансирования позволяют усилить кооперацию, снизить риски инновационной деятельности, более четко распределить роли каждого участника инновационного процесса. Подводя итоги, можно заключить, что выбор и обоснование направлений развития и оптимизации инфраструктуры вуза можно осуществлять в соответствии с предложенным алгоритмом развития инновационной деятельности вуза, который включает 5 этапов:

- 1) оценку уровня развития инновационной инфраструктуры вуза;
- 2) разработку стратегических целей развития инновационной деятельности;
- 3) определение направлений развития и оптимизации инновационной инфраструктуры;
- 4) формирование инновационных подразделений вуза;
- 5) разработку плана-графика создания подразделений (разработку дорожной карты).

Применение соответствующего алгоритма позволяет учесть уровень развития инновационной деятельности вуза, характер инноваций, масштабы взаимодействия с организациями, хозяйствующими субъектами на региональном уровне; провести более детальный анализ и обоснование выбора предпочтительного направления развития инфраструктуры вуза для повышения инновационной активности вуза, результативности инновационной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Федеральный закон «О науке и государственной научно-технической политике»: принят 23 августа 1996 г. № 127-ФЗ: base.garant.ru/135919.

2 Отчет о прикладных научных исследованиях по теме «Проведение исследований и анализ стратегических программ развития экономики и промышленности регионов в целях разработки комплекса мер для включения результатов инновационной, научно-технологической деятельности вузов в экономическую деятельность субъектов Российской Федерации (реализация антикризисного плана Правительства Российской Федерации)», № госрегистрации 115102770021.

3 Погорелый М.Ю., Селиверстов Ю.И. Инновационный процесс в России в системе факторов экономического развития на современном этапе // Научно-теоретический журнал «Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова». – 2011. – № 2. – С. 101–104.

4 Подготовка к инновационному предпринимательству в гуманитарном вузе в региональных социально-экономических условиях: коллективная монография / Л.А. Мокрецова, Е.Б. Манузина, Е.В. Дудышева и др. / под ред. Л.А. Мокрецовоу. – Бийск: ФГОУ ВПО «АГАО», 2014. – 160 с.

Андапта

Мақалада өңірлік деңгейде инновациялық инфрақұрылымдар субъектілері зерттеледі, ұлттық экономика және аймақ деңгейінде инновациялық жүйеге қалыптастыратын өзара әрекеттесетін құрылымдар үрдісі қарастырылады, инновациялық менеджмент қағидаларына негізделген ЖОО-ның инновациялық инфрақұрылымдарының ерекшеліктері ашылған. Инновациялық үрдіс жаңалық нақты өнім, технололия немесе қызметтерге дейін идеядан «жетілетін» және шаруашылық тәжірибеде таралатын оқиғаның тізбекті тізбегі ретінде ұсынылады. Инновациялық қызмет инновациялық үрдіс құрамын сипаттайтын 7 кезеңнен тұратын үрдіс ретінде қарастырылады және ұсынылатын сәйкесінше бөлімшелер белгілі бір міндеттерді шешеді. Инновациялық инфрақұрылымды дамыту деңгейін бағалау және даму бағытын таңдау үшін инновациялық құрылымның төрт деңгейін енгізу ұсынылады: бірінші деңгей – бастапқы; екінші – даму кезеңі; үшінші – ілгері; төртінші – жетілген. Қазіргі уақытта ЖОО-ның инновациялық құрылымы инновациялық қызметтің барлық кезеңін орындауды қамтамасыз етпейді, ең алдымен, маркетингтік зерттеулер, инновациялардың диффузиясын, ендірілуін және ілгерілетуін. Сәйкесінше міндеттерді шешетін бөлімшелер мен қызметтерді іске асыратын инновациялық қызмет кезеңдерінің өзара байланысын бейнелейтін модель ұсынылды. Мұндай тәсілді қолдану ЖОО-ның инновациялық инфрақұрылымы жағдайын анықтауға, оның даму бағытын анықтауға, бөлімше түрін және оның қызметтерін таңдауға көмектеседі.

Тірек сөздер: инновациялық қызметтің кезеңдері, ЖОО-ның инновациялық қызметі, инновациялық инфрақұрылым, ЖОО инновациялық инфрақұрылымының элементтері, аймақ инновациялық жүйесі элементтерінің өзара байланысы.

Abstract

In the article subjects of innovative infrastructure at the regional level are investigated, process of interaction of the structures forming innovative system at the level of the region and national economy is considered, features of the innovative infrastructure of higher education institution based on the principles of innovative management are revealed. Innovative process is represented as a consecutive chain of events during which the innovation «grows ripe» from the idea to a concrete product, technology or service and extends in economic practice. Innovative activity is considered as the process consisting of 7 stages, characterizing the content of innovative process, including the functions realized at them and the relevant divisions which as it is supposed will solve certain problems. For assessing the level of development of innovative infrastructure and the choice of the direction of development it is offered to enter four levels of innovative structure: the first level – initial; the second development stage; the third – advanced; the fourth – perfect. Now the innovative structure of higher education institution doesn't provide performance of all stages of innovative activity, first of all, of market researches, introduction, advance and diffusion of innovations. The model reflecting interrelation of stages of innovative activity, the realized functions and divisions which will solve the corresponding problems is presented. Use of this approach allows to estimate a condition of innovative infrastructure of higher education institution, to define the directions of her development, to choose a type of division and its function.

Key words: stages of innovation, innovative activity of the university, innovation infrastructure, elements of university innovative infrastructure, interconnection of elements of the innovation region system.

А.М. ЕСИРКЕПОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

Г.К. ИСАЕВА,¹

э.ғ.к., доцент.

М.Т. КАЛЬМЕНОВА,¹

э.ғ.к., доцент.

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
мемлекеттік университеті¹

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДУАЛДЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ДАМУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Жоғары білім беру аясында дуалды білім беру жүйесіндегі мемлекет-жеке меншік әріптестігі (МЖӘ) жоғары мектептің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін, жоғары білім саласындағы серіктестер арасында рөлдерді тиімді бөлу мақсатында, мемлекет пен бизнес арасындағы ұзақ мерзімдік өзара тиімді қарым-қатынастардың жүйесі ретінде анықталған. Зерттеуде әріптестіктің маңыздылығы мемлекет пен бизнестің мүдделерін келістіру тұрғысынан қарастырылған. МЖӘ-гі мемлекеттің рөлі өзара қарым-қатынас орнатушының рөлін орындаумен ғана шектелмейтін болғандықтан, бұл өзара әрекеттесуші тараптардың міндеттері мен қызметтерін, сонымен қатар олардың МЖӘ-жобаларына қатысудан қандай артықшылықтарын талдау қажеттілігін талап етеді. Қазақстанның жоғары білім саласындағы дуалдық білім беру жүйесіндегі МЖӘ негізгі қағидаларын қолдану саланың, аймақтың және тұтастай ел экономикасын дамытудың тиімді құралы болып табылады. Әріптестіктің дамуына әр түрлі факторлар, соның ішінде МЖӘ де аймақ пен елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына оңынан ықпал етіп, бизнес-құрылымдардың тәжірибесінің, қаржылық қолдауының және практикалық жаңалықтарының есебінен қол жеткізілетін жоғары білім саласының инфрақұрылымын шапшаң дамытуды және жаңалықтарды пайдалануды қамтамасыз етеді. Жоғары білім саласы объектілерінің құрылысы және оларды басқару кезіндегі тиімділікті арттыру тиімді корпоративті менеджмент пен кадрлық резервтерінің есебінен қамтамасыз етіледі. Жоғары білім саласындағы МЖӘ-ні қолдану жеке капитал нарығына қолжетімділікті кеңейтуге және де жоғары білім саласы аясында ұсынылатын қызметтердің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: дуалды оқыту, жоғары білім, мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі, ЖОО-ның бәсекеге қабілеттілігі.

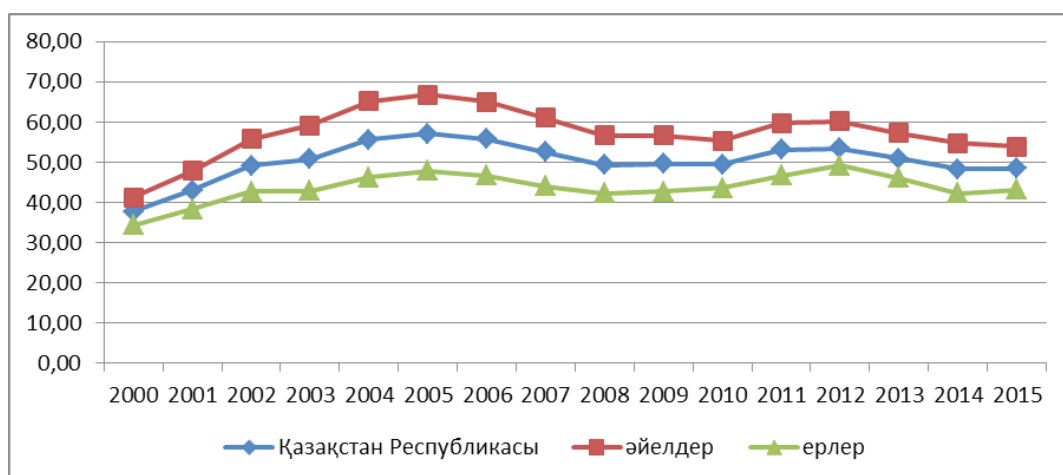
Әлемнің едәуір озық дамыған 30 елдерінің қатарына ену үшін Қазақстанға елдегі білім беру жүйесін жетілдіру керек. Өйткені дәл осы білім саласы жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайында адам капиталы дамуының негізін қалаушы өзегі болып табылады. Жалпы алғанда, нарықтық жағдайлардағы білімнің деңгейі елдегі экономикалық қатынастардың дамуының деңгейімен «құралады», алайда егер студенттерді даярлаудың жүйесін сауатты пайдаланатын болсақ, елдің дамуына ықпал етуге болады. Қазіргі таңда жаңа «сапалы» бағдарламалар бойынша менеджерлерді, технологтарды, инженерлерді пайдалануға болады. Соның салдарынан бұл мамандар жаңа инновациялар мен жаңа технологияларды ендіреді, бұл бизнес пен өндірісті дамытуға, оны сауықтыру мен нығайтуға мүмкіндік береді.

Экономикалық дамудың бәсекеге қабілеттілігі индексі Дүниежүзілік форумның бағалауы бойынша 2015 жылда Қазақстан Республикасы жоғары білім және мамандарды қайта даярлау деңгейі бойынша 60 орынға жайғасқан. 2014 жылы 62 орынға жайғасқан.

17 млн-нан сәл-ақ асатын тұрғындарға 127 ЖОО-нан келеді, олардың ішінде 27 ұлттық және 30 – мемлекеттік. Осы ретте әлемнің білім саласындағы көшбасшы елдерінде Ұлыбританияда 60,4 млн тұрғынға – 89 ЖОО, Финляндияда 2 млн адамға – 20 ЖОО, Чехияда 10,2 млн тұрғынға – 66 ЖОО-нан келеді. Орташа алғанда Шығыс Азия, Еуропа елдерінде, Ресейде және Батыста 150-ден бастап 700 мың адамға дейінгі тұрғынға 1 ЖОО-нан есептеледі. Әлем бойынша орташа алғанда бұл көрсеткіштің қатынасы Қазақстандағы 84 мыңға қарсы 320 мыңды құрайды [1].

Осыған байланысты жоғары біліммен қамтудың жалпы коэффициентін келтірейік. Жоғары біліммен қамтудың жалпы коэффициенті жасына қарамастан техникалық және кәсіптік білім

беру ұйымдарында (ББХСЖ – 5) және ЖОО-да (ББХСЖ 6–8) оқитын оқушылар санының 18–22 жастағы халықтың жалпы санына қатынасы ретінде анықталады (сурет 1) [2].

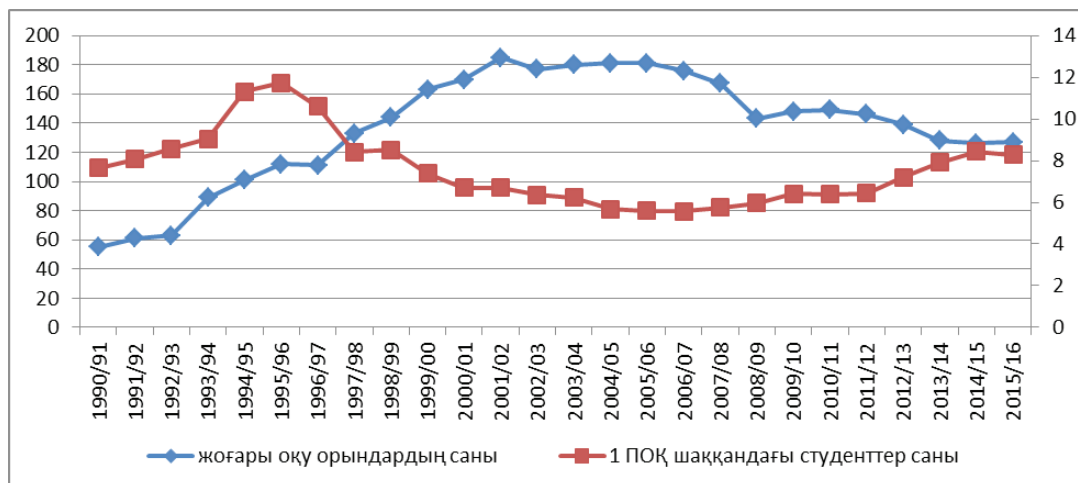

Сурет 1 – ҚР жоғары біліммен қамтудың жалпы коэффициенті

Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде құрылды.

Қазақстандық 127 ЖОО-да 459 мыңнан жоғары студент оқиды, ал Канаданың 100 ЖОО-да 1,5 млн студент оқиды немесе Ұлыбританида 89 ЖОО-да 640 мың студент оқиды. Бұл республиканың тұрғындарды оқытумен қамту мөлшеріндегі диспропорцияның айқын мысалы.

2-суретте ҚР жоғары оқу орындардың саны және 1 ПОҚ шаққандағы студенттер саны келтірілген (көмекші ось).

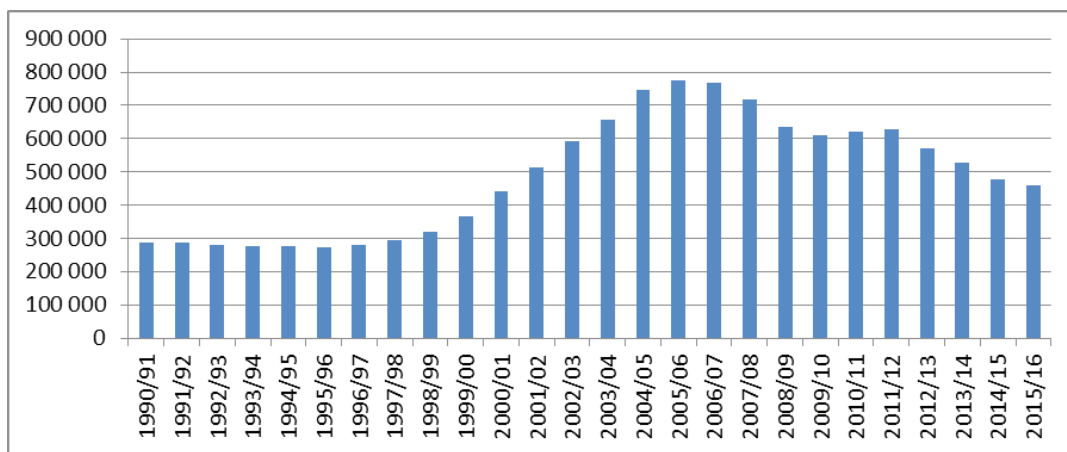

Сурет 2 – ҚР жоғары оқу орындардың саны және 1 ПОҚ шаққандағы студенттер саны

Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде құрылды.

Бұл деректер соңғы 10–13 жылда жоғары оқу орындарының жалпы санының төмендеуі, бірақ 1 ПОҚ шаққандағы студенттер санының айтарлықтай өсуін көрсетеді.

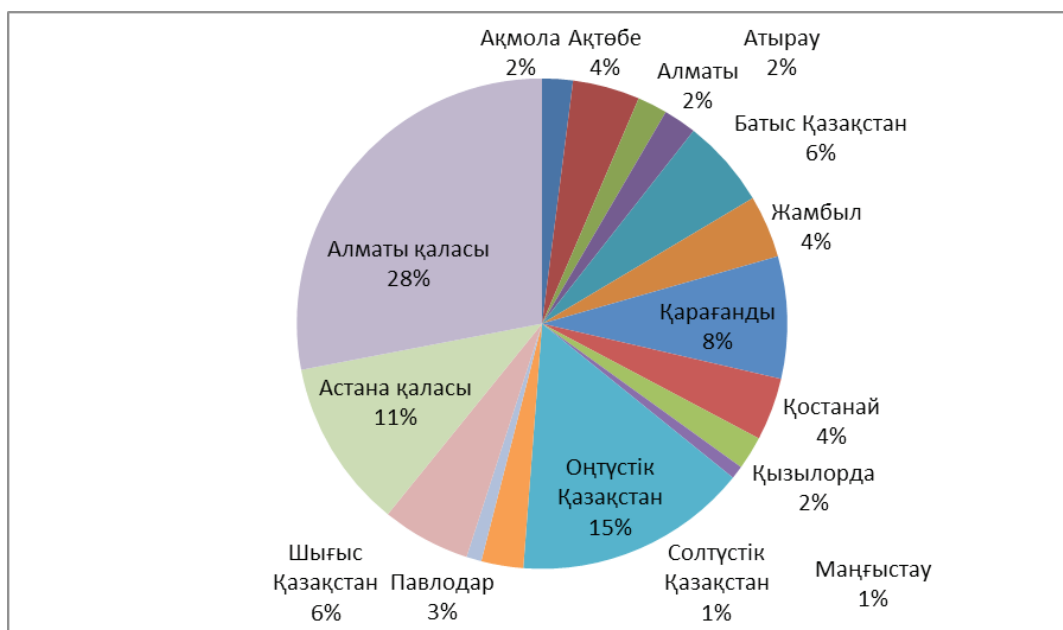
Жоғарғы оқу орындардағы студенттер саны 3-суретте келтірілген (б. 223).

Сурет 3 – ҚР жоғарғы оқу орындардағы студенттер саны, адам

Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде құрылды.

2015/2016 жылғы ҚР жоғарғы оқу орындардағы студенттер санының аймақтар бойынша бөлінуі 4-суретте келтірілген.

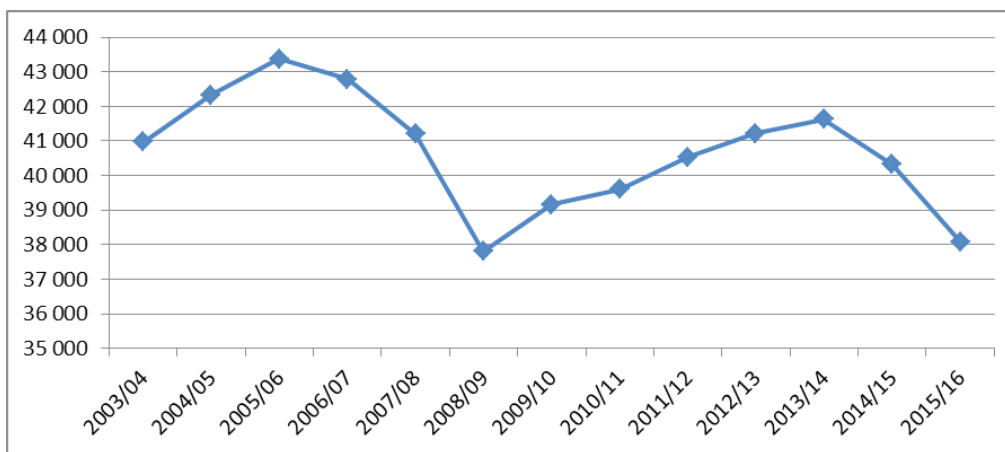
Сурет 4 – 2015/2016 жылғы ҚР жоғарғы оқу орындардағы студенттер санының аймақтар бойынша бөлінуі

Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде құрылды.

Сурттердегі берілгендер, жалпы студенттер санының төмендеу тенденциясын алғанын байқатады. Ал студенттердің басым бөлігі Алматы, Оңтүстік Қазақстан облысында шоғырланғанын көрсетеді.

Жоғарғы оқу орындардағы профессор-оқытушылар құрамының саны 5-суретте келтірілген (б. 224).

Жоғары кәсіби білім саласында ЖОО-ның ғылым секторымен, өндіріспен, эксперименттік базалармен өзара әрекеттестігіндегі алшақтықты құрайды, бұл білім процесінің және болашақ мамандардың практикалық даярлығы сапасының төмендеуіне алып келеді.

Сурет 5 – Жоғарғы оқу орындардағы профессор-оқытушылар құрамының саны

Ескертпе – ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері негізінде құрылды.

Қазақстандағы жұмыс күшінің дағдыларына қажеттілік және бар бос жұмыс орындары туралы 2015 жылғы 14 наурыздағы мәліметтерін талдау арқылы мемлекеттік және жеке меншік жоғары білімнің сапасы төмен және орта болып бағаланатындығы анықталды.

Білім сапасы деңгейінің төмен болу жағдайы еліміздегі білім жүйесінің нарық талаптарынан артта қалып қоюына байланысты орын алды. КСРО құлдыраған соң қазақстандық бизнес қарқынды дами бастады. Сынамалар мен қателіктердің әдістері жиі қайталана бастады, өйткені бизнесті жүргізу туралы ғылыми білімдерді меңгергендер көп болмады, осы ретте жоғары білім жүйесі жаңа жағдайларға баяу «үйренді» және бизнестің дамуына үлгере алмады. Білім жүйесі, бүкіл экономика сияқты дағдарыста болды. Сабақ берудің барлық бағдарламалары мен әдістемелері еркін нарықтың жаңа шарттарына сәйкес келмеді. Дәл сол кезде ЖОО-ы мен еңбек нарығының арасындағы байланыс жоғалды (мысалы, бұрынғы КСРО-да бұл байланысқа үлкен мән берілді).

Еңбек нарығында және жоғары білім нарығында диспропорция пайда болды деп айтса да болады. Түлектердің бір бөлігі университетті аяқтаған мамандықтары бойынша жұмысқа орналаса алмайды. Біздіңше, экономика мен еңбек нарығының арасында кері байланыс болмаса жоғары білім жүйесі өз қателігінен сабақ алу, бейімделу мүмкіндігінен жоғалтады, соның нәтижесінде нашарлайды [3].

Сонымен қатар білім жүйесінде ЖОО-ы мен ғылым секторы арасындағы, өндіріс пен тәжірибелік база арасындағы арақашықтық алшақтап, оқу процесінің және болашақ мамандарды практикалық даярлау сапасының төмендеуіне алып келеді.

Кәсіби білім жүйесінде еңбек дағдылары мен оларды жетілдіруге қажетті назар аударылмайды. Осылайша, білім деңгейінің төмендігі білім беру процесінің икемділігін, жаңаруын және өнімділігін, өзгермелі еңбек нарығының талаптарын ескеретін қажетті икемдер мен дағдыларды беруді қамтамасыз ететін жағдай жасай алмайды. Бұл Қазақстан үшін өзекті мәселе.

Сонымен қатар, университеттер жұмысының сапасының деңгейін анықтайтын алғышарттың негізі болып табылатын университеттерді ұстап тұру шығындарының көлеміне салыстырмалы талдау жүргіздік. Қазақстан үкіметі тарапынан білімге кететін шығын негізінен мемлекеттік ЖОО-ы шеңберінде шектеледі.

Егер де дағдарыстың ҚР-ғы жоғары білімге ықпалын қаратыратын болсақ, онда кері әсерінен бөлек, сауықтыру кезеңі де бар, себебі қазақстандық кадр даярлау жүйесіне экономикамен қайтадан байланысын үдетуге мүмкіндік береді. Мысалы қазіргі кезде компаниялар ештеңе білмейтін студентті алып, оны практикаға үйретуге 1–2 жыл жұмсауға, содан кейін барып ол арқылы экономикалық пайда алуға шамасы келмейді. Қазіргі кездегі экономиканың қатаң талаптары ЖОО-ы түлектерінен нақты білімдер мен дағдыларды талап ететіні сөзсіз. Егер де түлек ондай білімдерді меңгермесе, онда жалақы деңгейі төмен болады немесе түлек мамандығы бойынша мүлдем жұмыс таба алмайды.

Аймақтың білім саласы мен экономикасының алдындағы мәселені шешуге әлемде мойындалған дуалды білім жүйесінің элементтерін ендіру ықпал етеді. Дуалды жүйе оқу процесінде теориялық және практикалық даярлықты біріктіруге мүмкіндік береді. Білім алумен қатар студенттер таңдаған мамандығын тікелей өндірісте меңгереді. Мұндай өзара әрекеттестік келесі нәтижелерді қамтамасыз етеді:

♦ білім алушылар қажетті жұмыс тәжірибесін алады, соның салдарынан оқуды ақтаған соң жұмысқа қабылданбай қалу тәуекелі төмендейді, біртіндеп еңбек әрекетіне өту орын алады, ұжымда жұмыс жасау дағдысы дамиды, әлеуметтік құзыреттілік пен жауапкершілік қалыптасады;

♦ кәсіпорын білікті кадрлардың тұрақты легімен қамтамасыз етіледі.

Дуалды білім беру арқылы МЖӘ субъектілері арасындағы әлеуметтік серіктестік қалыптасады. Жоғары білім саласындағы әлеуметтік серіктестік білім беру жүйесі іс-әрекеті нәтижелерінің ұтымдылығын арттыруға, кадрлау даярлаудың деңгейін экономика салалары мен жұмыс берушілердің қажеттіліктеріне жақындатуға, білім беру мен өндірістің байланыстарын нығайтуға, қаржыландырудың қосымша көздерін тартуға бағдарланған.

Оқу орындарындағы әлеуметтік әріптестік үш жақты (оқу орны-кәсіпорын-студент) келісімге қол қоюмен білім берудің дуалды жүйесін ендіру арқылы іске асырылуы мүмкін.

Кәсіби білім саласындағы серіктестердің өзара әрекеттестігінің негізгі бағыттары:

1) жұмыс берушілердің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын, типтік оқу жоспарларын және бағдарламаларды әзірлеуге қатысуы;

2) кәсіпорынның технологиялық базасын пайдалана отырып, білім алушылардың кәсіби іс-тәжірибесін, арнайы пәндер мен мамандықтар оқытушыларының тағылымдамасын ұйымдастыру;

3) тараптардың мамандарды даярлау және олардың жұмысқа орналасуына ықпалдастық ету мәселелері жөнінде өзара әрекеттестігін дамыту;

4) еңбек нарығын кәсіби біліктілік сипаттамаларына сәйкес, біліктілігі жоғары жұмысшылармен және мамандықтармен қамтамасыз ету;

5) білім беру процесіне экономиканың тиісті салаларында кәсіби іс-әрекет тәжірибесі бар мамандарды тарту;

6) білім алушыларды қорытынды аттестациялауды жүргізу кезінде мамандарды даярлау сапасына бақылау жасауды ұйымдастыруға қатысу;

7) білім беру мекемелерін дамытуға жұмыс берушілердің қаржылай құралдарын тарту.

Жобаны іске асырудың негізгі негізгі қағидасы мемлекеттік-жеке серіктестік қағидасы болып табылады. Жоғары білім саласындағы мемлекеттік-жеке серіктестік білім беру жүйесі іс-әрекеті нәтижелерінің ұтымдылығын арттыруға, кадрлау даярлаудың деңгейін экономика салалары мен жұмыс берушілердің қажеттіліктеріне жақындатуға, білім беру мен өндірістің байланыстарын нығайтуға, қаржыландырудың қосымша көздерін тартуға бағдарланған.

Кадрлар даярлаудың дуалды жүйесін ендіру экономиканың нақты секторындағы тікелей жұмыс орындарында білім берудің практикалық бөлігін айтарлықтай арттыруды көздейді.

Жұмыс берушілермен серіктестік университетке кадрларды мекенжайлық даярлауды жүргізуге, білім беру бағдарламаларының мазмұнын жетілдіруге, түлектерді практикалық даярлауды жақсартуға мүмкіндік береді. Университетте білім беру процесін қамтамасыз ететін өндірісте кафедралардың филиалдарын ұйымдастыруға және студенттердің нақты өндірісте кәсіби іс-тәжірибеден өтуіне, сонымен қатар жұмыс берушілердің мамандарды даярлауға қатысуына және бірінші-екінші курстардан бастап студенттер арасынан үміткерлерді іріктеп алуға көбірек назар аудару керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Жангисина Г.Д. Современное состояние информационного образования в высшей школе // Вестник Высшей школы. – Алматы. – 2015. – № 3. – С. 191–194.

2 ҚР ҰЭМ Статистика комитеті: <http://www.stat.kz/Pages/default.aspx>.

3 Aghion P., M. Dewatripont, C. Hoxby, A. Mas-Covell and A. Sapir (2007). «Why Reform Europe's Universities» Policy Brief 2007/04, Bruegel, Brussels.

Аннотация

Государственно-частное партнерство (ГЧП) в системе дуального обучения в сфере высшего образования определяется как система долгосрочных взаимовыгодных отношений между государством и субъектами бизнеса с целью повышения конкурентоспособности вузов путем оптимального распределения ролей между участниками данного партнерства. В исследовании определена экономическая сущность такого партнерства с позиции гармонизации интересов государства и субъектов бизнеса. Роль государства в ГЧП не ограничивается лишь выполнением партнерской роли, а требует необходимости анализа функций и задач взаимодействующих субъектов, их преимуществ от участия в ГЧП-проектах. Применение основных принципов ГЧП в системе дуального обучения в сфере высшего образования Казахстана является действенным инструментом развития отрасли, региона и в целом экономики страны. На развитие сотрудничества влияют различные факторы, в т.ч. и ГЧП оказывает влияние на положительные изменения в социально-экономическом развитии страны путем развития инфраструктуры высшего образования и использования нововведений, которое достигается за счет применения передового управленческого опыта, долгосрочной финансовой помощи и опыта применения практических навыков бизнес-структур. Также за счет использования эффективного корпоративного менеджмента и кадровых резервов предпринимателей можно достичь повышения эффективности при строительстве и управлении объектами сферы высшего образования. Применение ГЧП в сфере высшего образования дает возможность расширить доступ к рынкам частного капитала и повысить качество услуг, которые предоставляются в сфере высшего образования.

Ключевые слова: дуальное обучение, высшее образование, государственно-частное партнерство, конкурентоспособность вузов.

Abstract

Public-private partnership (PPP) in the system of dual learning in higher education is defined as a system of long-term mutually beneficial relations between the state and business entities in order to increase the competitiveness of higher education institutions through the optimal allocation of roles between the participants of the partnership. The study determined the economic nature of such partnerships from the perspective of harmonization of interests of the state and businesses. The role of state in the PPP is not limited to the implementation of the partnership role, and requires the need to analyze the functions and tasks of interacting entities, their advantages from participation in PPP projects. Applying the basic principles of PPP in the dual system of training in the field of higher education in Kazakhstan is an effective tool for the development of industry in the region, and the whole economy of the country. The development of cooperation is influenced by various factors. Also, the PPP has an impact on positive changes in the socio-economic development through infrastructure development of higher education and the use of innovation, which is achieved through the use of advanced management experience, long-term financial support and experience of the practical skills of business structures. Also, through the use of effective corporate management and personnel reserves entrepreneurs can achieve efficiency in the construction and management of the higher education sector. The use of PPPs in the field of higher education makes it possible to improve access to private capital markets and improve the quality of services provided in the field of higher education.

Key words: dual learning, higher education, public-private partnership, compitability of universities.

Г.К. ИСАЕВА,¹

Э.Ф.К.

А.Н. АЙТЫМБЕТОВА,¹

Э.Ф.К.

Д.Б. АБДЫКУЛОВА,¹

аға оқытушы.

М. Әуезов атындағы ОҚМУ¹

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТ-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІГІ: ҰЛЫБРИТАНИЯ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Қоғамның заманауи экономикалық үрдістерінің дамуы білім беру саласында экономикалық үрдістерді модернизациялау ерекшеліктеріне, соның ішінде мемлекет-жеке меншік әріптестігіне, жаңа талаптар қоюда. Сондықтан білім беру жүйесін қаржыландыру мәселелері зерттеу мен шешімін табуы қажет етеді. Мемлекет-жеке меншік әріптестіктің нысанының бірі дуалдық оқыту болып табылады. Жалпы алғанда дуалды білім беру ортасын құру мемлекеттік жеке меншік әріптестік дамыту жағдайында жоғары технологиялық өндіріс салалары үшін жұмысшы кадрлар мен мамандарды заманауи түрде сапалы кәсіби даярлау мен қайта даярлауға мүмкіндік береді, тұлғаның кәсіби мүдделерінің және еңбек нағғының қажеттіліктері арасындағы сәйкестікті қамтамасыз етеді; жұмысшы мамандықтардың мәртебесін және практикалық-бағдарланған білімнің құндылығын арттырады. Білім беру саласын қаржылық модернизациялау құралдарын таңдау теориясы мен әдіснамасының жетік қарастырылмауы, соның ішінде мемлекет-жеке меншік әріптестіктің қалыптасуының ғылыми негізделген тұжырымдамасының жоқтығы осы мәселенің өзектілігін айқындады. Мақалада зерттеу барысында шетел тәжірибесін қолдана отырып Қазақстанның жағдайына қаржыландырудың шетелдік үлгілерін бейімдеу әрекет жасалды, білім беру саласын қаржыландыру мәселесі бойынша біраз теориялық және практикалық ұсыныстар берілді. Атап айтқанда, шетелдегідей бір орталықтан үйлестірілетін мемлекеттік мекемелер мен бизнес-құрылымдардың қатысымен мемлекет пен жеке меншік әріптестігін енгізу ұсынылуда. Осылайша, Ұлыбританияда кәсіби білім аясын қаржыландыру тетіктеріндегі басты рөлді Білім беру мен кәсіпорындар кеңестері атқарады. Қазақстанда мұндай орталық қызметін «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы атқаруы әбден мүмкін. Бұл құрылым нарық талаптарына сай Қазақстан экономикасы қажет кадрларды даярлау бойынша ұсыныстар бере алады. Шетелде нақ осындай кәсіпкерлер палаталары білім беру аясындағы мемлекет-жеке меншік әріптестігін ұйымдастыру, үйлестіру және ынталандыруға ат салысады.

Тірек сөздер: мемлекет-жеке меншік әріптестігі, білім беру жүйесін қаржыландыру, дуалды оқыту, білім беру жүйесіндегі мемлекет-жеке меншік әріптестігінің шетелдік тәжірибесі.

Индустриалданудан кейінгі қоғамның қалыптасуы жағдайында Қазақстандағы қоғамдық ұдайы өндіріс ұлттық экономиканың инновациялық дамуы негізінде жүзеге асырылуда. Бұл, өз кезегінде, жаңа үлгідегі, жан-жақты білімді және зияткерлік бай қызметкерлерді тәрбиелеу, сәйкесінше, білім беру қызметін жаңғырту, бұл саладағы мемлекет-жеке меншік әріптестігін дамыту, қаржыландыру мәселесін жетілдіру қажеттілігін туғызады.

Білім беруді қаржыландыру мәселелеріне арналған көптеген зерттеулер көрсеткендей, білім беру қызметін мемлекет тарапынан инвестициялау көлемінің артуына қарамастан, жоғары білім беру саласын қаржыландыру жүйесінде ақша қаражатының жетіспеушілік мәселесі әлі де болса өзекті мәселелер қатарында қалып отыр. Қазіргі кезде жаңа қаржыландыру көздерін, соның ішінде дуалдық оқытудың мемлекет-жеке меншік әріптестігі негізінде іздестіріп табу қажеттілігі туындауда.

Шетел тәжірибесін зерттеу негізінде қазақстандық мемлекет-жеке меншік әріптестігінің тиімді тәсілдерін іздестіріп табу мен оны іс жүзіне енгізу, мұндай әріптестіктің теориялық және практикалық мәселелерін зерделеу аталған мәселені шешуді қамтамасыз етеді. Мемлекет-жеке меншік әріптестігі шеңберінде дуалдық білім беру негізінде білім беру саласын қаржыландыру үрдісін жетілдіру қажеттілігі аталған тақырыпты таңдауға негіз болды.

Мемлекет-жеке меншік әріптестігі өз дамуын өткен ғасырдың сексенінші жылдардан бастау алады. Әлемде мемлекет-жеке меншік әріптестікті пайдалану бойынша көшбасшы

Ұлыбритания мемлекеті саналады. Қазақстанның білім беру жүйесіне мемлекет-жеке меншік әріптестігін енгізу үшін осындай Ұлыбритания секілді озық елдердің тәжірибесін зерттеп білген дұрыс.

Ұлыбританияның жоғары білім беру аясындағы мемлекет-жеке меншік әріптестік тәжірибесін қарастырмақ бұрын, алдымен, осы елдің білім беру саласын сипаттап өтейік.

Ұлыбританияда кәсіби білім беру үш деңгейден тұрады. Олар: орта мектеп түлектеріне еңбек нарығына шығу мүмкіндігін беретін бастапқы деңгей; жұмысбасты тұрғындардың дағдыларын дамытуға бағытталған үздіксіз оқыту деңгейі; жұмыссыздарды оқыту деңгейі.

Кәсіби білімнің дамуы мына заңдылықтармен реттелінеді (заңдылықтардың көбісі рұқсат беруші сипат емес, ұсыныс сипатына ие):

- ♦ білім беру реформасы туралы Заң (жергілікті билік органдарына жалғастырылған білім беруді ұсыну міндет етілген; бюджет үшін жауапкершілік колледждерге беріледі);

- ♦ жалғастырылған және жоғары білім беру туралы Заң (жалғастырылған білім беру туралы түсінік нақтыланады, жалғастырылған білім беру шеңберінде қаржыландырылатын барлық мамандықтар тізімі анықталады; жалғастырылған білім беру Кеңестері бекітіліп, жалғастырылған білім беретін колледждерге тәуелсіз мәртебе беріледі) [1].

Мемлекеттік кәсіби білім беруді басқаруға қатысатын тұлғалар:

- ♦ білім беру және жұмысбастылық министрлігі;
- ♦ жалғастырылған білім беру колледждерін қаржыландыру бойынша кеңестер (Білім беру министрлігімен қаржыландырылатын үкіметтік емес ұйым);

- ♦ білім беру кеңестері мен кәсіпорындар (мемлекет тарапынан қаржыландырылатын жұмыссыздарды оқыту бағдарламалары мен кәсіби білім беруді жүзеге асыру бағдарламаларын орындау бойынша Білім беру мен жұмысбастылық министрлігімен келісімшартқа тұратын жергілікті орындардағы тәуелсіз компаниялар);

- ♦ жергілікті билік органдары (олардың қарамағында әлеуметтік қызмет көрсету, көлік және мектептер болады);

- ♦ үкіметтің аумақтық бөлімшелері (ҰАБ).

1970 жылдардан бастап үкімет тарапынан кәсіби білім беруге бағытталатын қаражаттың тұрақты түрде өсімі байқалуда. Әрине, елдің ауысып отырған үкіметтің саяси, экономикалық және әлеуметтік басымдықтарына орай бұл секторды дамыту бағыттары өзгеріп отырған [1].

Осылайша, 1997 жылы билік басына келген лейбористік үкімет білім беруді жоспарлады, оның өкіметке бағыныштылығын қайта жаңғыртуға тырысты. Осы мақсатта білім беруде саласындағы кейбір өкілеттіліктер аумақтық даму департаменттеріне және үкімет құрылымдарына берілді.

Ұлыбританияда білім беру саласын қаржыландырудың негізгі ұстанымдарына мыналар жатады:

- ♦ қаржыландырылатын құрылымдар мен оқу мекемелері бөліну керек (қаржыландырылатын тарап «сатып алушыға» айналып, екі тарап міндеттемелерін, оқытудың ақтық мақсаттарын, қызмет көрсету көлемі мен сапасын белгілейді, ал оқу мекемесі қойылған мақсаттарға қол жету үшін оңтайлы құралдарды айқындайды);

- ♦ қаржыландырудың нарықтық немесе квазинарықтық тетіктерін пайдалану;

- ♦ нәтижелерге сүйене отырып, қаржыландыру.

Ұлыбританияда кәсіби білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын мекемелер:

- ♦ жалғастырылған білім беру колледждері;
- ♦ мектептер (жергілікті билік органдарының меншігінде және олардың қарауында болатын, бөлек бюджеттері бар);

- ♦ жеке оқу мекемелері;

- ♦ жеке компаниялар (қызметкерлерді оқытатын) [2].

Стандартты ұлттық кәсіби біліктілік беретін бағдарламалар ғана мемлекет тарапынан тұрақты түрде қаржыландырылады.

Кәсіби білім беруді қаржыландыру тетігіндегі басты рөлді Білім беру мен кәсіпорындар бойынша кеңестер атқарады (сурет 1, б. 229), ал білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруда жалғастырылған білім беру секторы басты рөл атқарады.

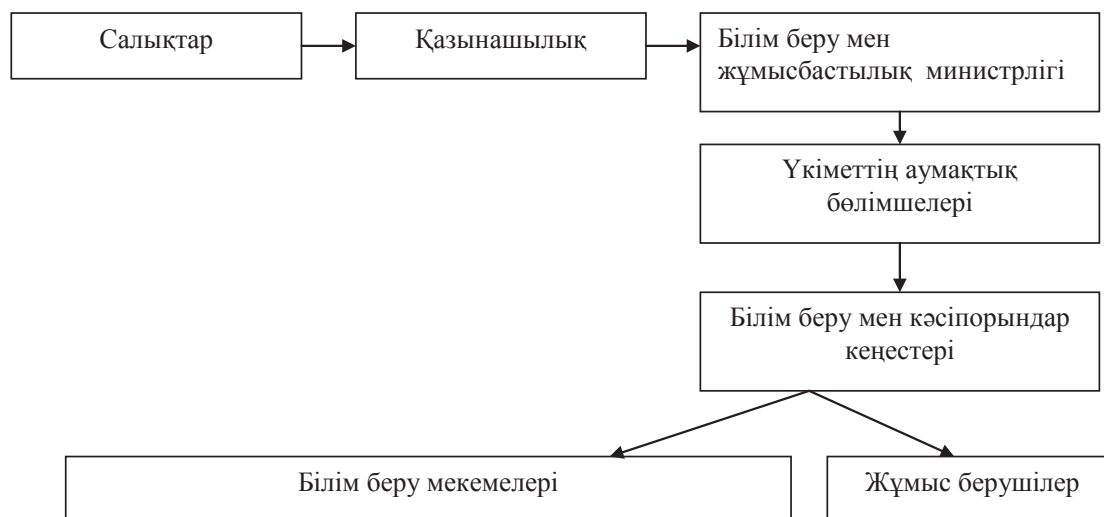
	Қаржыландыру көзі	Делдалдар	Білім беруді жүзеге асыратын ұйымдар
Бастапқы кәсіби білім беру	Үкімет	БКК	Кәсіпорындар / жеке оқу мекемелері
		КБҚК	Колледждер
	Жергілікті салық	Жергілікті билік органдары	Мектептер
Үздіксіз кәсіби білім беру	Кәсіпорындар	БКК	Кәсіпорындар / жеке оқу мекемелері
		КБҚК	Колледждер
Жұмыссыздарды оқыту	Үкімет	БКК	Кәсіпорындар
		КБҚК	Жеке оқу мекемелері
		КБҚК	Колледждер

Сурет 1 – Ұлыбританияда кәсіби білім беруді қаржыландыру нобайы

- Ескертпелер: 1. БКК – Білім беру мен кәсіпорындар кеңестері.
2. КБҚК – Кәсіби білім беруді қаржыландыру кеңестері.

Суреттен көріп отырғанымыздай, бастапқы кәсіби білім беру деңгейін қаржыландыру толық үкімет жүзеге асырады. Ал, екінші деңгейде, яғни үздіксіз кәсіби білім беруде үкіметпен қатар кәсіпорындар да білім беру саласын қаржыландыруға қатысады. Міне, осылайша мемлекет-жеке меншік әріптестік (әлеуметтік серіктестік) ұстанымдары жүзеге асып отырады.

Кәсіби білім беру бағдарламалары жергілікті жердегі Білім беру мен кәсіпорындар кеңестері арқылы жүзеге асырылады (БКК). Бұл құрылымдарды жұмысберушілер басқарып отырады (сурет 2).

Сурет 2 – Ұлыбританияда білім беру аясындағы үкіметтік емес ұйымдарды қаржыландыру

Кеңестер жеке коммерциялық емес компаниялар деп саналады. Білім беруге бағытталатын бүкіл ұлттық бюджет осы Білім беру мен кәсіпорындар кеңестеріне бағытталады. Сондағы бөлінетін қаражаттың 90% мақсаты – бастапқы және үздіксіз кәсіби білім беру мен жұмыссыздарды оқыту. Бұл Кеңестер ірі бизнес мүдделерімен қатар, шағын бизнес және жергілікті

қауымдастықтардың да мүдделерін білдіреді. БКК-ні мемлекет тарапынан қаржыландыру түрлі көздерден жүзеге асырылады. Атап айтқанда, бұл құрылымға Сауда және өнеркәсіп министрлігі, Қоршаған орта, көлік және аумақтар министрлігі қаражат аударады. Алайда, негізгі қаражат көзі Білім беру мен жұмысбастылық министрлігінен түседі. 1998 жылдан бастап Білім беру мен жұмысбастылық министрлігінің бюджеті үш жылға жасалады [2].

Білім беру мен кәсіпорындар кеңестері үкіметтің Аумақтық бөлімшелерімен белгіленген қызмет түрлерін көрсету бойынша келісімшартқа тұрады, және сәйкес қаражат алады. Одан басқа, БКК білім беру мекемелерімен келісімшарттар түзеді.

Білім беру мен кәсіпорындар кеңестері өз қызметін Ағымды келісімшарт негізінде жүзеге асырады. Бұл келісімшарт әрбір жылдағы Кеңестің келісімшарттық міндеттемелерін белгілейді. БКК-мен келісімшартқа тұру мен олардың қызметіне мониторинг жүргізу үкіметтің жергілікті Аумақтық бөлімшелеріне жүктелген.

Жыл сайын БКК жергілікті үкіметтің Аумақтық бөлімшелерімен келісімшарттар жасап, онда оқу орындарының саны мен төлем мөлшері айқындалады. Өз кезегінде, БКК жалғасқан білім беру мекемелері мен жеке оқу орындарымен контрактіге тұрады. Ал, колледждер КБҚК-мен біліктіліктің ұлттық тарифі негізінде қаржыландырылады.

КБҚК-ні қаржыландыруды Білім беру мен жұмысбастылық министрлігі жалпы субсидиялар бөлу арқылы жүзеге асырады. Субсидияның сомасы алдыңғы жылдарға қарай және демографиялық өзгерістерге сай, күтілетін рентабельділіктің артуына орай есептелініп отырады. Барлық қаржыландыру жалпы салықтармен қамтамасыз етіледі. Арнайы білім беру салықтары Ұлыбританияда жоқ. КБҚК тарапынан жүргізілетін қаржыландыруға қосымша жұмыс берушілер де қаржы бөледі, атап айтқанда, кәсіпорында жұмыс істейтін жұмыскерлерді оқыту үшін төлемдер түрінде.

Үкімет аударатын негізгі қаражат сомасы ағымды шығындарды жабуға арналады. Бұл соманың бір бөлігі күрделі шығындарға жұмсалуды мүмкін (2% шамасындай). Күрделі шығындардың қалған бөлігі басқа жолмен қаржыландырылуы мүмкін (үкімет гранттары, Ұлттық лотерея және жеке қаржыландыру бастамасы шеңберінде) [3].

Жеке қаржыландыру бастамасы мемлекет және жеке секторлардың қаржылық әріптестігін ұйғарады. Бұл бастаманың мақсаты мемлекеттік құрылымдарды біртіндеп мүлік иелерінен ұзақ мерзімді қызметтерді сатып алушыларға айналдыруда. Мысалы, егер мемлекеттік сектор ұйымы жаңа ғимарат салуды жоспарласа, ол белгілі бір құрылыс компаниясымен әріптестікке келіп, жаңа ғимараттан түсетін пайдамен қатар, құрылыс кезінде туындайтын тәуекелдерді де бөліседі. Құрылыс компаниясы құрылыс жұмыстары үшін жеке капиталды да пайдалануы мүмкін және ғимаратты пайдалану кезінде оны мемлекет секторындағы ұйымға жалға беріп отырады [4].

Қаржыларды үлестіру тетіктері айтарлықтай көп түрлі және, ең алдымен, қаржыландыратын құрылымдар мен білім беру құрылымдарын бөліктендіруге негізделеді. Бұндай бөліну қаржыландырудың нарықтық және квазинарықтық тетіктерінің енгізілуіне алып келді. Осылайша, білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын құрылымдар бір-бірімен бәсекелік жағдайға қойылды. Білім беру бағдарламаларын сатып алушылар мен оларды жүзеге асырушылар арасындағы қатынастар қатаң келісімшарттық негізде жүргізіледі. Орталықтан басқарып отыру жүргізілмейді. Сәйкесінше, түлектердің алған біліктілігі мен жұмысқа орналасу нәтижелеріне орай қаржыландыру тетіктері жүзеге асырылып отыр.

Дуалды оқыту шеңберіндегі Ұлыбританиядағы «Жастарды жұмыс орындарында оқыту» бағдарламасы кезінде де мемлекет-жеке меншік әріптестігі нысанында қаржыландыру жүзеге асырылады. Қаржыландыру үкіметтік емес ұйымдар арқылы жүргізіледі. Бұл бағдарлама үш бөлікке бөлінген: «Заманауи кәсіптік шеберлікке баулу», «Ұлттық оқыту бағдарламалары» және «Жастарды оқыту» [5].

Бұл бағдарламаны қаржыландыру мынадай кезеңдерден тұрады: оқытындардың саны бойынша (барлық қаражаттың 60%-ы) және Білім беру мен жұмысбастылық министрлігінің демографиялық көрсеткіштер негізінде есептеп берген келесі жылда оқуға қабылданатындардың бақылау саны бойынша (барлық қаражаттың 40%-ы) есептелген қаржыландыру көлемі анықталады.

Бұл қаражат БКК-ға олардың тапсырған бизнес-жоспарларына сәйкес аударылады. Қаражат мынадай үлесте бөлінеді: әрбір жаңадан түскен оқушы үшін 20%, әрбір оқушы үшін 50% және 30% әрбір берілген біліктілік үшін.

Одан соң, БКК білім беру мекемелерімен келісімшарт түзеді. Қаржыландыру көлемін бағалау кезінде аумақтық жергілікті басымдықтар мен жағдайлар ескерілетінін атап өту керек. Сондағы, жұмысбастылықтағы жағдайларға қарай түрлі оқыту салаларына түрлі қаржыландыру мөлшерлемелері тағайындалуы мүмкін.

Атап өтілген қаржыландыру жүйесімен қатар, Ұлыбританияда квазиваучер нысанындағы «оқу несиелері» немесе «жастар несиелері» пайдаланылады. «Оқу несиелері» бүкіл ел бойынша таралған және екі ұлттық кәсіби біліктілік алуға мүмкіндік береді. Қаражат БКК тарапынан тікелей оқу мекемесіне аударылады және толығымен оқу ақысын өтейді (жетпеген қаражатты жұмыс беруші төлейді; сондағы жұмыс беруші жас жұмыскерлерге еңбекақы да төлеуді жалғастырады).

Білім беруді ұйымдастырудың «франчайзинг» нысаны да (оқуға деген қосалқы мердігерлік) кең таралуда. Мысалы, колледж жұмыс берушімен жұмыскерлерді оқытуға қабылдау туралы келісімге келеді, сондағы оқу ақысын КБҚК-мен қатар жұмыс берушілер де төлейді.

Жеке тұлғалардың үздіксіз білім алуын мемлекеттік қаржыландыру мынадай бағдарламалар арқылы жүргізіледі:

- ◆ «Мансапты дамыту несиелері» (өтелуі кейінге қалдырылған жеке тұлғаларға берілетін банк несиесі; несиенің 80% оқу ақысына және оқулықтарды сатып алуға жұмсалады);

- ◆ «Кәсіби білім беру несиелері» (жеке тұлғаның салығынан оқу шығындарын өтеу; бұл несие ұлттық кәсіби біліктілікті алу үшін беріледі; сондағы оқу төлемақысы салықтың базалық мөлшерлемесінен (шамамен 23%) шегеріледі, ал салық мөлшерлемесі жоғары (40%) болса, төлеуге тиісті салық сомасынан шегеріледі);

- ◆ «Жеке оқу есеп-шоты» (мемлекет жеке тұлғаның мақсатты есеп-шотына белгіленген соманы аударып отырады (213 еуро көлемінде), жеке тұлға өз қаражаты есебінен шамамен 36 еуро қосып отырады).

- ◆ «Өнеркәсіпке арналған университет» (бұл жаңа бастама; оның мақсаты кәсіби білім беру аясында жаңа технологияларды қолдана отырып ақпараттық және маркетингтік қызмет көрсету; бұл бастама алғашында мемлекет тарапынан қаржыландырылады, кейінгі жылдары өзін-өзі қаржыландыруға өткізіледі) [6].

Жалпы алғанда, Ұлыбританияда үздіксіз білім беру жүйесін қаржыландыруды 90% кәсіпорындар, тек 10% мемлекет қамтамасыз етеді.

Ұлыбританияда білім беру қызметін «сатып алушылар» мен оларды «өндірушілер» арасында қатаң бөліну бар. Соның салдарынан білім беру жүйесі нарықтағы сұранысқа бағытталуда. Алайда, мұндай үлгі айтарлықтай әкімшілік шығындарды талап етеді. Өйткені, үлкен көлемді ақпаратты өңдеп, бақылап отыруға, аудит жүргізуге тура келеді.

Әрдайым мониторинг пен аудит жүргізіп отыруына байланысты қаржыландырудың алғашқы нобайына бірқатар өзгерістер енгізілген. Осылайша, БКК-ның бүкіл бизнес-жоспарын қаржыландырудың немесе колледждерді оқушылар санына қарай қаржыландырудың орнына оқытудың нақты компоненттерін немесе оқушылардың нақты топтарын мақсатты түрде қаржыландыру жүргізілуі әбден мүмкін.

Нарық тетіктерін пайдалану, әрине, оқушылар шеңберін және олардың санын арттыруға, білім беру ұйымдары арасында бәсекенің артып, олардың тиімділігінің артуына, сәйкесінше, соңғы жылдары оқу төлем ақысының 15%-ға дейін төмендеуіне алып келді.

Дегенменен, кейбір мәліметтер бойынша оқу сапасы мәселесінде қиындықтар да кездесіп отырады. Бұл әрдайым экономикалық тиімділікке қол жеткізу себебінен туындайтын мәселе. Сондықтан қазіргі кезде таза нарықтық тетіктерден жоспарлы тәсілдерге қарай ығысу үрдістері орын алып отырғанын да атап өтуге болады.

Ұлыбританияның білім беру жүйесін қаржыландыру үлгісін талдау негізінде мынадай қорытындылар жасауға болады.

Ұлыбританияда, барлық еуропалық елдердегідей, жоғары білім беру аясында әлеуметтік серіктестік орын алып, дуалдық оқыту негіздері қаланған. Оны, әсіресе, осы сфераны қаржыландыру мәселесінен айқын көруге болады. Осылайша, мемлекет тарапынан тек бастапқы

білім беру мен жұмыссыздарды қайта оқыту қаржыландырылады. Ал, жоғары білім беру аясында «салық несиесі», «оқыту ваучерлері» секілді түрлі бағдарламалары қолданылады.

Қаржыландыру министрліктерден қоғамдық қорларға, ұйымдарға аударылып жүргізіледі, солар тарапынан осы қаржылардың мақсатқа сай жұмсалуды бақыланып отыратыны. Сонымен бірге, қаржыландыратын тұлға, білім беретін тұлға және бітірушілерге біліктілік беретін тұлғалар бір-бірінен бөлектенген. Бұл жоғары білім беру сапасын арттыруға септігін тигізетіні хақ. Яғни, әрбір студент, оқушы үшін бәсекелік күрес жүретінін көруге болады. Ал, бәсеке бар жерде білім беру қызметінің сапасы да артатыны сөзсіз.

Енді, осы озық тәжірибені Қазақстан аумағында енгізу мәселесіне келетін болсақ, біздің көзқарасымызша, қазіргі таңда «Атамекен» Кәсіпкерлердің Ұлттық Палатасының (әрі қарай КҰП) рөлін арттыру керек. КҰП еңбек нарығының талаптарына сай, жыл сайын білім беру ордаларына кадрларды даярлау бойынша ұсыныстар беруі керек. Кәсіпкерлерге болашақта қажет болатын кадрлар бойынша мәліметті қазіргі күні Қазақстан Республикасы Денсаулықты сақтау және Әлеуметтік Даму министрлігінің Жұмысбаастылық пен әлеуметтік бағдарламалар бөлімдері жинауда. Біздің ұсынысымыз, бұл мәлімет КҰП тарапынан жиналып, өңделіп, реттеліп отыруы тиімді болар еді.

Өйткені, шетел тәжірибесін негізге алатын болсақ, кәсіпкерлердің осындай қоғамдық бірлестіктері кадр даярлауда шешуші рөл атқарады, білім беруді қаржыландыру негізінен солар арқылы жүргізіледі. Қазақстан шеңберінде де КҰП құзіреттілігін арттыруға болады.

Қазіргі күні Кәсіпкерлердің Ұлттық Палатасы елімізде дуалдық оқытуды енгізу жобаларын енгізуге қатысуда. Бұл мекемеде адами капиталды дамыту бойынша арнайы департамент қызмет етуде.

Бұл департаменттің қызмет ету мақсатының бірі дуалдық оқытуды енгізудің Жол картасын жүзеге асыру болып келеді. Жобаның негізгі мақсаты – Қазақстанның шағын және орта бизнес кәсіпорындарының талаптарына сай келетін мамандардың және оқу мекемелерінде оқушылардың кәсіби біліктілігін арттыруға көмек көрсету. Ендігі жерде, дуалдық оқытуды енгізудің келесі қадамдарын жүзеге асыру үшін, отандық кәсіпкерлерді де дуалдық оқыту түріндегі мемлекет пен жеке меншік әріптестігіне тарту үшін Кәсіпкерлер палатасына қаржыландыру тетіктерін қолдану мүмкіндіктерін беру керек деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Towards a history of vocational education and training (VET) in Europe in a comparative perspective: proceedings of the first international conference. October 2002, Florence. Luxembourg: European Office for Official Publications, 2004. (Cedefop Panorama series, 103). Available from Internet: http://libserver.cedefop.eu.int/vetelib/eu/pub/cedefop/pan/2004_5153_T1_en.pdf.

2 Vocational education and training in the United Kingdom. Natalia Cuddy, Tom Leney. Cedefop Panorama series; 111. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005 (Cedefop Panorama series; 111).

3 21st century skills: realising our potential. London: DfES, 2003. Available from Internet: http://www.dfes.gov.uk/skillsstrategy/_pdfs/whitePaper_PDFID4.pdf.

4 Nicholas Barr, 2004. “Higher Education Funding”, Oxford Review of Economic Policy, Vol. 20, № 2 (Summer), p. 264–83.

5 Nicholas Barr and Iain Crawford, 2005. Financing Higher Education: Answers from the UK (London and New York: Routledge).

6 Пшенин А. Проблемы финансирования высшего образования в Великобритании // Власть. – 2007. – № 5. – С. 56–58.

Аннотация

Современное экономическое развитие общества ставит новые требования к модернизации экономических процессов в сфере образования, в том числе к государственно-частному партнерству. Поэтому проблемы финансирования системы образования требуют исследования и поиска путей решения. Одной из форм государственно-частного партнерства в сфере образования является дуальное обучение. В целом дуальное обучение как одна из форм государственно-частного партнерства дает возможность подготовки и перепод-

готовки рабочих кадров и специалистов для высокотехнологичных отраслей производства, обеспечивает соответствие между профессиональными интересами индивидуума и потребностями рынка труда, повышает авторитет рабочих специальностей и ценность практикоориентированного образования. Недостаточное теоретическое и методическое обеспечение финансовой модернизации сферы образования, в том числе отсутствие научно обоснованной концепции формирования государственно-частного партнерства, обусловили выбор данной темы исследования. В статье на основе исследования передового зарубежного опыта сделана попытка адаптации зарубежных моделей финансирования к условиям Казахстана, даются теоретические и практические предложения по финансированию сферы образования. В частности, предлагается внедрение государственно-частного партнерства с участием государственных учреждений и бизнес-структур с единым координационным центром, по аналогии с зарубежными странами. Так, в Великобритании основную роль в механизме финансирования сферы профессионального образования играют Советы по образованию и предприятиям. В Казахстане функцию такого центра может выполнять Национальная палата предпринимателей «Атамекен». Данная структура может давать предложения по подготовке кадров для экономики Казахстана согласно требованиям рынка. В зарубежных странах именно палатам предпринимателей отводится значительная роль в организации, координации и стимулировании государственно-частного партнерства в сфере образования.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, финансирование сферы образования, дуальное обучение, зарубежный опыт государственно-частного партнерства в системе образования.

Abstract

Modern economic development of the society poses new requirements for the modernization of economic processes in education, including public-private partnerships. Therefore, the financing system of education needs to research and find ways to solve these problems. One of the forms of public-private partnership in the education is the dual training. In general, the dual training as a form of public-private partnership that enables training and retraining of workers and specialists for high-tech manufacturing industries, provides correspondence between the professional interests of the individual and labor market needs, increase the prestige of working professions, and the value of practice-oriented education. The lack of theoretical and methodological provision of financial modernization of the education, including the lack of evidence-based concept of the formation of public-private partnership led to the choice of the research topic. This article based on the study of foreign experience was an attempt to adapt to foreign financing models in the context of Kazakhstan. The article provides theoretical and practical proposals for the funding of education. For instant, it is offered to use public-private partnership which includes acting business-partners, government and regulated coordination center. In Great Britain such kind of organization is Union of education and enterprises. In case of Kazakhstan this function could be delegated to the National Palate of Entrepreneurs named Atameken. This organization can give the information to the Institution of Higher Education about what kind of specialist should be prepared for Kazakh economy. In foreign countries these chambers of entrepreneurs play a significant role in organizing, coordinating and stimulating public-private partnership in the field of education.

Key words: public-private partnership, financing of education, dual education, foreign experience of public-private partnership in the system of education.

Д.К. СМАГУЛОВ,¹

К.Э.Н.

А.С. БИКЕНОВА,¹

магистр экономических наук.

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли

(г. Астана)¹

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ УСЛУГА КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Аннотация

Образование, являясь сложным социально-экономическим механизмом, выступает в виде единства четырех его качеств: образования как ценности, как процесса, как системы и как его результата. Образование, выступая предпосылкой существования и развития человека и общества, объективно относится к числу высших человеческих ценностей. Его роль в стабилизации экономики и развитии страны многократно возрастает. Оно рассматривается как условие социальной, экономической и национальной безопасности. Значение, которое сфера образования и рынок образовательных услуг имеют для развития национальной экономики и нации в целом, очень велико. Состояние сферы образовательных услуг, ее специфические характеристики и способности, направленные на удовлетворение потребностей личности в качественных образовательных услугах, формируют направления и перспективы общественного развития. Учитывая состояние образовательной системы, ее специфических возможностей и способностей удовлетворять потребности индивидуума и общества в качественных образовательных услугах, определяются направления и перспективы общественного развития.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, образовательный товар, образовательный продукт, образовательная услуга.

Значение, которое сфера образования и рынок образовательных услуг имеют для развития национальной экономики и нации в целом, очень велико.

Состояние сферы образовательных услуг, ее специфические характеристики и способности, направленные на удовлетворение потребностей личности в качественных образовательных услугах, формируют направления и перспективы общественного развития [1].

Учитывая состояние образовательной системы, ее специфических возможностей и способностей удовлетворять потребности индивидуума и общества в качественных образовательных услугах, определяются направления и перспективы общественного развития.

Образовательная деятельность становится важным компонентом экономического развития, при этом меняется структура взаимоотношений и с другими сферами деятельности. Так, в политической, социальной, духовной сферах общественной жизни происходит постоянное обновление знаний, получение новой информации из постоянно растущих количественно и качественно источников ее осмысления.

Возрастающая ценность образования проявляется в экономических отношениях и как объективный, и как субъективный фактор: как следствие объективной логики экономического прогресса, с одной стороны, и как проявление субъективных ожиданий, оценок, интересов и потребностей людей, воспринимающих получение образования как средство самореализации и необходимого условия жизненной карьеры, – с другой.

Образование, являясь сложным социально-экономическим механизмом, выступает в виде единства четырех его качеств: образования как ценности, как процесса, как системы и как его результата. Образование, выступая предпосылкой существования и развития человека и общества, объективно относится к числу высших человеческих ценностей. Его роль в стабилизации экономики и развитии страны многократно возрастает. Оно рассматривается как условие социальной, экономической и национальной безопасности.

Современный этап развития казахстанского общества характеризуется преобразованиями во всех сферах жизнедеятельности социальных институтов и организаций, в том числе и института образования.

Инвестиции в человеческий капитал крайне необходимы для создания технически прогрессивной, производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстро изменяющемся мире. Успешными экономикami будущего будут те, которые смогут добавить человеческий капитал к традиционным преимуществам в каждом секторе. Поэтому важным направлением развития Казахстана является инвестирование в образование, навыки и способности населения. Сегодня образование необходимо понимать как экономические инвестиции, а не просто как затраты на социальные нужды.

Существует множество доказательств, связывающих образование и экономический рост:

- ♦ обзор международных исследований в макро- и микроэкономике свидетельствует о том, что существует тесная связь между образованием, доходом и производительностью. Связь не является линейной, отражая большую отдачу при инвестициях на более раннем этапе обучения;
- ♦ исследования подтверждают важное значение инвестиций в развитие образования, будь это акцент на уровне грамотности или улучшении средней продолжительности обучения: более образованные экономикки являются более устойчивыми. В странах, инвестирующих в образование, – лучше показатели роста экономики. Исследования Организации экономического сотрудничества и развития свидетельствуют о том, что при увеличении среднего уровня образования населения трудоспособного возраста на 1 год экономика увеличивается на 3–6% и темп роста экономики выше на 1%.

Поэтому предлагается новое национальное видение: к 2020 г. Казахстан – образованная страна, умная экономика и высококвалифицированная рабочая сила. Развитие образования должно стать платформой, на которую будет опираться будущее экономическое процветание страны.

Помимо экономических выгод, образование создает другие социальные выгоды, способствует формированию социального капитала – общества с большой долей гражданского участия, высокой социальной сплоченностью и интеграцией, низким уровнем преступности. С самого раннего возраста образование играет важную роль в формировании социальных, эмоциональных, и других жизненно необходимых навыков.

В этом заключаются убедительные аргументы в пользу дальнейшего развития всего спектра образовательных услуг.

Одной из основополагающих задач для изучения сферы образования и рынка образовательных услуг, обеспечивающей системность такого изучения, является определение базовых понятий: что понимается под образовательными услугами, чьи потребности они удовлетворяют, что выступает в качестве товара на рассматриваемом рынке, как и в каких организационно-правовых схемах складываются отношения между участниками общественных отношений на рынке образовательных услуг и т.д.

Следует отметить, что современная сфера образовательных услуг характеризуется следующими особенностями:

- ♦ углубление и расширение самой роли, сущности и значения образования в современной экономике;
- ♦ формирование концепции и разработка специфической модели поведения личности посредством трансляции ей новых знаний, опыта, навыков и др.;
- ♦ реализация функций сферы образовательных услуг различными социальными учреждениями, в том числе предприятиями, организациями, институтами, органами и аппаратом управления;
- ♦ активное внедрение и распространение современных компьютерных и программных продуктов, интерактивных и коммуникационных технологий сбора, хранения, соответствующей обработки, переработки и передачи информационных массивов, которые используются вкупе с существующими информационными системами и технологиями;
- ♦ глобализация образовательной системы и центральных процессов ее развития;
- ♦ формирование системы открытого, гибкого, адаптивного, персонифицированного, генерирующего новые знания непрерывного образования индивидуума на протяжении всего его жизненного цикла;
- ♦ разработка и функциональное применение рыночных инструментов, организация и эффективное развитие сферы образовательных услуг.

Сфера образования включает в себя следующие компоненты:

- ♦ образовательные программы и продукты различных уровней, сложности и целевой направленности;
- ♦ государственные образовательные стандарты и соответствие федеральным государственным требованиям по их соответствию и соблюдению;
- ♦ образовательные учреждения и научные организации, предоставляющие образовательные услуги;
- ♦ ассоциации юридических лиц, общественные и государственно-общественные объединения, реализующие деятельность в сфере образования;
- ♦ органы, уполномоченные осуществлять функции управления и контроля в сфере образования и подведомственных им учреждениях и организациях.

Рассматривая сущность образовательных услуг, не следует забывать об их специфичности, проявляющейся в сочетании традиционных характеристик услуг (неосвязаемость, неотделимость от источника, непостоянство качества, несохраняемость) и присущих только им черт.

1. Низкая степень осязаемости, что вызвано невозможностью заранее располагать информацией о результатах обучения.

2. Невозможность отделения образовательной услуги от ее источника.

3. Подчиненность качества образовательной услуги от изменения ряда факторов (спроса на рынке труда, квалификации персонала, состояния материально-технической базы и других, непосредственно связанных с учебным процессом элементов).

4. Нереальность сохранения приобретенной образовательной услуги в первоначально полученном виде, так как человеку свойственно забывать полученную информацию в течение длительного периода времени, а для информации, в свою очередь, типично свойство устаревания.

5. Невыполнимость накопления образовательных услуг, что вызвано тем, что в течение профессиональной деятельности аккумулируются знания и навыки, а не усилия по возможному предоставлению услуг.

6. Продолжительность образовательного процесса (начальное, среднее, среднее специальное, высшее, послевузовское, а также повышение квалификации в процессе осуществления профессиональной деятельности).

7. Наличие возможности осуществлять оценку качества образовательной услуги в период обучения.

8. Избрание приобретения той или иной образовательной услуги не всегда осуществляется непосредственно ее потребителем.

9. Непосредственное участие потребителя образовательной услуги в процессе ее предоставления в связи с тем, что без его интеллектуального участия процесс ее оказания становится бессмысленным.

10. Присутствие эффекта ожидания со стороны потребителя в получении стабильного дохода в процессе осуществления профессиональной деятельности от приобретенных знаний.

11. Наличие дополнительных видов услуг социального характера (библиотека, общежитие, экскурсии, медицинские, информационно-консультационные, развлекательные и спортивные услуги, услуги питания и др.) в течение всего образовательного процесса.

12. Способность образовательных услуг удовлетворять нравственные и интеллектуальные запросы отдельного индивидуума и общества в целом.

13. Осуществление постоянного государственного мониторинга и контроля качества предоставляемых сферой образования услуг.

14. Специфика образовательных учреждений одновременно действовать на рынке образовательных услуг и рынке труда.

Учитывая особенности и специфические черты образовательных услуг, авторами предложено следующее определение: образовательная услуга – это комплексное благо, направленное на передачу знаний, умений и навыков общеобразовательного, профессионального характера потребителям, с целью удовлетворения и развития личностных, групповых и общественных потребностей.

Для понимания термина «образовательная услуга» необходимо обозначить сущности понятий «услуга» и «образование», т.е. для того чтобы определить, что представляет собой образовательная услуга, необходимо изначально определить понятие «услуги» как таковой.

Сфера услуг, с одной стороны, – область приложения общественного труда, результатом которого является оказание людям различных видов услуг, с другой, она есть совокупность отраслей и предприятий, обеспечивающих повышение эффективности труда и рациональное использование вне рабочего времени населения.

Ученые всерьез обратили внимание на сферу услуг где-то в середине прошлого столетия. Разные экономисты дают различные толкования данному термину. В частности, можно привести следующие наиболее характерные трактовки:

- ♦ услуги – это действия или деятельность, направленные непосредственно на потребителя;
- ♦ услуги – это виды деятельности, в процессе выполнения которых не создается новый материально-вещественный продукт, но изменяется качество имеющегося продукта;
- ♦ услуги – это блага, предоставляемые в форме определенных действий определенной деятельности;
- ♦ услуги – это товары, которые могут производиться, передаваться и потребляться одновременно [2].

Ф. Котлер предлагает следующее определение: «Услуга – любое мероприятие или выгода, которые одна сторона может предложить другой и которые в основном неосвязаемы и не приводят к завладению чем-либо» [3].

Я.Ф. Фартхтдинов отмечает, что услуга представляет собой тот же труд, но выражающийся в особой форме: деятельности, имеющей полезный эффект. Результатом деятельности может быть создание новой вещи, восстановление прежних свойств уже имеющегося предмета, но деятельность может выражаться и в совершении таких действий, которые не создают материальных ценностей, не приобретают в объективной форме самостоятельного бытия, но имеют полезные свойства. При этом услуги, не составляющие осязаемых результатов по экономическим причинам, также неоднобразны. Первую группу можно было бы рассматривать как продолжение или часть производства (перемещение грузов). Другая группа состоит из услуг, непосредственно не участвующих в создании материальных благ, но косвенно влияющих на их производство путем подготовки человека к труду (повышение квалификации, медицинский осмотр и т.д.). В третью включают нематериальные услуги, которые являются общественно необходимыми, но относятся к непроизводительному труду (управление оборотом и т.д.) [4].

Некоторые авторы в сферу услуг включают все виды экономической деятельности, не связанные с промышленностью и сельским хозяйством. Некоторые исследователи осуществляют дифференциацию экономической деятельности в зависимости от характера потребления ее конечных результатов. В соответствии с данными критериями сфера услуг подразделяется на производственные и потребительские услуги краткосрочного, среднесрочного и долгосрочного пользования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Анализ экономики. Страна. Рынок, фирма / под ред. проф. В.Е. Рыбалкина. – М.: Международные отношения, 2006. – 348 с.
- 2 Седов К.Б. Международная коммерческая деятельность в сфере услуг и интересы России. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006.
- 3 Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент. – «ПИТЕР», 1998.
- 4 Фартхтдинов Я.Ф. Законодательство и судебная практика по некоторым видам бытового обслуживания. – М.: Издательство Казанского университета, 1983.

Андатпа

Білім беру күрделі элеуметтік-экономикалық механизм бола тұра, оның төрт қасиеттерін бірлігі түрінде әрекет етеді: білім беру жүйе, үдеріс және оның нәтижесі ретінде. Білім беру, адам мен қоғамның өмір сүруі мен дамуының алғышарты бола объективті ең жоғарғы адами құндылықтардың қатарына кіреді. Экономия

каны дамыту және тұрақтандыруда оның рөлі бірнеше рет өседі. Ол әлеуметтік, экономикалық және ұлттық қауіпсіздік шарты ретінде қарастырылады. Ұлттық экономиканың дамуы және жалпы ұлттың дамуындағы білім беру саласының және білім беру нарығының мағынасы өте зор. Білім беру қызметтерінің жағдайы, білім беру қызметтерінің сапасын тұлғаның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған оның нақты сипаттамалары мен қабілеттері қоғамның даму бағыттары мен келешегін қалыптастырады. Жоғары сапалы білім беру қызметтерінде жеке адам мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілеттіліктері мен білім беру жүйесінің, оның нақты ерекшеліктері ескере отырып, қоғамдық дамудың бағыттары мен перспективалары анықталады.

Тірек сөздер: білім беру қызметінің нарығы, білім беру тауарлары, білім беру өнімі, білім беру қызметі.

Abstract

Education, being the complex social and economic mechanism, acts in the form of unity of its four qualities: education as value, as process, as systems and as its result. Education, acting as the precondition of existence and progress of the person and a society, objectively concerns to number of the highest human values. Its role in stabilization of economy and progress of the country repeatedly increases. It is considered as a condition of a social, economic and national security. The value which the sphere of education and the market of educational services have for progress of national economy and the nation in whole is very great. The condition of the sphere of educational services, its specific characteristics and the capacities which have been directed on satisfaction of demands of the person in qualitative educational services, shape directions and prospects of social development. Considering a condition of educational system, its specific possibilities and capacities to satisfy the demand an individual and societies for qualitative educational services, they are defined directions and prospects of social development.

Key words: market of educational services, educational goods, educational product, educational service.

**МНОГОВЕКТОРНАЯ ПРИРОДА ПРОЦЕССОВ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ
В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ****Аннотация**

Общество знаний на сегодняшний день предъявляет особые требования к системе высшего образования, и вузы не могут участвовать в качественном развитии человеческого капитала, не заимствуя передовые практики или существуя в отрыве от международных тенденций. Выход на глобальный рынок образовательных услуг, который функционирует по законам рыночной экономики – самообразующейся, саморегулирующейся системы с минимальным государственным вмешательством по принципу *laissez faire*, предполагает, что отдельно взятые вузы и вся система высшего образования обладают управленческими практиками, ресурсами и стратегиями, которые укрепляют «иммунитет», когда надо иметь дело с той неустойчивостью, непредсказуемостью, турбулентностью, сопутствующими «побочными эффектами» относительно свободной системы, которые требуют поиска и применения соответствующих механизмов для смягчения последствий и усиления конкурентоспособности. Внедрение процессов интернационализации и управление ими в высшей школе могут стать системообразующим звеном для повышения качества образовательных услуг и приобретения статуса признанного международным сообществом вуза, однако, как показывает практика, вузы не являются единственными участниками процессов интернационализации. В статье рассмотрено понятие интернационализации как глобальной тенденции и как процесса, который на сегодняшний день является обязательным компонентом высшего образования в условиях усиливающейся конвергенции подходов к управлению системой образования в целом и вузом в частности, способствуя появлению новых стандартов для увеличения ценности образовательных услуг. Предложена выборка различных определений интернационализации, а также предпринята самостоятельная попытка дать определение процессу интернационализации на основе анализа работ видных зарубежных ученых, занимающихся данной проблематикой. Анализируются проблемы управленческого характера, связанные с современными тенденциями в менеджменте высшей школы. Обозначены уровни принятия решений и внедрения международных практик, которые оказывают влияние на процессы интернационализации: наднациональный, национальный, институциональный, индивидуальный.

Ключевые слова: интернационализация высшего образования, экономика знаний, управление процессами интернационализации, многоуровневое управление, цепочка ценностей.

В XXI веке интернационализация высшего образования стала массовым явлением и одним из важнейших факторов повышения качества услуг, международного признания, конкурентоспособности. Очевидно, что экономика знаний с ее акцентом на высокоинтеллектуальный труд и инновации привнесла свои требования к обществу, институтам и характеру их взаимодействия: правительства стран с развитой и развивающейся экономикой осознают, что только обладание ресурсами не обеспечивает не только абсолютного, но уже и сравнительного преимущества, и в связи с этим полагаются на концентрацию видных ученых и изобретателей в лабораториях вузов и исследовательских центрах своих стран, на их разработки в погоне за прорывными технологиями для производства товаров с высокой добавленной стоимостью, создавая условия для развития национальной инновационной системы. Переход на «зеленую» экономику и на ресурсосберегающие технологии также заставляет мировое сообщество пересматривать изжившие себя парадигмы и искать новые подходы к потреблению ресурсов и производству. Можно с уверенностью сказать, что одна из современных тенденций увеличения роста, модернизации и развития – это заимствование лучших практик у мировых лидеров в различных областях с последующей ассимиляцией и адаптацией к национальным условиям, и высшее образование не исключение.

Интернационализация по своей сути в широком значении предполагает «распространение, расширение процесса, сферы деятельности за рамки одного государства, региона, вовлечение в него широкого круга участников» [1]. Еще одно определение подчеркивает, что это «процесс современного развития, состоящий во взаимосвязи и взаимозависимости различных государств и организаций и ведущий к возникновению международных объединений в различных сферах»

[2]. Из этих определений следует, что лучшие практики, однажды появившись и получив признание, распространяются повсеместно, вовлекая в единый процесс стейкхолдеров определенных сфер деятельности, внося с собой необходимые коррективы в функционирование той или иной системы на национальном и институциональном уровнях для достижения унификации, конвергенции и гармонизации процессов на глобальном уровне.

Если рассматривать высшее образование как сектор экономики, который призван обеспечивать население образовательными услугами, тем самым повышая качество человеческого капитала, то для усиления его конкурентоспособности необходимы инструменты, которые зарекомендовали себя как эффективные в различных системах высшего образования, удовлетворяя спрос среди населения и обеспечивая его компетенциями, соответствующими ожиданиям рынка труда, повышая общий потенциал экономики страны в целом. В настоящее время высшие учебные заведения при непосредственной поддержке государства, будь то в Австралии, Китае или в Казахстане, активно внедряют в свою академическую политику процессы интернационализации, выступающие в роли инструментов-катализаторов, для увеличения своей привлекательности, борясь за место в национальных и международных рейтингах и, следовательно, за долю местных и иностранных студентов на рынке высшего образования, используя интернационализацию как технологию устойчивого развития, т.к. мы существуем в условиях, когда движущей силой для высших учебных заведений в международном измерении является спрос на образовательные услуги, а драйвером для развития всей системы высшего образования является ее способность трансформировать общество и развитие страны.

Само понятие интернационализации высшего образования за последние десятилетия стало ассоциироваться с такими терминами, как «международное образование, мультикультурное образование, экспорт образовательных услуг, интеграция образовательных услуг, европеизация образования» [3], сложилась даже практика отождествлять интернационализацию непосредственно с академической мобильностью, хотя надо признать, что последнее есть частное от первого. Из приведенной ниже таблицы 1 видно, что существует разнообразие определений и характеристик, которые объясняют, что такое интернационализация высшего образования, и проанализировав которые, можно предположить, что на современном этапе интернационализация высшего образования – это сложный, многофакторный процесс с участием международных наднациональных, национальных, институциональных стейкхолдеров, который предполагает внедрение международных практик в процессы управления, преподавания, исследования, взаимодействия с обществом для повышения качества образования, признания, взаимовыгодного трансфера знаний, развития технологий будущего и глобальной гражданской ответственности, чтобы искать эффективные способы существования и развития в условиях глобализации.

Таблица 1 – Понятие интернационализации высшего образования в исследованиях зарубежных авторов

Джейн Найт	Процесс внедрения международного и межкультурного измерения в преподавание, исследование и сервисную функцию вуза. Процесс внедрения международного, межкультурного и глобального измерения в задачи, функции и обеспечение высшего образования на национальном, отраслевом, институциональном уровне
Ульрих Тайхлер	Увеличивающаяся трансграничная активность в условиях существующих границ национальных государств. Направление развития или стратегия, направленная на усиление трансграничного трансфера знаний и различная сопутствующая деятельность, направленная на увеличение схожести высшего образования в странах. Совокупность таких активностей, как трансфер знаний, физическая мобильность, международное образование и исследование, которые призваны служить миру и взаимопониманию, повышению качества, пониманию культур и развитию личности, технологическим инновациям, экономическому росту и благополучию общества

Продолжение таблицы 1

Ханс де Вит	Процесс, который помогает университетам увеличить качество образования, исследования и пользу для общества. Международное образование, интернациональность, транснациональное образование, глобализация высшего образования, которое включает в себя академическую мобильность, международное сотрудничество, международный обмен
Филип Альтбах, Лиз Райзберг, Лаура Рамбли	Разнообразие стратегий и программ, которые университеты и правительства внедряют, чтобы отвечать на вызовы глобализации, что включает в себя академическую мобильность, открытие кампусов за рубежом, межинституциональное партнерство
Джон Худзик	Целенаправленная всеобъемлющая политика, подкрепленная деятельностным подходом, по внедрению международных и компаративистских концепций в преподавание, исследование и сервисные функции высшего образования, которая затрагивает высшее руководство, методы корпоративного управления, профессорско-преподавательский состав, студентов, учебно-методическую работу, вспомогательные подразделения
Николин Фролиш	Сложный, многомерный, и зачастую фрагментированный процесс, который обусловлен не только национальным или международным контекстом, но и историко-культурными факторами, программой обучения, профильным направлением вуза, инициативой работников, национальной стратегией и законодательством, финансами, глобализацией. Соответствие, взаимосочетание между непосредственно международным характером учебного процесса/учебной деятельности, внешними вызовами и изменяющейся средой

Целесообразно отметить, что для того чтобы международное измерение проникало в различные функциональные сферы вуза, необходимо также учитывать векторы государственной политики, зрелость реформ модернизации высшего образования, которые создают благоприятные условия и среду для сотрудничества, и затем уже – готовность вузов внедрять международные практики, особенно это касается стран, где государственное регулирование имеет значительную степень. Стейкхолдерами интернационализации высшего образования уже не выступают исключительно вузы, напротив, все большее количество акторов из коммерческих структур, правительственных и неправительственных организаций (NAFSA – США, British Council – Великобритания, CIMO – Финляндия, DAAD – Германия, IDP Education Australia – Австралия, EduFrance – Франция) занимаются вопросами образовательных услуг и научно-исследовательской деятельности. Даже в странах, где высшее образование обычно не являлось зоной контроля со стороны государства (США, Канада), теперь наблюдается тенденция того, как академическая сфера становится стратегическим плацдармом для широкомасштабных реформ или приоритетной областью национальных интересов. Так, в Канаде вопросы интернационализации высшего образования напрямую связаны с вопросами международной торговли и составляют центральную часть федеральной Дорожной карты «Глобальный рынок» (Global market Action Plan by Government of Canada, 2013), которая была разработана департаментом (министерством) иностранных дел, торговли и развития. В 2004 г. ОЭСР опубликовала документ «Интернационализация и торговля в высшем образовании: возможности и вызовы», в котором описаны четыре подхода к интернационализации (таблица 2, стр. 242).

Из приведенной таблицы видно, что в рамках государственных стратегий трансграничное образование используется как своеобразный инструмент для развития и защиты национальных интересов. По мнению Р. Эланда, у государства есть такие мотивы, как политические (мягкая сила), экономико-финансовые (получение прибыли), академические (качество обучения), культурно-идеологические (взаимопонимание между народами), для выстраивания векторов внешней и внутренней политики в целях для развития высшего образования на основе процессов интернационализации.

Таблица 2 – ОЭСР: четыре подхода и интернационализация высшего образования

Согласованный подход	В центре внимания – академические ценности: кросскультурные коммуникации посредством обменов и мобильности, трансграничное сотрудничество
Стратегия получения дохода	«Академический капитализм», акцент на коммерциализацию услуг и высокие цифры набора иностранных студентов ОЭСР: четыре подхода и интернационализации высшего образования
Стратегия привлечения квалифицированной рабочей силы	Долгосрочные экономические перспективы пополнить национальный человеческий капитал за счет обучающихся в вузах страны иностранных студентов
Стратегия расширения возможностей	Наращивание внутреннего потенциала за счет обучения студентов за границей, которые по возвращении укрепляют академические и профессиональные позиции вузов

Следует учитывать, что интернационализация, ставшая результатом усилившихся интеграционных процессов, не происходит в изоляции. Ей предшествует целый ряд событий политического, экономического, дипломатического характера, когда вузы, страны, регионы решают объединить усилия, чтобы инициировать определенные процессы (как в случае создания ЕПВО – Европейского пространства высшего образования, например, или УМАР – университетской мобильности в Азии и Тихоокеанском регионе), и впоследствии взаимозависимость участников этих процессов, ассоциаций только нарастает. Согласно теории многоуровневого управления, процесс, в котором задействованы различные заинтересованные стороны и в котором наднациональные агентства имеют больший авторитет и влияние, нежели национальные властные органы, приводит к тому, что происходит постоянный диалог-согласование между сторонами для принятия решений и, как следствие, наблюдается размывание степени контроля, создается ситуация, когда вуз или национальный уполномоченный орган выстраивают свою политику в соответствии с интересами большинства или под негласным давлением. Именно под воздействием тех или иных сил в данном регионе или стране, вузе будет преобладать система ценностей, которая пропагандируется наднациональным агентством [4]. Саворская Е.В. также отмечает, что в многоуровневом управлении существует «совместная компетенция» принятия решений, происходит «значительная потеря контроля» национальных акторов над управлением совместным процессом, однако субнациональные акторы имеют диапазон для самостоятельных действий как внутри страны, так и на международном уровне. Управление Болонским процессом – план действий для модернизации и конкурентности высшего образования, выработанный для ЕС, но охвативший и ближайшие регионы, также можно по форме отнести к системе многоуровневого управления. Несмотря на добровольность присоединения к процессу, в котором есть своя система принятия решений и координации действий, правительства берут на себя обязательства по выполнению стратегических целей процесса. Отраслевые министерства стран-участниц Болонского процесса, разрабатывая программные документы и стратегии, основанные на общих решениях, которые принимаются на регулярных встречах министров высшего образования, не могут гарантировать планомерность и одинаковую эффективность внедрения принципов Болонского процесса на всей территории ЕПВО. Однако отдельные вузы – субнациональные акторы – могут успешно следовать как национальным, так и международным стратегиям в высшем образовании. Логично предположить, что процессы интернационализации и управление ими на всех уровнях взаимодействия в таких вузах находят отражение не только в программных документах, но и в активной деятельности по внедрению международных практик.

Если рассматривать вопросы управления в высшей школе в условиях глобализации, открытой конкуренции, усиливающейся интернационализации, необходимо также отметить, что развитие цепочки ценностей (value chain) в высшем образовании уже невозможно представить в изоляции от трансграничных процессов. Существует определенная взаимозависимость

между трансформациями в потребительской ценности и тем, как они влияют на организацию, ее стратегию, структуру управления, партнерство. Чем больше запрос у общества на наличие у вуза совместных программ, возможностей академической мобильности, международного признания и т.д., тем интенсивнее будут внедряться процессы интернационализации, которые будут увеличивать эту ценность. Чтобы образовательная услуга приобрела востребованность, каждый из стейкхолдеров системы высшего образования на всех уровнях должен внести свою лепту: создать соответствующее законодательство, решить миграционные вопросы, обеспечить финансирование мобильности и совместных проектов, разработать соответствующие регламентирующие процедуры, выучить иностранные языки, создать критическую массу работ, издающихся в журналах с импакт-фактором и пр.

Мы рассмотрели возросшее взаимодействие государства, вуза и других заинтересованных сторон, которое способствует модернизации высшего образования посредством интернационализации, однако пока не упоминали, что образовательный процесс предполагает наличие ключевого взаимодействия «преподаватель – студенты». В одном из проведенных европейских исследований [5] было выявлено, что преподаватели отрицательно относятся к инструментальному (коммерческому) подходу в интернационализации высшей школы. Для педагогов-исследователей ценность заключается в формировании мышления гражданина мира, который способен использовать кросс-культурные знания для более осознанного и ответственного поведения в своей деятельности, понимания того, как определенные действия, совершаемые в одной части света, могут отразиться на жителях другой части света. Другими словами, для профессорско-преподавательской когорты идеалистичный или академический подход более ценен – он означает, что интернационализация призвана культивировать гуманность и космополитизм, проникая в высшее образование. В 2012 г. Международная ассоциация ректоров университетов приняла программный документ «Провозглашение академических ценностей посредством интернационализации высшего образования: призыв к действию». В этом документе эксперты высшего образования призывают вузы во всем мире следовать следующим принципам, внедряя стратегии интернационализации:

- ♦ фокусироваться на академических целях, таких, как обучение студентов, продвижение исследования, связь с обществом, решение глобальных проблем, используя практики интернационализации;
- ♦ работать над интернационализацией программ и внеаудиторных форм обучения, чтобы немобильные студенты, которые составляют большинство, могли осваивать глобальные компетенции;
- ♦ использовать беспрецедентную возможность создавать международные сообщества для исследования, обучения, решения глобальных проблем;
- ♦ в качестве фундамента в налаживании партнерства полагаться на взаимовыгодность, уважение и честность;
- ♦ находить инновационные формы сотрудничества для преодоления разницы обеспеченностью ресурсами и для наращивания институционального потенциала в разных странах;
- ♦ проводить постоянную оценку влияния интернационализации на вузы.

При этом в документе подчеркивается, что «эти ценности не являются просто лозунгами или расплывчатыми абстракциями. Они должны применяться очень конкретными способами в институциональной политике и в практической деятельности».

Таким образом, процессы интернационализации в настоящий момент охватывают все уровни взаимодействия в высшем образовании: международный, национальный, институциональный, личностный. Происходит распределение функциональной нагрузки между акторами: одни формируют стратегии, другие их внедряют, третьи проводят мониторинг успешности, четвертые пользуются благами этих процессов. В силу многовекторности процессов интернационализации вузы уже не являются единственными участниками создания цепочки ценностей. Напротив, в современных условиях турбулентности именно партнерство университета с региональными и международными организациями, экспертами и работодателями должно

обеспечивать комплексный подход к процессам управления трансграничным образованием, международной составляющей, которая проникает во все функциональные сферы вуза, и уровень успешности внедрения интернационализации является визитной карточкой вуза, и страны в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Современная энциклопедия. 2000: <http://dic.academic.ru/>.
- 2 Энциклопедия социологии. 2009: <http://dic.academic.ru/>.
- 3 Пирогов А.И., Растимешина Т.В. Интернационализация образования в контексте формирования единого общеевропейского образовательного пространства // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – 2015. – № 1(5).
- 4 Tamtik Merli (2017). “Who governs internationalization of higher education? A comparative analysis of macro-regional policies in Canada and the European Union”. Comparative and International Education. Vol. 46: Iss1, Article 2.
- 5 Handson C., McNeil B. (2012). Faculty understanding and implementation of internationalization and global citizenship. From here to the horizon: Diversity and Inclusive Practice in Higher Education. Collected essays on learning and teaching. Vol. V, p. 33–38.
- 6 Шерьяданова К.Г. Современные процессы интеграции: учеб. пособие. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2010. – 107 с.

Аңдатпа

Бүгінгі күні білім қоғамы жоғары білім беру жүйесіне арнайы талаптар қояды: озық тәжірибені пайдаланбай және халықаралық тенденциялардан артта қалып қалған жағдайда жоо адами капиталды сапалы дамытуға қатыса алмайды. *Laissez faire* қағидаты бойынша өз бетінше білім алушы, өзін – өзі реттеу жүйесі – мемлекеттің аз араласуымен нарықтық экономиканың заңдарына сәйкес жүзеге асатын білім беру қызметтерінің әлемдік нарығына шығу тұрақсыздықпен, кенеттілігімен, турбуленттілігімен, еркін жүйемен байланысты ілеспелі «жанана әсерлері» салдарын жұмсарту және бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін тиісті механизмдерді анықтауды және қолдануды талап ететін жеке алынған университеттер мен жоғары білім беру жүйесінің барлығы «иммунитет» күшейтетін басқарушылық тәжірибеге, ресурстарға, стратегияға ие екеніне болжам жасайды. Жоғары мектепте интернационалдандыру үрдісін іске асыру және басқару білім беру қызметінің сапасын күшейтіп және танылған университеттің мәртебесін алу үшін жүйе құраушы бөлігі бола алады, бірақ тәжірибеде көрсетілгендей ЖОО интернационалдандыру үрдісінің жалғыз қатысушылары ғана болып табылмайды. Мақалада интернационалдандыру үрдісінің жалпы білім беру жүйесін, атап айтқанда, университетті басқарудың күшейтілген конвергенттік тәсілдемесі жағдайында, білім беру қызметтерінің құндылығын арттыру үшін жаңа стандарттардың пайда болуына ықпал ететін интернационалдандыру ұғымы бүгінгі күні жоо-ның міндетті компоненті болып табылатын жаһандық тренд және үрдіс ретінде қарастырылды. Интернационалдандыру анықтамасының әртүрлі іріктемелері ұсынылды, сондай-ақ осы тақырыппен айналысатын көрнекті шетелдік ғалымдардың жұмысына талдау жасау негізінде интернационалдандыру үрдісіне өз бетінше анықтама беру әрекеті жасалынды. Жоғары мектептегі менеджменттің заманауи тенденцияларымен байланысқан басқарушылық сипаттағы мәселелері талданды. Интернационалдандыру үрдістеріне әсер ететін халықаралық тәжірибені енгізу және шешімдерді қабылдау деңгейлері белгіленді: ұлтүстілік, ұлттық, институционалдық, жеке.

Тірек сөздер: жоғары білімді интернационалдандыру, білім экономикасы, интернационалдандыру үрдісін басқару, көп деңгейлі басқару, құндылықтар тізбегі.

Abstract

Currently knowledge society imposes special requirements to the system of higher education and universities cannot participate in quality development of human capital without borrowing best practices existing in conditions far from world tendencies. Entering the global market of educational services which functions according to the laws of market economy – self-generating, self-regulating system with minimum of governmental intrusion based on *laissez faire* principle – means that individual universities and the entire system of higher education have managerial practices, resources, strategies that strengthen their immunity when it comes to instability, unpredictability, turbulence, the so

called side effects of the relatively free system, which urge to seek and apply relevant mechanisms for mitigating the effect of consequences when participating in the global internationalization process and strengthening the competitiveness. Implementation and managing the processes of internationalization at universities can become a cornerstone framework for educational services quality enhancement and acquiring the status of a recognized university, however, as practice shows universities are not the only participants of the internationalization processes. The article considers the notion of internationalization as the global tendency and as a process which is currently the inseparable part of higher education under conditions of increasing convergence approaches in managing the system of higher education and universities, which contributes to the advent of new standards that increase the value of educational services. A variety of definitions on internationalization is accumulated in the table for consideration as well as the author's definition suggested based on the analysis of foreign researchers' works.

Key words: internationalization of higher education, knowledge economy, managing the internationalization processes, multilevel governance, value chain.

К 70-ЛЕТИЮ РАХМАНА АЛШАНОВИЧА АЛШАНОВА

МИЛОСЕРДНЫЙ: РАХМАН АЛШАНҰЛЫ АЛШАНОВ

Поток жизни то замедляет движение, то стремительно ускоряется. Вот и Учителю и Наставнику исполняется 70 лет.

Алшанов Рахман Алшанович родился 13 сентября 1947 г. в с. Берлик Мойынкумского района Жамбылской области.

Он один из наиболее уважаемых и авторитетных деятелей сферы образования и науки. Вспоминаю удивительные и интересные, трудные и печальные вехи жизни интеллигента и интеллектуала. Восхищаюсь его трудолюбием и принципиальностью, оптимизмом и радостью от восприятия окружающей жизни. Энергичный и обаятельный, уверенный в себе и преданный работе. Всегда подтянутый и элегантный, с первой встречи он производит на окружающих неизгладимое впечатление.

Семейный очаг. Союз его удивительных родителей был прочным и теплым, трогательным и счастливым. Отец – Алшан Коренов – участник Великой Отечественной войны, благородный и порядочный, с добрыми и усталыми глазами – был строг и справедлив. Мать – Бибихадиша Коренова – приветливая и гостеприимная, обаятельная и заботливая. В 1944 году Алшан после тяжелого ранения под Каменец-Подольском вернулся в родные края. Бибихадиша наконец-то дождалась мужа и была безмерно счастлива.

Когда в семье появился на свет мальчик, его нарекли Рахманом. Имя очень символичное. Оно означает «милостивый и сострадательный». И он оправдал это святое имя. Оно для него оказалось поистине судьбоносным. В дружной семье Рахман рос вместе с сестрами Жибек и Жумакуль, братом Рахманкулом.

Для Рахмана отец был кумиром. Потомок славного Агабай-батыра, он любил жизнь, был неунывающим и веселым. Работал заготовителем в совхозрабкоопе. Рахман с детства был его помощником. Непредвиденный случай на коппаре вызвал тяжелую болезнь отца. После ранней – в 46 лет смерти мужа Бибихадиша осталась во главе большой семьи. Жить стало тяжело. Рахман с сестренками и братом как могли помогали маме в тяжелейшей работе на поле и в доме. Однажды Рахман с другом при переправе чуть не упал в ледяную воду и только счастливый случай спас их от страшной беды. Это стало наглядным уроком на многие годы. Он всегда помнил, что главное в этой жизни – оправдать надежды матери, заботиться о близких и родных. С детства у него хорошая память и замечательные способности. В школе ему нравились история и обществоведение, география и математика. Мама, несмотря ни на что, подняла всех детей, которые получили хорошее образование и стали достойными людьми.

Школа. Рахман блестяще закончил школу. Они с другом отправили заявления в летное училище г. Ейск и мореходку на Сахалин. К их сожалению, сначала надо было отслужить в армии. Тогда он подал документы в Политехнический институт на факультет автоматики и телемеханики. На вступительных экзаменах быстро решил все задачи. Но, по недоразумению, не набрал необходимых баллов по математике. Поэтому пришлось поработать сначала учителем начальных классов, затем центрифуговщиком Чуйского сахарного завода, потом кассиром и инструктором Коктерекского совхозрабкоопа. Рахман брался за любую работу, нужно было зарабатывать на жизнь, помогать семье. Он был призван в Советскую Армию, служил замком-взвода под Москвой в ракетных войсках, начальником радиостанции, отличился, предлагали поступить в военную академию.

Alma-mater. Под влиянием встречи с двоюродным братом Сеиткеримом, математиком по образованию, и по его совету Рахман решил круто изменить судьбу. Он стал студентом философско-экономического факультета Казахского государственного университета им. С.М. Кирова. Увлёкся политической экономией и философией. Учился на отлично, был стипендиатом премии имени Карла Маркса. Учебу совмещал с активной общественной работой. Среди студентов пользовался непререкаемым авторитетом. Был командиром студенческих строительных отрядов. Избирался заместителем, секретарем Комитета комсомола и членом Центрального комитета ЛКСМ Казахстана.

Получив специальность экономиста, преподавателя политэкономии, он одним из первых в университете стал читать журналистам и филологам курс лекций по политэкономии на казахском языке. Лекции были превосходными и яркими, студентов завораживали глубина содержания и блестящая форма изложения. Экзамены он принимал весьма доброжелательно, но строго.

Трудно переоценить в жизни Рахмана Алшановича влияние ректора университета Умирбека Арислановича Джолдасбекова. От Наставника он получил прекрасные уроки фантастического трудолюбия, гигантского напряжения и искренней преданности любимому делу. Это очень помогло ему в работе заместителя секретаря парткома университета и декана престижного философско-экономического факультета.

В университете он встретил настоящих друзей, с которыми судьба его связала на всю жизнь. Вместе они были и в дни радости, и в дни испытаний. Пятнадцать лет жизни он отдал родному вузу. После университета работал ректором Республиканского института повышения квалификации работников культуры и председателем творческого союза работников культуры Казахстана. Работал также и заместителем директора Центра внешней экономики Академии наук Казахстана.

«Туран». Когда страна перешла на рыночные рельсы, Рахман Алшанович инициировал создание первого в Казахстане негосударственного университета. Его название было весьма символическим, ибо «Туран» – прародина тюрков в Центральной Азии.

На посту бессменного ректора нового университета ярко проявились его организаторский талант и предприимчивость. Совместно с коллегами он разработал долгосрочную стратегию развития университета и многие годы последовательно ее реализовывает. Он сумел подобрать хорошую команду преподавателей. В работе предельно принципиален и решителен. Он настоящий педагог, ему присущи неординарный и новаторский подходы к системе образования. Его глубочайшее убеждение, например, состоит в том, что к оценке вчерашнего школьника, абитуриента должен быть интегральный подход. Он считает, что важно определить его реальные знания. Это значит учитывать не только показатели ЕНТ, золотую медаль, но и результаты учебы за многие годы и среднюю оценку аттестата. Можно использовать и дополнительные критерии оценки знаний абитуриента с учетом профиля вуза. Что касается студента, то его прежде всего нужно научить учиться и мыслить. Важно обучить как базовым знаниям, так и специальным. И, может быть, главное – привить реальные навыки к перемене сфер деятельности с учетом быстромменяющегося времени. Разумеется, важны и стажировки за рубежом.

Его стиль – напряженная работа по достижению цели. У него колоссальное трудолюбие и организационная выносливость. Для него характерны твердость и огромная жизненная энергия. Он всегда за полную самоотдачу на работе, собран и сосредоточен. Очень требовательный к себе и преподавателям, умеет убеждать и вести за собой весь коллектив. Вместе с тем с пониманием относится к недостаткам коллег. Человек тонкий по натуре и щедрой души, чуткий и отзывчивый к чужому горю. Он относится к любому коллеге с одинаковым уважением и вниманием, на него всегда можно положиться.

К настоящему времени университет превратился в корпорацию «Туран», состоящую из двух университетов и колледжей в Алматы и Астане, Института мировой экономики и международных отношений, Международного института лидерства, научно-исследовательского института права, научно-исследовательского института туризма, нескольких научных центров, бакалавриата, магистратуры, докторантуры, специализированного совета по защите диссертаций по присвоению ученой степени доктора философии, лицея и образовательно-оздоровительного комплекса «Гау-Туран».

Уинстон Черчилль как-то сказал: «Не имеет смысла делать то, что любишь; нужно любить то, что ты делаешь». На протяжении многих лет под его руководством осуществляется целенаправленная модернизация и формирование модели предпринимательского университета. Она охватила экосистему и атмосферу, академическую стратегию, методики преподавания, рабочие учебные планы и программы общих и специальных учебных курсов, научную деятельность преподавателей, системы ценностей и процессы воспитания студентов, организационную структуру университета, формы и методы взаимосвязи образования и бизнеса. Главным критерием выступает формирование у студентов предпринимательских компетенций и мышления, решений и бизнес-деятельности.

Ассоциация вузов. Рахман Алшанович пользуется заслуженным авторитетом среди коллег. Он настоящий профессионал, оказавший огромное влияние на развитие университетской среды. Его избрали президентом Ассоциации вузов страны, в которой при решении проблем развития высшей школы учитываются мнения руководителей и коллективов вузов. Он является членом коллегии Министерства образования и науки РК, многие годы был членом Совета по делам молодежи при Правительстве Республики Казахстан.

При Ассоциации вузов по инициативе ее президента организован издательский центр, который осуществляет выпуск остродефицитных вузовских учебников нового поколения, и прежде всего на государственном языке. Создан центр «Карьера», занимающийся трудоустройством выпускников вузов. Совместно с работодателями, промышленными ассоциациями проводятся соответствующие республиканские форумы. Создан и Инновационный центр для привлечения учебных заведений к разработке и внедрению наиболее востребованных научных проектов передовых технологий. В Министерство образования и науки РК представлены проекты комплексных программ «Химические источники тока» и «Солнечная энергетика Казахстана».

Рахман Алшанович искренне убежден в том, что профессия преподавателя требует большого уважения со стороны общества. Это необходимость, рожденная самой жизнью. Во многом от этого зависит будущее экономики страны. Одновременно на преподавателей возложена и большая ответственность за подготовку качественных специалистов. Он прилагает все усилия к тому, чтобы вся деятельность Ассоциации вузов была направлена на формирование культуры образования в обществе, повышение его роли в инновационном развитии экономики.

Наука. Важной стороной многогранной личности Рахмана Алшановича является его научная деятельность. Он доктор экономических наук, профессор, талантливый и авторитетный ученый, автор около 220 научных статей и 11 монографий. В 1992 году в Санкт-Петербургском университете он блестяще защитил докторскую диссертацию «Теория экономических противоречий: эволюция и проблемы развития». У него хорошие учителя и добротная профессиональная школа. Не раз с восхищением он рассказывал о своем научном руководителе – профессоре, докторе экономических наук Смирнове И.К., которого глубоко уважает и почитает как благодарный ученик. Хорошо усвоил его уроки. Опыт, полученный от Учителя, трудно переоценить. Он научил его умению концептуально мыслить и анализировать.

Абай в Слове Тридцать Восьмом подчеркивал: «Человеческие знания добываются любовью к истине, жадной открытию для себя природы и сути вещей» (Абай Кунанбаев. Кара Сөз. – Книга Слов: Алматы, 2011, с. 214.)

Рахман Алшанович – интеллектуал и прекрасный аналитик. У него острый, пронизательный ум. По натуре своей наблюдателен и очень одарен. У него железная логика и он постоянно в научном поиске. Основные направления его научных исследований – проблемы экономических противоречий как двигатели хозяйственного развития, национальные и мировые товарные и финансовые рынки, инновации и экономический рост, роль и место Казахстана в мирохозяйственных связях в условиях глобализации.

Рахман Алшанович – человек талантливый в самых разных областях науки. Это ярко проявилось в его новой книге «Тайны двадцати тысячелетий: поиски и открытия» (2016 г.), посвященной космологии. Автор обобщает исследования специалистов многих стран, мифы и сказания многих народов, анализирует причины и следствия, восстанавливает общую картину событий, предлагает новый концептуальный подход, трактовки и интерпретации по разгадке

причин сверхмощных метеороидных атак Земли. В книге он рассматривает вызванные «огнедышащими драконами» катастрофы и катаклизмы, обращает внимание на необходимость соответствующей исследовательской и практической деятельности по обеспечению безопасности человечества.

Одна из его черт как учителя – активная поддержка молодых ученых, начинающих исследователей. Он почетный профессор ряда университетов, президент Академии экономических наук Казахстана, академик Международной экономической академии «Евразия», вице-президент Национальной инженерной академии РК, ряда инженерных академий исламских стран. Он был членом Совета экономических консультантов при премьер-министре РК.

Общественная деятельность. Рахман Алшанович имеет широкий опыт общественной деятельности. Он дважды был доверенным лицом и председателем предвыборного общественного штаба по г. Алматы кандидата в президенты РК Н.А. Назарбаева, является председателем Общественного совета по противодействию коррупции при Алматинском городском филиале НДП «Нур Отан». Выдвигался кандидатом в депутаты Мажилиса Парламента Республики Казахстан 3-го созыва (2004 г.). Был членом политсовета партии «Отан», Совета попечителей Казахского государственного национального университета им. аль-Фараби.

В настоящее время Р.А. Алшанов – депутат Маслихата города Алматы. У него плотный рабочий график. Приоритетные направления деятельности – экономика, социальная сфера, образование и наука. Им внесены предложения по распределению бюджета с учетом нужд и потребностей районов города, он активно участвует в разработке и внедрении новых программ социально-экономического развития города, создании благоприятных условий для развития малого и среднего бизнеса, реализации инфраструктурных проектов, способствующих созданию дополнительных рабочих мест, а также расширению благотворительности и помощи нуждающимся горожанам.

Он избран председателем первого Общественного совета г. Алматы. В рамках Общественного совета действуют комиссии по вопросам бюджетного планирования, экономики и транспорта, жилья и земельных отношений, а также предпринимательства, социальной политики и госрегулирования. Совет рассматривает предложения горожан по решению актуальных вопросов развития мегаполиса.

Как мудрому человеку ему свойственно стремление к «золотой середине». Он отличается здоровым консерватизмом, крепким рационализмом, предельной скрупулезностью и педантичностью. Он мастер тайм-менеджмента, инициативен, и богатый жизненный опыт помогает ему своевременно воплощать поставленные задачи в жизнь. Р.А. Алшанов – президент Международной общественной академии туризма, Ассоциации единой компьютерной образовательной сети «KazRENA», член Совета директоров образовательной сети «EdNet», ТОО «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева», АО «Altyn Bank».

Рахман Алшанович удостоен высоких государственных наград – награжден орденом «Дружбы народов», Почётной грамотой Верховного Совета КазССР, орденом «Парасат». Имеет звания «Заслуженный деятель Казахстана», «Почётный работник образования РК», «Отличник народного образования РК», «Почётный работник туризма РК». Международная инженерная академия наградила его медалью «Инженерная доблесть».

Семья. На третьем курсе учебы в университете Рахман женился. Его избранницей стала Алида Ашимбаева, учившаяся двумя курсами младше. Нельзя не отметить ее роль в его судьбе как верной спутницы и прекрасной хозяйки. Ее любовь и вера в его силы были неоценимой поддержкой. Благодаря ее терпению и мудрости, душевности в семье всегда было уютно и комфортно. Дом всегда открыт для друзей, родных и близких людей. Со временем Алида стала известным ученым-экономистом, доктором экономических наук, профессором. Она автор известных трудов по экономике Казахстана и стран БРИКС. После внезапной потери Алиды он крайне тяжело переживал ее уход. Удар судьбы Рахман мужественно выдержал. С достоинством перенес испытания, выпавшие на его долю. Спасла напряженная работа в университете, Ассоциации вузов, Маслихате. Появились его новые книги и статьи. Рядом с ним всегда его семья. Он искренне гордится детьми, внучкой и внуками. С ними он необыкновенно

мягок и сердечен, деликатен и отзывчив. Они – его настоящая радость и гордость. Старший сын Данияр окончил Республиканскую экспериментальную школу старшекласников (школа Архимеда), университет «Туран». Он известный политолог, эксперт, основатель и автор первой биографической энциклопедии «Кто есть кто». Младший сын Айдар окончил КазГЮА, «Туран» MBA, Embassy Language School, Transasian Law Institute. Он авторитетный юрист, специалист в области морского права. Дочка Жанна, его любимица, окончила КИМЭП, Высшую школу маркетинга ESIC (Master in Marketing), Лондонскую киношколу (Master in Arts, Filmmaking), Shanghai University. Она талантливый продюсер.

У. Теккерей как-то сказал: «Посейте поступок – и вы пожнете привычку, посейте привычку – и вы пожнете характер, посейте характер – и вы пожнете судьбу». Рахман Алшанович достиг больших высот в жизни упорным и самоотверженным трудом. Его выдающийся вклад в отечественную систему образования и науки трудно переоценить. Спиннер его жизни быстро вращает волшебные лопасти потока уходящего времени. Впереди – новые заботы и планы. Пожелаем же нашему замечательному современнику крепкого здоровья, долгих лет и реализации новых творческих планов!

С.А. АХАНОВ,
Почетный Председатель Совета
Ассоциации финансистов Казахстана,
д.э.н., профессор

**РАХМАН АЛШАНУЛЫ –
ДОСТОЙНЫЙ СЫН ТРЕХ ЭПОХ**

Как-то один из древних философов изрек: «Каждый – больше сын своего времени, чем сын собственного отца» (значит – прошлого времени). Но данное утверждение не относится к «каждому» без исключения. Были, есть и, надеюсь, будут люди (хотя их очень мало), которые оставались одновременно сыновьями трех времен (эпох): прошлого, настоящего, будущего. И трудно приписать таким людям слово-эпитет «больше» применительно к какому-то одному из трех перечисленных времен, которые они олицетворяли своей жизнью. Вот к таким именно людям и относится наш (и мой тоже)

РАХМАН АЛШАНУЛЫ!

Рахман как достойный *«сын своего отца»* и дедов, т.е. прошлых эпох, – продолжатель и выразитель чаяний и потаенных мечтаний своих достославных предков и нынешний предводитель фамильного рода Алшановых в качестве старшего по мужской линии.

Рахман как достойный *«сын своего времени»* – крупный общественный деятель, педагог-гуманист, оригинальный исследователь-аналитик. Конечно, он мог бы стать выдающимся ученым по своему огромному интеллектуальному потенциалу, но сознательно и по зову сердца предпочел преимущественно общественную деятельность.

Рахман как достойный *«сын будущих эпох»* – идеедаритель, вдохновитель, основатель, создатель, организатор, руководитель и общепризнанный лидер образовательной корпорации «Туран» в лице двух современных университетов (Алматы и Астана), двух колледжей (Алматы и Астана), школы-лицея (Алматы), образовательно-оздоровительного комплекса «Тау-Туран» (Алматы), которые успешно работают и создают необходимый Отечеству интеллектуально-духовный потенциал и реальный человеческий капитал не только и не столько для нынешней эпохи, а сколько для будущих эпох.

В плане реализации трех перечисленных личностных качеств Рахман Алшанулы продолжает – в силу своего этнокультурного менталитета – выполнять свой долг в качестве «сына своего отца», притягивая к себе как магнит наиболее способных, одаренных, активных младших представителей близких к нему людей, помогая им найти себя в жизни, оставаясь для них ярким позитивным жизненным примером, маяком для ориентира.

Весьма выразительно и разнообразно он проявляет свои качества как «сын своего времени», являясь подлинным и разносторонним общественным деятелем в масштабе всего казахстанского пространства, по сути, выполняя государственные функции. И в этом отношении он мог бы быть и выдающимся государственным деятелем. Но это, так сказать, в плане настоящего времени новейшей истории страны.

А в плане будущего, долгосрочного времени, т.е. как «сын будущих эпох», уверен, его имя – **РАХМАН АЛШАНУЛЫ** будет связано – безусловно, однозначно, неукоснительно, справедливо – с созданной и ныне руководимой им образовательной корпорацией под общим названием «Туран» в вышеперечисленном ее составе. В этой его созидательной деятельности наиболее ярко подтверждаются глубокие пророческие слова Мухаммеда (с.а.с): «Бұ дүниенің де, о дүниенің де игілігі – білім мен ғылым» («Благо как посюстороннего, так и потустороннего мира – образование и наука»).

Вот в таком триединстве личностно-социально-духовных качеств предстает передо мной (уверен, и перед другими) тот Рахман – Рахман 1969 года образца, когда мы, его будущие сокурсники и согруппники, впервые встретились, познакомились и начали общаться в студенческом общежитии КазГУ им. С.М. Кирова (ныне – КазНУ им. аль-Фараби), готовясь к вступительным экзаменам на «знаменитый ФЭФ», как нарекли студенты наш философско-экономический факультет; тот же Рахман, но 2017 года образца, уже уважаемый, известный, досточтимый Рахман Алшанович в своем славном, хотя весьма не простом

СЕМИДЕСЯТИЛЕТИИ !

Давая общую характеристику своему современнику, другу и коллеге, я могу сказать, что Рахман Алшанулы вполне многогранно реализовал глубокую идею-максиму (идею-императив) великого Абая: «Адам бол», «Адам баласы бол» («Будь человеком», «Будь дитем человека»), став ЧЕЛОВЕКОМ ТРЕХ ЭПОХ – прошлой, настоящей, будущей. Безусловно, в становлении Рахмана как незаурядной личности, помимо своих родителей – отца Алшана, матери Бибихадиши и его учителей по жизни, особую роль сыграла его супруга Алида, Алида Туймебаевна Ашимбаева – тоже незаурядная личность, подлинный ученый-исследователь высокого полета, которую я охарактеризовал однажды как «казахстанскую Джоан Робинсон» («Казахстанская правда», 13 марта 2015 года), к сожалению, рано ушедшая из жизни. Они вместе вырастили, воспитали, дали надежную путевку в жизнь своим трем детям: Данияру, Айдару и Жаннат, которые достойно продолжают осуществлять потаенные добрые мысли и мечты, нести фамильные духовные ценности своих любимых родителей в различных сферах общественной жизни.

Мне и моей супруге Сауле на протяжении всей нашей семейной жизни Рахман оказывал и оказывает неподдельную дружескую поддержку, вместе с тем довольно мягко и добродушно, но с завидным постоянством и настойчивостью настраивая меня на творческий лад в ожидании сколь-нибудь научно значимой отдачи от моего бесконечно нудного исследовательского корпения. И надо сказать, своими скромными успехами на ниве науки я во многом обязан такому мощному «толкачу», как Рахман.

Дорогой и неповторимый Рахман, еще раз с 70-летием! Желаю тебе и впредь давать своим близким и нам – друзьям, коллегам и современникам много-много приятных поводов для выражения наших искренних чувств и пожеланий! Да будет так!

УРАК АЛИЕВ,
староста группы и друг со студенческих лет,
ныне вице-президент образовательной
корпорации «Туран»,
д.э.н., профессор

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ РАХМАН АЛШАНОВИЧ!

Искренне и сердечно поздравляем Вас с юбилеем!

Вы стояли у истоков создания университета и ведете его вперед – к новым успехам и достижениям и сегодня. Под Вашим руководством университет превратился в целую образовательную корпорацию «Туран». В настоящее время наш «Туран» по праву входит в число лучших вузов Казахстана.

Долгосрочная стратегия развития университета и ее многолетняя последовательная реализация, умение поставить цели на много лет вперед и планомерно им следовать, требовательность к себе и своим коллегам, умение убеждать и вести за собой единомышленников, огромный организаторский талант и жизненная энергия, светлый ум и необычайная работоспособность – вот составляющие успеха Вашей деятельности и достижения всех поставленных перед собой задач!

Огромный авторитет Вы заслужили как президент Ассоциации вузов Республики Казахстан. На этой ответственной должности Вы проявили себя профессионалом высочайшего класса и прилагаете все усилия для формирования культа образования в обществе, повышения его роли в развитии экономики, социальной сферы, науки и культуры.

Ведь недаром миссия университета – «Культура, образование и наука во благо общества».

Вы большую часть времени проводите в самолетах – в полетах между Алматы и Астаной – ведь от Вас во многом зависит решение насущных вопросов по дальнейшей успешной деятельности не только Ассоциации вузов и университета «Туран», но и города Алматы. Вы умеете убедить и министра образования, и акима города дать положительный ответ для решения постоянно возникающих проблем.

Вы внесли и продолжаете вносить огромный вклад в развитие системы образования в нашей республике и за ее пределами, активно участвуете в работе по интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство, повышению его конкурентоспособности в этой важнейшей сфере.

Вы – авторитетный ученый, автор около 220 научных статей и 11 монографий, многих публицистических статей в СМИ республики. Вы – бессменный председатель Научно-редакционного совета журнала «Вестник университета «Туран».

Напряженную научную деятельность Вы успешно совмещаете с общественной. Как депутат Маслихата города Алматы Вы активно участвуете в разработке и внедрении программ социально-экономического развития мегаполиса, создании благоприятных условий для развития малого и среднего бизнеса, реализации инфраструктурных проектов. А как председатель Общественного совета города Алматы Вы занимаетесь вопросами бюджетного планирования, экономики и транспорта, жилья и земельных отношений, социальной политики и многими другими вопросами.

Поистине, нет предела Вашему самосовершенствованию – Вы не остановились на одном издании книги «Тайны тринадцати тысячелетий: поиски и открытия» и, продолжая обобщать результаты многолетних исследований ученых и специалистов многих стран по разгадке сверхмощной метеороидной атаки Земли более двадцати тысяч лет назад, Вы выпустили второе издание – расширенное и дополненное – «Тайны двадцати тысячелетий: поиски и открытия», где проанализировали мифы и сказания многих народов об «огнедышащих драконах», скрупулезно разыскивая всевозможные материалы по этой теме в самых разных источниках.

Многие трактовки и оценки огненной лавины впервые даны именно Вами. Но и этим Вы не были удовлетворены – и вот уже доработано третье издание, которое переводится на казахский язык.

Пусть Ваша неиссякаемая энергия, целеустремленность, креативность, эрудиция, преданность своему делу, готовность оказать поддержку всем, кто к Вам обращается, еще много лет помогали «Турану» быть одним из лидеров образовательного пространства Казахстана, а Ваши лидерские способности и новаторские идеи помогли нам выйти на международный уровень.

Мы очень хотим и верим, что нам вместе с Вами еще предстоит столько дел, столько успешных начинаний и их реализации в высшем образовании нашей республики и в нашей альма-матер – любимом университете «Туран»!

Здоровья, добра и благополучия Вам и Вашей большой дружной семье!

**С уважением, любовью и признательностью
коллектив университета «Туран»**

На склоне лет в глубоком раздумье,
Решил с надеждой на будущее жить.
Сейчас ума хватает, слава Богу,
И слава ему за многое, что есть.

Автор этих строк – Гриф Тимурзагитович Хайруллин – поэт, писатель, доктор педагогических наук, профессор кафедры «Психология» университета «Туран».

1 октября 2017 г. профессору Г.Т. Хайруллину – «Почетному работнику образования Республики Казахстан», «Отличнику просвещения Республики Узбекистан», заслуженному учителю Республики Татарстан, академику Международной академии информатизации, Международной академии акмеологических наук и Международной академии наук педагогического образования исполняется 80 лет.

Гриф Тимурзагитович являлся членом диссертационных советов, председателем докторского диссертационного совета, членом Президиума ВАК Республики Казахстан. Почетный президент Ассоциации татар и башкир Казахстана, председатель Алматинского областного общества татарской и башкирской культуры, член Ассамблеи народа Казахстана.

Его отличительными чертами, начиная с довольно раннего возраста, стали трудолюбие, упорство и любовь к знаниям.

В 1955 г. он с отличием окончил педагогическое училище в г. Бирске по специальности «Учитель начальной школы», после чего работал учителем Тайкашевской семилетней школы Байкибашевского района БАССР, а чуть позднее – учителем Базановской средней школы Бирского района. В 1960 г. окончил с отличием физико-математический факультет Бирского государственного педагогического института.

С 1960 по 1976 гг. жил и работал в Узбекской ССР. Прошел все ступени научно-педагогической и руководящей деятельности – от учителя до заместителя директора, а затем и директора школы. В 1963–1966 гг. учился и окончил очную аспирантуру при Тульском государственном педагогическом институте по специальности «Алгебра и теория чисел». В 1967–1971 гг. работал заведующим кафедрой и деканом факультета Ташкентского областного педагогического института.

В 1976 г. переехал в город Алма-Ату и продолжил свою педагогическую деятельность, работая вначале завучем в средней школе, затем директором, инспектором Ленинского районного и Алматинского городского отделов народного образования.

С 1994 г. является профессором кафедры педагогики Казахского национального педагогического университета имени Абая, а начал работу в этом вузе в 1986 г. старшим преподавателем.

На всех постах Гриф Тимурзагитович проявил себя незаурядным руководителем, талантливым ученым-педагогом, крупным общественным деятелем, внесшим значительный вклад в государственное строительство, в дело подготовки подрастающего поколения, развитие педагогической науки и образования.

Его организаторские способности, умение работать с людьми, исключительно добросовестное отношение к порученному делу снискали ему уважение в студенческой и преподавательской среде.

А в своих произведениях профессор Г.Т. Хайруллин предстает в величии своего интеллекта, редчайшей культуры педагогического и научного мышления, высоконравственного мировоззрения. Обостренное чувство справедливости и мужественная, бескомпромиссная борьба против лени, лжи и человеческого эгоизма определяют его этическую позицию. Блестяще реализовалась в стихах уникальная, неоспоримая способность Г.Т. Хайруллина улавливать дыхание поэтического слова, ощущать его сердцебиение.

И естественно, что одной из важнейших тем в произведениях профессора является тема Родины. Этому предшествовали долгие годы нравственного становления. Прежде чем писать о Родине, поэт пережил многое, «напитался болью, состраданием и неисчерпаемой верой в свою страну». Обращение к теме Родины явилось своеобразным итогом творчества.

К теме родной земли так или иначе обращались многие поэты, но каждый по-своему ее понимал. Не является исключением и Гриф Тимурзагитович. Его труды являются важными и показательными в плане развития межнациональных отношений в обществе.

В очерках истории и культуры башкирского народа Гриф Тимурзагитович со свойственным ему педантизмом проследил историческую связь казахов с башкирами.

«Из-за казахско-калмыцких кровавых столкновений в XVII веке значительное число казахских родов нашло пристанище в башкирских кочевьях. А после подавления очередного восстания немало башкир укрывалось от преследований в казахских степях. В этническом составе башкир и казахов можно указать племена и роды, являющиеся общими для обоих народов: джалаир (зилаир), шаран, табын, кыпчак (кыпсак, кыпшак) и т.д. Подобное взаимопроникновение привело к появлению разнообразных общих элементов в культурном богатстве башкирского и казахского народов. Интересен и такой факт: в башкирских преданиях фигурирует Коркыт-ата – легендарная личность, занимающая особое место в казахском фольклоре. Башкирские легенды гласят, что Коркыт-ата привел древнебашкирские роды из Алтая на Урал», – пишет профессор.

В 2011 г. накануне Дней культуры Республики Татарстан в Республике Казахстан под его редакцией вышло первое издание энциклопедии «Татары в Казахстане». Энциклопедия получила высокую оценку общественности. 29 сентября 2015 г. при содействии членов Ассоциации татар и башкир Казахстана в читальном зале «Казахстан кітаптары» состоялась презентация третьего издания энциклопедического словаря «Татары в Казахстане».

В книгу вошли лучшие представители этнических татар, проживавшие и ныне проживающие в Казахстане, внесшие определенный вклад в развитие страны и заслужившие общественное признание, представляя тем самым равнозначность и толерантность государства перед своими гражданами.

«... история должна быть объективной, приукрашивание тех или иных ее моментов не может привести ни к чему хорошему, ибо все скрытое когда-нибудь становится явным, известным», – пишет профессор Г.Т. Хайруллин.

В своих трудах и научных работах Гриф Тимурзагитович затрагивает темы будущего родного языка, он выступает за здоровый образ жизни и экологию души человека, размышляет о прошлом, настоящем и будущем родного края и нашего Казахстана.

Его поэзия широка, многогранна и разнообразна: стихи о родном городе и просторах, свободе, памятниках истории и культуры, любви и дружбе, есть даже задорные стихи. Читатели успели ознакомиться и оценить такие произведения поэта, как «Ата-бабам», «Дала», «Туган халкым» и т.д.

В настоящее время Гриф Тимурзагитович является профессором кафедры «Психология» университета «Туран». Он – автор более десятка поэтических сборников, 300 монографий и работ по проблемам образования в Казахстане, а также книги «История татар», изданной на русском языке в Казахстане и Германии.

Правительство высоко оценило заслуги Г.Т. Хайруллина – он награжден почетными грамотами Президента РК Н.А. Назарбаева (2008 г.), Председателя АНК Н.А. Назарбаева (2013 г.), нагрудным знаком Министерства культуры Республики Татарстан «За достижения в культуре» (2009 г.), а также медалями Российской Федерации, Республики Казахстан, Республики Татарстан.

Искренне поздравляем великого педагога, профессора Г.Т. Хайруллина с юбилеем. Юбилей академика – это событие для всей страны, и особенно для педагогов Казахстана. В связи со знаменательной датой желаем Грифу Тимурзагитовичу крепкого здоровья, научного и творческого долголетия, новых достижений и достойных учеников, семейного благополучия и счастья.

**С глубоким уважением
коллектив университета «Туран»**

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 894 от 30.05.2013 г. «О внесении дополнений в приказ № 1082 от 10 июля 2012 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы должны быть представлены в электронном варианте с приложением одного экземпляра отпечатанного текста. Текст должен быть набран в **WINWORD XP** или ***. RTF (Reach text format)**. Зарубежные авторы могут прислать материалы по электронной почте.

Для материалов на русском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на казахском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на английском языке – **Times New Roman**, кегль **14**. Текст рукописи должен быть набран через один интервал и не превышать **8 страниц**.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ** и **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание. В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова на трех языках (казахском, русском и английском)**. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**.

В тексте в **квадратных скобках** печатаются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи.

После списка литературы должно быть **краткое резюме на казахском, русском и английском языках** (200–250 слов – примерно 30 строк, 14 кегль), а также **название статьи на трех языках (казахском, русском и английском)**.

Текст доклада должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

На каждую статью должны быть представлены **рецензии (внешняя и внутренняя)**.

В конце статьи просим указать **Ф.И.О.** полностью, обратный адрес, телефоны (служебный и/или домашний), факс, номер электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения рукописи. Рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Материалы присылайте по e-mail: may60@list.ru или приносите в редакционно-издательский отдел университета «Туран» (каб. 209).

Оплата за публикацию принимается наличными или отправляется почтовым переводом на имя **Жуйковой М.А.** по адресу: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».**

Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

Телефон для справок: **8(727) 260-70-00, 260-40-18.**

Редакционная коллегия

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

Тел./факс: 8 (727)262-22-98

E-mail: may60@list.ru; m.zhuikova@turan-edu.kz

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал
№ 3 (75) 2017 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
Научный журнал
№ 3 (75) 2017 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.
Дизайн обложки: Мерзляков Е.

Подписано к печати 15.09.2017 г.
Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².
Усл.печ.л. 32,5. Уч.изд.л. 33,8. Тираж 500 экз.
Заказ № 1405

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18, 18а, университет «Туран».
Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16-18,18а.
Тел.: 260-70-00, 260-40-18.

Отпечатано в издательстве «Эверо».
г. Алматы, ул. Байтурсынова, 22, оф. 9. Тел.: 233-82-69, 233-83-43.